

1096/12

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

KNUD FABRICIUS

FORENINGENS SEKRETER

UNDER MEDVIRKNING AF

CHR. AXEL JENSEN OG **JOHS. BRØNDUM-NIELSEN**

1STE BIND

KØBENHAVN
J. L. LYBECKERS FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1914—16

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET
1. AFDELING
KØBENHAVN

INDHOLD.

Afhandlinger:

	Side
<i>Bang, Thomas B.</i> , Underarkivar, Mag. art.: Lensregnskaberne og deres Benyttelse som historisk Kilde	141
<i>Brøndum-Nielsen, Johs.</i> , Dr. phil.: Om Dialektoptegnelser	77
<i>Eliassen, P.</i> , Filialbestyrer: Redaktionsproblemer og Redaktionsopgaver...	246
<i>Haugsted, Ejler</i> , Bibliotekar, cand. mag.: Statens Avissamling i Aarhus	238
<i>Jensen, Chr. Arel</i> , Museumsinspektør, Mag. art.: Om Kirkeinventar og dets Istandsættelse (med to Illustr.)	11
— <i>Stolper og Suler</i> . Nogle Synspunkter for dansk Tømmerbygnings Historie (med fire Illustr.)	60
<i>Klitgaard, C.</i> , Postmester: En Navneteori	125
<i>Kristensen, Marius</i> , Dr. phil.: Danske Fornavne. En historisk Skitse	4
— Vore Stednavne, deres Forvanskning i Tidernes Løb og Bidrag til den rette Forstaaelse af dem (med et Kort). (Med Efterskrift af Mag. art. <i>H. V. Clausen</i>)	123
<i>Linvald, Arel</i> , Underarkivar, Mag. art.: Danmark under den forrige Verdenskrig (1801—07)	225
<i>Lorenzen, Vilh.</i> , cand. mag.: Bidrag til vore Herregaardes ældste Historie. Studier over Herregaardsvoldsteder i Svendborg Amts fire fynske Herreder (med fem Grundplaner)	205
<i>Nygaard, S.</i> , Arkivsekretær, cand. mag.: Jysk histor. topogr. Litteratur gennem halvhundrede Aar	18
<i>Petersen, Carl S.</i> , Bibliotekar, cand. mag.: Rejser i Danmark indtil Frederik IV's Død	45
<i>Severinsen, P.</i> , Pastor: En historisk Kilde	185
<i>Sørensen (Lem), Niels</i> , Træhandler: »Knusesten og Stenkugler«. Nogle Lægmandstanker (med to Illustr.)	248

Anmeldelser:

Arkæologi og Arkitektur i topogr. Tidsskrift-Litteratur 1914 [<i>C. A. J.</i>]....	91
<i>Beckett, Francis</i> : Frederiksborg, Bd. II: Slottets Historie [<i>C. A. J.</i>]	135
<i>Dahl, Sv.</i> : Dansk Biblioteksfører [<i>K. F.</i>]	90
— Haandbog i Bibliotekskundskab [<i>K. F.</i>]	200
<i>Junge, J.</i> : Den nordsjællandske Almue, udg. af Hans Ellekilde [<i>J. B.—N.</i>]	195
<i>Klitgaard, C.</i> : Kiærulfske Studier [<i>P. B. Grandjean</i>]	126

	Side
<i>Knudsen, Johs.</i> : Søkartet offuer Oster oc Vester Søen aff Laurentz Benedicht 1568 [<i>J. B.—N.</i>]	197
<i>Larsen, J. Kr.</i> : Bidrag til Ordbog over Vendelbomaalet [<i>J. B.—N.</i>]	197
<i>Lisberg, Bering</i> : Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have [<i>C. A. J.</i>]	134
<i>Lindbæk, Johs.</i> : De danske Graabrødre [<i>K. F.</i>]	85
<i>Lorenzen, V.</i> : Christianshavns borgerlige Bygningskunst [<i>C. A. J.</i>]	38
— De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie [<i>C. A. J.</i>]	132
— Nordisk og klassisk [<i>C. A. J.</i>]	39
<i>Mackeprang, M.</i> : Arkitekturhist. Afhandl. i Aarb. f. n. O. 1914 [<i>C. A. J.</i>]	132
<i>Neergaard, C.</i> : Næstved St. Peterskloster [<i>C. A. J.</i>]	132
<i>Redslob, Edwin</i> : Alt — Dänemark [<i>C. A. J.</i>]	130
<i>Rosenberg, Marc</i> : Der Goldschmiede Merkzeichen [<i>J. Olrik</i>]	89
<i>Seeger, Vald</i> : Fredensborg [<i>K. F.</i>]	198

Tidsskriftets Plan	1
Nationalmuseets anden Afdelings Virksomhed i Finansaaret 1914—15 (med 3 Illustr.)	160
Nyt fra vore videnskabelige Institutioner:	
a) Nyerhvervede Bygn. til Dansk Folkemuseum. — Fotografering af gamle Købstadhuuse. — Forsvundet og genfundet. — Dansk Folke-mindesamling	34
b) Aflevering fra Marineministeriet til Rigsarkivet. — Breve fra Frederik VII til Scheele. — Folkemaalsudvalgets og Stednavneudvalgets Virksomheder	94
c) Notitser fra Museernes Verden	137
d) Smaa Meddelelser fra Frederiksborg (Frederik II's Portræt; Oehlen-schlägers Portræt fra Wien; Kristian VI's Taffelur). Afleveringer til Arkiverne	188
e) Afleveringer til Arkiverne	267
Foreningsmeddelelser:	
Aarsmødet i Sorø 1913	40
Aarsmødet i Aalborg 1914	95
Aarsmødet i Nyborg 1916	254
Aabningstider for hist.-vidensk. Institutioner i København	202
Medlemmer af Dansk Historisk Fællesforening	204

TIDSSKRIFTETS PLAN.

Den kraftige lokalhistoriske Forskning, som navnlig i de sidste Aar er blomstret op herhjemme, har hidtil manglet et Samlingspunkt, hvor Vejledninger for Arbejdet kunde gives, og hvor Drøftelser kunde finde Sted om saadanne Opgaver, der burde løses ved forenede Kræfter. Men ogsaa den historiske Videnskab, især den kulturhistoriske Forskning, savner endnu et Meddelelsesmiddel, hvorigennem den kan holde Offentligheden underrettet om, hvad der ser Lyset inden for dens forskellige Grene, og saaledes stadig modtage den Støtte fra folkelig Side, der er en vigtig Betingelse for dens Trivsel. Den Opgave, at skabe et hertil egnet Organ, falder inden for den i 1909 stiftede »Dansk Historisk Fællesforening«s Program, og den vil formentlig kunne løses ved et kultur- og lokalhistorisk Tidsskrift af metodisk og vejledende Art. Fællesforeningen har derfor besluttet forsøgsvis at paabegynde Udgivelsen af et saadant Tidsskrift under Titlen

FORTID OG NUTID,

og den har foreløbig betroet Redaktionen deraf til undertegnede. Efter Planen skal det indeholde:

- I. Korte, sammenfattende Vejledninger og Udsigter over den kulturhistoriske Forsknings nuværende Tilstand paa dens forskellige Omraader med Anvisninger paa, hvorledes der kan arbejdes videre i det givne Spor.

Eksempelvis skal anføres Artikler under Titlerne:

Rejsebeskrivelser over Danmark før 1700; Kort over Danmark; Hvortil kan man anvende vore Kirkebøger; Drøftelsen af Begrebet »Bol« i Litteraturen i de sidste 50 Aar; Lens- og Amtsregnskaber; Landsarkivernes Indhold; Forskninger og Forskningsopgaver i Reformationens Gennemførelse i Danmark; Memoirer og deres Anvendelse.

Borge i Danmark; Klædedragten mellem 1500 og 1800; Empire-møbler; Bondekeramik; Sølsager og Sølvmærker; Skeer; Lystestager; Bogstavformernes Udvikling paa Mindesmærkerne.

Familienavne; Navne paa Marker, Husdyr, Planter, Fiske, Redskaber o. s. v.; Forskelligheder mellem de ældres og de yngres Sprog (paa en bestemt Egn) etc.

- II. Meddelelser fra Museer, Biblioteker og Arkiver i København og i Provinsen om Nyfund, Nyordninger og lignende Forhold af almindelig Interesse. Disse Meddelelser vil lejlighedsvis blive formede som Aarsoversigter.
- III. Anmeldelser og Omtale af Værker af omfattende Karakter, der kan tjene som Forbilleder for lokalhistoriske Arbejder (t. Eks. Lützens Langelands Historie), samt Referater af vigtigere Artikler i de lokale Tidsskrifter, der kan virke for samme Øjemed (eksempelvis nævnes her Severinsens Undersøgelser om Harsyssels Kirker og Alsteds Studie over gamle Veje i Vejle Amt).
- IV. Indbyrdes Drøftelser mellem de historiske Amtssamfund om Foretagender, der bør løses med forenede Kræfter (Eks. Opmaaling af Bøndergaarde over et større Omraade).
- V. Meddelelser fra Omverdenen, især Norden og Tyskland, om Lokal- og Kulturhistoriens Stilling og Arbejder i de paagældende Lande.

Naar det skønnes nødvendigt, vil Illustrationer blive vedføjede Afhandlingerne.

Derimod er det *ikke* Tanken i Tidsskriftet at optage egentlige Specialafhandlinger af udtømmende Karakter, som har deres rette Plads andet Steds, dels i de bestaaende Amtsaarbøger, dels i de kulturhistoriske Tidsskrifter, som omfatter Landets to Halvdele (»Fra Arkiv og Museum« og »Jydske Samlinger«). Lige saa lidt har man ment det forsvarligt at inddrage Statshistorien eller den politiske Historie i det nye Tidsskrifts Virke-

felt, da disse maa siges at have deres rette Organ i »Historisk Tidsskrift«. Noget andet er det, at man under Anmeldelsesrubrikken lejlighedsvis vil kunne henlede Opmærksomheden paa, hvad der fremkommer paa disse Steder (f. Eks. Forskningerne om Fredsbruddet 1807). Det nye Tidsskrift vil saaledes have skarpt afstukne Grænser til alle Sider og vil ikke gribe ind paa allerede besatte Baner, men formentlig udfylde et Tomrum i vor hidtilværende Litteratur. Tilføjes skal det, at naar der i det nye Centraltidsskrift forekommer Artikler, som har særlig Interesse for en bestemt Egn, fordi Forhold herfra omtales nærmere som Eksempler paa almindelige Regler, staar det i vedkommende Tilfælde det paagældende Amtstidsskrift frit for (med behørig Kildeangivelse) at optage en saadan Artikkel i sine Spalter til Udbredelse i en videre Kreds. Som Organ for Fællesforeningen er det Centraltidsskriftets første Opgave at skaffe de Tanker, som det gør sig til Talsmand for, Udbredelse i de videst mulige Kredse.

»FORTID OG NUTID« vil udkomme med 4 Hefter à 2 Ark aarligt til en Pris af 2 Kr. pr. Aargang. To Aargange vil udgøre et Bind. Subskription, der er bindende for et Aar, kan tegnes i enhver Boghandel.

KNUD FABRICIUS.

CHR. AXEL JENSEN.

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN.

DANSKE FORNAVNE.

En historisk skitse af MARIUS KRISTENSEN.

FORNAVNET, eller døbenavnet, som det også kaldes, er menneskets egentlige navn, medens efternavnet kun er en betegnelse — tit endda en meget mangelfuld betegnelse — af hvilken slægt det tilhører. Fornavnet er det oprindelige *navn*, medens efternavnet fra først af betegner enten slægten (som *Hollingar* på Guldhornet) eller faderen eller hjemstedet eller håndværket eller en egenskab (øgenavn). Fornavnet er det navn, der overalt nævnes ved døben (i Danmark nævnes almindeligvis også slægtsnavnet, men dette er ikke meget udbredt i andre lande). Selv om slægtsnavnene frembyder deres mærkelige sider, som nok er værd at se på, er der dog næppe mindre grund til at se på fornavnene, skönt de i den nyeste tid mere og mere ophører at være til brug i det virkelige liv, ialfald i mange samfundslag. Vi skal derfor nu give en kort fremstilling af døbenavnenes historie i vort land.

Går vi så langt tilbage i vort sprogs historie, som vi kan ved hjælp af de ældste runeindskrifter og de ældste sagn, så træffer vi to arter af personnavne, som bægge i deres dannelses måde stammer fra den tid, da sprogenhed endnu fandtes mellem alle jafetiske folk, idet de findes hos indiske, persiske, slaviske, græske, gotiske og keltiske stammer. Den ene er det sammensatte navn, som *Har-ald* (finsk stednavn *Harjavalta*), *Hærj-ulf* (*Hariwulaf* på blekingske runestene), *As-gisl* (*Ansugisalar* llynsk spydskaft), *Le-gæst* (*Hlewagastir* guldhornet), *Rof[d]-ulf*

(*Rolf* i sagnene, *Hruulfr* fynske runestene). Den anden er »kortnavnene«, som *Dag* (*Dagar* norsk runesten), *Jarl* (*Erilar* ofte i de ældste indskrifter), *Helge*, *Frode* (oldsagn). Kvindenavnene er af ganske tilsvarende former, *Æstrid* (*Acsfri* Vedelspangstenene), *Signe* (*Signy* oldsagn); *Åse* (*A,sa* flere runestene) — men i vore kilder forekommer disse naturligvis langt sjældnere end mandnavnene.

Dette ældgamle navnestot er endnu ikke helt uddød; enkelte navne, som Esben (Esber), Iver, Ole, Troels, Termand, Terkel, Visti, Bo, Karl, Kæld, Knud, Lave, Palle, Åge eller Gundel, Inger, Ingeborg, Helle er endnu ret almindelige, og omkring i krogene lever der flere. En præst i Vestjylland blev engang for en del år siden overrasket over, at en fader ønskede sin søn døbt *Hovle*. Præsten var en fornuftig mand, som efter nogen forklaring gik ind på at give drengen dette gamle navn, men han anede ikke, at det er den ligefrømme fortsættelse af det ældste danske fyrstenavn, der nævnes i de evropæiske krøniker (*Huglek*, i den frankiske krønike latiniseret til *Chochilaicus*; *Hygelac* i Bjovulf-digtet).

Ved kristendommens indførelse kommer naturligvis *helgenavnene* ind. Langt op i middelalderen er dog de gamle nordiske navne endnu almindelige, og de som kom ind i kongeslægten (Harald, Knud, Svend, Erik, Tove, Bodil), har naturligvis derigennem fået en anseelse, som gør det lettere for dem at holde sig; endnu mere gælder dette navnene på de nordiske helgener (Ole, Kæld; også Knud, Erik). Men mere og mere vinder helgenavnene indgang. De ældste af disse, som kom ind, rettede sig helt efter sprogets vaner, og fik eftertryk på første stavelse (*Dines*, *Lars*, *Søren*, af lat. *Dionysius*, *Lauréntius*, *Severínus*), medens de senere indkomne beholder det latinske tryk (*Tønnes*, *Rasmus*, af lat. *Antónius*, *Erásmus*). I en række navne har vi både en gammel form og en nyere (gennem tysk indkommen), således:

lat. Johannes	Andreas	Nicolaus	Catharina	Christina	Helene	Elisabeth
1. Jon, Jens, Jes	Anders	Niels, Nis	Karen	Kirsten	Ellen	Else
2. Hans	Drevs	Klavs	Trine	Stine	Lene	Lise.

Endnu den dag idag kan man på nogle punkter spore, at den anden række er kommen senere ind. Det er således ganske mærkeligt, at *Hans* er nær ved at være det almindeligste fornavn i Sydjylland og på Øerne, men aftager i hyppighed nordpå gennem Jylland (ligesom også gennem Sverige). I Nordjylland er *Jens* langt mere almindeligt end *Hans*.

Her kan også nævnes, at formerne *Karna*, *Marna*, *Elna*, som findes i Skåne og på Bornholm, har ganske tilsvarende former på Sjælland, medens de almindelige er de jysk-fynske, og at de igen på det rent svenske (og norske) område afløses af *Kari*, *Mari*, *Eli*. Ligeledes kan der gøres opmærksom på, at nu, da man mere har sans for det hjemlige, er den gamle række kommen til hæder igen, mens i sin tid *Trine* og *Lise* åbenbart har været modeformer, hvorimod *Karen* og *Else* regnedes for »bondske«.

I middelalderen kom der også andre navne ind; nogle få engelske (*Rikard*, *Ulnod*) synes ikke at have vundet videre udbredelse; mere betydning får de slaviske navne (*Valdemar*, *Richissa*), som kommer ind gennem kongeslægten giftermål, og en række bibelske navne, som *Abel*, *Absalon* (*Aksel*), *Daniel*, der samtidig indføres i stormandsslægterne.

Allerstørst betydning, ved siden af helgennavnene, får de tyske navne, der væsentlig er af samme art som de gamle danske og undertiden vanskelige nok at kende fra disse. Navne som *Ove* og *Ebbe* synes at være frisiske af oprindelse, men rent tyske er navne som *Otte*, *Konrad*, *Herman*, *Henrik*, *Fredrik*, *Gerhard* (*Gert*), *Arnold*, *Albert*, *Eggert*, *Evert*, *Valter*, *Verner*, *Ludvig*, *Didrik*, *Ditlev*, *Hugo*; *Geske*, *Ida*, *Helvig*, *Øllegård* (*Hildegard*), *Viveke*.

Reformationstiden synes ikke at have medført store forandringer i navnegivningen. Et enkelt spor af digtningens indflydelse har vi, når en adelsdame på Kristian IV's tid hedder *Blanseflor* Bildt efter heltinden i den middelalderlige roman, som allerede *Gotfred* fra Gemen optrykte gentagne gange. Indflydelse fra tidens lærdom viser sig i »klassiske« navne som *Hannibal*, *Cornificius* (*Korfits*). Og endelig kan man i adelen finde slægts-

navne brugte som fornavne (Falk Gøje, Mandrup Parsberg, Stalder Kaas, Flemming Ulstand, Basse Bille), noget, som har sit tilsvarende i ældre navneskik, hvor fornavnet undertiden blev slægtsnavn (som Bugge, Frille, Björn).

Sammenligner vi de forskellige stænders navneskik o. 1600, viser der sig nogen forskel. Af adelige mandsnavne kommer 3 gamle indenrigske (Erik, Knud og Ove) og tre tyske (Henrik, Fredrik og Otte) op over 2 procent, medens blandt Fyns præster kun ét indenlandsk (Ole) og intet tysk når de to procent. Blandt kvindenavnene er forholdet lignende, om end næppe så udpræget. De højere stænder synes, med deres stærkere slægtsopkaldelse og deres talrige indgifter i tysk adel at være mindre udelukkende henviste til helgenlisten.

En mærkelighed må omtales. Endnu ved år 1600 er *Marie* et meget sjældent navn; herrens moder har været for hellig at opkalde. Det afledte *Marine* (*Maren*) er derimod almindeligt, ja i den jævne stand så almindeligt, at over $\frac{1}{5}$ af kvinderne i de fynske præstefamilier bærer dette navn, medens det blandt adelen åbenbart er stærkt ved at synke i kurs, så kun $\frac{1}{20}$ af adelsfruerne bærer det.

Netop på kvindenavnenes område er der ved denne tid ved at begynde en nydannelse, som snart skal vokse til en forbausende fylde. Hunkönsdannelser til mandsnavnene var der ikke mange af fra gammel tid, væsentlig kun, foruden enkelte hjemlige, som *Tove*, *Tora*, det hebraisk-latinske *Johanne*. I reformationstiden dannes til *Kristen* kvindenavnet *Kristense* (2% af adelsdamerne ved 1600), men med frk. *Kristiane*, Hannibal Sehesteds hustru, Kristian IV.s datter, møder vi en forløber for det, som skal komme.

I enevældens tid gror hunkönsdannelserne som paddehatte: Hermanna, Frederikke, Emilie — Axeline, Georgine, Jakobine, Karoline, Leopoldine, Nikoline, Povline, Jensine, Nielsine, Severine — Henriette, Charlotte, Louise er prøver på de forskellige arter; ja gamle navne forfranskes ved endelser, som *Annette*, *Bolette* af *Anne*, *Bodil*.

Mærkelig ringe er indflydelsen fra hyrdedigtningen, om end enkelte hyrdindenavne (*Fyllis*) måske kan bruges.

I det 18. hundredår er det ved siden af de nævnte kvindenavne særlig den skik at give to fornavne, som sætter sit præg. Skikken har for så vidt været kendt langt tilbage, som vi allerede i den tidligere middelalder kan finde eksempler på, at personer bærer både et nordisk og et kirkeligt navn (Svend Otte, Anund Jakob, Helene, som også kaldes Gunhild), og i fyrsteslægterne findes dobbeltnavne almindeligt allerede i det 17. hundredår (Eleonora Kristine, Kristian Ulrik), men først nu bliver de almindelige udenfor disse. Og det er ikke blot på papiret, disse navne findes, men de bruges også i tale og danner faste forbindelser (som *Anne Marie, Kirsten Marie, Marie Elisabeth, Kristian Frederik, Hans Peter, Niels Kristian*).

Mod slutningen af det 18. hundredår begynder den litterære indflydelse at gøre sig stærkere gældende (Ewalds guddatter *Ofelia* Rosing opkaldt efter Shakespeares heltinde), og denne indflydelse bliver stærkere, jo mere den »litterære guldalder« vækker læse- og lærelysten. Fra de ossianske digte kommer navne som *Oskar* (især støttet af det Bernadotteske hus), *Selma, Minona, Malvina*, fra Schiller *Tekla* og *Roller*, endnu flere fra Oehlenschläger, som *Hakon, Ólaf* (formen *Oluf* er derimod ligesom *Ole* overleveret fra gammel tid i Danmark), *Hjalmar, Haggbard, Ejnar, Gerda*, og dels fra ham, dels fra sagaerne, som nu bliver mere kendte, navne som *Guðrun, Astrid, Ragnhild, Gunnar, Asbjörn, Asta, Helga, Kjartan* osv. Gennem Ingemanns historiske romaner genoplives navne som *Dagmar, Åse, Stig, Tyre* (med et falsk *a* ligesom *Gerda, Hulda* og *Hilda*) har vel aldrig helt været uddød, men får en ny glanstid sammen med de andre »nordiske« navne, og det samme gælder navne som *Valdemar* og *Margrete, Rigmor* og *Helvig*.

Denne optagelse af gamle nordiske navne varer ved helt til vor tid; men også fra andre sider forøges navneforrådet. *Blanca* (og vel også *Bianca*) stammer nærmest fra Ingemanns skuespil, *Ulla* fra Bellman, *Synnøve* og *Arne* fra Björnson, *Gu-*

stav ligesom *Oskar* støtter sig til den svenske kongefamilies forbindelse med vor egen.

En vigtig moderetning, som har gjort sig gældende allerede før, men i vor tid vel nok er stærkere end nogensinde, er brugen af de engelske (eller engelsk lydende) kælenavne, som *Dick, Tommy, Harry, Willy, Jenny, Kelly, Nelly, Fanny, Polly*. Enkelte »virkelige« personnavne er gået med i flokken, som *John* og *Mary*.

For øvrigt er man, med vor tids samfærdselsmidler, nu ikke sikret mod nogen kant; vi har endogså set japanske navne (*Ayoë*), dog hidtil kun enkeltvis, optræde som døbenavne i danske familier.

Vigtigere end alle andre forandringer i de sidste ti hundrede år er imidlertid den, at fornavnene i denne tid for manges vedkommende helt er gået ud af levende brug udenfor de allernærmestes kreds, ja i mange tilfælde endog indenfor denne. Ved overgangen til det 18. hundredår var det endnu en sjældenhed at nævne en mand blot ved slægtsnavn (eller at betegne døbenavnet ved et forbogstav), selv om man kan finde det. I det 18. hundredår bliver det almindeligt indenfor adel og borgerstand, ialfald den noget højere stående, de studerede, handelsmændene og håndværksmestrene. I løbet af det 19. hundredår er næsten hele den jævne købstadbefolkning fulgt efter, og selv blandt bønderne finder man nu, om end kun enkeltvis, folk, som ikke har deres fornavn i brug. Foruden kongehuset og bønderne er det for tiden væsentlig kunstnere og videnskabsmænd, der vedkender sig deres døbenavn som et virkelig navn. *J. P. Jacobsen* var en af de sidste digtere, som var »på bogstaver«, medens han har mange forgængere. Her er åbenbart noget af en oprejsning ved at foregå for døbenavnene. Kunstnerne og videnskabsmændene har endnu en del forbogstaver, men næppe så mange som for en 30 år siden. Blandt vore politikere træffer vi i broget blanding *J. C. Christensen* ved siden af *Klaus Berntsen*, *P. Munch* ved siden af *Ove Rode* og *Edvard Brandes*, *H. P. Hansen* ved siden af *Harald Jensen*

osv. Alligevel er jeg tilbøjelig til at tro, at fornavnenes magreste tid er forbi.

Der er endnu adskilligt vedrørende disse navne, der kunde trænge til at opklares. Dersom mange skolelærere vilde gøre et lille arbejde, kunde der nås en hel del. Navnenes *geografi* fortjænte nok en undersøgelse. Det er allerede efter løse optællinger klart, at Ole er meget udbredt på Sjælland, Anders og Rasmus på Fyn, Sören og Laurids i Østjylland, Jens i Nordjylland, men der må kunne findes meget bestemtere afgrænsninger endnu. Ligeledes er det klart, at navneforrådet har ændret sig meget i årenes løb, men hvad år den første *Hjalmar* eller *Nanna* eller *Tyra* blev døbt i et vestjysk sogn, ved vi endnu ikke. Endelig kan der godt i krogene skjule sig enkelte mærkelige gamle navne, som gerne måtte komme for en dag.

Skolelærere eller præster, som ligger inde med kirkebøger, kunde her samle oplysninger om, hvor mange der i hvert tiår er døbt med hvert fornavn, og blot nogle hundrede af den slags lister vilde give en god grundvold for opbygningen af hele huset.

Endnu skal her til aller sidst advares imod at forene absolut uensartede fornavne med hinanden. Følgen må blive, at kun et af dem bliver det virkelige. Forbindelser som *Alfred Jørgen*, *Ejnar Harry*, *Knud Henry*, *Villiam Ejnar* vil næppe nogensinde kunne smelte sammen (mens *Åge Emil*, *Ernst Mourits*, *Jørgen Valdemar* ikke for min følelse står som uforenelige). Den slags burde forældre og præster vist overveje, inden de gav børnene navn. Navnet skal dog helst være sådan, at det kan skrives helt ud.

Litteratur:

Sigurd Nygård, Hist. Tidsskr. 7 r. I, s. 82 flg.

Axel Olrik, Dania V, s. 235.

—, Danmarks heltedigtning I, s. 22.

O. Nielsen, Olddanske Personnavne. Kbh. 1883.

Marius Kristensen, Blandinger udg. af Universitetsjub. H. Samf. II, s. 65.

Erik Pontoppidan, Grammatica Danica, s. 102—119.

Adolf Noreen, Spridda Studier, II saml., s. 1.

OM KIRKEINVENTAR OG DETS ISTAND- SÆTTELSE.

Indledende Bemærkninger af CHR. AXEL JENSEN.

Det er vel overflødig at fremhæve, at det danske Nationalmuseum ikke er et Museum i Ordets snævre Forstand, og at det beskæftiger sig med meget andet end at indsamle Oldsager og at ordne dem indenfor sine egne Vægge. Som enhver ved, dækker Museumsnavnet over en Virksomhed, der går ud på at frede og bevare Fortidsminderne ude i Landet, og i Virkeligheden yder den danske Museumsmand største Delen af det Arbejde, der i Tyskland tillægges »Provincial-Konservatorerne for Kunst- og Fortidsmindesmærker«. Fordelene ved den danske Sammensmeltning af de to nøje forbundne og hinanden supplerende Virksomheder skal ikke her diskuteres, og når Sagen overhovedet berøres, er det kun for at henlede Opmærksomheden på en enkelt Gren af Museets udadvendte Virksomhed, som har megen Betydning for vor kulturhistoriske og lokalhistoriske Forskning, men som selv i interesserede Kredse næppe er kendt i den Udstrækning, den burde, nemlig *Museets Arbejde for sagkyndig Istandsættelse af vort gamle Kirkeinventar*.

På Finansloven gives der nu årligt en Bevilling på 12900 Kr. til Undersøgelse og Restaurering af Kalkmalerier og Kirkeinventar, og disse Midler sorteres under Kultusministeriet, der træffer Afgørelse om Bevillingens Fordeling til de enkelte Kirker, medens Nationalmuseets anden Afdeling administrerer Restaureringernes Udførelse. I den Redegørelse for Afdelingens Virksomhed, der udkom 1908, vil enhver kunne finde en kort Oversigt over det i Årene 1891—1903 ydede Arbejde, en Skildring af de forskellige Opgaver og en Formulering af de grundlæggende Regler, der følges ved Kirkeinventarrestaureringerne, og disse Princippers Værdi er senere anerkendt både i indenlandske og udenlandske Anmeldelser af Museumsbogen *). Måske kunde det da synes, at Spørgs-

*) Således i V. Lorenzens forstående Omtale af Bogen i Tidsskriftet *Architekten* XII, S. 140; jvfr. Sune Ambrosianis Anmeldelse i *Fataburen* 1909.

målet hermed var blevet tilstrækkeligt belyst, og at der ikke var Anledning til påny at tage det op til Behandling. Men der er ti Grunde for een, som gør det ønskeligt at vende tilbage til disse Sager.

Man fristes til at sige: desværre! Thi en af Hovedgrundene er den Ligegyldighed og den Mangel på Forståelse, som dette Arbejde endnu stundom kan møde. Selv Mænd, der i Følge deres Hværv og Uddannelse burde vide bedre Besked, kan stundom stå ganske blottede for Forståelse af det gamle Kirkeinventars historiske, æstetiske og folkeopdragende Betydning. Vel er det sjældent, at man nutildags på Trods af Forordninger og Cirkulærer kasserer gammelt Kirkeinventar uden at hidkalde Museet, men Ødelæggelsen kan dog endnu ramme gode Pulpiturer eller Stolestader. Og det hænder den Dag i Dag, at kirkelige Autoriteter i god Tro og i den sikre Mening at forskønne en Kirke vil lade dens Inventar rense for alle Farver, så at »Egetræet kommer til at stå i sin naturlige Tone«. Det er så fristende nemt og klart at sige, at det er urimeligt at overmale et Egetræssnitværk med den Egetræsodring, som takket være vore nærmeste Forfædres Smag — eller Mangel på Smag — vansierer det store Gros af gammelt Kirkeinventar, og at det er bedre at se det ægte Materiale end et tarveligt Surrogat. Fremgangsmåden synes billig og let, idet enhver Håndværker forstår at bruge Sæbelud. Men Afrensningen er dog den værste Bjørnetjeneste, man kan vise det gamle, udskårne Kirkeinventar. Thi sammen med den yngste Overmaling ødelægger den også gamle Farver, der er lige så nødvendig for Stykkets Skønhedsvirkning som selve Træet, og sporløst udsletter den de historiske Oplysninger, som malede Årstal og Indskrifter kunde bringe os om Altertavlens eller Prædikestolens Alder, Givere og Kunsthåndværkere. I Virkeligheden er den tarveligste Overmaling at foretrække for den bedste Rensning!

En anden og glædeligere Årsag til her at behandle Kirkeinventarets Restaurering er den, at det stadigt, År for År, bringer nye Bidrag til Studiet af vort Lands gamle Kunsthåndværk og vor kirkelige Kulturhistorie. Ligesom Fremdragningen og Istandsettelsen af Kalkmalerierne underbygger og udvider vort Kend-

skab til Middelalderens Malere, således gør Inventarets Restaurering os stedse mere fortrolige med andre Sider af vor Fortidskunst. Hvad Kirkeudstyret fra Reformationens og Renæssancestilens Tid angår, har Museets Istandsættelsesarbejder lagt en Grundvold for vort Kendskab til de skiftende Stilformer, og uden den Fordybelse i Æmnet, som Deltagelse i Restaureringsarbejderne fremtvinger, havde det næppe været muligt at lære at skelne de enkelte Snedkerværksteders Ejendommeligheder, at fremdrage en Række interessante Håndværkerskikkelser fra den fuldstændige Forglemmelse, hvori de var sunkne ned, og at vise, at de danske Købstæder på Frederik 2 og Christian 4's Tid virkelig har frembragt noget godt, stundom endogså ypperligt Kunsthåndværk. I anden Sammenhæng har Forf. haft Lejlighed til at fremlægge de under Museumsarbejderne gjorte Iagttagelser vedrørende Renæssancens Snedkere og Billedsnidere, men mit lille Arbejde er kun en Begyndelse, og meget står endnu tilbage at rette, endnu mere at udfylde og fuldstændiggøre, før vor Viden bliver tilstrækkelig stor. Og må dette siges om Snedkerne, gælder det i endnu højere Grad om deres Medarbejdere. Medens man er nået så vidt, at man ikke blot kan skelne de forskellige Tidens, men også de forskellige lokale Billedskærerværksteders Særpræg, så er Malerne, der regelmæssigt har fuldendt Snedkernes Arbejder ved deres »Staffering«, endnu alt for lidet kendte. Kun de sent middelalderlige Snitværkers ret konstante Staffering kan siges at være nogenledes fyldestgørende udredet; for Renæssancestafferingens Vedkommende er der endnu så mange mørke Punkter, at man kun dårligt formår at give et Billede af de skiftende Farvemoder og endnu mindre kan få fat på de stedlige Ejendommeligheder. Uomtvisteligt er kun det, at Renæssancetiden elskede kraftige, stærke, brogede Farver og forstod at beherske dem med en forbavsende Dygtighed, og at den kun af Fattigdom lod et Snitværk stå umalet.

Når man, trods de senere Års Arbejder, endnu kender så meget mindre til Staffererne end til Billedsniderne, ligger det ganske simpelt deri, at Farverne er langt vanskeligere at studere end Formerne. Træværket kan man altid komme til at se, når man blot får Kirkenøglen i Hånden, og i Nødstilfælde kan man endda

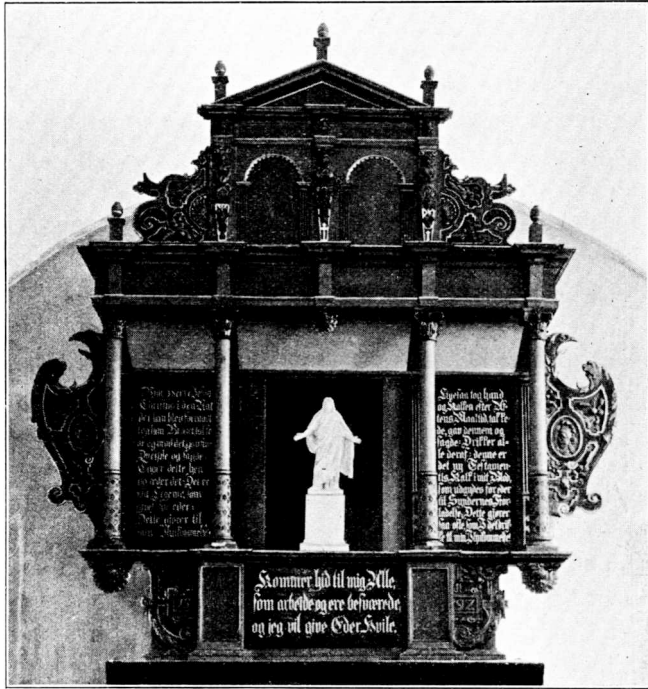
hjælpe sig med Fotografier. Her står en vrimlende Mængde af Studiemateriale til Rådighed, mens det kun er et forsvindende Mindretal af Arbejder, der har bevaret deres oprindelige Farver blot nogenlunde uforvanskede. Skal Stafferingen undersøges, må det derfor i Reglen ske under Istandsættelsesarbejder, og endnu er det forholdsvis kun få Arbejder, der er restaurerede under tilstrækkelig Kontrol. Det er ikke blot Egetræsodringen og Afrensningen, der har gjort Ulykker; uhyre mange Arbejder er halvt eller helt fordærvede ved uforstandige Forbedringer, og man har sikkert Lov til at sige, at alle Istandsættelser, som Håndværkere har foretaget på egen Hånd, historisk set er blevne misvisende. Bedre er de Farverestaureringer, der er ledede af Arkitekter, men selv i de finest restaurerede Kirker kan man gå rundt med Tvivl i sit Sind, og det er næppe nogensinde hændet, at en Arkitekt har nedskrevet sine Iagttagelser om Renæssancestafferingerne. Det har Museums mændene hidtil været ene om. Eller rettere sagt, de har hævdet den teoretiske Forpligtelse til ikke at opmale Kirkeinventaret på bedste Beskub, men skriftligt at gøre Rede for Undersøgelsens Resultat og Arbejdets Gang, at nedskrive sine Iagttagelser og at motivere sine Bestemmelser, så at Fremtiden så vidt muligt kan kontrollere Arbejdet. At det altid er lykkedes dem at løse Opgaverne på rette Måde, skal jeg være den sidste til at påstå. Det er en Selvfølge, at Videnskabsmanden ikke kan sidde inde med alle Forudsætninger for at bedømme Arbejdets æstetiske og særligt dets tekniske Sider. Hvad han kan gøre, er at yde de nødvendige historiske Oplysninger, at lægge det teoretiske Grundlag og så at bruge sine Øjne så godt som muligt. Men grå er al Teori, og hvis Arkæologen ikke kan stille sig ved Siden af en praktisk Restaurator, som selv nærer den dybeste Respekt for det gamle, og som går op i sit Håndværk og sin Kunst, så er hverken han eller nogen anden Arbejdsleder Herre over det endelige Resultat, der betinges af Restauratorens Udholdenhed, Ærlighed og Dygtighed.

Har man imidlertid indrømmet, at der er begået Fejl af Museet — såvel som af alle andre, der har beskæftiget sig med Istandsættelser —, må det på den anden Side hævdes, at de Principper, hvorefter Museet arbejder, i det lange Løb har vist sig gode. Et

afgørende Hovedpunkt, Kravet om skrevne Redegørelser, har her ledet frem til en stedse mere indtrængende Fordybelse i Opgaverne og har gjort det muligt at lære både af Forgængernes og sine egne Fejltagelser og Misforståelser og lidt efter lidt vist, hvor mange Skær der er at strande på. Når man i nogle År har fulgt en Række Arbejder af denne Slags, forstår man, hvorfor så mange Farverestaureringer måtte mislykkes. Man bliver mildere i sin Dom overfor andre, man bliver skeptisk overfor sig selv, men selv om det er sidste Mode at forkætre enhver Restaurering, taber man ikke Troen på disse Istandsættelsers Værdi. Har man blot nogle Gange set, hvorledes Renæssancetidens Farvepragt kan lyse op i et øde Kirkerum, og har man nogle Gange oplevet, at de tekniske og kunstneriske Medarbejdere har erklæret de genfundne Farvesammenstillinger for umulige og dog til Slut har bøjet sig for de gamles Smag og indrømmet, at de havde Ret, så ved man, at Istandsættelsesarbejdet har sin kunstneriske Mission. Og er det lykkedes at fremdrage ikke blot smukke Bogstaver, men også Våbenskjolde, Givernavne, Kunstnersignaturer og Årstal, som fortæller om Kirkeudstyrets Historie, styrkes ens Overbevisning om dets historiske Værdi. Men man bliver også klar over, at skal Restaureringsarbejdet have virkelig Betydning, skal det ikke gøre mere Skade end Gavn, kræver det en Erfaring og en Fordybelse i Opgaven, som ikke er hver Mands Sag, men som kun erhværes ved mange Års Samarbejde mellem Kunsthåndværkere og Museumsmænd, og som Museet selv først har erhværet efter Fejlgreb og bitre Skuffelser. Ikke på et eneste Punkt må der sløjes af. Teknikkens Krav må opfyldes; Træværket må gennemgås og udbedres, Hundreder af rustne Søm fjernes eller uskadeliggøres, Malegrunden slibes eller behandles på det omhyggeligste. Og samtidigt må der vises den yderste Omhu i Fremdragningen af de gamle Farvespor; der må ikke helmes, før hver lille Enkelthed er klaret, og før man har udredet alle de mange skiftende Farvelag, som kan dække den ældste »Staffering«. Gribes der fejl på et enkelt Punkt, kan det ødelægge hele Resultatet.

Men netop disse strænge Krav er endnu en Grund til at henvende Opmærksomheden på Nationalmuseets Restaureringsarbej-

der. Thi selve den stedse voxende Sympati, som følger Arbejdet, den Kærlighed til vort gamle Kirkeinventar, som det bidrager til at skabe og fremme, rummer nye Farver, fordi den vækker Lysten til at restaurere for meget. En virkelig grundig Istandsættelse bliver nødvendigvis kostbar, og det er jo desværre langt fra en Regel,

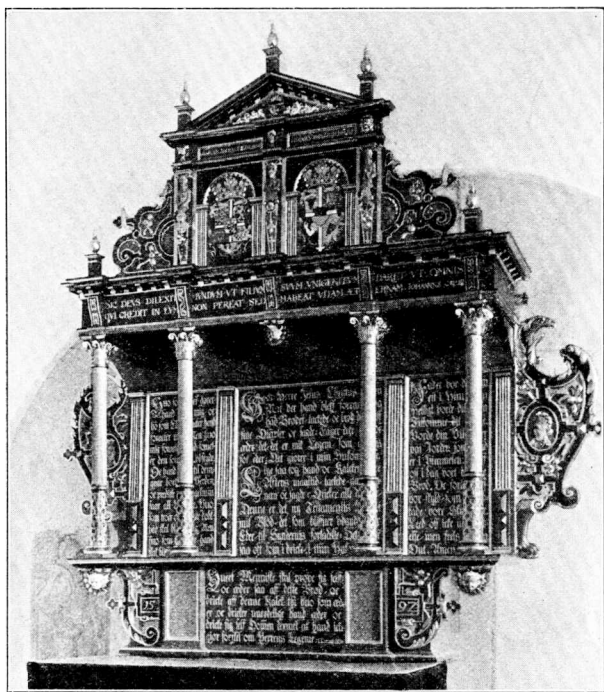

Altartavlen i Marslev Kirke før Restaureringen.

at Kirkerne er velhavende. Men på Pengene tænker man ikke altid; når der blot sættes noget i Værk, når man blot får nogle brogede Farver for Øje, er man mange Steder tilfreds. Om Arbejdet er godt og grundigt, og om Farverne er smukke og historisk korrekte, gør mindre til Sagen. Man ved ikke, at de korrekteste Farver så godt som altid er de smukkeste, og man tænker ikke over, at en dårlig Istandsættelse er værre end slet ingen.

Nationalmuseet må nu hyppigt gøre Front mod to Sider, både

mod de ligegyldige og mod de altfor ivrige. Overfor begge kan det støtte sig til Bestemmelser i den nu gældende Synslov og særlig til en Række ministerielle Cirkulærer, som sikrer det en ret stor Indflydelse på Kirkeinventarets Behandling, og som forhåbentlig snart vil blive yderligere fæstnede og udvidede ved Gennemførel-

Samme Altertavle efter Restaureringen.

sen af den nye Lov om Kirkesyn. Men Loven hjælper ikke, hvis Forståelsen mangler. Der må samtidigt gøres et Oplysningsarbejde, og så mange som muligt må vide Besked om, hvilket Arbejde Kirkeinventaret kræver og lærer. Alene den, der engang har fulgt en Restaurering fra først til sidst, kan gøre sig nogen Forestilling herom, og hertil har kun de færreste Lejlighed. De udførte Restaureringer er jo spredte rundt om i hele Landet og må ofte søges i afsides Kroge. Men ved at fremdrage og skildre typiske

Istandsættelser og lærerige Fund vil der dog sikkert kunne nås meget.

Det er Hensigten i nogle følgende Småafhandlinger at give sådanne udførligere Oplysninger om Museets Fremgangsmåder og Studier, at vise, hvad de enkelte Arbejder fordrer, og hvad de kan oplyse, og derigennem forhåbentlig også at få de historiske Amtssamfund interesserede for Sagen, som de utvivlsomt kan gavne og støtte på mange Måder.

De vedføjede Billeder viser som Exempel på en Istandsættelse Altertavlen i Marslev Kirke på Fyen, der er restaureret med Statstilskud og under Nationalmuseets Kontrol af Maler Niels Termansen 1912. Tavlen, som er forarbejdet 1592 i et fyensk Snedkerværksted, var før Istandsættelsen egetræsmalet, men stråler nu i Forgyldning og pragtfulde Farver, som er genfremstillede nøjagtigt efter den oprindelige Staffering. I Topstykket er genfundet Frederik 2's og Dronning Sofias Våben, mærkeligt nok malede fire År efter Kongens Død, og det er lykkedes at fastslå, at Tavlen trods al sin Pragt ikke har haft større Figurbilleder, men i Overensstemmelse med Datidens dulgte kalvinistiske Tilbøjeligheder kun malede Skriftsprog.

JYSK HISTORISK-TOPOGRAFISK LITTERATUR GENNEM HALVHUNDREDE ÅR.

Af S. NYGÅRD.

Den egentlige historieskrivning har ifølge sagens natur altid måttet være de lærdes sag, da stor kundskabsfylde, en udviklet kritisk sans, betydelig fremstillingsævnne og mange andre egenskaber er nødvendige for den, der tilfulde skal magte de store historiske opgaver. Men historien byder også på mange mindre opgaver, når talen kun er om at behandle en enkelt persons, et enkelt forholds eller et enkelt steds historie, og dér kan den, der ikke er historiker ex professo, ofte gøre fyldest i kraft af mere beskedne forudsætninger, når han blot møder med et vist fond af boglig kundskab, interesse for sagen og energi til at overvinde de vanskeligheder, de fleste begyndere vil møde på deres vej. Oprindelig var det dog aldeles overvejende akademikere eller dog mænd, der indtog stillinger i samfundet, hvortil der nu til dags

vilde kræves folk med akademisk dannelse, der kastede sig over sådanne historiske opgaver, der formedelst deres begrænsning kunde magtes af den, der stod udenfor de egentlig lærdes kres, og først i sidste halvdel af det 19. århundrede bliver det almindeligt også at træffe navne på ustuderede i de historiske forfatters række, hvadenten det nu skyldes den stigende oplysning eller — hvad der er sandsynligere — den voksende interesse for historiske problemer, der af Grundtvig og hans mænd var kaldt tillive.

Da sansen for Jyllands lokalhistorie begyndte at vågne, var det, som man kunde vente, først købstæderne, der tiltrak sig opmærksomheden. Vel havde Arent Berntsen i *Danmarks og Norges frugtbare herlighed* ingenlunde med særlig forkærlighed syslet med dem — tvertimod; men i Jens Lauritsøn Wolfs *Encomion Regni Daniæ* (1654), der på de første 88 sider behandler Nørrejylland, vil man næsten udelukkende finde oplysninger om byerne og kun rent undtagelsesvis et par ord om, hvad der lå udenfor disse, og de topografiske specialskrifter fra den følgende tid viser det samme forhold. Et lille skrift om *Viborg*, udarbejdet på grundlag af præsten Kristen Eriksens vidtløftige skrevne samlinger, udkom 1727, ni år efter kom præst og lector Peder Terpsagers for sin tid ypperlige værk *Ripæ Cimbricæ*, efter at han tidligere havde udsendt nogle mindre skrifter, 1767 udgav præsten J. N. Wilse et godt arbejde om *Fredericia*, og 1779 kom der igen et mindre skrift om *Viborg*, forfattet af præsten A. C. Krog. Det var således stadig de gejstlige embedsmænd, der dyrkede denne form for videnskabeligt arbejde, men i den følgende tid måtte disse dele denne ære med adskillige verdslige. Olavius, der 1787 skrev om *Skagen*, var tolder, Gaarmann, som 1794 udsendte et lille skrift om *Vejele*, var postfører, og et for sin tid ret værdifuldt og udførligt værk om *Randers*, der udkom ti år senere, var forfattet af byfoged Stadfeldt, men endnu langt ind i det 19. århundrede var det dog stadig præsterne, der leverede det meste. Vi minder blot om Galthens beskrivelse af *Ribe* 1792 og af *Randers* 1802, om Frosts bog om *Ringkøbing* 1817, Fyhns om *Kolding* 1848 og Ursins om *Viborg* 1849. Til *Ribe* bys historie fremkom værdifulde bidrag af skolemændene P. T. Hanssen, Thorup og Adler.

Bortsét fra den udførlige omtale af Jylland i 4. og 5. bind af *Danske Atlas*, der begyndte at udkomme 1763, og fra Nødskovs for sin tid gode *Beskrivelse over Timgaard og Tim sogn* 1787, bragte det 18. århundrede kun meget lidt stof frem om alt, hvad der i Jylland var omtale værd udenfor købstæderne. Men ret som om romantikken også på dette område havde åbnet menneskenes øjne for, at det ikke var i byerne men ude i guds fri natur, der var noget at komme efter, bragte det næste århundrede allerede 1802 både en beskrivelse over *Thy* og en over *Læsø*, den første af præsten Aagaard, den anden af birkedommer Bing. Det var dog ikke romantisk sværmeri, der var moder til disse to værker, ti de var bægge »fysiske og økonomiske«, altså mindst af alt sværmeriske. Noget lignende gælder provst Schades fortjenstfulde arbejde om *Mors*, der fremkom ni år senere. Derimod var der unægtelig romantik med i spillet, da Burman Becker 1830—32 udsendte sine tre små bind *Efterretninger om de gamle borge i Danmark og hertugdømmerne*, af hvilke »borge« henved en snes stykker lå i Jylland, og da Karl Hansen straks efter lod følge et bind *Danske ridderborge*, der omhandler otte gårde i egnen mellem Randers og Grenå. Omkring herregårdene med de anselige bygninger, pansrede riddere, skønne jomfruer og blege spøgelses sværmede altid for to til tre menneskealdre siden de følsomme naturer. Også T. A. Becker, der dels i månedsskriftet *Orion*, dels i kvartalsskriftet af samme navn — navnlig dog i det sidste — har leveret mange historiske og topografiske bidrag om Jylland og såvel dør som i *Prospekter af danske herregårde*, til hvis første 7 bind han skrev teksten, har behandlet mange »borges« historie, følte sig stærkt draget af disse lokaliteters særegne atmosfære.

På Fyn var den historiske interesse blevet næret gennem Vedel Simonsens, Kasp. Paludan-Müllers og det 1815 stiftede Fyns stifts literære selskabs virksomhed, og et organ fik de historisk interesserede sig 1861, da selskabet begyndte at udgive *Samlinger til Fyns historie og topografi*. Sjælen i dette foretagende blev biskop Engelstoft, hvis afhandlinger i forbindelse med arbejder af H. F. Rørdam, M. A. C. Crone og andre giver det en såre ærefuld

plads i rækken af lignende samlerværker. Med Engelstofts død ophørte det 1890 at udkomme.

Utvivlsomt var det for en stor del eksemplet fra Fyn, der fik adjunkt D. H. Wulff i Ålborg til 1865 at interessere sig for oprettelsen af et selskab, der skulde virke for bearbejdelsen af Jyllands historie og topografi. Efter at have berejst en del af halvøen for at sondere stemningen for et sådant foretagende, udsendte han i forbindelse med en del andre, navnlig embedsmænd og næringsdrivende i byerne, om efteråret samme år en indbydelse til oprettelsen af et sådant selskab. Tilslutningen var så livlig, at der i begyndelsen af det følgende år kunde vælges en bestyrelse for *Det jyske historisk-topografiske selskab*, der snart efter kunde udsende første hæfte af *Samlinger til jysk historie og topografi*. Denne bestyrelse kom til at bestå af ovennævnte adjunkt Wulff, overlærer J. F. Kinch i Ribe og amtmand M. H. Rosenørn i Randers, henholdsvis repræsenterende begejstringen, sagkundskaben og den praktiske duelighed, dog således at forstå, at dette kun er en svag antydning af hver enkelts betydning. Disse tre mænd udgjorde selskabets bestyrelse til 1888, da Kinch kort før sin død trådte tilbage og erstattedes af sognepræst Vilhelm Bang, der i en lang årrække sad i bestyrelsen, fra 1895 sammen med rektor A. Heise i Viborg og nuværende rådstuearkivar Villads Christensen, der bægge endnu er medlemmer af selskabets bestyrelse.

I de snart halvhundredede år, hvori selskabet har bestået, har det udsendt 21 bind af sine samlinger — *Jyske samlinger* kaldes de ofte kort og godt — og der er i dem fremkommet en lang række afhandlinger med højst forskelligt indhold og naturligvis også af forskellig godhed. Snart behandler de kulturhistoriske, snart topografiske, snart personalhistoriske æmner, snart er det landbo- eller retsforhold, sagn eller overtro, dyreliv eller naturbegivenheder, der er genstand for drøftelse. »Jysk historie og topografi« er taget i sin videste betydning, således at der bliver plads for alt, hvad der kan tjene til oplysning om Jylland og jyske forhold i fortid og nutid.

Sålænge Kinch levede, var han den flittigste bidragyder; i al den tid, hvori han sad i selskabets bestyrelse, udkom der intet

bind af samlingerne, hvortil han ikke havde leveret bidrag, ja endog i det første bind, der udkom efter hans død, findes adskilligt af ham. Det var navnlig kulturhistorien, han idelig vendte tilbage til, ofte i nøje tilknytning til den by, hvori han levede, denne by, hvorfra han også hentede stoffet til sit hovedværk *Ribe bys historie og beskrivelse*, der udkom i to bind, hvoraf det første (1869) behandlede tiden indtil reformationen, det andet (1884) tiden fra reformationen indtil enevoldsmagtens indførelse. Dette arbejde, der udkom med selskabets understøttelse, er den fyldigste, grundigste og pålideligste købstadsbeskrivelse, der hidtil er udkommet her i landet, og det er ofte blevet beklaget, at den kyndige forfatter ikke fik lejlighed til at fortsætte arbejdet.

Wulff var ikke så begavet en mand som Kinch, men han havde den fortjeneste at være den første ophavsmand til selskabet og, efter at det var blevet dannet, utrættelig i at arbejde for dets vel. Kun rent undtagelsesvis udkom der et bind af samlingerne, uden at han havde leveret sit bidrag, men han var mere udgiver end forfatter, og der vil iøvrigt senere blive lejlighed til at omtale hans udgivervirksomhed. — Rosenørn var lidet produktiv; dog leverede han enkelte bidrag til samlingerne og udgav med understøttelse af selskabet 1873—87 første bind af *Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørreis*; andet bind udkom først 1901. Alle de andre ovenfor nævnte medlemmer af selskabets bestyrelse var flittige bidragsydere — Bang kanske den flittigste, men ikke den kyndigste — og desuden fremkom der bidrag fra mange andre, blandt hvilke der for de første års vedkommende måske navnlig kan være grund til at nævne H. F. Rørdam, Oluf Nielsen, Evald Tang Kristensen og A. P. Gaardboe, den sidste dog snarest fordi han, trods det, at han var autodidakt, dog i nogle af sine afhandlinger kunde give ret gode bidrag, så længe han nærmest byggede på selvsyn og stedlig tradition; kom han ud over det, kunde han være ret uheldig. De væsentligste af hans afhandlinger samledes 1893 i et bind *Fortidsminder fra Vendsyssel*.

I de senere år kan som flittige bidragsydere — foruden bestyrelsens ovenanførte medlemmer — nævnes C. Klitgaard, G. Steemann, Emil Madsen og Søren Hansen.

Det jyske historisk-topografiske selskabs virksomhed var i det hele taget af stor betydning for den jyske historiske forskning, i særdeleshed i de første 25—30 år efter dets stiftelse. Ikke blot bidrog det direkte og indirekte til at nære interessen for Jylland i fortid og nutid i vide krese, men det, at der fandtes et sted, hvor større og mindre afhandlinger kunde vente at finde optagelse, måtte virke stimulerende på dem, der havde noget på hjerte i den retning. Bidragene strømmede så rigeligt ind, at der regelmæssigt kunde udgives to hæfter af samlingerne årligt, samtidigt med at selskabet i overensstemmelse med sit program støttede udgivelsen af »større historiske værker og beskrivelser af byer og større eller mindre egne, f. eks. herreder, sogne osv.«. I løbet af tredive år udkom med selskabets støtte ikke mindre end femten sådanne værker, hvorover fortegnelse findes i samlingernes 3. rækkes 1. bind side 9—10, og derefter har det 1901 bidraget til udgivelsen af 2. del af Rosenørns ovennævnte værk Grev Gert og Niels Ebbesen, 1902 til Nykøbing på Mors af C. V. Christensen, hvilket værk omtales nedenfor, samt endelig 1914 til udgivelsen af *Jylland i det 16. århundrede* af Emil Madsen, en håndbog, hvori navnlig den mindre kyndige, der sysler med Jyllands fortid, utvivlsomt vil finde en bekvem oversigt og nyttige vink.

Blandt de under selskabets auspicer udkomne værker indtager købstadsbeskrivelserne en betydelig plads. At Kinchs fortrinlige *Ribe bys historie og beskrivelse* var blandt disse, er allerede ovenfor omtalt. Det samme gælder *Holstebro, en historisk, topografisk og statistisk købstadsbeskrivelse* ved Frølund (1871), *Horsens købstads beskrivelse og historie* af O. Fabricius (1879) og *Æbeltoft og omegn (Mols), nærmest til c. 1814* af L. J. Böttiger (1893). Den første af disse tre er ikke meget værdifuld og har i hvert fald den meget generende fejl, at der kun findes meget få kildehenvisninger. De to andre, der i mange henseender ligner hinanden, er bægge byggede på en omfattende benyttelse af de lokale arkiver og bringer derfor meget nyt stof, som forfatterne dog ikke rigtig behersker. Dette gælder dog navnlig den sidstnævnte, hvor der kan rettes kritik såvel mod stoffets ordning som mod den hele fremstillingsform. Det var også en mindre heldig

tanke således at sammenblande byens og dens omegns historie, men trods alt er både bogen om Horsens og den om Æbeltoft ret værdifulde forøgelser af vore købstadsbeskrivelser.

Frølund var kordegn i Holstebro, Fabricius var 1843—49 kateket i Horsens, senere præst i omegnen af byen — bl. a. en halv snes år i Lundum — og Böttiger var præst i Vistoft. Det var altså nu som før de stedlige embedsmænd, der syslede med købstædernes historie. I god samklang hermed er det, at birke-dommer i Silkeborg birk V. Drechsel 1880 udgav *Silkeborg 1840—1880*, og at byfoged i Mariager H. Dahlerup 1882 udsendte *Mariager klostere og bys historie*. Det er to smukke arbejder, af hvilke navnlig det sidste, der er bygget på ret omfattende arkivundersøgelser, fortjener al mulig anerkendelse. Klostrets historie fylder omtrent halvdelen af bogen.

Flere egentlige købstadsbeskrivelser end de ovenfor nævnte udkom der ikke i det her omhandlede tidsrum, men i Jyske samlinger findes talrige bidrag til købstæders historie, og en del mindre specialskrifter udsendtes. Enkelte af disse vil der senere blive lejlighed til at omtale.

Vender vi os fra købstæderne til landet, falder tanken straks på Oluf Nielsen, i hvis store litterære produktion den jyske historiske topografi spiller en meget fremtrædende rolle. Allerede før Jyske selskab blev dannet, havde han begyndt at udsende sine herredsbeskrivelser, og skønt han leverede ikke få bidrag til selskabets tidsskrift og fik understøttelse af selskabet til udgivelsen af sine efterretninger om Malt herred, indtog han dog hele tiden en ret uafhængig stilling i sit forhold til dette. I sine herredsbeskrivelser har han behandlet næsten hele Vestjylland fra Kongeåen til Limfjorden. Først kom 1862 hans *Historiske efterretninger om Skadst herred*, dernæst 1866 lignende efterretninger om *Vester Horne herred*, 1868 om *Slavs herred* og 1872 om *Gording herred*, de tre sidste i *Danske samlinger*, som han var medudgiver af. Som selvstændigt skrift udsendte han 1870 *Historiske efterretninger om Malt herred*. I de følgende år blev hans tid meget optaget af anden virksomhed — udgivelsen af Københavns diplomatarium og af nogle nedenfor nævnte jyske kildekrifter samt udarbejdel-

sen af Københavns historie og beskrivelse — men hans gamle kærlighed fornægtede sig dog ikke. Sammen med Palle Fløe behandlede han *Nørre Horne herred*, dels i et selvstændigt lille hæfte (*Historiske efterretninger om Lønborg og Egvad sogne*), dels i Jyske samlingers 7. og 8. bind (1878 ff.), og hans sidste større arbejder blev *Historisk-topografiske efterretninger om Skodborg og Vandfuld herreder* (1894) og *Historisk-topografiske efterretninger om Hjerm og Ginding herreder* (1895).

O. Nielsens interesser samlede sig navnlig omkring en fjern fortid. Det viste sig allerede deri, at han for erhvervelsen af den filosofiske doktorgrad skrev den også for den topografiske forskning vigtige afhandling *Bidrag til oplysning om sysselinddelingen i Danmark* (1867), og det præger alle hans herredsbeskrivelser. Oldtid og middelalder er kendeligt behandlede med størst kærlighed, den nærmest følgende tid endnu med interesse, men den nyere tid ofte temmelig overfladisk, således at der i hans beskrivelser her findes mange mangler og ikke få fejl. En undskyldning herfor er det dog, at oplysninger om den nyere tid ofte er de vanskeligste at tilvejebringe og navnlig var det på en tid, da landsarkiverne endnu ikke var oprettede og ikke tilnærmelsesvis så mange kilder som nu gjort let tilgængelige ved at offentliggøres. Trods alt, hvad der kan indvendes mod hans værker, skylder jyderne ham derfor stor tak for hans virksomhed.

Mens det vestlige Jylland blev behandlet i en hel række af herredsbeskrivelser, blev det østlige i den henseende meget stemoderligt behandlet, skønt det skulde synes, at der i disse frødige, naturskønne og forholdsvis rigt udstyrede egne måtte findes mange fristende opgaver; men hele hemmeligheden ligger vel i, at der kun har været én O. Nielsen, og han var nu engang af fødsel vestjyde. Om det sted eller den egn, hvor manden er født, kreser ofte hans tanker livet igennem. Den tidligere omtalte T. A. Becker, hvis virksomhed fornemmelig falder i det 19. århundredes første halvdel, var født på Tirsbæk, altså i Østjylland, og hans historisk-topografiske forfatterskab samler sig også om Jyllands østlige egne (*Hatting herred, Matstrup osv.*), men han var ikke og

kunde ikke blive nogen østjysk O. Nielsen, hvem han iøvrigt heller ikke lignede i nogen henseende.

Østjylland blev forsømt, men der fremkom dog her én herredsbeskrivelse, som fortjener at omtales, skønt den aldrig blev fuldendt. Det er et arbejde af Klavs Gjerding. Ligesom så mange andre kastede han sig over studiet af sin fødeegns historie, og han gjorde det med fynd og klem; allerede i en alder af 23 år var han i fuld gang med arbejdet, men 28 år gammel døde han (1880), og hans samlinger lå da hen, til de blev udgivet af Jyske selskab ved D. H. Wulff under titlen *Bidrag til Hellum herreds beskrivelse og historie* (1890—91). Det ufærdige ved arbejdet er synligt overalt, og da forfatteren ikke fik lagt den sidste hånd på sit værk, er det nu ikke muligt at afgøre, hvad han kunde have fået ud af det, men det fortjener at fremhæves, at han i langt højere grad end andre herreds- eller sognebeskrivere benyttede lokale arkiver. Præstegårde og herregårde blev hjemsøgte, og navnlig fra Lindenburgs arkiv, hvor der bl. a. fandtes gamle tingbøger for Lindenburg birk, fremdrog han meget nyt stof til sit stort anlagte værk.

I et kort overblik som nærværende må en hel del i sig selv værdifulde værker helt lades uomtalte eller kun berøres i forbigående, ikke blot værker, der ligefrem hører til den jyske historisk-topografiske litteratur, men også mange, der uden at tilsigte at henregnes til denne dog står den meget nær, f. eks. en række arkæologiske og arkitektoniske, rigt illustrede arbejder fra ældre og nyere tid angående kirker (af Helms og Storch m. fl.), kirkeklokker (af Uldall), gravstene (af Løffler), klostre (af Lorenzen) osv. osv. Men før vi forlader den periode, som nærmest har været genstand for omtale i det foregående (tiden c. 1865—95), skal dog endnu nævnes, at vigtige bidrag til oplysning om Jyllands udseende i en fjern fortid findes i E. Erslevs *Jylland, studier og skildringer til Danmarks geografi* (1886), at hederne er behandlede i flere skrifter af Dalgas — mest kendt er vel nok *Geografiske billeder fra heden* (1867—68) — og at der er fremkommet en stor mængde sognebeskrivelser i Jyske samlinger.

Medens der for øernes vedkommende foreligger mange og tildels særdeles værdifulde skrifter om slotte og herregårde (f. eks.

om Vemmetofte, Gisselfeld, Gl. Køgegård, Elvedgård, Rugård), er denne side af den historiske topografi i en forbausende grad blevet forsømt i Jylland, hvor der dog foreligger så mange smukke opgaver netop på dette område. Rundt omkring i tidsskrifter, herredsbeskrivelser, det velkendte illustrerede værk *Prospekter af danske herregårde* o. lgn. steder findes vel en mængde mer eller mindre kortfattede herregårdsbeskrivelser, men så at sige intet, der er blot nogenlunde udtømmende, og ikke ét af de iøvrigt meget få selvstændige skrifter om sådanne gårde fortjener her at nævnes.

Ved lov af 30. marts 1889 oprettedes et rigsarkiv bestående af et hovedarkiv og tre provinsarkiver, der fra 1907 ifølge lov benævnes landsarkiver. *Landsarkivet for Nørrejylland*, der uheldigvis fik sæde i Viborg, altså på et forholdsvis meget afsidesliggende sted, toges i brug midt i 1891, og hertil indsamledes nu embedsarkiver fra hele Jylland. En stor mængde arkivstof, der havde ligget spredt på hundreder af steder, og hvortil man kun ved imødekommenhed fra vedkommende embedsmand havde kunnet få adgang, blev nu på arkivets læsesal tilgængeligt for alle, og efterhaanden som det gik op for publikum, hvad det var, der var sket, tog besøget til, og landsarkivet blev så at sige et samlingssted for alle dem, der interesserede sig for Jyllands fortid, da der fandtes noget for enhver smag. Kulturhistorie, kirke- og personalhistorie, topografi, statistik og meget andet kunde der dèr hentes bidrag til. Der er da heller ikke, siden landsarkivet var gået ind i folks bevidsthed, fremkommet noget jysk historisk-topografisk arbejde af nogen betydning, uden at vedkommende forfatter har suget næring af arkivets skatte, og en betydelig række af større værker om andre æmner har hentet en større eller mindre del af sit stof derfra. Blot eksempelvis anføres Mackeprang: *Dansk købstadstyrelse*, Munch: *Købstadstyrelsen i Danmark*, Jeppe Aakjær: *St. St. Blichers livstragedie*, Lønborg-Friis: *Slavekrigen 1848*, Gust. Bang: *Kirkebogsstudier*, Bjerge og Søegaard: *Danske vider og vedtægter*, Dolleris: *Danmarks boghandlere*.

Man kan derfor med rette tale om et vendepunkt i den historisk-topografiske forskning 1891, eller noget ind i halvfemserne,

fordi den nye institution skulde have tid til at fæstne sig i publikums bevidsthed. Det viser sig således hurtigt, at den nyere tid ikke — således som så ofte tidligere — må stå til skamme i de topografiske værker fra de senere år. Det præger således i høj grad tredje udgave af Traps Danmark, og i de to arbejder af P. Storgaard Pedersen, der danner en fortsættelse af O. Nielsens herredsbeskrivelser, nemlig *Bidrag til Hing herreds historie og topografi* (1896) og *Ulfborg herred, en historisk-topografisk beskrivelse* (1900), er den nyere tid fyldigere behandlet end hos Nielsen. Men den hele fremstilling er vel kortfattet og ikke uden fejl, og for den ældre tids vedkommende kan disse to arbejder, som naturligt er, ikke stå mål med sine forgængere. Ganske anderledes kraftige spor af den betydning, landsarkivets oprettelse havde haft, findes dog i det af C. Klitgaard udarbejdede skrift *Hvetbo herred* i to bind (1906—07), et i sin art ret enestående arbejde og den eneste herredsbeskrivelse, Jylland har at opvise i indeværende århundrede. Iøjnefaldende er allerede dets omfang. Mens O. Nielsen havde beskrevet Hjerm herred (med 16 sogne) på c. 300 sider, medgik over 800 endog større sider til beskrivelsen af Hvetbo herred (med 7 sogne). Der er i dette værk, hvortil der er gjort meget omfattende studier både i landsarkivet og andensteds, samlet et meget righoldigt og værdifuldt stof, og er forfatteren end hist og her i sin iver for at få alting med kommet ind på områder, hvor man kan mærke, at grunden svigter under ham, er der dog ingen tvivl om, at *Hvetbo herred* må anses for den bedste jyske herredsbeskrivelse, der hidtil er fremkommet. En lignende meget udførlig beskrivelse af det lille Slavs herred, hvorom O. Nielsen skrev allerede 1868, vil antagelig udkomme i en nær fremtid.

Der er adskillige andre skrifter, som der kunde være grund til at omtale nærmere i denne forbindelse, men pladsen tillader det ikke. Kun enkelte bemærkninger kan her indskydes. Det skal således anføres, at S. H. A. Rambusch har skrevet *Studier over Ringkøbing fjord* (1900), der burde have virket stimulerende, så at der var fremkommet andre lignende arbejder om lignende lokaliteter, men det er ikke sket. Om klitterne er der skrevet af J. Brüel, og C. V. B. Hansen skrev 1911 *Træplantningens historie i Ti-*

sted amt siden år 1800. Af sognebeskrivelser foreligger der adskillige, spredt om i tidsskrifter, men som selvstændige skrifter er kun udkommet få og ubetydelige; en undtagelse danner dog *Historiske og genealogiske optegnelser fra Randrup gods, specielt Vinkel sogn* af brødrene Andersen (1907). Det er et meget grundigt arbejde, men så specielt, at det vanskelig kan tænkes at interessere udenfor sognets grænser. Noget lignende gælder et arbejde af Poul Lindholm om *Starup sogn i Brusk herred* (1911). — Talrige bidrag til Jyllands kirkehistorie fremkom i *Kirkehistoriske samlinger*, og *Historisk tidsskrift*, *Jyske samlinger* og de historiske amtsforeningers årbøger meddelte mange afhandlinger om de fjendtlige indfald i landet i det 17. og 19. århundrede.

I den sidste halve snes år eller lidt mer er der fremkommet et ret aneligt antal jyske købstadsbeskrivelser, af hvilke adskillige er prægede af den lette adgang, der nu er til arkiver af enhver art. Den ældste i rækken er *Nykøbing på Mors 1299—1899* af Chr. Villads Christensen (1902). Denne, såvelsom *Fredericia 1650—1760* af Hugo Matthiessen (1911), udmærker sig ikke blot ved sit indhold, men også ved at være skrevet med denne stilistiske færdighed, der også har gjort disse to forfatteres kulturhistoriske afhandlinger og skrifter letlæselige for enhver, skønt de er byggede op på videnskabelig grund. Der synes at være en vis forbindelse mellem kulturhistorisk sans og ævnen til fængslende fremstilling. P. Eliassens *Kolding fra Middelalder til Nutid* (1910) er en værdig afløser af Fyhns ovennævnte bog om samme by og hviler på omfattende studier. Derimod bærer *Skanderborgs historie* ved L. Thane (1908) præg af at være just det, den er, nemlig et jubilæumsskrift; den slags kan jo være ypperlige, men jævnligere er de middelmådige.

Et stort og stateligt værk er *Århus, byens historie og udvikling gennem 1000 år*; på titelbladet bærer det årstallet 1905, men det udkom til subscriptions 1904—06, altså omtrent samtidigt med *Blade af Århus bys historie* af J. Hoffmeyer I (1904), der efterfulgtes af et mindre andet bind 1911. Det var vistnok noget enestående, at en provinsby således på en gang blev behandlet i to udførlige værker. Det førstnævnte udmærker sig navnlig ved sit

udstyr, det store format og det overordentlig rige billedstof, mens derimod teksten, der skyldes fire forskellige penne (Francis Beckett, Rasm. Berg, Jul. Clausen og Ad. Jensen), er af forskellig godhed, for en stor del kun er bygget på trykte kilder, i sit tilsnit er populær og derfor ganske mangler kildehenvisninger. En væsentlig mangel ved en så stor bog er det også, at der hverken findes nogen oversigt over indholdet, nogen fortegnelse over billederne eller noget person- eller sagregister. Hoffmeyers bog er af en ganske anden art; som en frugt af flittige studier er den, selv om de resultater, han kommer til, vistnok ikke altid er rigtige, et udmærket supplement til hin, som den i mangt og meget overgår. Den omfatter dog kun byens historie til midten af det 18. århundrede.

Endvidere har i de senere år Alkærsig skrevet første bind af *Esbjerg havn og by* (1909) og A. Schwartz en bog om *Skagen* (1912), der dog kun behandler byen som kunstnerkoloni; heller ikke bør det lades helt uomtalt, at der 1899—1901 under fællesbetegnelsen *Danmarks byer og deres mænd* og under redaktion af C. C. Clausen udkom en række små, fikst udstyrede og rigt illustrerede bybeskrivelser, af hvilke nr. 1, 2, 3, 5 og 7 har jyske byer til genstand, henholdsvis Fredericia, Århus, Hobro (med Mariager og Hadsund), Hjørring og Ringkøbing. Det er nærmest journalistik, men nogen betydning vil disse småbøger dog utvivlsomt få for den, der engang i fremtiden måtte påtage sig at skrive disse byers historie.

Af det ovenstående vil det ses, at der fra de senere år foreligger en virkelig anelig række, til dels særdeles gode jyske købstadsbeskrivelser; desuden er der fremkommet ikke få arbejder, der behandler visse sider af enkelte byers historie. Om Randers befæstning m. m. findes en hel række afhandlinger i Jyske samlingers senere bind af G. Stemann, F. Uldall og N. H. Bay, hvilken sidste desuden 1893 har udgivet *Randers ældre købmandsliglavs historie fra 1693 til 1893*. Til Viborgs historie findes også en række værdifulde afhandlinger i Jyske samlinger, navnlig af A. Heise. Om Ålborgs handel kan henvises til *Ålborg handelsstands historie 1431—1913* af C. Klitgaard (1913) og *Oluf Christensen og*

sonner af W. Christensen (1913); til byens indre historie findes mange bidrag i det noget ældre arbejde *Jens Bang, købmand i Ålborg 1605—1644* af D. H. Wulff (1885—86); J. P. Stenholm har skrevet *Ålborg Klosterhistorie* (1904) og så fremdeles. Men endnu savnes, trods mange gode forarbejder, en samlet fremstilling af Ålborgs historie og topografi. Opgaven burde snarest løses af en kyndig forsker. Den frembyder meget af interesse. Forskællige apotekers historie er behandlet af E. Dam (1896: *Århus Løveapotek 1596—1896*, 1899: *Ringkøbing apotek gennem 150 år*, 1913: *Lemvig apotek i hundrede år*).

Det lader sig ikke gøre her at komme nærmere ind på alle disse specialværker, men det allerede anførte vil også være nok til at vise, hvilket stort opsving den historisk-topografiske litteratur har taget siden landsarkivets oprettelse. Interessen var for en væsentlig del vakt gennem Jyske selskabs virksomhed, og dette selskab førte længe an, men hegemoniet gled det af hænderne i forrige århundredes sidste tiår, og efter at det i henvend 40 år havde udgivet det eneste eksisterende tidsskrift, der beskæftigede sig med jysk historie og topografi, fik det fra 1903 hurtigt en række yngre søskende i de talrige historiske amtsforeninger, der voksede op, og hver af disse udgav sit tidsskrift; således fremkom i løbet af mindre end en halv snes år *Fra Ribe amt* (1903), *Vejle amts årbøger* (1905), *Historisk årbog for Tisted amt* (1906), *Fra Randers amt* (1907), *Hardsyssels årbog* (1907), *Årbøger udg. af historisk samfund for Århus stift* (1908), *Årbøger for historisk samfund for Skive og omegn* (1909) og *Fra Himmerland og Kær herred* (1912). Hertil sluttede sig fra 1908 *Vendsyssel folk og land*, der dog ikke udgives af nogen forening.

Fremkomsten af alle disse årbøger måtte nødvendigvis influere noget på *Jyske samlinger*; bidragene flød stadigt ind i rigelig mængde, men der tabtes terrain rent geografisk sét. De bind, der er udkommet efter 1903, rummer meget lidt stof fra det sydlige Jylland, mere fra det nordlige, hvor amtsforeningerne senere fremstod, mest fra de amter, hvor ingen foreninger findes. Samtidig synes antallet af afhandlinger af mere almindelig interesse og af sådanne, der spænder over flere amter, at være taget til. Kan

denne udvikling af tingene fortsættes, vil samlingerne også i fremtiden have en smuk opgave at løse, selv om hvert et amt får sin historiske forening.

I Amtsforeningernes årbøger, hvis bærende kræfter for en stor del er mænd, der ovenfor har været grund til at nævne (G. Ste-mann, P. Eliassen, P. Storgaard Pedersen, Jeppe Aakjær, C. Klit-gaard osv.), er der i årenes løb offentliggjort en stor mængde af-handlinger, hvoraf mange har blivende værd, og naturligvis ved siden af dem adskilligt, hvis berettigelse nærmest ligger i, at de kan være af nogen interesse for det stedlige publikum. Det er jo også praktisk sét nødvendigt, at der i disse tidsskrifter, der søger sit publikum i alle befolkningens lag, må være noget for enhver smag; hvis der kun serveredes solid kost, kunde de bredere lags interesse for sagen næppe længe vedligeholdes.

Betydningen af det store historiske stof, der således år for år opsamles, ligger naturligvis væsentlig i, at den historiske sans derved vækkes og vedligeholdes i vide krese, men det skulde dernæst opmuntre til at tage mere almeninteressante spørgsmål op til undersøgelse; det kan være meget godt at få et enkelt sogns historie, en afhandling om spaniolerne i Æbeltoft 1808, om rytter-fægtningen ved Vorbasse 1864, om Bygholm og Vesløs vejer, om altertavlen i Hejls eller om Staby højere bondeskole. Mere al-mindelig interesse vilde det dog have, om nogen vilde give os de større overblik over tilstande og begivenheder i Jylland, f. eks. om den administrative inddeling i verdslig og gejstlig henseende ned gennem tiderne, om kongelige og private birker, om tingsteder, hellige kilder, vandmøller og markeder, om strandinger på vest-kysten, om industrielle anlæg, om færdselsvejene, om skove og flyvesand, bøndernes stilling i social og økonomisk henseende, om rytterdistrikter og ryttergods, hovedgårdenes fordeling, godsslag-ternes bedrifter, byernes handelsforhold, fiskerierne i Limfjorden fra oldtid til nutid, krigenes indvirkning på samfundet osv. osv. Enhver må selv søge sit æmne. Han vil altid finde en del brugeligt stof i, hvad der allerede er fremkommet af tidsskriftafhandlinger og specielle værker. Hjælp til at finde sig tilrette i det store stof vil han ikke blot finde i arkiver og biblioteker, men også i mange

let tilgængelige håndbøger, f. eks. i den sidste udgave af *Traps Danmark*, hvor der findes litteraturfortegnelser dels i 1. bind side 546—49, dels spredt omkring ved de enkelte lokaliteter, i *Historisk tidsskrift*, hvor der fra 1875 årlig findes fortegnelser over historisk og topografisk litteratur, i *Meddelelser fra dansk historisk fællesforening* I side 40—60, hvor der findes systematisk fortegnelse over, hvad der 1903—10 er fremkommet i amtsforeningernes og nogle andre tidsskrifter osv.

For offentliggørelsen af særlig jyske kildeskrifter er der hidtil gjort alt for lidt. J. R. Hübertz udgav 1845—46 tre bind *Aktstykker vedkommende staden og stiftet Århus* og Chr. Molbech 1846 *Uddrag af biskop Jens Bircherods historisk-biografiske dagbøger for årene 1658—1708*. Jyske selskab har udgivet *Statistiske bidrag til Vendelbo stifts historie i det 16. og 17. århundrede* ved D. H. Wulff (1872—74) og *Statistiske bidrag til Ålborg stifts historie i slutningen af det 17. århundrede* ved samme (1887—88). O. Nielsen, der også på dette område var en af dem, der var fremmest, udgav 1869 *Samling af adkomster, indtægtsangivelser og kirkelige vedtægter for Ribe domkapittel og bispestol* (den såkaldte »Ribe oldemoder«), 1872 *Dueholms diplomatarium*, 1882 *Gamle jyske tingsvidner* og 1893 *Harsyssels diplomatarium* samt i *Danske samlinger* 2. r. IV. bind Ribe stifts præsters indberetninger 1638 til O. Worm og sammesteds i VI. bind lignende beretninger fra Århus stift. Endvidere har H. Knudsen offentliggjort de tilsvarende beretninger fra Ålborg stifts præster i *Jyske samlinger* 4. r. I. Endelig skal nævnes det meget vigtige *Diplomatarium Vibergense*, udgivet 1879 af A. Heise. Den store mængde vigtige kildeskrifter, der iøvrigt er udkommet i de senere år, men som ikke specielt vedkommer Jylland, kan vi ikke her komme ind på, af hvor stor betydning de end er for jysk historie og topografi; heller ikke på de talrige mindre kilder, der er trykte rundt omkring i tidsskrifterne.

Der ligger iøvrigt endnu store mængder af kildeskrifter, som burde udgives. Måske vil dette engang blive en opgave, der kan tages op af den 1909 stiftede danske historiske fællesforening. Jeg skal blot henvise til betydningen af, at alle landstingenes skøde- og pantebøger blev udgivet i uddrag, kanske nærmest med

Kronens skoder til mønster, eller alle de såkaldte herreds- eller stiftsbøger i bispearkiverne (det er den slags, Wulff udgav under titlen *Statistiske bidrag til Ålborg stifts historie*), eller alle købstædernes borgerskabsprotokoller og de såkaldte »bysbøger«. Antagelig måtte det kunne lykkes fællesforeningen efterhånden at tilvejebringe de fornødne midler til slige foretagender. De interesserede amtsforeninger kunde kanske træde hjælpende til, nogen offentlig understøttelse kunde muligvis fåes, og det var vel næppe udelukket, at de pågældende byråd kunde formåes til at støtte udgivelsen af borgerskabsprotokollerne og bysbøgerne.

Når fællesforeningen ved siden af sin øvrige virksomhed kunde bringe fart i en sådan udgivelse af kildeskrifter, hvilket vilde stå i god samklang med dens loves § 2, Jyske samlinger efterhånden i højere grad end hidtil få tilgang af sådanne afhandlinger, der er for vidtomspændende til at optages i de historiske amtsforeningers tidsskrifter, og disse sidste fortsattes i det hidtidige spor, så lå der en naturlig opgave for enhver, og så arbejdede alle tre faktorer hånd i hånd.

NYT FRA VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER.

Nyerhærvede Bygninger til Dansk Folkemuseum. Dansk Folkemuseum, hvis Byafdeling desværre endnu må bo tilleje i trange Lokaler, har i de sidste Åringer tilstræbt at udvikle sin Fri-landsafdeling i Lyngby. Efter tidligere at have erhvervet en typisk Salling-Lade fra Krarup Møllegård ved Skive har det ifjor desuden købt et Sallingbo-Stuehus fra Buksager, som nu genrejses i Lyngby og sammen med Laden og en lille Staldlænge vil give et godt Billede af en gammeldags Sallinggård. Alle Husene er sulebyggede, d. v. s. at Taget bæres af en Åsbjælke under Mønningen, hvorpå Spærene (Spænderne) hænger, og selv støttes af lange »Suler«; efter Egnens ejendommelige Skik skifter de således, at en lodretstillet Sule veksler med et Par skråtstillede Stritsuler. Alle Husene genopføres med Benyttelse af det oprindelige Tømmer, og

med det lille Stuehus fulgte gamle Vinduer, Døre og Alkover. Desuden har man som Køb eller Gave indsamlet Inventar, der dels tidligere har stået i Huset, dels er erhvervet i den nærmeste Omegn. Sallinghuset kommer da til at give en levende Forestilling om de Bondehjem, som Maleren Dalsgård i sin Tid hentede sine Motiver fra, og samtidigt er det også lykkedes Museet at erhverve en Exner »in Natura«, idet det fra Sønderho på Fanø har købt et gammelt Skipperhus. Medens det andetsteds i Landet kan være så vanskeligt at få fyldige Oplysninger om de gamle Bøndergårdes Indbo, lykkedes det i Sønderho, omend det var i yderste Øjeblik, at samle en meget fyldig Række af typiske Fanømobler og af alle de andre mindre Sager, som hører til et Hjem. Det vil være muligt at stille alt på sin rette Plads, så at Museets Fanøstuer, når de til Efteråret eller næste Forår bliver fuldførte, kan blive endnu korrekte end Exners Malerier.

Skønt Museets Pengemidler ved disse Erhvervelser er anspændt til det yderste, har det dog måttet benytte den gunstige Lejlighed til at gøre et tredje stort Indkøb, nemlig Tapetmalerier, Paneler, Døre og andet nagelfast Indbo fra en københavnsk Rokoko-Lejlighed i Magstræde. At erhverve et enkelt Værelses Udstyr vilde måske også senere blive muligt, men en fuldstændig Lejlighed med Sal, tre mindre Værelser og Alkove vil man næppe senere finde bevaret så godt og uforvansket som disse Stuer, der tilmed er rigt smykkede med udskaarne Ornamenten i den fineste og yndefuldeste Rokokostil. Direktør Bernhard Olsen har gennem Arkivundersøgelser påvist, at Ejendommen i 1740'erne tilhørte en af Christian 6's Hofsnedkere, og heri ligger sikkert Forklaringen på Snedkerarbejdets usædvanlige Smagfuldhed. Det vil sikkert snart lykkes at få Stuerne opstillede i et eget lille Hus, men forhåbentlig vil dette Foretagende ikke hindre Museet i dets videre Bestræbelser for at bevare Repræsentanter for Hovedtyperne af de danske Bøndergårde; en gammel sjællandsk Gård, en fynsk Sulegård og et Læsøhus foruden adskilligt andet bør og skal erhverves i Løbet af de nærmest kommende År, og fra alle Kanter af Landet vil Dansk Folkemuseum (eller Nationalmuseet) med Tak modtage Meddelelser om forestående Nedrivninger af gamle Bøndergårde, så at disse så vidt muligt kan blive undersøgte, før de forsvinder.

C. A. J.

Fotografering af gamle Købstadhuse. Vore Købstæders stærke Fremvækst i de sidste Aartier er gaaet skaanselsløst hen over Resterne af Fortidens frodige Bykultur. Maleriske Gaarde og Gader

er forsvundne, skønne, gamle Bygninger jævned med Jorden, og stadig falder mellem Aar og Dag Minde efter Minde om vore Forfædres Liv og Virken. Denne Udvikling, med økonomiske Motiver som Drivkraft, lader sig ikke standse, og kun naar Talen har været om særlig fremtrædende Monumenter, er det lykkedes Nationalmuseets 2. Afdeling og Foreningen til gamle Bygningers Bevaring at redde nogle fra Undergang. Men den store Flok af jævne Borgerhuse, Rammerne for svundne Aarhundreders daglige Liv, er fortabt, og med deres Fald ændres Bybilledets Karakter, Gadernes Regulering og Modernisering forvisker yderligere det gamle Præg, saa grundigt til Tider, at end ikke et Fotografi bevarer for Eftertiden et fattigt Minde om al den Skønhed, som gik under.

Ved at lade en Mængde Plader tage i vore gamle Byer har Nationalmuseets 2. Afdeling længe søgt at raade Bod herpaa, men i Bevidstheden om, at det ved egne Kræfter ikke kan løse Opgaven i dens fulde Omfang, har det i Vinter udkastet Planen til en systematisk Gennemfotografering af Købstæderne, ordnet saaledes, at disse hver for sig — efter Størrelse og Ydeevne — bevilger et passende Bidrag til en rationel, ved Museets Embedsmænd foretagen Gennemgang og Gennemfotografering af alt, hvad der maatte findes af kulturhistorisk, antikvarisk eller topografisk Interesse. En Samling af fotografiske Aftryk vil som en værdifuld Kilde til Byens Historie blive afgivet til paagældende Raadhusarkiv, medens samtlige Negativer opbevares paa Nationalmuseet, til enhver Tid tilgængelige til Studiebrug.

I Løbet af Foraaret udgik der da fra Museet en Række Opfordringer til forskellige Kommuner om at række Haand til Opgavens Løsning, og samtlige Byraad, som modtog disse, har med paaskønnelsesværdig Forstaaelse og redbon Offervillighed straks sluttet sig til Tanken. Fredericia, Horsens og Nyborg gik i Spidsen, hver med en Bevilling paa 200 Kr., Holbæk, Køge, Korsør og Næstved fulgte efter med noget mindre Beløb, og denne velvillige Modtagelse synes at borge for, at Museet fremdeles vil møde Forstaaelse under Arbejdets videre Gennemførelse. Dette turde være saa meget mere ønskeligt, som Erfaringerne fra de allerede nu fuldførte Fotograferinger (Fredericia, Horsens, Nyborg og Korsør) klart har vist, hvor rig en Materialesamling til hver enkelt Bys Karakteristik, Haandværkertraditioner og hele kulturelle Fysiognomi en rationel Gennemgang kan skaffe til Veje.

Hugo Matthiessen.

Forsvundet og genfundet. I Barners Bog om Familien Rosenkrantz (I Till. 95) findes den mærkelige Rettertingsdom aftrykt, som Kristiern I. 1458 i Graabrødstue i Kalundborg afsagde i en Strid, rejst af Bispen af Aarhus mod Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz og Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz bl. a. om Kaldsretten til Marie Magdalene Kirke i Sønderhald Herred, som Otte Nielsen og hans Hustru »have opbyggt i det Sted, som Skov og Træ stode, og de have ladet borttrydde og have gjort der en skøn Kirke, og alt det Folk, til den søge, det hører førskrevne Her Otte til«. Brevet har betydelig Interesse, da Oplysninger om Landsbykirkeanlæg i det 15de Aarh. hører til Sjældenhederne. Paa den Tid, da Bogen fremkom (1874), maatte det imidlertid anses for at være gaæet tabt; Udgiveren oplyser, at han aftrykker det efter en Afskrift i Geheimearchivet, og at Originalen sidste Gang fandtes i Rosenholms Arkiv 1762.

Ved en Undersøgelse i Rigsarkivet for kort Tid siden fremdroges imidlertid Kancelliakterne ved Christen Thygesens Udnævnelse til Præst for Marie Malene og Koed Menigheder i 1802. Kaldsretten tilkom denne Gang Kongen, da den efter de to Embeders Forening i 1775 maatte anses for at skifte mellem Kongen og Besidderen af Ryomgaard, og den forrige Gang var udøvet af den sidste af disse. Ryomgaards Ejer erklærede sig imidlertid villig til for Fremtiden at give Afkald paa al Kaldsret, hvis hans Kandidat denne Gang fik kgl. Udnævnelse, og som Støtte for sin Ansøgning indsendte han den gamle Rettertingsdom fra 1458, »et Dokumente af Deres Kgl. Mts. Høylovlige Stammefader Kong Kristian den første, der foruden andre historiske Mærkværdigheder tillige indeholder Benaadning af Patronat og Kalds Ret til evig Tid«. Ansøgningen bevilgedes, og Dokumentet henlagdes blandt Kancelliets Akter. Her er det nu fundet i vel bevaret Tilstand (naar bortses fra Seglet), og som et mærkeligt Eksempel paa Anvendelse af middelalderligt Bevismateriale i en moderne Sag er det fremdraget her, da det vidner om, at man ogsaa blandt helt nye Aktstykker kan gøre sig Haab om at finde værdifuldt gammelt historisk Stof.

K. F.

Dansk Folkemindesamling — Udvalget for Folkemaal — har for nylig gjort en værdifuld Erhvervelse, idet man har sikret sig en *vestfynsk Dialektskildring* (fra Flemløse Sogn), forfattet af P. Jacobsen og i Aaret 1885 prisbelønnet af Det philologisk-historiske Samfund. Den foreligger i Forfatterens originale Nedskrift og er den eneste fynske Lyd- og Bøjningslære, man har. Desværre kan der næppe foreløbig være Tale om at lade den trykke.

B.-N.

ANMELDELSER.

ARKITEKTURHISTORISK LITTERATUR.

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring har i Følge sine Loves § 1 til Opgave »at værne om vore gamle Bygninger, vække Interesse for og udbrede Kundskab om dem«, og selv om dens Medlemstal burde være større, må det dog siges, at den har ydet et stort og betydningsfuldt Arbejde for at opfylde sit Formål. Adskillige Byer skylder den Tak for Bevaring eller skånsom Behandling af smukke gamle Købstadshuse, og andre Byer har den skænket værdifulde historiske Skildringer af deres ældre Privatbygninger. Foreningen har nemlig haft den gode Idé i de senere Åringer at forme de Meddelelser, den udsender under Tittlen »Gammel dansk Bygningskultur«, som Monografier over enkelte Byers Privatarkitektur. Helsingør og Nestved har på denne Måde fået grundig Besked om deres gamle Huse, og i sidste Hefte er Turen kommen til *Christianshavns borgerlige Bygningskunst*, der skildres af Foreningens Sekretær, Cand. mag. Vilh. Lorenzen. På samme Måde som de to forudgående Købstadmonografier begynder den med en Redegørelse for Byens Anlæg og påviser, hvorledes dens Gadenet med de retvinklede Huskarréer og Kanalerne skyldes Pavirkninger både fra Holland og fra Italien, og hvorledes den på Papiret udarbejdede Plan særtegner Christianshavn mellem de ældre danske Byer med deres krumme og tilfældige Gader og Stræder. Derefter behandles de enkelte Huse i historisk Rækkefølge. Med stærk Fremhævelse af de skiftende Tiders og Stilarters arkitektoniske Ejendommeligheder gives der for hver enkelt gammel Gård så vidt muligt Oplysning om dens Byggeår og Bygherre, og herved har Bogen netop sin største populære Værdi. Thi hvad betyder det ikke, at vi i Stedet for et ligegyldigt Gadenummer i en Husrække kan knytte en Bygherres Navn til et gammelt Hus; enten han har været berømt eller uberømt, Adelsmand eller Borger, giver det Arkitekturen nyt Liv og bringer os de gamle Huse nærmere på Livet, og den, der selv sysler med Bygningshistorie, modtager med Tak de mange nøjagtige Oplysninger om de enkelte Huses Alder.

Men det bør alligevel ikke forties, at Bogen om Christianshavn dog er lidt af en Skuffelse. Dens Billedstof er vel meget righoldigt og vel valgt, men det står i Udførelse ikke på Højde med Forgængernes, den er ikke fri for Trykfejl, og dens Sprog er ikke ulasteligt. Man ved ikke ret, hvad man skal sige til en Sætning som denne: »Uden at være noget Mesterværk af Arkitektur, ser

man straks, at Arkitekten . . . har kunnet sine Ting.« Og man finder det lidt underligt, at den ældste eller en af de ældste Ejen- domme på Christianshavn (Strandgade Nr. 30—32) kaldes Mikkel Vibes Gård fra 1636, når det samtidigt meget rigtigt oplyses, at Borgmester Mikkel Vibe døde 1624, og desuden, at Årstallet 1636 findes på en Kamin, der ikke just behøver at være fra Bygningens Opførelsesår. Det er vistnok Trangen til at nå klare og populære Resultater, der i et sådant Spørgsmål leder Forf. på Afveje, og det samme gør sig gældende på andre Punkter, f. Ex. når der tales så meget om Renæssancehusenes Farvevirkning og Modsæt- ningen mellem de røde Murstensflader og de hvide eller grå Brud- stensdetaljer, som vi alle kender fra Christian 4's Bygninger. I Virkeligheden er Spørgsmålet ikke så ligetil; Christianshavns eneste restaurerede Renæssancefacade er overvejende bygget af gul- ladne Mursten, og hyppigere, end man tror, har Daliden hvidtet, rødmalet eller ligefrem »stafferet« sine Bygninger. At henlede Opmærksomheden herpå havde sikkert været ganske nyttigt, bl. a. af Hensyn til kommende Restaureringer.

Også mod Enkeltheder i de senere Afsnit kunde der hist og her gøres Indvendinger, men hellere end at fordybe mig i disse Detaljspørgsmål vil Anm. slutte disse Linjer med at nævne to andre Arbejder af V. Lorenzen, det ene en kortfattet, på visse Punkter endda alt for knap Text til et stort Billedværk om *Refor- mert Kirke i København*, det andet en Artikkelrække i Tidsskriftet »Architekten« (Bind XVI, S. 220 f., Hefte 22—25) *Nordisk og klassisk*. Gående ud fra bestemte Exempler, som er valgt mellem moderne dansk Bygningskunst, giver Lorenzen her en Karakteris- tik af de to arkitektoniske Hovedprincipper, som han kalder det nordiske og det klassiske. I det gotiske Nordeuropa bygges Bo- lighederne indefra, Murene rettes efter de Værelser, Huset skal inde- holde, og der tages vel Hensyn til Harmoni, men ikke til Symme- tri. I det klassiske Italien er derimod Regelmæssigheden og Sym- metrien afgørende. Meget lærerigt er det at følge Forf.s Påvisning af, hvorledes de to Principper gennem de vekslede Tider mødes og kæmper om Herredømmet i dansk Arkitektur, og i langt højere Grad end Christianshavnsbogen er denne Afhandling et på en Gang selvstændigt gennemtænkt og dog i Ordets bedste Forstand populært Arbejde. Det fortjener ikke blot at læses af Fagmænd, men burde udgives således, at det blev tilgængeligt for den store Almenhed.

Chr. Axel Jensen.

FORENINGSMEDDELELSER.

Dansk Historisk Fællesforenings Aarsmøde i Sorø
13.—15. Juni 1913.

Med stor Gæstfrihed havde Sorø Akademi aabnet sine Porte for Fællesforeningen. *Repræsentantmødet* kunde holdes paa Skolen Fredag Efterm. d. 13. Juni. Til Stede var 27 Repræsentanter; under Formandens Sygdom leledes Mødet af Næstformanden, Pastor Severinsen (Bringstrup). Efter at Foreningsmeddelelser var afgivne, og Kassereren havde fremlagt Regnskabet, som for 1912 balancerede med Kr. 764,73 og ved Aarets Slutning viste en Kassebeholdning paa Kr. 620,68, stillede Pastor Alex. Rasmussen uden for Dagsordenen Forslag om, at Fællesforeningen skulde virke for, at Offentligheden erhvervede *Arkivsekretær Nygård's Samling af jydsk Kirkebogsuddrag*. Bestyrelsen lovede at støtte et Opraab fra de jydsk Lokalforeninger om denne Sag. — Oberst H. W. Harbou foreslog, at der skulde finde *Udveksling af Aarbøger* Sted mellem Foreningerne og gives Medlemmerne af en Forening Lejlighed til for modereret Betaling at abonnere paa andre Samfunds Skrifter. Forslaget kunde af formelle Grunde ikke sættes under Afstemning, men vandt almindelig Tilslutning, og det er efter Mødet lykkedes at gennemføre det ved Rundskrivelse til de enkelte Foreninger.

Sekretæren fremsatte derpaa Forslag om Oprettelsen af et *Tidsskrift for Fællesforeningen* som Organ for alle dens Medlemmer. Ang. Motivering for Forslaget henvistes til Lovenes § 2. Sagen havde været drøftet bl. a. paa Repræsentantmødet d. 14. November 1912. Fællesforeningens Program var delvis realiseret, idet Aarsmoderne aabenbart havde slaaet godt an. Men mellem Aarsmoderne var Foreningens Virksomhed kun lille; Spørgeskemaerne havde kun baaret ringe Frugt. Paa den anden Side behøvede de lokale Foreninger et fælles Organ, og et saadant vilde skabe Grundlaget for en rigere Virksomhed for Fællesforeningen. Det foresloges derfor at oprette et Tidsskrift, saaledes som det er skitseret i Indledningen til dette Hæfte.

Forslaget gav Anledning til en lang og ivrig Drøftelse. Rigsarkivar *Secher* foreslog, at Spørgsmaalet skulde løses ved, at alle Amtstidsskrifter indførte samme Format, og at Fællesforeningens Meddelelser indheftedes bag i de enkelte Tidsskrifter. Ligesom han var Direktør *Mackeprang* og Overretssagfører *Hennings* mod Planen. Amtsforsvalter *Holck*, Underbibliotekar *Haugsted* og Førstelærer *Storgaard-Pedersen* støttede derimod samme; sidstnævnte

ansaa det dog for urimeligt at lade det nye Blad komme i alle Amtstidsskrifternes Læseseres Hænder. Tilsidst vedtoges Oberst *Harbous* Forslag til Resolution, der lød saaledes:

»Idet Repræsentantmødet udtaler sin Sympati for det af Dr. Fabricius stillede Forslag om at udvide de af Fællesforeningen hidtil udgivne Meddelelser til et Fællesorgan for Amtsföreningernes Medlemmer, henstiller det til Forretningsudvalget at tage denne Sag under nærmere Overvejelse under Hensyn til de ved Mødet i Dag faldne Udtalelser.«

Dette Forslag vedtoges med 12 Stemmer mod ingen.

Dir. Mackeprang fremsatte derpaa sin Plan for Værket »*Danmarks historiske Mindesmærker*«. Han vilde overlade Medlemmer af Amtssamfundene hver et Eksemplar af vedkommende Amts Beskrivelse for en Pris af 4 Kr. Bindet kunde træde i Stedet for to Aargange af vedkommende Aarbog. Udgivelsen vilde formentlig begynde med Præstø Amt.

Planen vandt almindelig Tilslutning. Dog betonedes Kantor *V. Holm* Faren for et Amtssamfund ved at byde sine Medlemmer Stof, som maaske laa over deres Horisont, og ved i to Aar at lade sit Tidsskrift ligge stille. Iøvrigt drejede Diskussionen sig navnlig om, hvor vidt den arkitekturhistoriske og den personalhistoriske Del burde sammenarbejdes, eller om de burde meddeles hver for sig og i saa Fald den sidste kun i Regestform. Dette sidste syntes at tiltale de fleste tilstedeværende, men nogen Resolution vedtoges ikke.

Derefter talte Landsarkivar Hornemann om *kommunale Arkiver og disses Ordning*. Efter at have givet en Oversigt over disse Arkiver og deres Historie, gjorde han opmærksom paa, at der med Hensyn til Omfanget og Indholdet af Købstædernes kommunale Arkiver ret almindelig raadede en uheldig Misforstaaelse, i hvis Opstaaen Arkivvæsenet ikke var ganske uden Skyld, og som havde medført, at de Byer, der ikke havde ønsket at aflevere deres Arkiv til paagældende Landsarkiv, havde tilbageholdt langt mere, end de i Virkeligheden havde Ret til. Forholdet var det, at der her i Landet ikke fandtes købstadkommunale Arkiver, før saadanne skabtes ved Fdg. 24. Oktbr. 1837, hvorved Borgerrepræsentanter indførtes. Af ældre Arkivalier, der maatte siges at tilkomme disse Arkiver, kunde der kun være Tale om de eligerede Mænds Protokoller og Sager. Alle andre ældre Sager, der ikke hørte hjemme i paagældende Bys Retsbetjentarkiv, tilhørte Magistratsarkivet. Foredragsholderen gav sluttelig en Oversigt over, hvorledes de forskellige Arkivalier efter hans Opfattelse fordelte sig mellem Magistratsarkivet og det kommunale Arkiv, men indrømmede, at der for

enkelte Punkters Vedkommende kunde være Tvivl. Ved Samvirken mellem Landsarkiverne vil der antageligvis senere fremkomme en »Vejledning til Ordning af købstadkommunale Arkiver«.

Pastor *Alex. Rasmussen* henstillede, at der udarbejdedes en Vejledning til Registrering af kommunale Arkiver, — saa kunde interesserede Mænd nok gøre noget for at bringe dem i Orden. Dr. *Fabricius* ønskede, at der efter fransk Mønster skulde oprettes et Tilsyn med de lokalt opbevarede Arkiver.

Endelig vedtoges det med Tak at modtage en Indbydelse fra *Hist. Samf. f. Aalborg Amt* til at afholde Aarsmødet 1914 her, og at lade det næstpaafølgende Møde foregaa paa *Bornholm*. Ved *Valgene* genvalgtes den afgaaende Bestyrelse, og til Revisorer valgtes Overretssagf. Hennings og Mag. Chr. Axel Jensen.

En animeret Fællesspisning paa Hotel »Postgaarden« foregik i en Pavse under Repræsentantmødet.

Lørdag 13. Juni begyndte det offentlige Møde i det skønneste Vejr. I Sorø Kirke foredrog Organist *Tscherning* paa Orgelet et Helgen-Officium fra 1170 (»Ordinale St. Kanuti Ducis et Martyris«), en Mariavise fra 15. Aarh. og nogle Salmemelodier fra Reformationstiden samt Morten Børups Foraarsvise. Fru Overlærer *Glahn* ledsagede et Par af disse gamle Melodier med Sang. Det var en ægte historisk Optakt til en historisk Dag, og det tør siges, at den gjorde et stærkt Indtryk paa de tilstedeværende. Efter at Højskoleforstander *la Cour* derpaa havde budt Velkommen, skildrede Arkitekt Hansen (Sorø) *Kirkens Bygningshistorie*, og der fandt en Omvisning i Kirken Sted. Det egentlige Foredragsmøde begyndte om Eftermiddagen i Akademiets Festsal og lededes af Næstformanden (Pastor Severinsen), som aabnede det med nogle Ord om Foreningens Maal og Virksomhed. Første Foredragsholder var Dr. phil. Marius Kristensen, der talte om *Optegnelse af vore Folkemaal*. Det gjaldt navnlig om Sorøegnens Dialekt, der er særlig udsat for at gaa til Grunde, fordi den tales langs Kongevejen fra København til Korsør, og fordi den mer end noget andet Folkemaal ligner Skriftsproget. Arbejdet var allerede i fuld Gang; efter at Chr. Molbech havde begyndt med sit Dialektlexikon, havde Boghandler Svegård senere igen taget Sagen op og anvendt Lydskrift, og i den sidste Tid havde to andre Soranere, Dr. Ussing og Adjunkt Ohrt, paa udmærket Maade støttet ham. Resultatet var, at foreløbigt ca. 2000 Ord var optegnede. Men et stort Arbejde stod tilbage, og man vilde nu begynde paa en systematisk Gennemgang af Amtet med Udgangspunkt i Aggersø og Omø. Til dette Arbejde vilde mange Kræfter være nødvendige, og Taleren appellerede navnlig til Skolelærerne om Hjælp. — Landsarkivar G.

Hornemann afgav derpaa Beretning fra det af Foreningen nedsatte Udvalg til Overvejelse om *Indretningen af Handels- og Industriarkiver*. Foredragsholderen havde besøgt Handelsarkivet i Köln og mente, at et dansk Handelsarkiv muligt kunde finde Plads i det gamle Frederiks Hospital. — Postexped. H. Hjorth-Nielsen kritiserede derpaa *Loven af 22/4 1904 om Navneforandringer* ud fra dens Virkninger. Han ønskede bl. a., at alle Navnebevillinger i Fremtiden skulde udfærdiges gennem et af genealogisk kyndige Mænd bestaaende Navnekontor. Foredraget endte med et Forslag til en Resolution, som vedtoges af Repræsentanterne i Forsamlingen, og i Henhold til hvilken Fællesforeningen senere har nedsat et Udvalg til at overveje Sagen. (Foredrag og Resolution er trykte i Personalhistorisk Tidsskrift 4. Bind). — Endelig gennemgik Adjunkt, Dr. Ussing, paa Grundlag af et stort Generalstabskort, *Sorø Amts Stednavne* (Foredraget er trykt i »Aarbøger fra Hist. Samfd. f. Sorø Amt« III). — Dagen afsluttedes med en munter Fælles-spisning paa Parnas, hvorhen man begav sig i Motorbaad over Søen; Sang og Tale vekslede, og Repræsentanterne fotograferedes uden for Restaurationen.

Den tredje Dag, Valdemarsdagen d. 15. Juni, blev dog maaske den mest vellykkede under Mødet. I stille Vejr og straalende Sol begav et Vogntog paa 22 Køretøjer med ca. 100 Mennesker sig Kl. 8½ af Sted paa en Rundtur til Omegnens navnkundigste Kirker. I *Pedersborg* skildrede Dir. Mackeprang Borgens Historie og fremviste den gamle Vold fra Vikingetiden i Præstegaardshaven. I *Bjernede* Kirke var han atter den kyndige Fører. Frokost indtoges i Bjernedegaardens Have, hvor Fællesforeningen har at takke Sagfører *Svendsen* og Bestyrer *Mindegaard* med deres Fruer for udvist Gæstfrihed. Endelig besøgte *Fjenneslevlille* Kirke, som Arkitekt Hansen forklarede for de besøgende. Ved Et-Tiden var Vognene atter tilbage i Sorø.

Om Eftermiddagen dannede et stort Friluftsmøde i *Egevang*, hvor der var c. 700 Mennesker til Stede, Afslutningen paa Fællesforeningens Stævne. Formanden, Prof. H. Olrik, talte om »*Valdemarsdagen, vor nationale Festdag*« og skildrede den ejendommelige Blomstring af de forskellige Sider af vor Kultur under Absalon og Valdemar Sej, som lagde Grunden dertil. Adjunkt *Høltten-Bechtolsheim* udviklede stemningsfuldt, hvilken Rolle *Sorø* har spillet *som Dannelsessted gennem Tiderne*, hvortil Rektor *Raaschou-Nielsen* knyttede nogle oplysende Tal, der viste, at Indtægterne af *Sorø Akademi* i vore Dage kun for en ringe Del anvendes paa Skolen selv. Endelig talte Højskoleforstander *Rosendal* om *Kristian VIII. og Sorø*, d. v. s. den Samvirken mellem Kongen og

Grundtvig, som sigtede til Oprettelsen af den første Højskole i Kongeriget, »Skolen i Soer«.

Hermed endte Fællesforeningens andet Aarsmøde. Naar det forløb saa smukt og blev saa udbytterigt, skyldes dette i en væsentlig Grad Byens og Egnens Befolkning. For dens Offervilje og Interesse for Sagen skylder Dansk Historisk Fællesforening at bringe den sin varmeste Tak.

K. F.

REJSER I DANMARK. INDTIL FREDERIK IV'S DØD.

Af CARL S. PETERSEN.

MINDRE endnu end i vore Dage var i ældre Tid Danmark et Land, der ved sine Natur- eller Folkeejendommeligheder, sine videnskabelige og kunstneriske Skatte trak fremmede Rejsende i større Mængder til sig. De fleste kom hertil paa Gennemrejse til mere interessante Egne i Norge og Sverige, eller de gæstede Landet i diplomatisk Ærinde eller Forretningsanliggender; færre opholdt sig saa længe, at de kunde faa et fyldigere Indtryk af Forholdene og i deres Rejseoptegnelser give en udførligere Fremstilling; endnu færre var de, der besøgte os rent turistmæssigt for vor egen Skyld. Trods den Magerhed, der saaledes raader i de fleste Rejseskildringer, kan dog mangt et Træk, som ikke lettelig vil findes andet Steds, hentes frem af dem, blot man ved Benyttelsen er klar over, at Beretterens subjektive Syn og Opfattelse gør sig maaske endnu stærkere gældende her end ved andet historisk Kildemateriale — enhver, der selv har rejst, vil have lagt Mærke til, af hvilke ydre Tilfældigheder (daarligt Vejr, ubehageligt Toldeftersyn, slet Natteleje o. l. — eller det modsatte) ens Dom over Land og Folk mangan en Gang kan paavirkes. Der er ingen Grund til at tro, at Menneskene i ældre Tid i denne som i anden Henseende har været stort anderledes end de er nu.

Den her givne, kortfattede Oversigt, som ganske ser bort fra »Baedekere«, egentlige Topografier og Gesandtskabsberet-

ninger, der ikke er i Rejseform, gør ikke i mindste Maade Krav paa at være blot nogenlunde udtømmende. Meget er utvivlsomt undgaaet Meddelerens Opmærksomhed, meget henligger endnu udgivet i inden- og udenlandske Biblioteker og Arkiver, andet skjuler sig i Tidsskrifter, af hvilke kun et Mindretal er tilgængelige her i Landet, atter andet kan man vel af Bibliografier se er udkommet i Trykken, men Bøgerne findes ikke hos os. Hvad der anføres i det følgende, er kun det, Meddeleren selv har set; Litteraturhenvisningerne indskrænkes til det nødvendigeste — ved Adelung betegnes Fr. v. Adelung: *Kritisch-literarische Uebersicht der Reisenden in Rusland* (I—II, 1846), ved Beckmann Joh. Beckmann: *Litteratur der älteren Reisebeschreibungen* (I—II, 1808—09), ved Hantzsch V. Hantzsch: *Deutsche Reisende des 16. Jahrhunderts* (1895). —

Den Rejsende, som efter vor Kundskab tidligst har gæstet Norden, er Grækeren *Pytheas* fra Marseille i det 4de Aarh. f. Kr. [G. Hergt, *Die Nordlandsfahrt des Pytheas*, 1893]. Om han har været i Danmark, vides imidlertid ikke, da hans Rejseberetning som Helhed ikke er bevaret; de Uddrag, som findes hos Oldtidens Geografer, angaar Norge — vistnok Egnen ved Molde («Thule»). Ej heller kender man til, hvad Deltagerne i *den romerske Flaade-expedition* paa Kejser Augustus's Tid har set og oplevet under Turen nord om Skagen ned til de danske Øer; nogle Navne og Længde- og Breddebestemmelser hos Oldtidsforfatterne skriver sig maaske herfra [Joh. Steenstrup i *Danmarks Riges Historie* I 67—68]. Først henved 800 Aar e. Kr. findes Udtalelser om vort Land og vort Folk, som er grundede paa Selvsyn, og disse er endda meget sparsomme. Lidet af Rejseantegnelser vanlige Indhold findes saaledes i Beretningen om Araberen *Al-Ghazals* Sendelse til Normannernes Konge i Aaret 845 [A. Fabricius i *Museum* 1891, II 65—78; J. Østrup i *Gads Danske Magasin* 1907—08, S. 369—74]. Meget er heller ikke for Danmark at hente i Angelsaxeren *Wulfstans* Skildring fra samme Aarhundrede af en Rejse fra Hedeby (Slesvig) til Weichselmundingen [Rasks Saml. *Afhandlinger* I 322—29] eller i den arabisk talende Jøde *Ibrahim ibn Jakûb's* Fortælling fra det følgende Aarhundrede om hans Ophold blandt Slaverne

ved Oderfloden [Jahrbücher d. Vereins f. mecklenburg. Geschichte, 1880, s. 3—20]. For os indholdsrigere, selv om de kun angaar en enkelt By: Slesvig, er — ligeledes fra det 10. Aarh. — Araberen *Ibrahim ibn Ahmad at-Tartûshî's* Meddelelser [G. Jacob, Ein arabischer Berichterstatter aus dem 10. oder 11. Jhrh., 1890; Hans Olrik i Museum 1892, I 262—69]. Han fortæller om Ægteskabs Indstiftelse, om Gudsdyrkelse og bemærker, at han »aldrig har hørt styggere Sang end hos Indbyggerne i Slesvig; den bestaar nemlig i en Brummen, der kommer fra deres Struber ligesom Hundenes Gøen, kun endnu mere dyrisk.«

Fra det 11. Aarh. stammer Hamburger-Kanniken *Adam af Bremens* berømte Skildring af Nordens geografiske Forhold [Oversættelse paa Dansk af P. V. Christensen 1862; A. A. Bjørnbo i Aarbøger f. nord. Oldkynd. og Hist. 1909, S. 120—244]. For saa vidt som han fra sit Besøg hos Kong Svend Estridssøn personlig kender Land og Folk, kan hans Værk maaske i alt Fald til Dels henregnes til Rejseerindringernes Gruppe. Selvsyn ligger vel ogsaa til Grund for den Karakteristik af de Danske paa Valdemar Sejrs Tid, som Lübecker-Abbeden *Arnold* giver i sin Krønike [Oversættelse paa Dansk af P. Kierkegård 1885; A. D. Jørgensen, Valdemar Sejr, 1879, s. 37—39], men iøvrigt har denne Bog intet med Rejsebeskrivelser at gøre. Det samme gælder Beretningerne om Abbed *Helsinus's* Rejse 1067 [Script. rer. Dan. III 252—54] og Biskop *Otto af Bambergs* fra 1128 [Script. rer. Dan. IV 216—24]. Rejsebeskrivelser i moderne Forstand foreligger egentlig først fra Middelalderens Slutning. Paa Valdemar Atterdags Tid passerede den franske Adelsmand *Philippe de Mézières* Sundet og giver en saare livlig Skildring af det store Sildefiskeri [Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Fasc. 110; Kr. Erslev i Danmarks Riges Historie II 323—24]. I Begyndelsen af det 15. Aarh. berejste Byzantineren *Laskaris Kananos* Norden [Smärre byzantinska skrifter utg. af Vilh. Lundström, I, 1902], men hvad han har om Danmark, indskrænker sig til et Par Linjer. Ved Midten af Aarhundredet strandede en Gejstlig ved Navn *Olaus* paa Sørejse fra Orknøerne til Shetlandsøerne ved Jyllands Vestkyst og besang sine Fata i latinske Vers [R. Nyerup, Poema seculi XV, cui titulus Pauper Olaus, 1802]. Om

Vesterhavets Rædsler («waluish grosser wann zehen turn») taler ogsaa Tyskeren *Michel Beheim* ved samme Tid i sin rimede Beretning om den Rejse i Norden, som han tilskyndedes til ved at høre Kong Christiern I's Personlighed rosende omtale; til denne Konges Karakteristik giver han enkelte Bidrag, men ellers vedkommer hans Digt mere Norge end Danmark [Chr. Mølbech i *Histor. Tidsskrift* VI 321—28; Ove C. L. Vangensten i *Chria. Vidensk. Selsk. Skrifter* II, 1908, Nr. 2].

Fra det 16. Aarhundrede bliver Rejseskildringerne talrigere; de bliver tillige udførligere af Indhold. Men da de Rejsende omtrent alle følger en og samme Rute, bliver det noget nær de samme Egne og Lokalteter, der omtales. Kom man over Land til Danmark, hvad de fleste gjorde, gik Rejsen op gennem Hertugdømmerne; som Regel ved Aarøsund satte man over til Fyen (Assens), tog Vejen over Odense til Nyborg og efter at have passeret Store Bælt videre over Korsør, Slagelse, Sorø, Ringsted og Roskilde til København, hvorfra man tog til Hillerød og Helsingør for at fortsætte Rejsen i Sverige. Det Danmark, som ligger udenfor denne slagne Vej, stifter kun meget faa af de Rejsende Bekendtskab med; hvad der ligger paa Ruten fortæller de derimod alle mere eller mindre udførligt om. Mindre endnu af Landet fik de at se, der kom til Søs; enkelte landede i Vordingborg eller Rødby og tog landværts til København, Hovedparten kom direkte med Skib og stod Sundet ud paa videre Farter.

Som der saaledes turistmæssigt raader en ikke ringe ydre Ensartethed i Rejsebeskrivelserne, saaledes har de Rejsende nogenlunde været underkastet de samme Vilkaar under Turen. Det har ikke altid været saa let og behageligt den Gang at komme til Danmark som det nu er. Bekvemmost havde de det, der kom Landvejen, men en Overraskelse af lidet venlig Art forestod dem dog ofte ved Store Bælt. Mere end én er det gaaet som det gik Biskop *Peder Palladius*, da han ved St. Hansdags Tider i Aaret 1543 satte over Bæltet. »Vi vaar til Skibs — fortæller han [St. Peders Skib, 1554, Bl. A 2^v—A 3^r] — fra otte slet for Middag og til sex slet efter Middag, under Guds Vejrlig,

Regn, Lynild, Torden, Storm og Blæst, den ganske Dag igennem, der Gud maatte sig over forbarne, saa at Pumpen blev uklar og de tre Takler, som var til Vejrs, bruste over tvert og knuppe i Sønder, som man havde skudt tre Arbyster udaf, og Sejlet ud for Borde paa den anden Side og nogle af vore Karle med, som vi drog ind igen med Sejlet, og maatte vi saa fare for Vind og Vove, til vi komme i smult Vand imellem Korsør og Skelskør og maatte der kaste Anker ud og ligge og bøde Takkel og Tov igen, ikke længer fra Landet end som man kunde kaste med en Sten, og vi kunde ikke alligevel naa Landet, uden vi vilde have sæt Skibet der, ikke uden vor Livs større Farer, end som vi vaare da udi, hvorfaare vi maatte til Søs igen hen ud mod Sprove [Sprogø] og siden tidt og ofte lavere før end vi af Guds Naade kunde naa ind til Korsør om Aftenen i saa Maade, at der vaar ikke en tør Traad paa os«. Men selv dette var dog i Forhold af mere forbigaaende Ubehagelighed mod hvad de maatte døje, der kom med Skib fra en af de nordtyske Havnebyer. Meget opmuntrende med Hensyn til hvad forestod var det ikke, naar Skipperen og hans Folk, som den forløbne Leipziger-Student Michael Franck fortæller, kastede sig paa Knæ, saa snart de var klar af Land, og bad Gud om en lykkelig Rejse og opfordrede Passagererne til at gøre det samme. Til alle Søsygens Kvaler, hvoraf samme Franck giver en anskuelig Skildring, kom under Overfarten Rædslen for at møde et af de Uhyrer: flyvende Skildpadder, Søslanger og hornede Havdyr, hvormed Datidens Kort over Norden af driftige Boghandlere til Pryd og Opbyggelse var udstyret, og som den Rejsende, om han før Turen havde set paa Atlasset, havde sin Fantasi belemret med — Franck giver i sin Dagbog samvittighedsfuldt en Fortegnelse over slige Uvæsner. Men var man helskindet kommet til Vejs Ende, har vel selv Københavns tarveligste Gæstgivergaarde forekommet dobbelt indbydende og hyggelige.

Under Kong Christian III kom Tyskeren *Nicolaus Wimmann* paa en Kornskude til København [Navigationis maris arctoi descriptio, 1550: Hantzsch S. 100—01]. Ved Falsterbo overværede han

Sildefiskeriet og undrede sig over den enorme Sammenstimlen af Skøger i den lille Fiskerby; iøvrigt er, hvad han har at berette, lidet og vidner ikke om stor Iagttagelsesevne; paa Turen til Amsterdam har han dog lagt Mærke til, at Vandet i Nord-søen er saltholdigere end i Østersøen. Omfangsrig er heller ikke Englænderen *Andrew Boorde's* Fortælling fra omtrent samme Tid [C. F. Bricka i Danske Samlinger 2. R. II 135—43]; det, som han særligt interesserer sig for hos de Folkeslag, han paa sine Rejser gæster: deres Levevis, Sprog og Møntvæsen, udgør ogsaa for Danmarks Vedkommende Hovedparten af hans Beretning. Af stor historisk Værd er, hvad den Fuggerske Agent *Bernhardt Wusenbenz* paa Frederik II's Tid (1567) meddeler navnlig fra Daniel Rantzaus og de øvrige tyske Herrers Kreds i København [Knud Fabricius i Danske Magazin 6. R. II 1—27]; blandt de Aktstykker, der vedrører hans Sendefærd, forekommer ogsaa en egentlig Rejsebeskrivelse. Noget senere (1580) kommer Professorens i Greifswald *Johannes Seccervitius* til Danmark; han skildrer sine Rejseoplevelser i latinske Vers og ledsager sin Bog med Digte til de forskellige danske Personligheder, hvormed han er kommet i Berøring, bl. a. Tyge Brahe [Daneidum sive Carminum de rebus Danicis libri IV, 1581]. Ganske overordentlig kortfattede er derimod *Hertug Friederich af Würtemberg's* Rejseantegnelser fra samme Aar [Summarische Verzeichnus eines Reysz, so der Herr Friedrich Hertzog zu Würtemberg in Dennemarck . . . und Hungern gethon, 1606].

Fra Frederik II's sidste Regeringsaar og Christian IV's Mindreaarighed foreligger en Række Rejsebeskrivelser, af hvilke flere belyser de daglige Livsvilkaar. Dette gælder vel i særlig Grad om Samuel Kiechels, Michael Francks og Fynes Morrisons Beretninger. *Samuel Kiechel* fra Ulm er en af de betydeligste tyske Rejsende i det 16. Aarhundrede [Die Reisen des Samuel Kiechels herausgeg. von K. D. Haszler. 1866, om Danmark særlig S. 52—59 og 83—86; Hantzsch S. 105—110]. Han har set sig vidt om i Verden: England, Danmark, Sverige, Rusland, Østrig, Italien, Tripolis, Palæstina, Ægypten; overalt viser han sig i Besiddelse af skarp Iagttagelsesevne og sundt Dømme. Han kom hertil i Vinteren

1585—86 paa Gennemrejse til Sverige. Mere overfladisk er hans Landsmand *Michael Franck* fra Leipzig [Bülow i *Baltische Studien* 1880, S. 57—100; fortsat af Troels-Lund i *Danske Magazin* 5. R. I 264—76], men ogsaa han er en livlig Iagttager og Fortæller. Han kom til Danmark i Aaret 1590. Englænderen *Fynes Morrison* kan kappes med Kiechel i Berejsthed; ti Aar igennem var han ude, besøgte de fleste af Europas Lande og den nærmere Orient og var 10—11 Aar om at udarbejde sin udførlige Beskrivelse af hvad han havde oplevet og lært [An Itinerary written by Fynes Morrison, 1617; ny Udgave 1907—08: for Danmarks Vedkommende Udtog paa Dansk ved W. R. Prior i *Fra Arkiv og Museum* V 45—58]. Han var i Danmark i Aaret 1591.

Hos Morrison kan man faa at vide, hvad et Maaltid Mad stod en Turist i, hvad man maatte give for Vognbefordring og hvad det kostede at leje en Baad. De to Tyskere er alt andet end glade for det danske Øl: »ein böse einheimisch Bier giebt und brauet die Stadt Coppenhagen« siger Franck; til Gengæld er han paa andre kulinariske Omraader mere tilfreds: man faar »eine kleine art der Krebsen, welche die Einwohner Krabben nennen, hat ein süßes Fleisch, sie tragen sie gesotten in die Bierhauser herab zum trunck, man kaufft gar viel umb einem Dänischen Schilling«. Men i Modsætning til Kiechel og Franck, der havde ingen eller liden litterær Dannelse, var Morrison Akademiker og havde ogsaa en Akademikers Interesser. Han besøgte Tyge Brahe paa Hven og besaa Roskilde Domkirke; han giver interesseret Beskrivelse af begge Dele.

Det er overhovedet ved Siden af Hovedstaden disse to Seværdigheder: Tyge Brahe og Roskilde Domkirke, der mest opfylder de Rejsende i sidste Tredjedel af Aarhundredet. Foruden af Morrison og Seccervitius gæstes Herren paa Hven ogsaa af Franskmanden *Josias Mercer*, der var Sekretær i det engelske Gesandtskab, der allagde Kondolencebesøg 1588 i Anledning af Frederik II's Død [latinsk Originaltext ved C. Behrend i *Danske Magazin* 6. R. I 334—44, dansk Oversættelse ved samme i *Fra Arkiv og Museum* V 294—310], af Tyskeren *Johan David Wunderer* 1589 [Frankfurtisches Archiv f. ält. deutsche Litteratur II 171—79; Hantzsch

s. 110—14] og af *Augustin Friherre til Mörsberg og Beffort* 1592 [F. R. Friis, Optegnelser om Uraniborg. 1894. S. 12—14]. Mercer, som var en lærd Mand, besøger tillige Arild Huitfeldt, samtaler med Anders Sørensen Vedel og den kongelige Livlæge Peder Sørensen — »en højt dannet og kyndig Mand, som jeg fik stor Beundring for«, siger han om den sidste. Wunderer, der ogsaa var videnskabelig dannet, hørte juridiske Forelæsninger ved Universitetet; han har beset Københavns Slot, været ombord i Kongens Skib, aflagt Besøg i Roskilde og paa Kronborg. De to sidstnævnte Steder skildres 1596 af den kurfyrstelig Pfaltziske Kancelliregistrator *Michael Heberer von Bretten* [Ægyptiaca servitus, 1610, s. 643—58], Kronborg samme Aar ogsaa af *Heinrich af Reuss*, der kom herop i Anledning af Kongekroningen, som han nøje beskriver [Reiseerinnerungen Heinrichs Reuss Posthumus herausgeg. von B. Schmidt, 1890, s. 12—28]; han har desuden aflagt Besøg paa Frederiksborg Slot. Sundet med dets Mængder af Skibe gør et stærkt Indtryk paa de Fremmede. Betaget udbryder saaledes Lübeckeren *Herman von Zesterflet*, da han staar ovre i Skaane »ved den Bænk, som der er sat for at man kan sidde at hvile sig«: »Det kan jeg sige i al Sandhed, at jeg aldrig har set en i sin Art dejligere Situation end denne ved Sundet«. Han var i 1600 gaaet i Land i Rødby, kom op gennem Lolland, Falster og Sjælland til København og fortæller i det Hele ret udførligt om, hvad han ser [Hdskr. i Ny kgl. Saml. 4o, 386: Udtog paa Dansk i Suhms Nye Samlinger III 97—104]. Lidet indholdsrige er derimod den schlesiske Adelsmand *Hans von Schweinichen's* Rejseoptegnelser fra 1589 [Lieben, Lust und Leben des Schles. Ritters Hans von Schweinichen herausgeg. von Büsching, II 289—94], og Beretningen om *det Nederlandske Gesandtskab* i 1594, der har Forbindelse med Statholderen i Hertugdømmerne Henrik Rantzau, er overvejende optaget af Diplomaternes Forhandlinger [Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire. 4. ser., XI 437—520; C. F. Bricka i Histor. Tidsskrift 5. R. V 661—72].

En Skildring af Tilstanden i Danmark i Begyndelsen af det 17. Aarh. og Christian IV's Personlighed giver Italieneren Kardinal *Guido Bentivoglio* i et Brev 1613 [Relationi del Cardinale

Bentivoglio, 1636, S. 186—93], og i den følgende Tid danner Kongens karakterfulde Skikkelse og Livet ved Hoffet Midtpunktet i adskillige, ofte udførlige Beskrivelser, særlig fra Gesandtskaberne. Aabent Blik for Skyggesiderne viser Englænderen *Robert Sidney* 1632 [P. W. Becker i Danske Magazin 3. R. I 1—39], medens Franskmanden *Des Hayes de Courmesvin* 1629 er nok saa meget optaget af administrative Forhold [Les voyages de M. des Hayes Baron de Courmesvin en Dannemarc, 1654] og hans Landsmand *Charles Ogier* fortæller underholdende om de store Festligheder 1634 ved Formælingen mellem Prins Christian og Magdalene Sibylla [Ephemerides sive Iter Danicum, Svevicum, Polonicum, 1656, S. 1—123; Oversættelse paa Tysk i I. H. Schlegels Samlingen zur Dänischen Geschichte II og paa Dansk i Jul. Clausens og P. Fr. Rists Memoirer og Breve XX; Beckmann II 669—85]. Skildringen af den svenske Gesandt *Johan Skyttes* Rejse i 1615 [Johan Skyttes Itinerarium, 1619, S. 15—23; Adelong II 144—46] er derimod lidet fyldig, og Beretningerne om de *Nederlandske Gesandtskaber* 1615—16 [A. Goeteeris, Journael de Legatie ghedaen op den Vreden-Handel tusschen Sweden ende Moscovien, 1619, S. 2—6; Adelong II 258—71] og 1627—28 [Journael de Legatie ghedaen op den Vrede-Handel tusschen Polen ende Sweden, 1632, S. 2—4, 81—83] giver næsten intet om Danmark, udover at Texten i den første er ledsaget af et Billede af Kullen, i den anden af Kronborg — de passerede Sundet paa Vejen til deres Bestemmelsessted.

Det, som mest optager Beretterne, naar de fortæller om Livet ved det danske Hof under Christian IV, er det overvældende Forbrug af Drikkevarer. »Kongen (hedder det hos Sidney) fører et besynderligt Liv; ti skønt han med Omhu tager vare paa sine Forretninger, er han dog jævnlig drukken, som han nu var baade Lørdag og Søndag, hvilket gjorde mig bange for at blive beværtet, og saaledes var han ogsaa drukken om Mandagen, eftersom man siger, at det her er Skik og Brug at være fuld tre Dage i Rad. Han har et Kvindfolk hos sig, som følger med ham overalt; hun var i Tjeneste hos Fru Christine, hans første Maitresse, eller, som de fleste siger, hans Kone«. Og han udbryder med Henblik paa sit Hjemland: »Saadan er denne Konges Levnet: at drikke hver Dag, og ligge hver Nat hos et

Kvindfolk; Gud være takket, som har givet England saa dydig en Konge, og den samme Gud velsigne og bevare ham længe!« Falder end Ordene ikke saa hvast hos andre, om Tingen selv er de alle saa nogenlunde enige. Men alligevel er der en ikke helt ringe Respekt for »den svære og stærke Mand« (bigg and strong), som Englænderen kalder ham, og for hvad han kunde udrette af Arbejde. En Side af dette — Byggevirksomheden — falder naturligt de Rejsende i særlig Grad i Øjnene.

Var det i det 16. Aarh. Roskilde Domkirke og Kronborg, som navnlig tildrog sig Opmærksomheden, er det i første Halvdel af det 17de afgjort Frederiksborg Slot. Det besøgte af *Hertug Carl Philip til Södermanland*, som 1617—18 var i Danmark [S. Loenbom, Berättelse om Carl Philips Lefverne och utländska Resor, 1772, s. 42—52], af Hollænderen *Andries van Wouw* 1618 [Hdskr. i Kgl. Bibl. i Stockholm, bagi et Expl. af ovennævnte »Journal« fra 1619], af Franskmanden *Charles de l'Espine* c. 1620 [Œuvres, 1627, S.173—75] og af *Christian Fyrste til Anhalt* 1623 [Tagebuch Christians des Jüngerer, Fürst zu Anhalt herausg. von G. Krause, 1858, S. 86—105]. Christian til Anhalts Rejseantegnelser hører til de værdifuldere fra denne Tid; foruden om Frederiksborg med dets Kirke fortæller han om Roskilde Domkirke, Tøjhuset og Frue Kirke i København og Kronborg i Helsingør. Af en noget anden Art er *Torquato Pecchia's* Beretning fra 1627 [Hdskr. i Allens Samlinger paa det Kgl. Bibliotek; Uddrag paa Tysk i Fr. v. Raumers Briefe aus Paris I 72—78; F. Schiern i Histor. Tidsskrift III 309 Noten]: den livlige Italiener meddeler adskillige Smaatræk af den danske Almues Levevis og Folketroen. Kortfattet er derimod Tyskeren *Johan Holtzwarth* fra Midten af 1630-erne [Hdskr. i Karlsrube: Cod. R 46, Bl. 71—73]. I Christian IV's sidste Leveaar gæstedes Danmark af to Fransk-mænd; den ene *Aubery du Maurier* [Memoires de Hambourg, . . . de Dannemarek, de Suede et de Pologne, 1737, S. 101—81] er mest optaget af at fortælle — sikkerlig efter trykte Kilder — om Corfitz Ulfeldt og Leonora Christine; den anden er *François de la Boullaye-le-Gouz*, som kom hertil paa Rejse fra Holland til Polen [Les voyages et observations du Sieur de la Boullaye-le-Gouz, 1657, S. 491—97; S. 280—81 om Danmarks Handel paa Indien]. Lidt senere kom Svenskeren

Peter Salan gennem Danmark paa sin Udenlandsrejse i Aarene 1648—52 [Hdskr. i Linköping: Geogr. 8].

Under Kong Frederik III rejste den franske Lærde *Pierre Daniel Huet* 1652 til Danmark [Huetii Poemata, Ed. IV, 1700, S. 51—60; Huetii Commentarius de rebus ad eum pertinentibus, 1718, S. 77—95; L. Daae i (Norsk) Histor. Tidsskrift II 323—35]. Paa Turen gennem Sjælland til København undrede han sig over at se Tyve og Ulve hænge Side om Side i Galgerne. Opholdet i København blev ikke af lang Varighed, da han fornærmede Frederik III ved i Kirken vedholdende at stirre paa ham gennem sit Seglas. Han drog over til Hven, undersøgte Ruinerne af Uraniborg og Stjerneborg og udspurgte Bønderne om Tyge Brahes Liv og Karakter; herfra tog han til Stockholm. En helt anden Slags Mand er Polakken *Jan Pasek*, som kom herind med de polske Hjelpe-tropper 1659 [Fr. Schiern i Histor. Tidsskrift III 293—312; Polakkerne i Danmark 1659. Efter Jan Pases Erindringer ved St. Rosznecki, 1896]. Han fortæller morsomt, ikke blot om Polakkernes Optræden og om Kampen mod Svenskerne, men ogsaa om de Danskes Karakter og Skikke; han har lært dem ganske godt at kende, lige fra Fiskeri og Jagt til Klædedragt, Madlavning og »den forfærdelige Masse Dyner«, hvori Folk til hans Forundring »sover nøgne, som deres Moder har skabt dem, og anser det ikke for nogen Skam, men klæder sig af og paa i hverandres Nærværelse og undser sig ikke engang for en fremmed, men tager alle deres Klæder af ved Lys.«

Pasek var i længere Tid i Danmark. Dette gælder endnu mere Spanieren Grev *Bernardino de Rebolledo*, der var Gesandt i København 1648—59; han har givet en kortfattet Rejseskildring og i sine Digte udførligt besunget Hørsholm Slot [E. Gigas, Rebolledo, 1883, S. 16—17, 213—22]. Kortvarige var de Besøg, som Franskmanden *Ludovic Henri Lomenie* 1654 aflagde paa Gennemrejse til Sverige [L. H. Lomenii Briennæ Comitiss Itinerarium, 1660, S. 15—18; Beckmann I 143—48] og Svenskeren *Erik Benzelius* 1663 paa Turen ud til Europa [Hdskr. i Linköping: Geogr. 9]; Franskmanden *Payen*, der 1663 udgav sine Rejseoplevelser [Les voyages de M. Payen, 1663, S. 76—79] har derimod næppe selv været i Danmark, men

har lavet sin Beretning ved Skrivebordet. Om Roskilde Domkirke og Frederiksborg Slot fortæller *en unavngiven Svensker* 1659 [Agnes Branting i Ord och Bild 1908, S. 109—19]; diplomatiske Forhandlinger, Taler og Hofforlystelser udgør Hovedindholdet af Englænderen *Charles Greve af Carlisle's* Gesandtskabsrejse i 1664 [A Relation of three Embassies performed by the Earle of Carlisle, 1669, S. 375—427; Adelung II 335—37; Beckmann II 199—225]; om Land og Folk forekommer kun lidet. Det samme gælder Nordmanden *L. Paus fra Vadsø's* Optegnelser fra Turen gennem Danmark ud til Europa [Hdskr. i Bergens Museum: Nr. 35] og Hieronymus Brückners Efterretninger om *Hertug Albrecht af Sachsen-Gotha's* Rejse hertil i Aaret 1670 [Fabris Neues geograph. Magazin II 524—27]; den største Mærkværdighed, han véd at fortælle om i København, er Tyge Brahes Globus coelestis.

Den udførligste Skildring af Danmark i Kong Christian V's Tid skyldes Englænderen *Robert Molesworth*, i tre Aar Gesandt ved det danske Hof [An Account of Denmark as it was in the Year 1692, 1694; Chr. H. Brasch, Om Robert Molesworths Skrift, 1879]. Bogen, hvis Domme og Tone fremkaldte Forestillinger i England fra den danske Regering og en Række Modskrifter, behandler ikke blot Regeringsform, Statsforvaltning og militære Forhold, men ogsaa Land og Folk, Sæder og Skikke, Lovgivning og Rettergang, Religionsforfatning og Videnskabelighedens Tilstand; den fremtræder i Formen ikke som en Rejsebeskrivelse, men betragtedes af Forfatteren selv som en saadan. Rejseantegnelser i vanlig Stil er derimod den østfriesiske Adelsmand og Eventyrer *Ulrich von Werdum's* fra 1673 [Xaver Liske i Histor. Tidsskrift 4. R. VI 329—40] og den hollandske Købmand *Abraham van der Meersch's* fra 1674 [Carl S. Petersen i Fra Arkiv og Museum III 1—41]. Med særligt Formaal (Bestemmelse af Uraniborgs geografiske Beliggenhed) kom den franske Astronom *Jean Picard* herop 1671 [Voyage d'Uranibourg ou Observations astronomiques faites en Danemarck, 1680]; han beskriver Københavns Observatorium og Ruinerne paa Hveen. Kielerprofessoren *Johan Daniel Major*, der fylder sin vidtløftige Rejsebeskrivelse med lærde og kuriøse Materier, fortæller om sine Besøg 1693 paa Kunstkamret og Universitetsbiblioteket

[Hdskr. i Ny kgl. Saml. 2°, 365 og paa Ledreborg 2°, 410; Uddrag paa Dansk i Suhms Nye Samlinger III 125—32], og den svenskfødte, østerrigske Arkæolog og Numismatiker *Carl Gustav Heræus*, hvis Interesse navnlig fanges af Frederiksborg Slot, skildrer 1694 de kongelige Personers Udseende [Wiener-Akademiets Sitzungsberichte, Philos.-hist. Classe, XXX 564—69]. Den franske Lystspildigter *Jean François Regnard*, der var her 1681 [Œuvres complètes de Regnard, I (1854) 24—28, 32, 48], og hans Landsmand, den for sine Rejser blandt Nordamerikas Indianere bekendte Baron *N. de la Hontan*, som kom 1694 [Suite du voyage de l’Amérique ou Dialogues de M. le Baron de Lahontan et d’un Sauvage, 1704, S. 154—78], kan ikke noksom prise Københavnerindernes Skønhed og Ynde. »Les dames — siger Baronen — sont fort belles et fort enjouées, ayant toutes généralement beaucoup d’esprit«, og Digteren samstemmer ganske med ham; særlig fremhæver han Grevinderne Reventlov og Krabbe, »deux sœurs, dont la dernière peut passer pour un chef-d’œuvre de beauté«. Men det danske Sprog behager ikke Regnard; »intet Sprog egner sig bedre for Tiggere end det danske, det lyder som Graad« siger han, — som Molesworth, for hvem det ogsaa lød med klynkende Tonefald. Om Folkets Vilkaar i det Hele siger *en unavngiven Engländer*, som 1693 besøgte København og Helsingør [Travels through Flanders, Holland, Germany, Sweden and Denmark, 1739, S. 130—34]: »The people of that country live far better than the Swedes and as well as most of their adjoining neighbours«. Ret udførlige Beskrivelser af Frederiksborg og København giver *en unavngiven Nordmand*, som 1677 rejste gennem Danmark til Hamburg [Hdskr. i Thottske Saml. 4°, 1939], og en anden *unavngiven Nordmand*, der tog fra Bergen over Land til Italien, skildrer sit Besøg i Roskilde Domkirke [Hdskr. i Deichmanske Bibliotek i Christiania: Nr. 1 in 4°]. Meget kortfattet er Svenskeren *Johannes Palmroot*, der 1689—92 rejste i Udlandet [Hdskr. i Läroverksbiblioteket i Kalmar]; Franskmanden *de Beaujeu* passerede København og Helsingør 1680 paa Sejladsen fra Danzig til Frankrig [Memoires du Chevalier de Beaujeu, 1698, S. 283—92], og Christian V’s Jagtpage *Friederich von Gram*, der i Vinteren 1684 sendtes til Jylland i Anledning af Ulvenes Huseren,

har om den farefulde Rejse over det af Drivis bepakkede Store Bælt efterladt sig en livfuld Beskrivelse [O. Bangs Samlinger af nyttige Materier, I 27—41].

Som Molesworth gav en indgaaende Skildring af Danmark i Christian V's Tid, saaledes har vi et andet engelsk Gesandtskab at takke for en ikke mindre værdifuld og udførlig Beskrivelse af Land og Folk under Kong Frederik IV: *Lacombe de la Vrigny's* fra 1702 [Relation d'un voyage fait en Danemarc à la suite de Monsieur l'Envoyé d'Angleterre, 1706]. Paa over 600 Sider gennemgaas i dette Værk Landets Byer, Mindesmærker og Bygninger, Statsforfatning, Retsforhold, Næringsveje, Folkeliv, Sæder og Skikke — levende og anskueligt gennem en Række Smaatræk erhvervede ved Selvsyn ikke mindre end ved Læsning af Bøger og Aktstykker. Man mærker nu, at Danmark begynder at kunne byde Fremmede, ikke blot som tidligere enkelte interessante Bygninger, men ogsaa Samlinger af videnskabelig og kunstnerisk Art, som forekommer dem et Besøg værd. Svenskeren *Jacob Svensson Möhlmann's* Rejseantegnelser fra 1703 [Hdskr. i Universitetsbiblioteket i Uppsala: Nordinska Saml. 1031] er endnu væsentlig af topografisk Indhold; men det er litterære og bibliotekariske Notitser, som fylder Tyskeren *Sebastian Kortholt's* Dagbog fra 1714 [Hdskr. i Hamburg Stadtbibliotek: Geogr. 86a in 8vo], og da Franskmanden *Aubry de la Motraye* [Voyages du Sr A. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique, II 443—54] 1720 kommer til København, siger han: »L'Arsenal, la Bourse et sur tout la Chambre des curiositez meritent l'attention des voyageurs«. Navnlig af Kunstammeret giver han en udførlig Beskrivelse. Det samme gør Svenskeren *Georg Wallin* 1720 [Hdskr. i Linköping Stiftsbibliotek: Geogr. 14a Vol. III og 14] paa Vers og paa Prosa. Men ogsaa Forlystelseslivet finder de Rejsende nu værd at omtale. Motraye har saaledes været i Teatret paa Københavns Slot, »ou les Comediens François de Sa Majesté Danois donnerent une assez bonne piece, sous la direction du Sieur Dubuisson, qui étoit chef de la Troupe«; Wallin ofrer »den stærke Mands« Kunster et Par Vers med prosaisk Kommentar, og hans Landsmand *Carl Magn. Dahlström*, der i September 1722 opholdt sig nogle

Dage i København, overværede paa Lille Grønnegade Teatret Premieren paa Holbergs »Politiske Kandestøber« — »war artig nog« siger han [Carl S. Petersen i Historiske Meddelelser om København I 615—18]. —

Der er i det foregaaende kun nævnt Rejsebeskrivelser af Fremmede. Man kunde spørge, om ikke ogsaa Danske har berejst deres Fædreland og skildret, hvad de saa. Svaret maa blive benægtende. Der er i Haandskrift — faa er trykte — bevaret en hel Del Rejsedagbøger, førte af Danske under deres Ophold i Udlandet, men ingen, der gør de hjemlige Forhold til Genstand for særlig Omtale. Ruten, de følger for at komme ud af Landet, er den samme, ad hvilken de Fremmede kommer herind, men det bliver kun til en Opregning af de Byer, de passerer, og de Folk, de tager ind til; noget bemærkelsesværdigt at antegne finder de ikke. Da *Jacob Jensen Bircherod* 1651 rejste ud som Hovmester for den unge Jens Juel, giver han i sin Dagbog [Hdskr. paa Universitetsbiblioteket: E don. var. 90 in 4°] nogle sparsomme Notitser om de Egne af Danmark, han kom igennem; det samme gør *Poul Vinding* 1677 [Hdskr. i Ny kgl. Sml. 4°, 2158]: *en unavngiven*, der 1687 rejste til Belgien og Tyskland, meddeler af Roskilde Domkirke en noget udførligere Beskrivelse [Hdskr. i Ny kgl. Saml. 8vo, 143], og *Ludvig Holberg* fortæller i sin Selvbiografi overmaade morsomt om sit Ophold paa Sprogø i Vinteren 1709 [Trende Epistler til ***, Levins Udg. S. 32—34]. Men foruden *Mikkel Hansen Jernskeg's* humoristiske Skildring paa Vers af en Tur i Aaret 1706 fra Trolleholm i Fyen til Faaborg [Samlinger til Fyens Historie og Topografi VIII 1—30], er der næppe andre end *Holger Jacobæus*, som har ydet et virkeligt Bidrag til Rejselitteraturen om Danmark i den her omhandlede Periode [Holger Jacobæus's Rejsedagbog 1671—72 udg. af Vilh. Maar, 1900; Ud-drag i Suhms Nye Samlinger III 175—89]. Han skildrer ikke alene København, men ogsaa de danske Egne, han kommer igennem, naar han har Udlandet til Maal; han fortæller om sin Rejse til Jylland og noterer »adskilligt som enhver By er berømt af«. (Kerteminde f. Ex. for sit gode Øl og sine skidne Kvinder).

I sin Selvbiografi fortæller *Johan Monrad* ogsaa om de Indtryk han har faaet af Landet og Naturen paa sine Rejser omkring i Danmark [Johan Monrads Selvbiografi (1638—1692) udg. af S. Birket Smith, 1888]; men det er dog først efter Midten af det 18de Aarhundrede, at ogsaa Danske i større Udstrækning berejser deres Land med det Formaal at beskrive det.

STOLPER OG SULER.

Nogle Synspunkter for dansk Tømmerbygnings Historie af
CHR. AXEL JENSEN.

I Overensstemmelse med den gamle Regel, at et Manuskript bør ligge syv År, inden det publiceres, kunde man tit og ofte ønske at gemme en Afhandling i sin Bordskuffe, indtil den havde stået sin Prøve gennem det klassiske Åremål, stadfæstet og rettet ved grundigere Iagttagelser og talrige Undersøgelser. Især gælder dette Ønske Studier, hvis Mål det er at klarlægge Hovedlinjer i en lang, historisk Udvikling, og som kræver omfattende Forarbejder og Fordybelse i mange forskelligartede Enkeltheder, og derfor gælder det også i højeste Grad denne Afhandling.

Studiet af de danske Bøndergårdes Bygningsskikke behøver langt flere Opmålinger af de endnu bevarede gamle Bygninger end det forholdsvis ringe Tal, som endnu foreligger; det tiltrænger Fotografier i Mængde, grundigere Beskrivelser af de enkelte Landsdeles Særegenheder, en bygningsteknisk Dialektordbog, vidtstrakte og kostbare Rejser. Men alt dette er vanskeligt at sætte i Værk, hvis ikke Interessen forud er vakt; thi det kræver ikke blot Penge, men også Hjælp og Medarbejderskab i vide Kredse. Når jeg da nu offentliggør en Række Synspunkter for danske Tømmerbygningers Udviklingshistorie, er det ikke i den Tro at have sagt de sidste og afgørende Ord i Sagen. Mine Formodninger og Hypoteser blev allerede antydede i Fællesforeningens

Småhæfter fremsatte på Foreningens første Landsmøde i Kolding Juni 1911 i Tilslutning til Museumsinspektør Jørgen Ollriks Foredrag om Bøndergårdenes Grundplaner (sml. Dansk hist. Fællesforening Nr. 5 S. 96 f.), og selv om de siden er prøvede atter og atter og synes at have stået deres Prøve, omend med en Del Tilføjelser og nogle Rettelser, er det først og fremmest deres Mål at vække Interesse om Sagen og Forståelse af dens Betydning, inden det bliver for sent.

Interessen for Studiet af Bygningsskikkene på Landet har her i Danmark sikkert været svækket ved en udbredt Misforståelse, som Forfatteren selv for en halv Snes År siden stiltiende delte. Det er en almindelig Tro, at de danske Bøndergårdes Bygningsskikke er af ret sen Oprindelse, og at særlig deres Tømmerkonstruktion kun er lidet ærværdige. Man har taget det som en Selvfølge, at vort Lands karakteristiske Byggesæt, de lodrette Stolper med lerklinede Tavl imellem sig, nødvendigvis måtte være yngre end det nordlige Skandinaviens blokbyggede (laftbyggede) Bjælkehuse. Da de norske Gårdes spredte Enkelthuse utvivlsomt betegner et ældre Standpunkt end de lange danske, i Vinkel sammenbyggede Længer, har man ved en dristig Analogi sluttet, at også Trækonstruktionerne tilhørte forskellige Udviklingsstadier, og det er faldet selvfølgelig uden nøjere Prøvelse at opstille de fire Trin i Rækken fra Oldtiden indtil vore Dage: Træhuse, Bindingsværk med Ler, Bindingsværk med Mursten, Grundmur¹⁾. Det ser så rimeligt og forståeligt ud, at man på Forhånd gærne lader sig overbevise!

Tilmed er denne gamle Teori i de senere År på et enkelt Punkt tilsyneladende blevet godt underbygget. En af mine svenske Kollegaer, Museumsintendenten Axel Nilsson, har i en særlig Afhandling²⁾ gennemgået en Række skånske »Öfvergångsformer mellan blockhus og korsvirke« og vist, at ved en Vandring

¹⁾ Troels Lund: Dagligt Liv. III. Udgave II, S. 160. Første Udgave II, S. 140 (1880). Jvfr. Kornerup i Aarb. f. nordisk Oldkyndighed 1869, S. 185. Rhamm: Urzeitliche Bauernhöfe I, S. 550 (1908).

²⁾ Til Oscar Montelius 19°/03 af Lärjungar, S. 165 f.

gennem Skåne fra Nord til Syd lader det sig følge, hvorledes det nærmest kvadratiske Blokhuis, hvis Vægge ikke har større Længde end de liggende Tømmerstokke, efterhånden blandes med lodretstående Stolper og lidt efter lidt viger Pladsen for Bindingsværkskonstruktioner. Han kommer da til det Resultat, at Bygningssskikken på Skånes Slettebygder gradevis har udviklet sig af de nord-skånske Skovegnes ældre og mere primitive Byggesæt. Men de lærerige og gode Enkeltiagttagelser tillader sikkert ikke denne Slutning; de Exempler, som fremføres, er ikke tidsfæstede, og om nogen Aldersforskel på Blokværk og Stolpeværk oplyser de ikke. Det er en ren og skar Typeserie, der opstilles efter Arkæologiens typologiske Metode, og Axel Nilssons skånske Materiale lader ganske det Spørgsmål åbent, om det er to Tidsaldre eller to geografiske Områder, der her mødes og blandes. Men han peger selv på et Punkt, som må vække Tvivl om hans Typologi, thi han glemmer ikke at fremhæve det rent praktiske Forhold, at Nordskånes Skove består af Fyrretræer, Sydskånes af Ege og Bøge. Og netop i Skovtræernes Art ligger en afgørende geografisk Forskel, som naturligt forklarer de to Konstruktioners Krydsninger op gennem Skåne. De lange Nåletræer kan siges at være en Livsbetingelse for Blokhuisene med deres lange Tømmerstokke, medens Løvtræerne og særligt det bedste Tømmertræ, Egen, hører sammen med Stolpehusene, hvis Vægtømmer kan nøjes med Væggens Højde, og som kun behøver Langtræ til Loftsbjælker og Tagværk.

Det geografiske Synspunkt har i dansk Litteratur været fremhævet i Meldahls Afhandling »Om de historiske Former af Træbygningsskunst« (Geografisk Tidsskrift XI), og de primitive Stolpevægges Aldersprioritet er kortelig nævnt i Museumsdirektør Bernhard Olsens Katalog over Dansk Folkemuseum allerede i Udgaven af 1892 (Indledning til Afsnit I, Bygningsdele). Men nogen nøjere dansk Redegørelse foreligger ikke¹⁾, og der er Grund til et Øjeblik at lade Teorierne fare og at undersøge et

¹⁾ V. Gudmundsson: Privatboligen paa Island (1889) S. 101 refererer ganske kort de forskellige indtil da fremsatte Meninger.

enkelt, meget karakteristisk Træk ved de danske Bøndergårdes Stolpevægge.

Vi kender alle de danske Købstæders kunstfærdige Bindingsværkshuse med deres udskårne Knægte og mønstermurede Stentavl, Arkitekturformer, som er nåede til Danmark i Middelalderens Slutningstid fra de nordtyske Hansestæder og sikkert udviklede dernede¹). De skal her blot nævnes for at pege på en eneste Enkelthed, den nemlig, at deres Vægstolper så godt

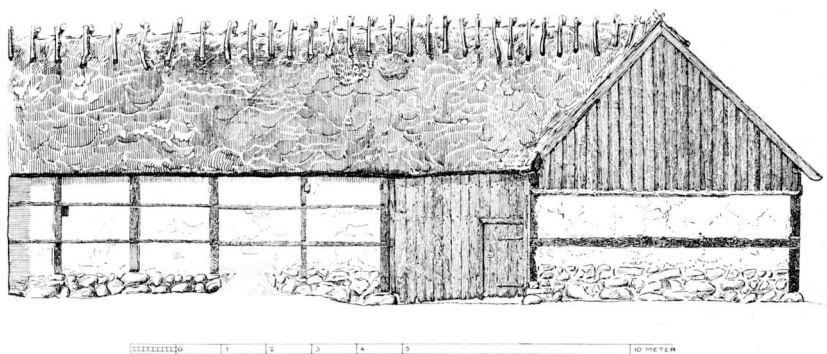

Fig. 1. Væg med Stolper på Sten. Magleby på Amager.

som altid står i et vandret liggende Stykke Fodtømmer, der hviler på Kældermurene eller på Grundstenene. Men det samme er ingenlunde altid Tilfældet med Bøndergårdene. I mange Egne af Landet fattes Fodtømmeret (Fodleden, Syldtræet) ganske, og Stolperne er stillede umiddelbart på Husets Syldsten; det synes os ganske underligt, at de kan balancere på de runde, rå Marksten, men vi ser ikke desto mindre talrige af den Slags gammel-dags Bønderbygninger (Fig. 1). På Bondearkitekturens Ene-mærker hersker Fodtømmeret kun over Fynboerne og Sydøst-tyderne, og findes Syldstokkene udenfor deres egentlige Område

¹) Sml. Forfatterens kortfattede Oversigt over Købstadskonstruktionernes Udvikling i Fra Arkiv og Museum I, S. 207, jævnført med senere Detailunder-søgelser i Architekten VIII, 117 og 281 samt XI, 509.

engang imellem på Bygninger ældre end Udskiftningens Dage, bærer Bygningerne også i andre Henseender Herregårds- eller Købstadspræg eller har i alt Fald tilhørt Landbostandens øverste Klasse (f. Ex. Sognefogedgården i Tisvilde). Stolper på Sten er Reglen på Bornholm, hvor de endogså er hyppige i Købstæderne¹⁾, på Sjælland, måske også på Lolland og Falster, hvis Forhold dog kun er lidet kendte, samt sikkert i Nørrejylland Nord for Mariager Fjord, Vendsyssel, Himmerland og Thy, i Salling og på de midtjydske Hedeegne omtrent ned imod Skjern Å, hvor de mødes med de sydvestjydske Grundmurhuse. Indenfor disses Område kan »Stænger« på Sten dog forekomme på Fanø og på de sønderjydske Vesterhavsøer, ligesom de lader sig finde i Midtslesvigs Hedeegne. Både på Sjælland og i Jylland kan det hændes, at Stolpernes nederste Ender er forenede ved »Syldholter« (Midtsjælland: Syldstykker; Mariagerregnen: Fodtræer) af lignende Art som Bindingsværkets sædvanlige Løsholter under Vindueskarmene, men i øvrigt kan det også forekomme, at Stolperne, som det er Regel på Salling, står ganske uden Flydetømmer.

Man kunde nu spørge, om ikke denne Bondeskik blot skyldes en Simplificering af Købstadstømmerens Bindingsværk? Har Landsbymændene, når de hjalp hinanden med at rejse et Hus, ikke simpelthen sparet sig Fodrem, fordi det i skovfattige Egne var vanskeligt at skaffe sig Langtræer, og fordi man tvungen af Nøden opdagede, at Syldstokkene kunde undværes? Det er vel ikke for intet, at netop Hedeegnene viser sig som de sparsommeligste. Men et sådant Forklaringsforsøg, der i øvrigt allerede er fremsat af Linné²⁾, oplyser intet om, hvorfor de to Bygningsskikke mødes ved Mariagerfjord; det forklarer ikke den Måde, hvorpå Fodtømmerets Område kiler sig ind i det øvrige Land, som om det var en nyere Forbedring, der var trængt frem fra Syd Hånd i Hånd med Bygningshåndværkets yngre,

¹⁾ Iagttaget af Tyskeren F. Pries (Reste alter Holzbaukunst in Hinterpommern und Bornholm, Denkmalpflege II, S. 108, 127).

²⁾ Linnés Skånska Resa, Udgave 1884, S. 85. (Raflunda).

nordtyske Købstadsformer. Allerede af den geografiske Fordeling ligger det nær at slutte, at Stolper uden Fodtømmer er den ældre, mere primitive Byggeskik; det bestyrkes måske af, at vi f. Ex. på Salling hører om, hvorledes Syldstenene først blev skubbet ind, efterat hele Tømmerskelettet var rejst, og det synes mig at blive til Vished, når det ved Hjælp af skrevne Kilder kan fastslås, at man selv i Fodremsegnene har kendt en anden, ældre Skik på en Tid, der ligger forud for de bevarede Bygningers Opførelse, eller som ialfald kun et Par enlige Veteraner mellem vore gamle Bøndergårde kan tilhøre. Flertallet af dem, vi kalder gamle, stammer jo fra det 18de eller Begyndelsen af 19de Århundrede, et Mindretal fra det 17de Årh. og kun ganske få, som en Gård i Vinkel ved Viborg, fra det 16de eller fra Middelalderens sidste Tid.

I Fyens Vedtægt fra 1473 bestemtes det, at hvilken Almuesmand, som herefter vil opbygge Hus, små eller store, da skal han sætte dem på Sten, ligesom han inden et halvt År skal have bygget et »Hemmels Hus« på Sten i sin Gård¹⁾, og dette gentoges 1492 og 1547²⁾. 1554 var Christian 3. kommen »udi Forfaring, at mange Steds udi vort Land Nørrejylland, hvor vore Undersætter Bønder opsætte nogen Huse, da *en Part opsætter Væggene i samme Huse med Bulfjæle og en Part jordgraver Stolperne under deres Huse*, hvilket er en uvarlig Bygning og Skovene til Fordærv«, og udstedte derfor et åbent Brev om, at ingen Nørrejyde efter den Dag måtte »bruge Fjæletømmer eller Bulvægge i deres Huse, men alleneste kline og lukke dem med Ler og Sten, og skal ingen Stolper, Fodstykker eller andet Tømmer jordgraves, men det skal sættes på Sten, at det deslænger kan blive bestand«³⁾. Da Bønderne i Trøjborg Len 1558 dog begærede at jordgrave deres Husstolper, og da Begæringen vist-

¹⁾ Danske Magazin, Række 4, Bind 5, S. 148.

²⁾ Gehejmearkivets Aarsberetninger, V, S. 80. Krag og Stephanus: Christian 3.'s Historie II, S. 201.

³⁾ Kancelliets Brevbøger 1554 ^{28/10} (Saml. til jydsk Hist. og Top. VII, S. 85) samt 1558 ^{27/1} og ^{11/3}.

nok kun gjaldt ældre Bygninger, henstilledes Sagen til Lensmandens Afgørelse, men da Riberhus' Lens Bønder kom med Bøn om både at måtte tække med Klittag og at jordgrave Stolperne, opnåede de kun et Afslag. Forbudet overholdtes naturligvis ikke, og det hjalp næppe meget, at Frederik 2. ^{24/12} 1577 atter forbød Bønderne i Koldinghus og Skodborg Len at bygge »Gårde med Bulhus«; thi netop Bulhusene, d. v. s. Bindingsværksbygninger med Vægplanker af Eg, findes jo den Dag i Dag på Koldingegnen og i Nordøstslesvig med Årstal både fra 1600'erne og 1700'erne.

Spørgsmålet om Bulvæggene skal jeg dog her lade ligge; det er Tømmerets Jordgravning, som beskæftiger os i denne Sammenhæng, og der må videre spørges, hvad Vedtægterne og Forbudene egentlig sigter til? Gælder de vandret Fodtømmer, selve Husstolperne eller særlige Jordstolper under en fuldstændig Tømmerkonstruktion?

I vore Dage kendes jordgravede Stolper bedst fra de ejendommelige Gårde på de friske Øer udenfor Slesvigs Vestkyst, hvor Tagene bæres af Tømmerstokke, »Stonnere«, der enten står lige indenfor Ydervæggene (Halligerne) eller noget længere inde i Huset (Sild og Før), og Jordgravningsskikken fortolkes her således, at den skulde sikre Husene mod at bortrives af Stormfloderne¹⁾. Men Forklaringen giver os sikkert kun Årsagen til Skikkens lokale Bevaring, ikke til dens Oprindelse. I det egentlige Danmark kendes jordgravet Træ fra Fiskerhytterne på Jyllands Vestkyst²⁾ og fra intelligente Bondemænds Iagttagelser i Starup ved Kolding³⁾; de er konstaterede bl. a. ved Nationalmuseets Udgravninger på den af Dronning Margrete ødelagte Herregård Boringholm ved Horsens; 1578 var fire, fem Ladegårdshuse ved Voergård i Vendsyssel jordgravne og lerslagne⁴⁾, og jordgravede Stolper nævnes jævnligt i Synsforret-

¹⁾ Sml. f. Ex. Mejborg: Slesvigske Bøndergaarde, S. 71.

²⁾ Udførlig Beskrivelse i E. Tang Kristensen: Holmsland S. 16.

³⁾ Vejle Amts Aarbog V (1909) S. 5 f.

⁴⁾ Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier II, S. LXXXII.

ninger fra 17de og 18de Århundrede, f. Ex. i Tavlov 1664¹⁾ og i Gullev 1720²⁾. Og at det virkelig var selve Stolperne, der jordgravedes, fremgår af de mærkelige Oplysninger fra vor egen Tid om et gammelt Gullev-Hus: »Stolperne var nedgravne henvend en Alen i Jorden, og i en Gaffel eller Tvege i deres øverste Ende var Bjælkerne nedlagte, og tværs over disse langs med Stolperne var Remstykkerne befæstede med Nagler. Spærene var rejste på Remstykkerne og greb med deres nederste Ende over disse med en Gaffel, dannet ved, at en stærk Nagle var boret påskrås i Enden af Spærene. Mellem Stolperne var hverken Løsholter eller Stiber, men blot nogle Stænger eller Aarer rejste fra Jorden til op mod Remmen og mellem disse noget Fletteværk (Vender), hvorpå Leret blev opklinet på begge Sider«.

Sammenholdes denne Beskrivelse, til hvis Enkeltheder vi i det følgende skal vende tilbage, med Synsforretninger og Forbud, er det ikke for dristigt at fastslå, at Stolperne på Syldsten er direkte Efterkommere af jordgravede Førgængere. Og i Virkeligheden er jordgravede Stolper da også almindelig kendte fra Oldtiden. De spores under Danevirkes Kampestensvold³⁾, de er ved de senere Åringers upublicerede Gravninger fundne i Mængde i Hedeby ved Slien; de kendes i en Hustomt fra den ældre Jernalder på Jæderen i Norge⁴⁾ og i svenske Hustomtfund, hvoraf det fra Augerum i Blekinge er det mest kendte⁵⁾. Også rundt om i det sydligere Europa er de fundne ved Udgravninger på forhistoriske Bopladser, f. Ex. Stenaldersbyen i Grossgartach ved Neckar⁶⁾. En nøjere Gennemgang af den arkæolo-

¹⁾ Historisk Tidsskrift Række 8, Bind 3, S. 114 f.

²⁾ Saml. t. jydsk Hist. og Top. VII, S. 213—23. Sml. Christensen: Agrarhistoriske Studier II, S. 137.

³⁾ Nordiske Fortidsminder I, S. 216. Hermed kan jævnføres Vægplanerne i Jellinge-Gravkammeret, som ikke har Syldtømmer, men står ned i Leret under Kammerets Gulv.

⁴⁾ H. Schetelig i Bergens Museums Aarbog 1909.

⁵⁾ Sveriges Historie I (1908), S. 261, Fig. 253.

⁶⁾ R. Meringer: Das deutsche Haus, S. 66, med Henvisninger. Sml. Archiv für Anthropologi, Neue Folge XII, S. 136.

giske Litteratur vilde kunne fremføre langt flere Exempler¹⁾, men det må her være nok i al Almindelighed at nævne, at jordstukne Stolper og Stænger forekommer overalt hos de »vilde« Folkeslag i de mest primitive Husformer, Telte og Hytter²⁾. Hvad gør vi den Dag i Dag, når vi skal rejse et Gærde eller et Stakit, den simpleste Form for en lodret Væg? Hvorledes opstiller Kulsvierne deres Hytter, Lapperne deres »Gammer« og Nomaderne deres Telte? Det er, og sikkert med Rette, hævdet, at det primitiveste Hus er det kegleformede, som dannes af en Rundkreds af jordstukne Stammer, og vi finder da også mellem de nævnte Fortidsfund Ovalhuse, som danner Overgangen fra de kredsrunde til de firkantede Boliger³⁾, der ganske vist kan forekomme allerede i Stenalderen, men dog ikke er så primitive som de runde, og som måske har Sammenhæng med Blok-konstruktionerne.

Det Resultat, som nåedes ved Betragtningen af de danske Bøndergårde, falder da ganske sammen med, hvad arkæologiske Undersøgelser lærer os. Og yderligere kan nævnes endnu en Oldtidsarv, som vore Bøndergårde har bevaret sammen med Stolpeværkets Form, nemlig de stavrede, vendrede og lerklinede Tavl, som Pigerne og Karlene klinede under munter Kappelstrid endnu for et halvt hundred År siden. Slige Tavl kan træffes i fine danske Købstadsbygninger fra Renæssancetiden, de er påvist i Middelalderfund, og Lerklining med Aftryk af Greneværk hører til de ældste Vidnesbyrd om menneskelige Boliger, der er fremdragne her i Danmark ligesom andetsteds i Europa⁴⁾. Leret er et så nemt handleligt Stof, at det fra Pottemageriets ældste Tider kan have været brugt som Hjælp til at lune primitive

¹⁾ Sml. Stephani: Älteste deutsche Wohnbau, I, S. 85 f.

²⁾ Sirelius: Wohnungen der finnischen und ab-ugrischen Völker. Fin-nisch-ugrische Forschungen, Helsingfors 1910.

³⁾ Montelius i Archiv für Anthropologie XXIII, S. 459. Sml. Abhandlungen der bair. Akademie XXIV (H. Bulle: Orchomenos). F. Noack: Ovalhaus und Palast in Kreta. 1908.

⁴⁾ Sophus Müller: Vor Oldtid, S. 181. Sml. H. Stolpe: Bjørkø, S. 16, og Fornvännen 1911, S. 282.

Trævægge, hvad enten disse nu har været Blokværk med liggende, Rejsværk med stående Tømmer eller blot Fletværk af Ris. Men Fletværket, som Leret gemmer, er dog måske det ældste. Når man i vore Dage har kunnet se Udhusedøre af

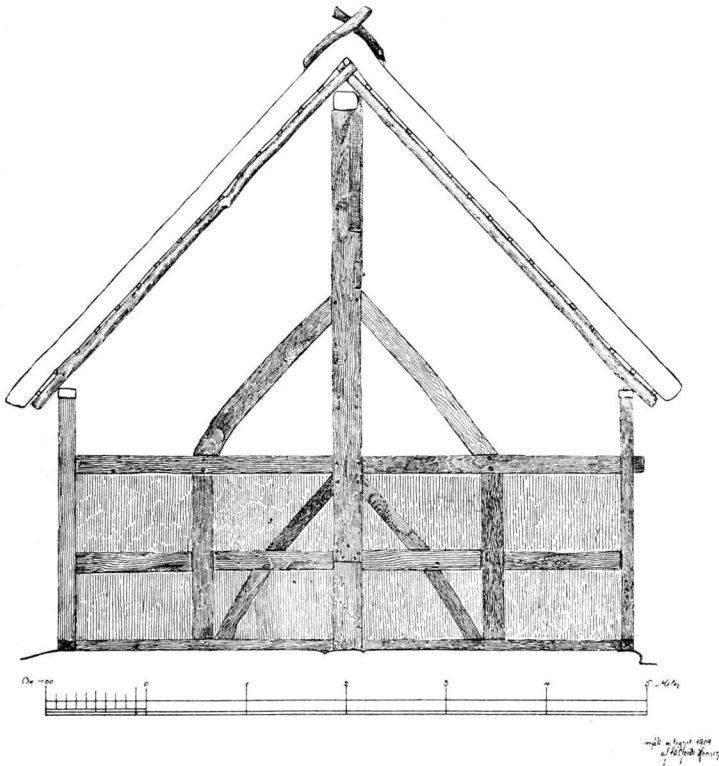

Fig. 2. Højsule fra Fyen.

Halm og kløvede Vidjer, hængt i Læder eller Vessen («Madpiber» af Dyr)¹⁾, mindes man Bengerdvisens »Vendredør og Flagreled«, og når »Venderværket« en enkelt Gang træder åbenlyst frem for Dagens Lys (som i de små fyenske Udhuse, Ko-

¹⁾ Poul Bjerge: Hodde og Tistrup i Festskriftet for Fejlberg 1911, S. 468.

ver), ledes Tanken hen på, at det tyske Ord »Wand« utvivlsomt har sin Oprindelse af den primitivt flettede Væg, og at det samme sikkert gælder det danske Væg (Oldnordisk: Veggr)¹⁾.

Der er sikkert nok også andre Oldtidslevn i vore gamle Bøndergårde (endogså Hvidtning og Rødmaling kan føres tilbage til Bronzealderen²⁾), men efterat Stolperne er forklarede ud fra dette Synspunkt, skal her endnu kun tales om *Sulerne*. Et moderne Tagværk hviler som bekendt på Husets Ydervægge; i Nutidens Bindingsværk ligger Bjælkerne ovenpå de vandrette Remme, og oven i Bjælkeenderne står atter Tagspærene. Men i Bøndergårdene kan vi finde helt andre Tagkonstruktioner. De store og anselige fyenske Gårde, især i Egnene Syd og Vest for Odense, der dog ellers er bygget i ret udviklede Tømmerforbindelser og næppe nogensinde savner Fodtræ, møder man endnu hyppigt Sulelader, en sjælden Gang også sulebyggede Våningshuse, hvor der midt gennem Huset står en Række store Stolper, som når fra Jorden helt op under Mønningen og her bærer et vandret Tømmerstykke, en Ås, der ligger lige under Tagryggen, og hvorpå Spærene hænger (Fig. 2). De fyenske Højsuler, som de kaldes i en Synsforretning 1750³⁾, er altid lodrette, står gerne på Sten eller i Fodtømmer og er afstivede med Halvbjælker, der når fra Sulen ud til begge Ydervægge; op i Åsen er de oftest tappede på almindelig Tømmermåde. I den anden danske »Suleprovins«, hvis Hovedland nu er Salling, er Åshusenes Træværk gerne spinkelt Fyrretømmer, og Bjælkerne ligger på nyere Vis over Remmene, men uden Hensyn til Vægstolperne⁴⁾. Væggene fattes altid Fodtømmer og er klinede om Stavrer uden Vendring; Sulerne, der står på Sten og stundom kan være jord-

¹⁾ Falk og Torp: Etymologisk Ordbog, henfører det til indogermansk Ordstamme »vei«, dreje, vinde. Meringer: Etymol. z. geflocht. Hause 1908.

²⁾ Aarb. f. nordisk Oldkyndighed 1907, S. 109 f.

³⁾ Rasmussen Søkilde: Holstenshus og Nakkebølle, S. 360. Sml. S. 90. — Molbecks Dialekt-Lexikon, S. 570.

⁴⁾ Saml. til jydsk Historie og Topografi IX, S. 340 f. Sml. Mejborg: Gamle danske Hjem S. 96 og Evald Tang Kristensen: Jydsk Almueliv; Holmsland S. 16.

gravede, vexler regelmæssig således, at hveranden Sule er enkelt og lodretstående, medens hvert andet Sulesæt dannes af to skråtstillede »Strihsuler«, Stritsuler (Fig. 3). De sidste mødes oppe ved Åsen, hvorover »Spænderne« hænger, og som de lodrette, stundom også de skråtstillede Suler bærer i en Slags Fork, dannet ved et pånaglet Tømmerstykke, en »Klav«. De to Egnes lokale Ejendommeligheder, som her er skarpt fremhævede, må dog ikke overvurderes; selv om Stritsulerne ikke savnes i de

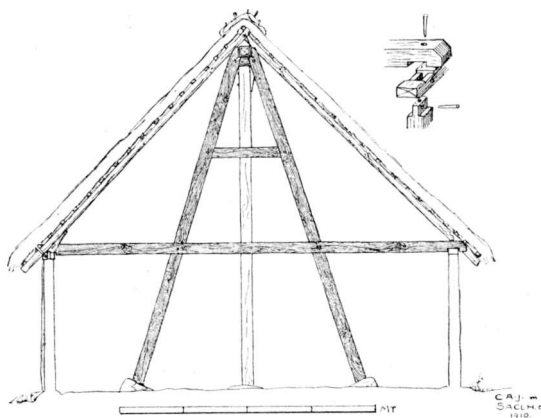

Fig. 3. Stritsuler fra Salling.

jydske Åshuse, existerer der dog i Egnene Syd for Salling, i Hammerum Herred og langs Vestkysten i Ulfborg Herred Sulekonstruktioner, som noget mere nærmer sig det fynske¹). Og begge Steder er Hovedresultatet det samme; Åse og Suler bærer Tagværket, så at dets Tryk kun i ringe Grad kommer til at virke på Ydervæggene. Når de jydske Suler på Stedet selv gerne siges at være rejste for at støtte Tagene i de voldsomme Vestenstorme, er denne Forklaring ikke bedre end Friserne Forklaring af deres jordgravede Standere — den gælder ialfald ikke

¹ Sml. Tegning fra Trandum i Sevel Sogn i kgl. Bibliothek (Gml. kgl. Saml. 4°, Nr. 794) samt Herning Museums Bondegård.

Fyen, og de to tilsyneladende så skarpt sondrede Suleegne knyttet sammen ved flere Mellemed. Suler findes på Hjarnø og Alrø ved Jyllands Østkyst, forekommer i Hadsundegnen (Skelund)¹⁾ og findes nævnte i gamle Dokumenter fra Overgårds Arkiv (1684); ja endogså på Sjælland omtales under Københavns Belejring 1535 »Suler, Åse og Letter« til Soldaternes Vagthuse²⁾. Ser vi nøjere til, finder vi da også både i Jylland og på Sjælland om ikke Suler, så dog Åse i Tage, der mere nærmer sig vor Tids Spærkonstruktioner; tynde Åstræer, der hviler på krydsende Spærtoppe, er iagttagne i Himmerland (Rold), i Midtjylland (Ry, Tørring), i Midtsjælland og i Skåne³⁾. Og da både Ås og Sule er hyppige Ord i Gammeldansk, når vi til et lignende Resultat som overfor Vægstolperne: at de fyenske og vestjydske Suler er Levn af en almindelig udbredt Byggeskik.

Denne Slutning af det rent danske Studiemateriale stadfæstes ligesom Stolpeteorien fuldstændigt ved Husforskningens og Sproghistoriens almindelige Resultater. Åse forekommer som bekendt ikke blot i Nordskandinaviens Blokhuse, men også i de norske Stavkirker og over store Dele af Nordeuropa, hyppigt også i Forbindelse med Suler, der endnu kendes i Vestergötland som »Mésular«⁴⁾, på Island⁵⁾, i England, hvor de jævnligt minder om de vestjydske Stritsuler, men dannes af krumme Træer, og hvor de derfor foruden det gammelengelske »siles« kaldes Forke, Gasler eller Krykker⁶⁾, i Württemberg og i Elsass⁷⁾, og

¹⁾ Mundtlige Meddelelser fra Bygningstegner A. S. Claudi-Hansen, som i de sidste År særligt har studeret danske Bondegårde, og fra Maler S. Knudsen, Glud. Mejborgs Samlinger i Nationalmuseets Arkiv. Suler nævnes desuden fra Vesterhan Herred (Lild; sml. Fejlbergs Ordbog under Ordet Ås).

²⁾ Danske Magasin, Række 3, Bind 5, S. 116.

³⁾ Mejborgs Samlinger i Nationalmuseet; E. Tang Kristensen: Jydsk Almuelev, tredje Afdeling, S. 2. Folkemuseets Katalog (Vejleder i Museerne ved Folevad, S. 21 og 29).

⁴⁾ Sune Ambrosiani: Storegården i Rackeby, 1913. Sml. Fataburen 1906. S. 38.

⁵⁾ V. Gudmundsson: Privatboligen paa Island i Sagatiden, S. 117 og 121.

⁶⁾ S. O. Addy: The evolution of the english house, S. 16 ff.

⁷⁾ Das Bauernhaus in Deutschland, Text S. 259, 293.

Ordet forekommer ikke blot i Oldnordisk, men også i Oldtysk. Vi hører om Magansul, den mægtige Sul, som bærer Firsten (Åsen), og om Firstsul i Bajuvareernes Huse¹). Når vi nu møder Dialektordet Sule, forekommer det os fremmed; i Virkeligheden lever det også i Rigssproget, omend i tysk Klædning; det gamle, fælles nordisk-germanske Ord har vi fået tilbage fra Tyskland som Søjle, og det har i denne Form haft Livskraft nok til at hindre det latinske Colonna i at få Borgerret i Sproget, ligesom det Oldnordiske »Vindøje« har holdt Stand mod Latinens »Fen-

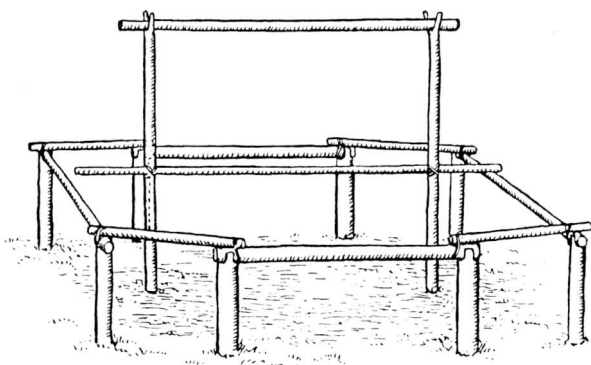

Fig. 4. Træskelet af et Indianerhus (efter Nordenskiöld).

estra« (Tysk: Fenster). Men vi kan ikke blot følge Ordets Historie nedad mod vor egen Tid, vi kan vistnok også trænge længere tilbage i Oldtiden. Thi Sule betyder på Oldnordisk og i norske Dialekter ikke blot opretstående Tømmerstokke, men også noget, som skræver, som er kløftet²). På Langeland hedder en Tveje Sule; man taler på Lolland om Vognsuler, på Falster om Halmsuler (Halmforke) og om Suletræer (tvevoksede

¹) Stephani: Das älteste deutsche Wohnbau I, S. 327. M. Heine: Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer, I, S. 26 Note 45.

²) Åsens Ordbog. Sml. Rietz' Ordbog.

Træstammer), på Sjælland om Plovsuler¹⁾. På lignende Måde stiller Sagen sig i Jylland, hvor der i Dialekterne er flere Overgange mellem Sule og Tveje; i Vendsyssel betegner Suler således gaffelformede Støtter under en Hjeld, hvori Tværstængerne lå²⁾.

Det vil måske synes påfaldende, når jeg i denne Sammenhæng peger på Billedet af Tømmerskelettet i en indiansk Hytte³⁾ (Fig. 4), og der kunde sikkert findes mere nærliggende Exemp-ler. Men sammenholder man dette Billede med den ovenfor gengivne Skildring af Gullevhuset, vil man snart opdage de for-bavsende Overensstemmelser mellem disse Bygninger fra to hin-anden så fjærntliggende Kulturområder. Indianerhytten viser, hvorledes en Bygning med ganske samme Grundtræk som det norrøjdske Åshus kan rejses i såre primitiv Tømmerteknik, blot med Brug af Tvejer og uden Udnyttelse af Bindingsværkets Tappe, Taphuller og Nagler. Det styrker den Formodning, at Tveje og Bygningssule virkelig har historisk Sammenhæng, og ser vi nu på Sulernes pånaglede, gaffelagtige Klove⁴⁾, slår det os, at det netop er en Efterligning af det naturvoxede Træ, som da også endnu *kan* findes her i Danmark, f. Ex. i et sulebyg-get Skur ved Kolshave Præstegård i Nordfyen. Men også for Vægstolperne og deres Forbindelse med Bjælkerne må Tvejerne have haft Betydning. Som bekendt lægges i moderne Bindings-værk Loftsbjælken over Remmene, og denne Skik forekommer på Renæssancetidens udkragende, knægtbyggede Købstadsfaçader. Men selv i disse finere Bygninger ses jævnligt Exemp-ler på, at det øverste Bjælkelag er stukket med Tap i eller gennem Stol-per noget under Remmen, så at der fremkommer det, der kal-des Styrterum, og denne Konstruktion (jvf. Fig. 2) er i forskel- lige Variationer den almindeligste ude på Landet, hvor kun

¹⁾ Molbechs Dialekt-Lexikon.

²⁾ Fejlbergs Ordbog.

³⁾ Nordenskjöld: Indianliv (1910), S. 163. Indianer och Hvita (1911), S. 108 f.

⁴⁾ »Klaven skulde vel ikke have Sammenhæng med den sønderjydske Vittighed om Kløpinden i den norrøjdske Stue (Fejlbergs Ordbog)?

»Fodremsprovinserne« og Salling i nogen Grad har optaget den yngre Skik (Fig. 3). Hyppigst ligger da Bjælken en Del neden for Stolpehovedet, men der er også Exempler på, at Taphullet, hvori Bjælken hviler, er åbent, således at det hele virker som en tømret Efterligning af Tvejen, hvor det vil falde naturligt at lægge Bjælken ned i Kløften. Ligesom Stolperne på Sten stammer fra den primitive Jordgravning, således kan de gennemstukne Bjælkehoveder være Efterkommere af den primitive Bjælkes Stilling til Tvejen¹).

Dette sidste er dog kun en Hypotese, som vel synes at give en historisk Forklaring på den ellers så uforståelige »Styrterumsvæg«, men som dog kræver nøjere Beviser og mere detaljerede Undersøgelser. I det hele er der endnu talrige Spørgsmål, som trænger sig på og forlanger at løses. Hvorfor har Sulenavnet særligt hæftet sig ved det åsbærende Tømmer inde i Huset og ikke ved Vægstolperne? Hvorfor holder Sulekonstruktionerne sig til bestemte Landsdele og netop til disse? Hvorfor bruges der på andre Egne »Højrems«-Konstruktioner med Udskud, som minder om Herregårdenes store »Agerumslader« og om de saxiske Gårde i Nordvesttyskland? Hvorledes er i det hele Forholdet mellem Åshus og Højremshus?

Der kunde vel gives Svar på nogle af disse Spørgsmål, og det kunde måske allerede nu vises, at Højremshuset er ældgammelt her i Landet, men jeg foretrækker at lade Spørgsmålstegnene stå. Lige så lidt skal det her drøftes, når Bindingsværkets Tappe og Taphuller vandt Indpas i det primitive Stolpeværk, og hvorledes Forholdet er mellem Stolpeværk med Fletværk og primitiv Rejsværk, bestående af tætstillede, jordgravede Træer eller runde Planker, som i alfald forekommer i Fund fra Danmarks ældre Middelalder, især i den mærkelige, træbyggede Kirke S. Maria minor, hvis Levninger er fremdraget i Lund for

¹) Jævnføres hermed kan den romerske Arkitekturforfatter Vitruvius (Bog 2, Kapitel 2), hvori der fremsættes forbavsende sunde og rigtige Bemærkninger om Arkitekturens Oprindelse. Først oprejste man gaffelformede Træer (Førke) og efter at have anbragt Grene derimellem, beklædte man Væggene med Ler.

nogle År siden¹⁾. Heller ikke skal det nægtes, at Blokvirke har været kendt her i Danmark. Selv om virkelige Laftkonstruktioner kun lader sig påvise i det nordlige Skåne, forekommer der dog både fra Middelalderen og fra den nyere Tid Krydsningsformer mellem Stolpeværk og Blokværk. Hovedmålet har her været at fastslå, at det typiske danske Landsbybindingsværk, uden Fodrem, men med Vendrevægge og Klining, lige så vel som Suletagværket har Aner mindst lige så langt tilbage i Tiden som Blokvirket. Og skønt det, der her er meddelt, kun er ufærdigt og mangelfuldt, turde det dog være tilstrækkeligt til at fremkalde en Omvæltning i dansk Husforskning. Der bliver nu megen Sandsynlighed for, at Danmarks langlængede Bønderbygninger er meget ældre end formodet; man behøver ikke blot at henvise til den islandske Æventyrsagas noget usikre Vidnesbyrd²⁾, men det kan føres i Marken, at lige så svært det er at bygge et Langhus i Blokvirke, lige så let lader det sig bygge i Stolpevirke og Sulevirke. Problemerne flyttes tilbage mod Oldtiden, og der åbnes os videre Udsyn. Vi kan nu stille os på lige Fod med vore Naboer mod Nord og Syd; selv om det danske Hus i visse Henseender, som i Ildstedsordningerne, er fulgt godt med Tiden, selv om der er mange stedlige små Opfindelser at udforske også i Træværkets Sammenføjninger, behøver det danske Hus ikke at vige for det nordskandinaviske og endnu mindre for det saxiske; det får mindst lige så stor Interesse for Husforskningen. Vi kan endnu komme til at yde store og vægtige Bidrag til Husets Udviklingshistorie, og vi får en Pligt til at gøre vor Indsats.

Men medens Græsset gror, dør Horsemor. Hvert År nedrives gamle Gårde, som kunde fortælle vigtige Træk; hvert År dør gamle Mænd, som tager Fortids Navne og Ord med sig i

¹⁾ Karlin i Kulturhistoriska Förening for Södra Sverige 1911—12 (Lund 1913).

²⁾ Sml. Orlriks S. 61 nævnte Foredrag; Gudmundsson: Privatboligen på Island, S. 65 og 88.

Graven. Dokumenter, som ligger i et Arkiv, kan tale at vente; men Hovedkilderne til Husets Historie er skrøbeligere end Papir og Pergament. Gid disse Linjer kunde hjælpe til at fremme Arbejdet ved at øge Medarbejdernes Tal ude i Landet, ved at skaffe Folkemuseet og Nationalmuseet så mange Oplysninger som muligt om gamle Bøndergårde og ikke mindst rettidige Meddelelser om forestående Nedrivninger! Og gid de endelig kunde bidrage til at øge de knappe Pengemidler, som Museerne for Tiden råder over!

OM DIALEKTOPTEGNELSER.

AF

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN.

MEDENS lokallhistorien har talrige dyrkere landet over, er der forholdsvis få der giver sig af med at samle dialektord, folkelige talemåder, stedlige ordsprog. Og dog er det af den største betydning, at en sådan opgave tages op netop af stedkendte mænd, fordi disse — hvis de retter deres opmærksomhed mod dette område — har forudsætninger for at finde ejendommeligheder i det folkelige talesprog, som selv den mest øvede fagdygtige sprogforsker ikke vilde formå at grave frem endog ved et temmelig langt ophold på et enkelt sted. Hertil kommer, at udsigterne for en systematisk gennemforskning af nutidens danske dialekter — ved udsendte filologer — for øjeblikket kun er ringe. Og for hvært år der går, forsvinder der en bred strimmel land af folkesproget, skyllet bort af skoleundervisningens, avislæsningens, samfærdselens nivellerende strøm.

At der kun ses få spor af dialektundersøgelse uden for fagmændenes kreds, skyldes imidlertid næppe mangel på interesse

for de sproglige fænomener; snarere er det en forestilling om, at der til sproglige optegnelser kræves anvendelse af lydskrift — og det har man hverken lyst eller mod til at binde an med. Men for det første er lydskrift ikke nødvendig — man kan yde meget uden den, og den kan endelig, om det skal være, føjes til bag efter af andre —, og for det andet er anvendelse af en simpel lydskrift slet ikke hexeri. Såvel det første som det sidste kunde vises ved adskillige eksempler. Men i særlig grad er der grund til at fremdrage en enkelt folkelig dialektsamler, nemlig den for knap to år siden afdøde sydfynske lokalhistoriker dyrlæge P. JENSEN (Kværndrup), hvis sproglige samlinger er usædvanlig righoldige og værdifulde. Det omhyggelige og trofast udholdende arbejde der her er ydet, har krav paa opmærksomhed og påskønnelse, og der skal da i det følgende gives en kort karakteristik af det, med eksempler hentede fra hans samlinger.¹⁾

Under sommerferieophold på Sydfyn plejede jeg i dyrlæge Jensens sidste år at aflægge ham besøg i hans lille pæne og pudsede hus uden for Kværndrup by. Endnu sidst i juli 1913 — knap en måned før hans død — besøgte jeg ham og fandt ham åndsfrisk og optaget af sine gamle interesser; det var ham blot lidt svært at få tiden til at gå, nu da han efter et apoplektisk anfald kun dårligt kunde føre en pen. Og alligevel, i skuffen i det lille bord han sad ved, havde han sin notérbog, hvor han endnu i de dage gjorde sine sidste dialektoptegnelser. Skriften var usikker og tit næsten ulæselig, men de sprogprøver han optegnede var lige så pålidelige som de på de sirlige småsedler der er daterede »Decemb. 1882« osv. Det sprog han gav eksempler fra, var jo nemlig hans eget sprog; de talemåder og udtryk han formede ud fra sin egen sprogfølelse, var lige så ægte som de han »le-e ha' snubbet u a Mun'i å Folk«, som han skriver i et fynsk brev til professor Verner Dahlerup (se Svendb. Amts Aarskr. 1913 s. 27 f.).

Med sin lydbetegnelse var han ikke helt tilfreds. Jeg måtte

¹⁾ Om dyrlæge P. Jensen kan i øvrigt henvises til Svendborg Amts Aarskrift 1913.

en gang prøve på at give ham en række nøjagtigere lydtegn, men de »jokler« kunde han alligevel ikke rigtig blive fortrolig med; han måtte nøjes med en noget grovere lydbetegnelse som man fx. ser den på en seddel der — med en række fortrinlige eksempler — lyder sådan:

de æ så reet me de.

Er en alm. sydfynsk Talemåde, som anvendes på forskellige Måder. »Je brø Vovnstangen å kun aller komme a Steet, de vá så reet me de«. »Je har ett' nov me nov å gjør nov (i Gården f. Eks.), de æ så reet me de.« »Da vi noit lee te Stationen, så gik Tovet, de vá så reet me de.« »Håns Lavsens fik aille de Penge den gamle hae, de vá så reet me de.«

(reet = redt = nemt, lige til). — Talemåden bruges både i Spøg og Alvor. ²/₁₂ 06.

Dog finder man også lidt stærkere anvendelse af særlige lydtegn, som fx. krølle under en selvlyd for at betegne den fynske næselyd:

Alle Mand som Ske kan løfte.

o: en Talemåde, der betegner at alle skal ud i en vis Anledning, f. Eks. til Arbejde på Marken i Høsttiden. »Ska vi me ailø samøn, Fa'r?« — »Ja, ailø Maj som Ske ka løvtø!« ¹⁸/₉ 09.

Man har ikke siddet ret længe med dyrlæge Jensens sedler, før man har faaet et indtryk af omhu og pålidelighed. Ved særlige smaa mærker betegner han navneordenes grammatiske kön (hankön, hunkön, intetkön). Alle sedlerne er daterede, ja flere af dem har to datoer, hvad der betyder, at han har kontrolleret dem og gjort rettelser eller tilføjelser. På en seddel fra ²²/₉ 99, der noterer tækkemandsudtrykket »at belægge (Simerne)«, har han således ²⁶/₄ 03 tilføjet følgende kritiske bemærkning: »Hvorledes jeg har fået dette Ord med skjønner jeg ikke, da det næppe er sydfynsk, thi her bruges Simer af Halm næsten ikke ved Tækning, og jeg har næppe hørt Ordet af Tækkemændene. Det er måske et jydsk Udtryk jeg har fået fat på.«

Her — som oftere — prøver han sine optegnelser ud fra sin egen sikre sprogfølelse over for fynsk — eller sydfynsk, som han selv stadig skriver for ikke at sige mere end han kan stå ved. Jeg husker også, at han en gang i en samtale forklarede det ikke helt almindelige ord daumæne »dagmilden« og brugte udtrykket: »daumæne *di* har tæet de« (sneen, isen) — altså opfattet som: dagmændene de har taget —, men på spørgsmålet om man virkelig kunde sige *di* efter dette ord, svarede han: »Töv ilidt« og prøvede til et par gange, men endte med at fastslå, at ordet sikkert nu blev opfattet som et flertalsord.¹⁾

Kan man give de optegnede sætninger, talemåder, spøgende udtryk osv. en bedre ros end at det er næsten umuligt at afgøre, om et eksempel er konstrueret eller hørt af andre? Meddelelsen hører helt hjemme i sit milieu. Ja man ved heller ikke, om talemådernes gennemgående spøgefuldhed og lune er udtryk for sydfynboen i det hele eller er præget af optegnerens eget underfundige skælmeri.²⁾ Ikke blot hans øre men også hans sind er sydfynsk. Han forklarer fx. talemåden »at tage én ved bagfoden«: At tage en ved Bagfoden vil sige at tage ham i en Fortalelse, f. Eks.: »Det fryser hårdt,« siger en. »Ja, det fryser sjældent blødt,« svarer en anden. — Den samme lunefulde underfundighed, der på en overraskende måde kan vride en sætning af led, finder man i de spøgefulde udtryk »Du er ikke så nær den Karl jeg burde være« og »Du tror måske du er bange for mig«. Beslægtede er talemåder som »Han er ikke bange for at krybe sammen« (om den der kun er lidet modig) og »Det er godt Vejr ude at være inde i« eller udtrykket »fra Sol går ned og til Aften«; ligeledes de undvigende skæmtesvar »Han bor omme bag Gud ske Lov og Takke« og »Du kan

¹⁾ Også i siddelsamlingerne findes en optegnelse om »Dagmændene«. Ordet betyder »dagens magt, kraft« (*dags megin*), men forekommer i en mængde former i de nordiske dialekter. Det er særlig blevet undersøgt af H. J. LINDROTH i »Från Filologiska Föreningen i Lund« III s. 43 ff.

²⁾ De skæmtende talemåders overvægt danner her en tydelig modsætning til fx. SØREN DITLEVSEN'S Danske Ordsprog især fra Thy (Danmarks Folke-minder Nr. 8), hvor »Skæmtesprogene« kun udgør en fjerdedel af samlingen.

gå ligefrem til du kommer skrås over for afsides, så kan du spørge dig for«.

Man finder i P. Jensens sedler de kendte opdigtede redskaber en »pølskrabe«, et »rystetræ« og medikamentet »bunkeblåt«¹⁾ (jfr. fx. FEILBERG Dansk Bondeliv og ANTON NIELSEN'S fortælling En Hyrdedreng); når man vil holde en dreng for nar, sender man ham over til en nabo for at hente deres »pølskrabe« osv. Den samme drillende lyst til at have den naive til bedste viser følgende sedler:

Nå du vil gå uenfo, så ska je få dej te å komme ner igjennem Skorsteni, nå je råver a dej tre Gange. (Drengen går ud, og man råber en eller to Gange, og lader ham så stå sålænge han vil, men råber selvfølgelig ikke tredje Gang.)
4/11 06.

Nå du vil gå uenfo å vende dig tre Gange, så ska je få tre levje Harrer te å danse her på Boret. (Den tiltalte går ud og drejer sig tre Gange rundt, men finder ingen Harer på Bordet, når han kommer ind. Man påstår simpelt hen, at han ikke har vendt sig o: havt det Indvendige vendt ud, og så kommer Harerne ikke.) 4/11 06.

Fynsk er det spydige drilleri i det udtryk man bruger om en temmelig højbenet hest: »Der er for meget Vejr under ham«. Og en genklang af optegnerens lune humør finder man i talemåder som »Drengen Skjorte (eller Trøje) — der er blevet for kort — kan lige nå at takke R . . . for sidst«, »Han går sidelængs, ligesom en Hund der gaar hjem fra Barselgilde«, »Han skærer Hakkelse med det ene Ben og hypper Kartoffler med det andet« (om en der halter)²⁾. Der er også fynsk humør og let-sind i den talemåde der bruges til den alt for travlt beskæftigede: »Det er ikke værd at tage sig Tiden så nær, da må vi heller leve en Dags Tid længere«, og når fynboen endelig vil

¹⁾ »Bunkeblåt« = »bankeblåt«, bruges ogsaa i betydningen »prygl«; sml. »pukkelfedt« og »hesselfedt« hos FEILBERG.

²⁾ Ved dette sidste tilføjer P. Jensen dog med sædvanlig årvågen kritik: Det er uvist om denne Talemåde er en ægte Sydfynbo.

fremhæve, at dette her er ikke bar spøg, så kan det ske med et udtryk som: »Det er ikke Grod at grine ad eller Vælling at køre i Galop i«. Et karakteristisk lune, der ikke lader sig imponere, ligger også i det udtryk der bruges om den meget hovmodige og storladne: »Han er så stor på det, at vi ikke kan nå hans R . . med et Rageskaft«; storheden drages her kraftigt og respektløst nedad.

Ligesom disse forskellige talemåder og ordsprog viser den stedkendte mands fulde fortrolighed med sine omgivers tale og sind, sådan viser de talrige optegnede gloser hans dybtgående kendskab til landbefolkningen i dens arbejde i hus og på mark. Det er med fuldt berettiget stolthed han siger: »den bedste Sprogforsker vil vanskelig gjøre mig dette Arbejde efter, thi selv om han levede her en lille Menneskealder, hvordan skulde han så få fat i alle ord?« (Svendb. Amts Aarsskr. 1913 s. 21). Man finder her — ofte med omhyggeligt udførte småtegninger — navne på og forklaringer af talrige redskaber (gærdebanke, grebstage, grydestage, harpe, milebid, væveredskaber osv.), navne på husdyrene (efter farven, efter deres hjemsted osv.), kæle-navne til dem, »binavne« eller »vedernavne« til personer, osv. Fra det sidste område kan endnu nævnes et eksempel på optegnerens omfattende lokalkendskab:

. . . Niels Banke bor på Banken, Per Banke er gift med Stine Bankens der er født på Banken . . . Per Snotti o: snottede Per. Hans Tysker kan ikke snakke rent. Lars Moskva har været med i Krigen for 100 Aar siden. Om Jeppe Vismar har været på hin Egn ved man ikke. Ole Svensker er fra Sverrig. Hans Torsk har fået et Vedernavn ingen ved hvorfra, nogle kalder ham Plot-hans, da han har været Uldtøjshandler og snakket mere end nødvendigt var. Den rendende Pjaltekræmmer, Morten Ben, Røde Johan, Vorherres Rasmus, Lars Rabalder osv. har hørt til Sydfyns løse om end ikke rodløse¹⁾

¹⁾ Kender jeg dyrlæge Jensen ret, ligger i dette ord et ordspil: de har været nogen »rødder«.

Eksistentser. Endvidere hører hertil Mopsemanden [eller Mopsemaderen; sidste del meget utydeligt], der tyggede Maden til sin Hund, Kattefamilien og måske Skomager Brystsukker eller Sukkermanden . . . Kasper Peberrod hører også såvelsom Jens Pøl fra Snarup til de kendte Figurer.

^{17/2} XIII.

Dyrlæge Jensens samling blev kort før hans død afkøbt ham af Dansk Folkemindesamlings afdeling for folkemål og hører til dens mest værdifulde erhvervelser. Og den vil få sin store betydning, når der i en forhåbentlig ikke alt for fjærn fremtid kan udgives en dansk dialektordbog for øerne — i tilslutning til Feilbergs fortræffelige jyske ordbog (og Espersens bornholmske). Der er imidlertid ingen tvivl om, at mange andre kunde yde værdifulde bidrag hertil. Ja der må også være adskillige som ikke behøvede at lade sig afskrække fra at anvende lydskrift. Jeg har liggende et lille hæfte med sproglige optegnelser fra Langeland; det er udarbejdet af en ung seminarieelev, der i seminariets første klasse i danskundervisningen havde fået en ganske elementær vejledning i at skrive lydskrift; i en sommerferie nedskrev han da en ikke ubetydelig mængde ord i sin hjemegns dialekt — i en pålidelig og klar form. — Ved henvendelse til Dansk Folkemindesamling (Kongelige Bibliotek) vil man, om man ønsker det, kunne få lidt vejledning med hensyn til lydskriftoptegnelser af de forskellige egne folkemål; ligeledes kan man få tilsendt en spørgeliste, d. v. s. et lille hæfte med flere hundrede rigssprogsord, hvortil man så skal føje egnens udtaleform. Vil man dærimod optegne særlige dialektord, der ikke hører til det almindelige danske ordforråd, kan man få løse småsedler — eller sedler i en afrivningsblok, som en lille lommebog —, og man skriver da hvært ord man vil forklare på en seddel for sig og tilføjer et eksempel på den forbindelse hvori ordet bruges.¹⁾ Jeg kan igen som prøve anføre et par af dyrlæge Jensens sedler:

¹⁾ Gör man optegnelser fra flere steder, må man også på sedlen anføre hvorfra man har vedkommende ord. Hovedreglerne for optegnelse er for øvrigt givet af dr. MARIUS KRISTENSEN i »Fra Dansk Folkemindesamling« II s. 63 ff.

Bommerut, en.

Udtryk om meget fedladne Børn eller voksne Folk.

»Det er en grov Bommerut at se på.«

(o: Så tyk og svær.) 14/11 05.

Avis: den sorte Avis

o: Smedien i Byen. Man kommer jevnligt til Bysmeden og får et eller andet gjort i Stand, og med det samme hører man jo hvad Nyt der er i Byen, både løse Rygter og virkelige Tildragelser.

»Det er nok af den sorte Avis du har det.«

17/10 06.

Avis: den grå Avis

o: Byens Sladdertaske, Snakkemaren (meget i Familie med den sorte Avis, s. d.).

»Hvå Pokker ha du hør de Vrævl, de æ vist nov' dæ ha stæe i den grå Avis.« 17/10 06.

Det er imidlertid forståeligt, om man vil finde det mindre tilfredsstillende at få sine optegnelser gemt hen til benyttelse i en dialektordbog, der hværken kommer i år eller til næste år, at man foretrækker at vise andre et synligt og samlet resultat af sine undersøgelser. Dette kan imidlertid også meget godt lade sig gøre — i det mindste for visse dialektoptegnelser vedkommende. Større eller mindre samlinger af stedlige ordsprog eller talemåder vil egne sig fortræffeligt til optagelse i amtsforeningernes årsskrifter, der ofte netop trænger til lidt afveksling i stoffets art. Ligeledes har Dansk Folkemindesamling allerede — som foran nævnt — udgivet et lille hæfte »Danske Ordsprog især fra Thy« netop som en opmuntring til at tage et indsamlingsarbejde op i andre egne.¹⁾

¹⁾ Det skal blot tilføjes, at man også for ordsprogenes vedkommende bør benytte sedler at opskrive på og indføre hvært ordsprog paa sin seddel.

Hermed være da disse sproglige opgaver anbefalet de stedkendte mænd, först og fremmest på øerne. Man vil her kunne göre et i höj grad fortjenstfuldt arbejde, som alt for længe er blevet forsömt. Og sker det ikke, vil eftertiden med rette kunne bebrejde nutiden det. Det kan snart blive for sent.

ANMELDELSER.

DE DANSKE GRAABRÖDRE.

Det har længe været en kendt Sag, at den historisk-interesserede var ilde stillet, naar han ønskede at faa Svar paa de mange Spørgsmaal, som vor Klosterhistorie frembyder. *Daugaards* Bog maa betegnes som ganske forældet, hans Behandling er ikke blot utilfredsstillende, men selve det Stof, som den behandler, er siden dens Fremkomst blevet betydeligt forøget. En Række moderne Undersøgelser har dog kastet Lys over flere enkelte Klostres Forhold, og her skal i første Række nævnes Museumsinspektør *C. Neergaard* som den, der har brudt en ny Bane i Klosterstudierne ved sine Afhandlinger i Kirkehist. Saml. og sine Meddelelser til 3dje Udg. af Traps Danmark. Meget staar dog endnu tilbage at göre, og det er da saa heldigt, at en yngre Historieforsker har besluttet sig til at vie en Række af sine bedste Aar til den store Opgaves Løsning. *Johs. Lindbæk* er vel rustet hertil. Han har faaet den omhyggelige systematiske Uddannelse, som Københavns Universitet giver sine Elever paa Historiens Omraade; hans Interesser har fra første Færd ført ham til Middelalderen, navnlig til dennes sidste Del, og han er bleven sin første Kærlighed tro; endelig har han under et fleraarigt Studieophold i Rom arbejdet med paa at fremdrage de store hidtil ukendte Brevmasser fra det pavelige Arkiv, der angaar Danmark (*Acta pontificum Daniae*), og han kender saaledes fra første Haand Størsteparten af det Stof, der er fremkommet siden *Daugaards* Tid. Til denne solide Ballast knytter Dr. Lindbæk, som det er bekendt, ikke ringe stilistiske Evner, han fører en god Pen og skriver altid interessant, ja ofte fængslende. En Sans for Humor bidrager til at oplive Fremstillingen; man kan være sikker paa, at de muntre Smaatræk, som Stoffet

desværre ikke er altfor rigt paa, vil blive fremdragne og stillede i den bedst mulige Belysning. Et solidt og velskrevet Arbejde, det er, hvad man har Lov til at vente fra Forfatterens Haand.

Dr. Lindbæk har planlagt sit Arbejde saaledes, at de enkelte Munkeordeners Historie vil blive behandlede hver for sig, fra deres første Optræden i Danmark og indtil Fordrivelsen ved Reformationen. Denne Plan har den Ulempe, at de store Linjer i det danske Klostervæsens Udvikling træder mindre klart frem, men til Gengæld lettes Arbejdet for Forf., og i et Slutningsbind vil han til en vis Grad kunne bøde paa Manglerne ved den specielle Arbejdsmetode og trække nogle Hovedlinjer op. Naturligvis kan det saa ikke undgaas, at der maa finde Gentagelser Sted af, hvad der allerede er sagt i det foregaaende. Forf. har, som rimeligt var, valgt at begynde bagfra, med de senere stiftede Ordeners Historie, da disse er mindst kendte, og da de pavelige Brevsamlinger her har ydet mest nyt Stof. I Forening med Stiftamtmand G. Stemann har han allerede tidligere skrevet om »De danske Helligaandsklostre« (1906, Pris 3 Kr.), nu har Lindbæk alene forfattet »De danske Franciskanerklostre« (1914, Pris 4 Kr.). Det bliver saaledes Cistercienserne og Benediktinerne, som kommer til sidst, men som til Gengæld ogsaa er bedst kendte i Forvejen. Som Tillæg til Værket udgiver samtidig Kunsthistorikeren cand. V. Lorenzen *Klostrenes Bygningshistorie*, hvoraf ligeledes to Bind har set Lyset: »De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie« (1912, Pris 4 Kr. 50 Ø.) og »De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie« (1914, Pris 5 Kr. 50 Ø.).

Det var ved Midten af det 13de Aarh., nøjere bestemt mellem 1232 og 1288, at de fleste danske Graabrødreklostre blev grundlagte. De fik deres Plads i vore Købstæder, og i Modsætning til de rige Herreklostre skulde de søge deres Underhold ved milde Gaver, deraf Navnet Tiggermunke. Graabrødrene delte dette Navn med Sortebrødrene (Dominikanerne), og medens Tiggermunkeklostrene blev meget ulige fordelt over Danmark, saaledes at de ikke findes i Nord- og Vestjylland, er det ejendommeligt at se, med hvilken Omhu de to Ordener undgik al indbyrdes Konkurrence. Bortset fra Stiftsstæderne slog de sig ikke ned i samme By.

De første Munke har sikkert været Udlændinge. Et Vidnesbyrd herom er det, at de to første Provinsialministre, der havde hele den nordiske Franciskanerprovins under sig, var Tyskere; derefter vekslede danske og svenske i Embedet. Ogsaa de almindelige Munke var nu sikkert hovedsageligt indfødte. Ordenen omfattede inden for det gamle Danmark (med Skaane

og Sønderjylland) ialt 26 Klostre for Munke, samt nogle Nonneboer (Klaraklostre). Graabrødreklostre fandtes i Slesvig, Husum, Flensborg, Tønder, Ribe, Kolding, Horsens, Viborg, Randers, Aalborg, Odense, Svenborg, Nysted, Nykøbing F., Næstved, Køge, Kalundborg, Roskilde, København, Helsingør, Malmø, Lund, Trelleborg, Ysted, Halmstad og paa Torkø i Bleking. Styrelsen inden for Ordenen var i mærkelig Grad parlamentarisk; Munkene valgte selv deres Klosterforstander, Gardianen, og den Munk, der blev sendt som deres Repræsentant til Provinskapitlet. De formede ligeledes de Klager, som skulde forelægges for dette.

I tre Hundrede Aar virkede Graabrødrene her i Danmark, og det er ikke noget helt ringe arkivalsk Stof, som de har efterladt sig. Dog er det Billede, som man faar af deres Virksomhed, meget utydeligt. Skylden er ikke Forfatterens, han har saamænd presset hver Draabe ud af det magre Stof. Maaske kunde et Studium i Marken, 3: Besøg i de forskellige Byer, have gjort Billedet mere levende, og man kunde vel ogsaa have fundet lidt mere frem fra Tiden efter Reformationen (Kancelliets Brevbøger). En Del af Stoffet i »den specielle Del« kunde vistnok uden Skade have været inkorporeret i »den almindelige Del«, saaledes de morsomme Breve fra Nonnerne i Klaraklostret i Roskilde og de malende Beretninger om Forjagelsen fra de enkelte Klostre (hvorved det dog maa erindres, at vi kun et enkelt Sted har Fortællinger fra begge Sider, og i Almindelighed maa nøjes med selve de fordrevnes Munkes lidet objektivt holdte Skildringer af Begivenhedernes Forløb). Men stort vilde Dr. Lindbæk ganske vist ikke have vundet ved denne Ompostering af sine Værdier.

Hvor magert Stoffet er, fremgaar bedst af, at naar Forf. opstiller det Spørgsmaal, Hovedspørgsmaalet i hele hans Bog: »Hvad var deres Opgave herinde?« er han i Virkeligheden ikke i Stand til at give Svar derpaa. Man ser, at det navnlig er Mænd af de højere Klasser, som gaar i Spidsen for Klosterstiftelserne; om de lavere Stænder og den øvrige Del af Kirken forlyder intet, men det er rimeligt, at de som i Tyskland modtog den nye Orden med Mistro. Senere hen viser i hvert Fald Præstestanden lige op til Bisperne sin utvetydige Misfornøjelse over den nye Klasse, der ved sine mange Friheder (Ret til at præke overalt, til at skrifte alle og til at begrave alle paa sine Kirkegaarde) kom til at gaa den regulære Gejstligheds Rettigheder temmelig nær. Men medens Adelsmændene var ivrige for at grundlægge Graabrødreklostre, var de ikke tilbøjelige til selv at træde ind i disse, og dette er naturligt nok, da de

som nævnt alle laa i Købstæderne og tog Sigte paa at paavirke de lavere Befolkningslag. Hvor trist er det ikke, at vi ikke har en eneste Franciskanerpræken bevaret fra vor Middelalder, saa at vi ikke kan dømme om, hvorvidt de ogsaa herhjemme havde det folkelige Præg, der i andre Lande skaffede dem Navnet »Herrens Gøglere«? Ikke ueffent kalder Forf. dem et Sted »uautoriserede Lægprædikanter«. Men en anden og ikke mindre vigtig Side af deres Virksomhed var deres sociale Arbejde. Dr. Lindbæk kunde have gjort opmærksom paa den overordentlige Betydning, dette havde i Udlandets Købstæder, hvor den fattige Befolkning oftest havde til Huse i Forstæderne tæt uden for Byportene, paa den Bræmme Land, der laa mellem Bygraven og Bymarken. Tidt laa de usle Fattigmandshytter helt ned i Bunden af den tørre Grav, og der raadede her en Elendighed, et Svineri og en dermed forbunden Mangel paa Moral, der aabnede et frugtbart Arbejdsfelt for Franciskus' Disciple. Aandelig og legemlig Pleje gik Haand i Haand, og den Fortjeneste, som Graabrødrene bl. a. indlagde sig af at bekæmpe Spedalskheden, er bekendt. Ganske vist tier Kilderne i deres Magerhed, naar vi spørger, om ikke lignende Forhold herskede i Norden, men man kunde dog maaske pege paa den Omstændighed, at Franciskanerklostrene ogsaa herhjemme er anlagte i Yderkanten af Stæderne, i Nærheden af Byportene, som et Tegn paa, at Tiggermunkenes Gerning ogsaa her for en stor Del har været knyttet til Forstædernes fattige Befolkning. Vist er det, at Graabrødrene var meget populære i Byerne, fra øverst til nederst, og at Lavene var knyttede nøje sammen med Tiggermunkenene. »Men Kilderne er her saa magre, at man næppe nogensinde kommer til Klarhed«, siger Forf. med Rette om disse Forhold.

Det Billede af de danske Graabrødres Liv, som Dr. Lindbæk har tegnet, har saaledes efter sin Natur faaet en noget bleg Farve. Men Konturerne er dog trukket saa skarpt op, at man kan ane, hvilken Aandsmagt Franciskanerne har været i den senere Middelalder, og enhver Forsker i vore Købstæders Historie vil søge til hans Værk som et Kildeskrift, takket være det solide og nøgterne Præg det bærer.

K. F.

GULDSMEDESTEMPLER.

En uundværlig Haandbog for alle Samlere og Kendere af gammelt Sølvtoj er den tyske Professor *Marc Rosenbergs* Bog om Guldsmedestempler (*Der Goldschmiede Merkzeichen*), udkommen i Frankfurt am Main 1890. Ganske vist var der forskellige Forhold ved Bogen, der noget formindskede dens Brugbarhed for os danske. Af dens 2600 Stempler var de 1734 tyske, medens Evropas øvrige Lande maatte nøjes med de resterende (paa Danmarks Lod faldt 47); og selv disse 2600 Stempler udgør jo kun en ringe Brøkdæl af de eksisterende Guldsmedestempler. Udsigterne til at kunne bestemme et forhaandenværende Stempel efter Haandbogen var saaledes ikke de bedste; men for Danmarks Vedkommende laa der dog en meget vægtig Undskyldning for Bogens Mangelfuldhed deri, at Stoffet saa godt som ikke var bearbejdet fra hjemlig Side. Noget lignende gjaldt for vore to nordlige Nabolande, Norge og Sverige. Disse Mangler er imidlertid senere i nogen Grad bleven afhjulpne, i Danmark bl. a. ved Museumsdirektør *Bernhard Olsens* grundige og grundlæggende Bog »De kjøbenhavnske Guldsmedes Mærker fra Tiden før Aar 1800«, som udkom 1892, i Norge ved *Kristiania Kunstindustrimuseums Katalog* over Udstillingen af gammel Guldsmedekunst (1909), i Sverige ved forskellige Afhandlinger af *Gustav Upmark*, *Carl Lagerberg* m. fl. Det var derfor med visse Forventninger, at man tog den for et Par Aar siden (1911) udkomne anden forøgede Udgave af Marc Rosenbergs Bog i Haanden — Forventninger, hvortil Bogens meget øgede Størrelse (den indeholder ikke mindre end 6009 Stempler) paa Forhaand skulde synes at berettige. Man bliver dog straks kendelig skuffet, naar man opdager, at Bogens Tilvækst af Stempler ikke er kommet Danmark til gode: det repræsenteres af 51 (altsaa kun fire nye) Stempler. Men, hvad værre er: der er slet ingen Tegn til, at det nævnte Hovedværk af Direktør Bernh. Olsen har været benyttet af Udgiveren; det er de samme Stempler, som uforandret gaar igen fra første Udgave. Derimod har han benyttet en anden dansk Kilde, nemlig en Samling Lystryk med Sølvtojsaffbildninger, som den afdøde Samler Murermeister Frohne havde ladet gøre; men det var Synd at sige, at han har været heldig dermed. Forrest i Afsnittet om Byen Danzig opdager man nemlig til sin Forbavselse tre Bomærkestempler fra Dansk Rennaisancesølvtoj »nach Frohne«, og Nøglen til Forstaaelsen heraf maa søges i Frohnes Underskrift under vedkommende Sølvgenstande: *Dansk*, der af Prof. Marc Rosenberg

er bleven opfattet som enstydig med *Danziger!* Efter dette føler man sin Tillid til den berømte tyske Grundighed en Smule roket, og bestyrkes ikke yderligere i den, naar man i Sveriges (iøvrigt meget øgede) Afdeling ved den skaanske By Christianstad finder tre forskellige Bymærker (som kun har et kronet C tilfælles), hvoraf kun det ene virkelig er Christianstads (med Chr. 4.s Navnetræk), medens de andre er Christianias og Gøteborgs! For ikke at være uretfærdig mod Forfatteren skal jeg straks tilføje, at der sikkert ikke er Udsigt til, at man vilde gøre mange lignende Opdagelser i Værkets Hovedafsnit om de tyske Stempler; men der er Grund til at fremhæve, at et Værk, der gør Fordring paa at være internationalt i sit Æmne, bør være bedre funderet for de enkelte Landes Vedkommende, og at tysk Videnskab bør være lidt varsommere, naar den udstrækker sine Studier over udenlandske Omraader, og ikke undlade at benytte de forhaandenværende Hjælpemidler til at fuldstændiggøre sin Viden, da Værkets Nytte udenfor Tysklands Grænser ellers let bliver temmelig illusorisk.

Jørgen Olrik.

DANSK BIBLIOTEKSFØRER.

Som et Tillæg til sin tidligere udgivne »Haandbog i Bibliotekskundskab« (hvoraf en ny forøget og illustreret Udgave er under Forberedelse), har Underbibliotekar Svend Dahl udsendt en »*Dansk Biblioteksfører*« (J. L. Lybeckers Forlag, Pris: 1,25; indb. 1,75), der kan anbefales til alle Historieforskere som et nyttigt Hjælpemiddel. Efter en kortfattet Indledning af Overbibliotekar H. O. Lange, hvori de forskellige Bogsamlingers Karakter søges bestemt, falder Bogen i to Afdelinger; en almindelig Del (med Vejledninger til Benyttelse af Biblioteker af Forfatteren og af Bibliotekar Th. Døssing), hvorom det maa siges, at den vel stærkt svarer til sin Hovedtitel ved at give noget for almindelige Oplysninger, og en speciel Del, der vistnok maa betegnes som Bogens værdifuldste. Den rummer en fortræffelig Oversigt over vore Bogsamlingers Bestanddele, Personale, Indretning, Udlaan, Kataloger og Oprindelse lige fra de tre største Biblioteker, det kongelige, Universitetets og Statsbiblioteket i Aarhus, til selv ganske smaa Samlinger af speciel Karakter i København og til Provinsens mange Folkebiblioteker. Tallet er, naar Sognebibliotekerne ikke medregnes, op imod 400. Men det synes ogsaa, som om intet er vraget, og der falder et ejendommeligt Lys over visse Meddelelser som t. Eks.:

82. *Urania Observatoriet*: Dronning Olgas Vej 25, F; stiftet 1897; 578 Bd. (deraf 112 Bd. Tidsskr. og 234 Særtr.) vedr. Astronomi; intet best. Budget; bestyres af Observatoriets Ejer, Overtelegrafist Victor Nielsen; som Haandbibl. forbeholdt Personalet¹⁾; haandskr. alf. Kat. under Udarbejd.; 1913—14 hjemlaant 27 Bd.

Det maa beklages, at Poul Møller ikke har oplevet at se dette, der kunde være blevet til et Blad i en ny »Lægdsgaard«. Underligt er det, at Udg. med en saadan Omhu ikke har faaet Rigsarkivets Haandbibliotek med, der dog omfatter henimod 8000 Bind, særlig Personalhistorie, men ogsaa en Del arkivalisk Litteratur, eller Landsarkivernes, af hvilke bl. a. det sjællandske har en smuk Samling topografisk Litt. Ogsaa Kongens Haandbibl. og Bibl. paa Valdemarsslot burde vel have været medtaget. Dog, det er let at rette Anker mod Værker af denne Art, og for det værdifulde, som er ydet, bør man i Stedet yde Hr. Dahl en oprigtig Tak.

K. F.

ARKÆOLOGI OG ARKITEKTUR I TOPOGRAFISK TIDSSKRIFT-LITTERATUR 1914.

Medens Skolen lærer os alle at omgås Bogstaver og Litteratur, giver den os knap nok den mindste Vejledning til at bruge vore Øjne overfor Kunst, Arkitektur og Kunsthåndværk, og derfor er det kun få, der forener litterære Evner med Lyst og Evne til at iagttage Stof, Former og Farver. Hvor fjærnt arkæologisk og arkitektonisk Forståelse kan ligge historisk-topografiske Skribenter, mærkes i en Bog som Emil Madsens »*Jylland i det 16. Aarhundrede*«, der er udgivet af Selskabet til jydsk Historie og Topografi. Hvad der her siges om Bygninger og om Kirkeinventar, er forbløffende mangelfuldt og ukorrekt, og disse Afsnit former sig som usystematiske Oprensninger af tilfældige Navne, hvori ledende Tanker mangler, og hvori endda ny Litteratur er glemt eller misforstået. Det er forkert, at Prædikestolen i Jerne og Skriftestolene i Frøslev og Galtrup er fra den katolske Tid; det er forkert, at Børglum Klosters Bygninger i det væsentlige er uforandrede; de er i Virkeligheden ikke bedre bevarede end Vrejlevkloster og Oxholm, og omvendt behøvede Forf. ikke at sætte noget Spørgsmålstegn ved Tvilum, Glenstrup og Grinderslev Klosterkirkers Existens; allerede Traps tredje Udgave kan belære om disse Bygningers middelalderlige Karakter. Rådhuset i Ribe omtales som Niels Torkildsen (Stens)

¹⁾ altsaa Ejeren.

Gård, fordi de gamle Skøder kalder den »Stenset« eller Stenhuset! De nævnte Exempler kunde forøges med mange andre, og man fristes til at spørge, hvad der har bevæget det gamle og erfarne Selskab til at udgive dette Værk, hvor oven i Købet det litterære og arkivalske Stof lader meget tilbage at ønske. Men også indenfor Amtstidsskrifternes snævrere Rammer føles det, at Arkæologien er et ret uvejsomt Felt, som i alt Fald kvantitativt står tilbage for Studiet af Dokumenterne. Af Bidrag vedrørende forhistorisk Arkæologi findes i Årgangen 1914¹⁾ kun et eneste (om Jernalders Gravpladser ved Karlslunde, Københavns Amt), og af kirkearkæologiske Bidrag skyldes to af de bedste Nationalmuseets Fagmænd, nemlig Eigil Rothes Afhandling om *Kalkmalerierne i Østofte* (Lolland-Falster), der er restaurerede under Nationalmuseet og indeholder interessante Skabelsesbilleder og Allegorier fra omkring År 1400, samt Magister Hugo Matthiessens Redegørelse for Udgravninger af *Labæk Kirketomt* (Holbæk). I et Arbejde som en Række Opsatser om *Møens Kirker* (Præstø) savner man trods al Flid mange finere Nuancer, og selv de middelalderlige Klokker, til hvis Forståelse Arkitekt Uldalls store Klokkeværk kunde række en hjælpende Hånd, er ikke altid korrekt tolkede; Faneffjordklokken er således henført til 1445, medens Udall kender Støberens Navn og rigtig nævner 1495 som Støbeåret.

Forhåbentlig vil en Smule Kritik dog ikke skræmme Lokalhistorikerne bort fra Arkæologien. At der virkelig kan skrives godt og forstående om en jævn Landsbykirke, viser Provst Henry Larsens Udredning af *Skamstrup Kirkes* Bygningshistorie og Kalkmalerier (Holbæk), og selv ringe Arbejder har deres Værd ikke blot som Vidnesbyrd om den Kærlighed og Interesse for vore synlige Fortidsminder, der bærer hele Arbejdet for deres Bevaring. Man kan næsten altid i stedkendte Forfatteres Arbejder af denne Art finde Iagttagelser og Oplysninger om gemte og glemte Mindesmærker, om ødelagt eller flyttet Kirkeinventar, som det ellers vilde være vanskeligt at opspore, om Bygnings-sagn og meget andet. I tidligere Årgange af de historiske Amts-årbøger har Anm. således i flere Tilfælde fundet Oplysninger om hidtil ukendte Voldsteder og Ruiner, der ikke er nævnte i Traps tredje Udgave og ikke er omtalte i Nationalmuseets Arkiv. Og endnu mere end de middelalderlige Mindesmærker gælder dette den nyere Tids, af Fagmændene forholdsvis mindre studerede Landbygninger. I Præstø Amtsårbog for 1914 har

¹⁾ Bornholms Aarvog var ikke udkommet, da dette blev skrevet.

Laurits Petersen i sin solide Afhandling om Amtets gamle Skoler gjort os bekendt med, at *en af Prins Carl Vemmetofte-Skoler* fra 1718 endnu findes i Store Torøje, og at *Frederik 4's Skolebygning i Lillehedinge* fra 1722 er et af de smukkeste bevarede Exempler på en af denne Konges bekendte Ryttergodsskoler. Og med særlig Glæde læser man Læge J. S. Møllers Meddelelser om *Boligskik i Kalundborgegnen* i ældre Tid, både fordi de begynder med et Citat af Dansk Fællesforenings tidligere Opfordring til at studere vore gamle Bondebygninger, og fordi de givne Oplysninger om de lokale Byggemåder er saa omhyggeligt og godt samlede. Man får Rede ikke blot på Planerne af Huse og Gårde og på Rummenes Fordeling, men også på Bygningsteknikken og Fagordene, og man får et levende Billede af de ejendommelige Refsnæsstuer, som særprægedes derved, at Bordet står langs den ene Gavlvæg, og hvis Farveskønhed forøgedes af de hjemmevævede Sengeomhæng i »Hjulreptmønster«. Meget mindre yder Uddragene af *Tobiesens efterladte Gjevningebog* (Københavns Amt), som væsentlig kun bringer Billeder af den gamle Dyrlægges noget for restaurerede og oppyntede Fædrenehus i Gjevninge By. Og arkæologisk set nås Refsnæs-Skildringen ikke af »*Gamle Minder fra Hammerum Herred*« i Hardsyssels Årbog; man kan her f. Ex. møde et pudsigt Forsøg på at forklare Ordet Kakelovn af det engelske »Cachelstone«, fordi de første Bilæggere blev murede af hollandske Klinker, »som gav en klingrende Lyd fra sig, når de sloges mod noget hårdt«! Hele denne Tydning er ganske forfejlet; som bekendt kommer »Kakel« af et latinsk Ord, der betyder et lille Kar, netop som de jydskke Kakelpotter. Men man får en ny Rekonstruktion af en »Potkakelovn«, og selv om Bogen mærkværdig nok glemmer at omtale de midtjydske Sulekonstruktioner, som gamle Frøstrup dog ellers kendte så godt og selv har skaffet sig et Exempel på i Herning Museums Bondegård, selv om man desuden også savner et Par Planer af Gårdbygninger, har Arbejdet dog sin store arkæologiske Fortjeneste ved talrige Oplysninger om Bohave og Redskaber, hvoraf der gives instruktive Billeder.

Om Folkedragter yder Amsårbøgerne af 1914 kun få og spredte Oplysninger, men det bør i denne Sammenhæng ikke glemmes, at Fra Arkiv og Museum (Bind V, Hæfte 5) bringer en instruktiv Afhandling af Marie Christoffersen i Højelse om *Mandsdragter på Hedeboegnen*, og endvidere skal det nævnes, at Dansk Folkemindesamling i to Publikationer berører arkæologiske Æmner. I den snørklede, men ofte tankevækkende og originale Bog af Thorkild Gravlund: »*Dank Folkekarakter, Fyn-*

boer« findes et illustreret Kapitel med nye Oplysninger om Fyens Bystævner, og Maribomuseets Kustode, J. Olsen, har nedskrevet sine Barndomserindringer »*Fra Sydsjælland*«, et Arbejde af lignende Karakter som Bogen »*Fra Hammerum Herred*« og derfor også et værdifuldt Kildeskrift til Belysning af Bondestandens Fortidskultur.

C. A. I.

NYT FRA VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER.

I Løbet af dette Foraar har **Rigsarkivet** modtaget en betydelig Aflevering af Arkivalier fra *Marineministeriet*, dels fra dettes Sekretariat og Kommandokontor (heriblandt »Dokumenter vedrørende Egernførde Affæren 5. April 1849«, »Oplysninger ang. den tyske Søkrigsmagt 1848—49«, »Sager fra Krigen 1864«, »Sager om opbragte Skibe 1864«, »Muxoll-Rothesagen (o: Overgangen til Als) 1864« o. s. v.); dels Admiralitetskontorets, Kommissariats- og Bogholderkontorets, Kasserer- og Arkivkontorets samt Holmens Kirkes Arkivalier. Sagerne strækker sig over Tidsrummet 1841—1878, men kun for de Deles Vedkommende, som er ældre end 1848, er de allerede nu tilgængelige for Publikum.

Ligeledes har man fra Boet efter Staldmester Scheele erhvervet en større Række *Breve fra Kong Frederik VII.*, ialt ca. 150, til dennes Fader, den bekendte Minister og Landdrost i Pinneberg L. W. Scheele, fra Aarene 1854—63. De har næppe større historisk Betydning, men synes at kunne give interessante Bidrag til Kongens Karakteristik og er holdte i en varm og venskabelig Tone. Meget humoristisk er Skildringen af den amerikanske Gesandts Afskedsvisit, men mere Værd har de kritiske Bemærkninger mod Madvig, Hall og Bang (»med de slattede Fingre«). Heller ikke Prins Kristians Optræden i Anledning af Prins Vilhelms Valg til Hellenernes Konge vinder Frederik VII.s Bifald. Morsonst er dog Kongens Udtalelser om hans egen Person, der vidner om liden Selvkritik; han taler om »min jærnfaste Villie« og er i Slutningen af sin Regeringstid »ligeglad«, om det bliver Krig eller Fred, men kommer den, vil han denne Gang personlig sætte sig i Spidsen for Hæren o. s. v. o. s. v. Ogsaa denne Arkivafdeling vil dog foreløbig være utilgængelig for Publikum.

K. F.

Folkemålsudvalget, som ifjor erhvervede P. Jacobsens Flemløse-sproglære (se Fortid og Nutid I, s. 37), har i vinter fra fhv. højskoleforstander *H. Larsen, Hindholm*, fået en fuldstændig fortegnelse over *könnet i sjællandske navneord* (indført i et eksemplar af Sv. Grundtvigs Haandordbog). Fortegnelsen gælder *Asnæs* sogn i Odsherred, men er for en række mærkelige ord suppleret for *Hellested* i Stævns (efter opgivelse af højskolelærer J. Kirkebjerg i Askov), så den vist giver et godt billede af Sjællandsken som helhed. Allerede inden denne fortegnelse blev tilsendt udvalget, var højskolelærer Ejnar Skovrup fra Ryslinge begyndt på udarbejdelsen af en lignende fortegnelse for *Fynsk*, og denne vil være afsluttet omkring slutningen af maj måned. Sammen med de allerede foreliggende oplysninger fra *Sejerø, Bornholm, Vensyssel* og *Falster* danner disse lister et fortræffeligt grundlag for en dansk könslyre.

M. Kr.

Stednavneudvalget har mistet et af sine medlemmer, idet direktør C. O. Rimestad er afgået ved døden d. 29. jan. 1915. I hans sted er kontorchef Fr. V. Petersen i trafikministeriet indtrådt i udvalget. Udvalget har nu afsluttet sine *udskrifter af matrikler* o. lign. og er begyndt på udarbejdelse af *en registrant til de middelalderlige kilder* (underudvalg bestående af prof. Kr. Erslev, mag. H. V. Clausen og dr. Marius Kristensen). Der er nedsat et underudvalg til gennemsyn af de vigtigste *navnes stavemåde* (oberst M. J. Sand, overpostkontrollør V. Finsen, mag. H. V. Clausen og dr. Marius Kristensen), som i en nær fremtid vil begynde sit arbejde. Som udvalgets faste medhjælper fungerer også i år cand. mag. Gunnar Knudsen.

M. Kr.

FORENINGSMEDDELELSER.

Dansk Historisk Fællesforenings Aarsmøde i Aalborg 12.—14. Juni 1914.

Paa Fællesforeningens Aarsmøde i Sorø i Juni 1915 overbragte Pastor Alex. Rasmussen en Indbydelse fra det nystiftede »Hist. Samfd. f. Aalborg Amt« til at afholde næste Aars Møde i denne Del af Nordjylland. I Henhold hertil fandt der i Løbet af det følgende Foraars Forhandlinger Sted mellem Køben-

havn og Aalborg, og der nedsattes det sidstnævnte Sted en Modtagelseskomité med Overretssagfører Jul. Bendtzen som Sekretær, der med stor Iver lagde de ydre Rammer for Kongressens Virksomhed. Mødet aabnedes *d. 12. Juni* Kl. 2 i Kompagnihuset paa Nytorv i Aalborg, hvor c. 30 *Repræsentanter* havde indfundet sig. Paa Pladserne var fremlagt 1ste Hefte af Fællesforeningens nye Tidsskrift »Fortid og Nutid« samt et Hefte arkitekturhistoriske Studier af Chr. Axel Jensen. Præsidenten for Modtagelseskomiteen, Stiftamtmand Brun, bød Velkommen, hvorfor han takkedes af Fællesforeningens Formand, Prof. Olrik. Sekretæren Dr. Fabricius afgav Beretning om det sidste Aars Virksomhed: Det Forslag, der var blevet stillet af Frederiksborgforeningen om *Udveksling af Aarbøger*, var blevet gennemført ved en Rundskrivelse til Foreningerne; der var i Følge den paa Sorømødet vedtagne Resolution blevet nedsat et Udvalg til at behandle *Navnespørgsmaalet*, bestaaende af Forslagsstilleren (Postekspedient H. Hjorth-Nielsen), Arkivar Thiset og Overretssagfører Hennings, hvorhos dette Udvalg senere var blevet tiltraadt af Fuldmægtig i Justitsministeriet Hoeg Brask og Ekspeditionssekretær Krause. Prof. Axel Olrik havde lovet at være Udvalgets videnskabelige Konsulent, og Fællesforeningen havde navnlig henledt dets Opmærksomhed paa § 4 i Resolutionen (»et sagkyndigt Udvalg til Varetagelse af *alle* Navnesager fra hele Landet«) som det formentlig mest paatrængende. Dernæst havde Fællesforeningen opnaaet *Statsunderstøttelse* paa 600 Kr. til en Udvidelse af Aarsmøderne og Grundlæggelsen af et Tidsskrift, medens en Ansøgning til den Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse var bleven resultatløs. Indenrigsministeriet havde bevilget en *Udvidelse af Personregistret til Statstidende*, saaledes at dette ogsaa kom til at omfatte Embedsbesættelser, og Forfatteren af Registret vilde for Fremtiden blive honoreret derfor. Som nyindtraadte Medlemmer nævnedes »*Hist. Samf. f. Præstø Amt*« og »*Medicinsk-historisk Museum*«, medens »Danmarkssamfundets hist. Afdeling« var udtraadt af samme.

Et *Prøvehefte af Foreningens Tidsskrift* (Nr. 1) blev forelagt. Bestyrelsen havde vedtaget at lægge Redaktionen deraf i Hænderne paa et Udvalg, bestaaende af Sekretæren, Museumsinspektør Chr. Axel Jensen og Mag. (senere Dr. phil.) Brøndum-Nielsen. Der havde været Vanskeligheder ved at finde et passende Navn, og der havde bl. a. været Tale om »Budstikken«, »Samleren«, »Bygd og Købing« samt »Historisk Vagthold«; det nu antagne Navn »Fortid og Nutid« stammede fra Formanden.

Der fandt derpaa en Generaldebat Sted om Foreningens

Virksomhed. Formanden pegede paa, at han ved Henvendelse til Kultusministeriet havde opnaaet, at *Flagning paa Valdemarsdagen* for Fremtiden vilde blive obligatorisk for de under Ministeriet sorterende Institutioner. Hvad *Tidsskriftplanen* angaar, nærede Filialbestyrer Eliassen (Kolding) Betæneligheder af økonomiske Grunde og mente ikke, at der vilde kunne gives Honorar for de optagne Artikler. Der oplystes i denne Anledning, at Foreningens Kassebeholdning var Kr. 1393,80, og at Aarsindtægten (bortset fra Statsbidraget) var Kr. 751,05. Alligevel vilde det være ønskeligt at forøge Indtægterne, da Udgifterne i de kommende Aar vilde blive stærkt stigende. Det foresloges derfor af Sekretæren at forhøje Kontingentet fra de lokale Foreninger og at sætte Prisen for Tidsskriftet til 3 Kr. i Stedet for 2 Kr. pr. Aar, saaledes at den for Medlemmer af Amtsforeningerne blev det halve. Imod det første talte Formanden og Kassereren, og imod en højere Pris Dr. Marius Kristensen, medens Rigsarkivar Secher vilde formindske Udgiften ved at gøre Omslagspapiret tarveligere og ved saa lidt som muligt at anvende vekslende Sats. Han ønskede i det Hele taget helst tvangfri Hefter udsendte, naar egnet Stof forelaa. Iøvrigt blev Tidsskriftet modtaget med stor Velvilje fra alle Sider. Eliassen lovede, at der paa Amtstidsskrifternes Omslag vilde blive reklameret for det, og Marius Kristensen opfordrede de lokale Tidsskrifter til aarligt at gøre Rede for Indholdet af dets Artikler. Lærerstanden burde vindes til Arbejde for Tidsskriftets Udbredelse. I lignende Retning udtalte Prof. Bidstrup, Underbibliotekar Haugsted, Højskoleforstander la Cour m. fl. sig. Forretningsudvalgets Forslag om Oprettelsen af Tidsskriftet vedtoges med stort Flertal, men en Forhøjelse af Prisen fra 2 til 3Kr. forkastedes med 14 Stemmer mod 7.

Prof. Bidstrup foreslog dernæst, at det følgende Aarsmøde skulde holdes paa *Bornholm*. Repræsentanterne tog ikke endelig Standpunkt hertil, da de ansaa det for rigtigt, at Mødet kun blev obligatorisk hvert andet Aar. Spørgsmaalet om en anden Mødetid blev efter Sekretærens Forslag ogsaa drøftet, og man endte med at bemyndige Bestyrelsen til at bestemme Tid og Sted for det følgende Aarsmøde.

Ved *Valgene* genvalgtes den hidtilværende Bestyrelse i sin Helhed.

Skoleinspektør P. Petersen (Hillerød) indledede en Drøftelse om *Optagelse af Films af Landbosyster*:

Landbrugets Arbejdsformer har i Mands Minde forandret sig i overordentlig Grad. Saaledes er det gaaet med mangan Syssel i Stue, i Lo og Lade, i Huggehus og i Mark. Det vilde være heldigt, om vi paa en eller anden Maade

kunde bevare Kendskabet til vore Forfædres Færden i deres hjemlige Bedrift. Et betydningsfuldt Middel hertil har vi i Billedsamlingen paa Lyngby Muscum. Men Filmen kunde dog yde noget endnu mere værdifuldt i saa Henseende. Ved levende Billeder faar man et ganske anderledes Indtryk af Liv og Bevægelse, ikke det stive og ufuldkomne eller teatermæssige som ved Fotografiet. Tænk blot t. Eks. paa Kornets Tærskning eller Hørens Behandling, fra den staar paa Marken, og til Væveren har Tøjet færdig.

Her ligger en stor Opgave, der strækker sig lige fra Jydepotteindustrien mod Vest til Kulmilerne mod Øst. Og hertil kunde saa føjes enkelte Billeder af Livet i Fest, Folkedanse, Idræt, Brudetog og lignende. Men det skal være snart, thi Aar for Aar bliver der færre, som kan udføre Arbejderne korrekt. Og det maa frem for alt ikke være Teater. De stedlige Museer bør yde deres Medvirkning. Paa Museet i Hjørring findes der saaledes udmærkede Redskaber og Dragter, som kan anvendes. Det vil have sin store Betydning, om Fædrenes Liv og Færden paa denne Maade opbevares for Fremtiden.

I umiddelbar Følge heraf talte Rigsarkivar V. A. Secher om *Opbevaring af Fotografier*:

For fjorten Aar siden bekendtgjorde et stort københavnsk Fotograffirma, Hansen og Weller, at man kunde erhverve dets Pladesamling, der ellers vilde blive tilintetgjort. Men det var kun ganske lidt, der blev bevaret. Her kunde Rigsarkivet have sikret sig et stort og værdifuldt Materiale, da der var Billeder af en Mængde bekendte Mænd. I Aalborg er der et Firma, som har spillet en lignende Rolle, nemlig Tønnies, der ligger inde med 100.000 Plader. Hvis man sørgede for at redde de Plader, der har nogen Betydning, fra Tilintetgørelse, vilde det have sin Værdi. Havde dette været almindeligt, vilde J. C. Christenssens Blad »Tiden« have været i Stand til at bringe Billeder til de allerfleste Artikler om Folketingsmænd siden 1849, medens det nu viser sig, at der ingen Fotografier eksisterer af en Mængde af dem.

Ved Realisation af Dødsboer hænder det ikke saa sjældent, at store og righoldige Albums gaar til Grunde. Dette burde ikke ske. *De lokale Museer* burde ved saadanne Lejligheder træde til. Helst burde man sikre sig Originalpladerne, men i hvert Tilfælde et Billede af de Mænd og Kvinder, som har haft nogen Betydning inden for vedkommende Museums naturlige Opland. Mon det ikke vilde være heldigt at affatte et *Cirkulære til Fotografierne* om at have denne Sag i Erindring? Ogsaa Repræsentanterne for *de lokale Foreninger* burde interessere sig for Sagen. Kunde man ikke love Fotograferne Erstatning for Glasprisen og indrømme dem, at Pladerne ikke blev benyttede før efter et vist Tidsrums Forløb.¹⁾

En meget livlig Diskussion fulgte herefter. M. H. t. Filmsoptagelser anbefalede *Chr. Axel Jensen* kraftigt Petersens Forslag, men advarede imod den Humbug, som kunde opstaa, naar man f. Eks. vilde arrangere en Majfest. Ogsaa med almindelige Fotografier kunde man opnaa smukke Resultater, saaledes som Træhandler *Niels Sørensens* (Lem) Billeder (af Kartning, Tagtækning o. s. v.) viste. (Disse cirkulerede i Forsamlingen og vakte

¹⁾ Til Grund for de her givne Referater af Foredragene er lagt de Resumeer, som fandtes i de stedlige Blade og i »Nationaltidende«.

fortjent Bifald). Hvor meget vilde desuden Filmene koste? Ogsaa Prof. *Olrik* advarede mod Farerne ved Films, der ingenlunde altid vilde give et mere tro Billede end almindelige Fotografier, thi Tidsrummene forkortedes af økonomiske Grunde, og Bevægelserne blev derfor lynsnare og unaturlige. Lærer *Espersen* pegede herimod paa, at Takten kunde angives, men ogsaa han mente, at Fotografier til en vis Grad kunde erstatte Films. Koldinghusmuseet havde dannet en ret stor Samling af Fotografier af Koldingborgere. Fra anden Side gjorde man opmærksom paa, at Firmaet Bøgh paa Vestergade i Aarhus laa inde med en stor Fotografisamling, der burde reddes i Tide. Betydningsfuldt vilde det ogsaa være, at *Benævnelserne* for de gamle Virksomheder blev optegnede paa Billederne, saaledes som Lærer Bjerregaard i Skive allerede gør det i Lydskrift. Billederne burde optages af *Amatørfotografer*, og Mænd af Almuen vilde her have lettest ved at komme Virksomhederne i uforfalsket Form ind paa Livet. — Medens Stemningen blandt Repræsentanterne saaledes snarere syntes at gaa i Retning af Fotografier end af Films, mente Indlederen, at *sande Films var endnu bedre end Fotografier*; Faren for Maskeraden var unægtelig til Stede, men man burde holde sig til det sikre Udvalg og ved Rekonstrueringer ikke gaa længere tilbage end til Mands Minde. En lille Forklaring skulde gaa forud for Forevisningerne af Films, og man burde holde sig klar af de professionelle Filmsfabrikanter. Vilde Fællesforeningen støtte en Henvendelse til Landbrugsministeriet fra Frederiksborgsamfundet om at opnaa Understøttelse til at føre Sagen ud i Livet?

Paa Forslag af Rigsarkivaren vedtoges det endelig, at der skulde nedsættes *et Udvalg* til i Forening med 1—2 Fotografer at udarbejde et Udkast til en Resolution i *Fotografispørgsmaalet*, som skulde forelægges paa næste Møde. Der blev af Borgmester Finsen udtalt det Ønske, at Rigsarkivet skulde love at modtage Billeder af Mænd af offentlig Betydning. Hvad *Filmsoptagelserne* angaar, vilde Fællesforeningen anbefale et eventuelt Andragende fra »Frederiksborg Amts Historiske Samfund« om at opnaa Statsunderstøttelse til deres Optagelse.

Landsarkivar Hornemann afgav derefter Beretning fra Kommissionen ang. *Opbevaring af Handelsarkiver* (jfr. Meddelelser fra Dansk Hist. Fællesforen. Side 106 og »Fortid og Nutid« I, 43):

Et Andragende om at faa en Del af Frederiks Hospital indrettet til Opbevaringssted var indgivet gennem Rigsarkivaren til Kultusministeriet, men var endnu ikke blevet besvaret. Man havde sikret sig to Handelsarkiver, det ene fra København, men ret værdiløst, det andet og bedre fra Helsingør, og

de var begge foreløbigt blevne anbragte i Landsarkivet for Sjælland. Det Hageske Arkiv laa i Stege, og et aalborgsk Handelsarkiv fandtes i Stiftsarkivet. Kommissionen vilde arbejde videre paa at faa det vigtige Spørgsmaal løst, at samle vore værdifuldste Handelsarkiver og sikre dem for Eftertiden i en særlig Bygning.

Der fandt nu en Pause Sted paa c. 1 Time, hvorefter de offentlige Foredrag aabnedes Kl. 5¹/₂. Efter at Formanden for Hist. Samfd. for Aalborg Amt havde budt Velkommen, talte Museumsinspektør Chr. Axel Jensen om *gamle Bygninger i Aalborg*, ledsaget af Lysbilleder.

Som Indledning citeredes en Række aalborgensiske Hus-Indskrifter. Man kunde gennem dem mærke Renæssancetidens naive Troskyldighed, dens umiddelbare Religiositet og dens Frygt for Ildebrand, ligesom Oplysnings-tidens nøgterne og praktiske Opfattelse havde givet sig Udslag i de senere Indskrifter. Sprogformen i Indskrifterne var tillige et Hjælpemiddel til omtrentlig at bestemme en Bygnings Alder. Men lige saa lærerigt var det at se og forstaa Bygningernes Stil.

Naar man stillede sig saaledes paa Boulevarden, at man samtidigt kunde se Raadhuset og det gamle Apotek, fik man et stærkt Indtryk af to Stilarter. Raadhuset roligt og bredt, Portalen lav og Fronten en spændende vidt. Det afgørende var her Symmetri og Proportioner. Raadhuset gjorde derfor ogsaa et mere værdigt Indtryk end nogen anden Bygning i Byen, de moderne indbefattede. Jens Bangs Stenhus derimod knejsende, stolt som dets Bygherre, uregelmæssigt, lunefuldt og rigt udstyret. Der var ingen Symmetri i det Ydre. Vinduerne havde faaet Plads, som det passede til Stuerne. Det var (som Lorenzen nylig har vist) den nordiske Stil, der bygger indefra udefter, mens den klassiske Stil lader det Indre afstemmes efter det Ydre. Sandstensornamenterne i Jens Bangs Hus var sandsynligvis fremstillede i Bremen, men Aalborgsnekkerne havde vistnok udført Byens prægtige Snedkerarbejder: udskaarne Døre, Paneler etc. De havde i det Hele haft en førende Stilling i Nordjylland og havde haft Indflydelse paa den nordjydske Almuestils Udvikling, der var præget af deres Sans for det solide og varige. Hjemlige og stedprægede er ogsaa de talrige Bindingsværkshuse, hvis vekslende Tidstyper blev gennemgaaede og forklarede.

Foredragsholderen dvælede ved mange andre interessante Bygninger fra Bispensgade, Torvegyde, Slotsgade og Vestergade (Brigader Hallings Gaard, nu »Phønix«), Poul Pops Hus o. s. v., fremhævede, at Ellen Marsvins Hus sikkert er bygget af Borgmester Olufsen 1616 og endte med at mane til ikke at lade Nutidens Krav veje altfor stærkt over for Historiens, der bød os at bevare det bedste af, hvad Fortiden har efterladt.

Efter at Prof. *Bidstrup* (Rønne) havde peget paa »Foreningen til gamle Bygningers Bevaring« og opfordret til at støtte den ved at indtræde deri, sluttede Dagen med en tvangfri Sammenkomst paa »Skansebakken« ved Nørresundby. Stemningen var her den bedst mulige, og den forhøjedes yderligere ved den skønne lyse Aften, som tilbragtes paa Terrassen. Faa af de fremmede Historikere vil glemme det stemningsrige Udsyn mod Nord, hvor de bløde Linjer i Vildmoselandskabet sløredes af Aftendisen.

Mødets anden Dag havde adskillige Fødselsvanskeligheder. Takket være den store Veltalenhed paa Generalforsamlingen den foregaaende Dag var det ikke lykkedes at naa til Ende med Programmet, saa at Rigsarkivar Sechers Foredrag om de *Regler, som bør iagttages ved Afstrykning i de historiske Amtssamfunds Aarsskrifter af historiske Aktstykker fra ældre Tid* maatte udsættes til Lørdag Morgen. Da det dernæst viste sig vanskeligt at samle Historikerne i den aarle Morgenstund, maatte der samtidigt holdes to Foredrag, idet Landsarkivar Hornemann i Kompagnihusets store Sal talte om *Arkiver, Biblioteker, Museer og disses Grænseomraader*.

Dagens næste Foredragsholder var Statsgeolog A. Jessen om »*Aalborgegnens Geologi*« :

Det har alle Dage spillet en meget væsentlig Rolle for Bebyggelsen, hvorledes de naturlige Forhold er paa vedkommende Sted. Landskabet her har en anden Karakter end ellers i Østjylland og paa Øerne. Det er ikke de almindelige bølgede Bakker, vi ser omkring os her. Det er snarere Bakker, som ligger paa Flader. Det er Ødannelser, Bakkeøer har man kaldt dem. De var da ogsaa Øer i den tidlige Stenalder.

Det ældste Lag, vi finder, naar vi graver ned i Jorden, er Skrivekridtet, vort Lands faste, solide Underlag. Her kommer det jo adskillige Steder frem til Overfladen. Det bruges som Raamateriale til Cement. Kridtet har derved i væsentlig Grad bidraget til Aalborgs store Fremgang. Det bestaar af meget rent, kulsurtt Kalk med kun ringe Indhold af Flint. Kridtlaget er meget uregelmæssigt; nogle Steder skal man 100 til 200 Fod ned for at naa dertil. Laget er mindst 1000 Fod dybt, og derefter kommer man til noget lerholdigt, graat Kridt, som man aldrig er kommet igennem. Mod Nord og Øst synker Kridtet ned ad. Ved Frederikshavn skal man saaledes 650 Fod ned i Jorden for at naa til det. Vest paa dækkes Skrivekridtet af Limsten.

Fra Tertiærtiden har vi kun faa Aflejninger i Aalborg-Egnen. Derimod har Istiden og den nyere Tid bragt store Forandringer i Jordbunden. I Istiden aflejredes Hammer Bakker, Jydske Aas og Lundby Bakker. Da Isen saa smeltede, laa Danmark med sine Dale og Bakker, omtrent som det nu ser ud. Dette gælder dog ikke Nordjylland. Denne Landsdel var for en stor Del dækket af Havet. Østvendssyssel dannede en stor O, Hammer Bakker en anden, Nørre Tranders ligeledes. Derfor har man f. Eksempel ved Vodskov kunnet finde et Skulderblad af en Hval nede i Jorden.

Efterhaanden steg imidlertid Temperaturen, og Landet hævede sig langsomt op af Havet til sin nuværende Højde. Der er nu forløbet 16—20,000 Aar, siden Danmark var dækket af Indlandsis. Men medens Landets Kyster i den ældre Stenalder ellers omtrent var som de nuværende, gælder dette ikke Nordjylland. Nordkysten betegnede af en Linje omtrent fra Hirtshals til Frederikshavn. I Himmerland skar et Sund sig ind i Landet til henimod Lundby, og Nord fra trængte et Sund sig frem til Gravlev. I Bronzealderen og i Jernalderens Begyndelse hævede Landet sig mere og mere, og da den historiske Tid begyndte, havde ogsaa Nordjylland i det væsentlige sin nuværende Form.

Efter korte Forespørgsler fulgte Dr. phil. Johs. Lindbæks Foredrag om *Aalborgs Klostre*:

I Aalborg har der været tre Klostre. Frue Nonnekloster, vistnok af Benediktinerordenen, er et Eksempel paa den Slags Samboer, der havde til Maal at skærme fromme Kristne mod Verdens Ondskab. Kirken er nu helt fornyet, og kun en smuk Portal fra den allerældste Tid er tilbage. Ligesom Aalborg er en af Landets ældste Byer, var den af de første, som fik sit Kloster. Man ved ikke, af hvem det blev grundlagt, men antagelig har det været af en Konge eller en Biskop. Det sorterede under Biskoppen i Viborg; thi Aalborg hørte den Gang til Viborg Stift. Nonnerne skulde holde sig strengt fra-Verden. De gik klædt i sorte Dragter, maaske med et hvidt Slør. Klostret bestyredes af en gejstlig Forstander, en Prior, som skulde sørge for deres Underhold. I Tidens Løb skænkedes der mange store Ejendomme til Klostret. Dronning Margrethe skænkede saaledes Slottet Egholm i Skorping Sogn, der dog straks skulde nedbrydes. Baade Adelsmænd og velstaaende Borgere lod deres Døtre optage i Klostret, naar der ikke var Udsigt til at faa dem forsørgede ved Giftermaal. Men henimod Reformationstiden gik det tilbage med Klostret. Omkring 1520 var Klostret selv ved at falde ned, og dets Ejendomme blev forsømte. Under Reformationen skete der ikke Nonnerne noget ondt, men Klostret blev forladt, og Kirken anvendtes til Sognekirke.

Det andet Kloster blev oprettet af Graabrødrene, Tiggermunkene. Det var deres Opgave at paavirke Beboerne religiøst. I Aaret 1232 kom de til Danmark. Allerede ca. 1250 fik de et Kloster oprettet i Aalborg. Det laa ved Graabrødretorv, men er nu sporløst forsvundet. Munkene maatte ikke have Formue, men skulde leve af Tiggeri. De prædikede Omvendelse, og da de fik Indflydelse, gik det ud over Sognepræsterne, som de ikke kom godt ud af det med. Reformationen ramte særligt Graabrødrene. Man beskyldte dem for Dovenskab og for at føre falsk Lære. Man ved ikke, hvorledes Borgerskabet i Aalborg stillede sig til dem paa den Tid, men Lensmanden Axel Gøye var ivrig for at faa dem jaget ud og tilrev sig den ene Klosterbygning efter den anden, saa at de tilsidst blev husvilde og forsvandt.

Aalborgs tredje Kloster er det udmærket bevarede Hospital- eller Helligaandsklostret. Det stiftedes med det Formaal at optage fattige og syge. Det oprettedes af Anders Bork og Maren Hemmings i Aaret 1431. Klosters første Prior var en meget anset Mand, som styrede det i fyrretyve Aar. I hans Tid strømmede Gaverne ind til Klostret, saa at det blev temmelig velstaaende. Det var ikke noget egentligt Sygehus, men et Sted, hvor gamle og svagelige Folk kunde optages og faa Pleje. Klostret blev et af de største i Landet. Til en Tid rummede det 1 Prior, 5 Præster, 9 andre Brødre og 23 Søstre. Det fik mange og gode Ejendomme, blandt andre Kirkerne i Saltum og Skagen, ligesom det havde Besiddelser saa langt borte som i Holstebro og i Aarhuseggen. Selv Adelsmænd og andre velstaaende Folk lod sig optage i det, og det vedblev at bestaa efter Reformationen. Men da man var kommen vel af med Graabrødrene, kom Turen til Helligaandsbrødrene. De sidste blev fordrevne under Grevens Fejde. Deres Gerning blev dog i det væsentlige bevaret, og der er jo den Dag i Dag endnu noget tilbage af den.

Hermed sluttede Formiddagens Foredragsrække, og en Mængde af Deltagerne begav sig under Ledelse af Mag. Chr. Axel Jensen ud paa en Vandring til Aalborgs ejendommeligste gamle Bygninger. Turen gik ad Østeraa, Gammeltorv og Algade gennem Latinergyden til Klostret, hvorfra man ad Maren Turisgade og »den mørke Gang« vendte tilbage til Østeraa. En Kreds af Repræsentanter var derpaa af Stiftamtmanden indbudte til Frokost paa Slottet.

Kl. 4 gav Overretssagfører Jul. Bendtzen i det samme Lokale som de foregaaende Talere en *Skitse af Aalborgs Handels-historie*:

Allerede paa Valdemarernes Tid indtog Byen en fremskudt Plads paa Basis af sin Sildehandel og Forbindelsen med Norge, saa at den sammen med Ribe maatte nævnes som Danmarks vigtigste Handelsbyer: dog fik den først Købstadret 1342. Af Byens forskellige Gilder kendes egentlig kun »Guds Legems Lav«, stiftet 1431; men det var saa ogsaa et af de største og mest ansete i Landet, og selv tyske Lærde har syslet med dette Gildes Historie.

Efter Nedgangen under Skipper Clements Fejde rejste Byen sig igen og fostrede i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede en Storkøbmand som *Jens Bang*, der paa egne Skibe hjemførte Varer baade fra europæiske og oversøiske Havne og i det hele taget vel drev en Forretning større, end det nogensinde har været set i Aalborg. Hans personlige Historie kender man egentlig kun lidt til, dog ved man, at det gamle Sagn om, at han døde som en fattig Mand, ingen Forbindelse har med Virkeligheden.

Det 17. Aarhundredes Krige betegner en ny Nedgangsperiode, der jo imidlertid ogsaa omfattede alle andre Byer, og Aalborg hævdede stadig sin Plads som Nr. 1 af alle jydsk Byer. I 1720 var f. Eks. Toldintraderne næsten lige saa store som for samtlige andre jydsk Byer, og forskellige Stikprøver viser tilsvarende Forhold til andre Tider lige til 1814.

Fra det 19. Aarhundrede fremdrog Foredragsholderen som de mest fremragende Handelshuse: *Jacob Kjellerup, Otuf Christensen og Sønnen* og den mindre kendte *Søren Vinchel*.

Dr. phil. *Knud Fabricius'* Foredrag om *Virkningerne af Svenskekrigen paa Landbefolkningen i Himmerland*

formede sig som en Kritik over den hidtil godkendte Fremstilling: Et ødelagt og opløst Land, forladte Gaarde i stort Tal og folketomme Landsbyer, udstrakte, upløjede Marker, hvor Lyngen bredte sig. Den ene Historiker efter den anden har opfriskt dette Billede, og da Kaptajn *Rockstroh* i »Berl. Tid.« 1909 mente at burde afdæmpe Farverne, blev han overlegent afvist af *P. Munch*.

Mod den sidstes Opfattelse fremsatte Foredragsholderen en Kritik, baseret paa en omfattende Undersøgelse af optagne Synsforretninger efter Krigen, for at konstatere, hvor mange »forladte Gaarde« der i »de folketomme Landsbyer« var gaaet over paa andre Hænder, altsaa en historisk-statistisk Behandling af Materialet. — Som Objekt for denne Undersøgelse var valgt *Himmertand*, fordi det maatte karakteriseres som et typisk dansk Landskab, hvilket Taleren nærmere geografisk begrundede, ligesom han paaviste Forskellighederne mellem nu og da m. H. t. Fordelingen af Vand, Hede og Skov.

Af disse Undersøgelser fremgik det, at der i hele Fleskum Herred 1661 kun er kommet 8 nye Ejere eller 7 pCt. I Hcllum og Hornum Herreder var Forholdet et lignende. I Vesthimmerland, der netop ogsaa kan paavises at have været mest udsat for Fjendevold og — Vennevold (Brandenborgerne), forekommer der hyppigere Ejerskifte, indtil 17 pCt. Sammenholdt hermed viser Synsforretningerne, at 84 pCt. af Gaardene i Fleskum Herred er i brugbar Stand, mod Vest i Slet Herred derimod kun 40 pCt. De fleste Steder er Jorden drevet og tilsaaet.

Yderligere bekræftes det gennem disse Undersøgelser fremkomne Resultat ved den Omstændighed, at der 1662 kan kræves fuld Skat i Øst-Himmerland.

Foredragsholderen reserverede sig med Hensyn til Købstæderne, der selvfølgelig var blevet haardere medtaget. Han fastslog, at de tidligere Skil-

dringer var langt overdrevne, og at de fra Folkemunde optegnede Sagn kun havde liden Rod i Virkeligheden. Ligeledes mente han at turde præcisere, at det 17. Aarhundredes Krige ingenlunde maatte sammenstilles med tidligere Tidens Barbari, men at de i det væsentlige førtes under de samme civiliserede Former som Nutidens Krige, og at de Ulykker og Trængsler Krigen medfører for det Land, der er i Fjendevold, derfor ogsaa væsentligt er de samme nu som den Gang¹⁾.

Dagens sidste Foredrag, der ligesom Mag. Axel Jensens den foregaaende Aften ledsagedes af Lysbilleder, var af cand. mag. V. Lorenzen om *Herregaarde i Aalborgegnen*, men gav i Virkeligheden et hurtigt Overblik over Herregaardenes Byggesæt i hele Landet som Grundlag for en Betragtning af de lokale Gaarde.

Meget forskellige er jo vore Herregaarde, prægede af den Tid og det Slægtled, der rejste den enkelte Gaard. Sociale Forhold, Bygherrens og Tidens kulturelle Krav, og endelig Tidens Smag og Mode har forment og stemplet dem. Dog er det ikke vanskeligt, midt i Mangfoldigheden og det tilsyneladende forvirrede, at skelne mellem tre forskellige Hovedtyper af gamle danske Herregaarde: Borgen, Herresædet og Palæet.

Borgtypen, der har fjerne Forfædre i den tidlige Middelalder, har vi kun i nogenlunde velbevaret Skikkelse tilbage fra Middelalderens Slutning, og Typen strækker sig i Tid helt op i den tidlige Renaissance indtil Frederik II's Dage. Alle kender det flerfløjede Spøttrup i Salling og Villestrup i Himmerland. Andre — og vel de fleste — middelalderlige Borge, endnu helt gotiske, havde kun et enkelt fast Hus, med eller uden Taarne, som Glimminge i Skaane. Rigest og smukkeste udfoldede denne sidstnævnte Enkelthustype sig i Herregaarde fra Kristian III.s Tid, som Hesselagergaard. Det er det taarnrige Hus, bygget som Fæstning. Her udfolder alle Borgtypens Karaktertræk sig i deres frodigste Fylde: Isoleret og lav Beliggenhed ved Sø og Vand, men idyllisk og landskabelig skøn. Taarnene, der er anbragt saaledes, at fra dem baade Langsider og Gavle kan forsvares med Eftertryk, gør Bygningen afvekslende og rig i det Ydre, giver den dens stadigt skiftende Silhuet. Den udkragede Vægtergang med Skydeskaar og Skoldehuller er den udfordrende og trodsige Afslutning op ad til. Men bag de tykke Mure har det kun været mindre bevendt med Plads og Rummelighed. Vindeltrapper, besværlige nok at kravle op ad, men lette at forsvare, førte i udvendige Trappetaarne fra Stokværk til Stokværk. Alt har maattet vige for Forsvarshensynet. Statens Autoritet kunde endnu ikke beskytte den Enkelte. Og det er kun akkurat, man turde pynte lidt op i al den borgagtige Alvor med forsirede Gavle og Billedhuggerarbejder om Portalen.

Men i Slutningen af Frederik II.s Tid ændrede Borgtypen Karakter. Man ser det f. Eks. paa det flerfløjede Ulstrup. Den lave, ved Grave isolerede Beliggenhed er den samme som før. Men Vægtergangen er falden bort, og naar Hjørnetaarnene bibeholdes, er det som fredelige Karnapper. Flere Fløje er almindelige, og Ulstrup har en lav Portfløj med bred, gæstfri og tryk Gennemkørsel. Symmetri og Regelmæssighed faar et større Ord end før. Andre Eksempler er Lindenborg, Visborggaard, Nørlund, det gamle Vaar og den nu forsvundne Nøragergaard. Sandstensprydelse er ofte rigeligere (Voergaard). Der er noget flottere og mere fejende over disse Gaarde fra Slutningen af 16de og

¹⁾ Man bedes erindre, at dette gælder om Forholdene for August 1914.

Størstedelen af 17de Aarhundrede. Det er *Herresæder*, og de betegner samtidig et Fremskridt i Boligkultur. De er bekvemmere indvendig, og der er lagt mere Vægt paa Lys og Luft. Vindeltrapper, forsigtigt skjult i Taarne, holder sig dog haardnakket mange Steder.

Men tilsidst skulde ogsaa de forsvinde. Og i Slutningen af 17. Aarh. er den langsomme Proces fra Militær- til Civilbygninger fuldført. Med Enevælden har Herregaarden i sin Bygningsmaade mistet de sidste Mindelser om Feudalisme og dissolutte Statsforhold. Et godt Eksempel paa den nye Type, der afløser Herresædet, er Nysø. Her er det kun Beliggenheden, der minder om ældre Tider. Gravene er Bassiner til Pryd og en vis fornem Holden Folk paa Afstand. Bygningen selv er holdt ganske symmetrisk — et stort Hus, hvis Midterakse markeres af Hovedindgangen, og hvis Vinduesfag er ganske regelmæssig fordelte henover Façaderne. Til Siderne to ganske ens, korte Fløje — en Reminiscent fra Fortidens Hjørnetaarne. Tidligere Tidens høje Gavle er her forsvundne. Tagene er afvalmede og lukker til over Huset som Laag. Alt er afmaalt, symmetrisk og beregnet. Det overmodige, der kunde være ved Herresæderne er nu vejet for det fornemme. Nysø repræsenterer *Palætypen* paa dens ældre Trin her til Lands, og et andet Eksempel er Store Restrup. Til denne knytter sig desuden et meget iøjnefaldende Fremskridt i Retning af Boligkultur. Stokværkene er højere end før, Husene selv, derfor ogsaa Værelser og Stuer, er dybere. Planen er selv mere praktisk, idet Værelserne ikke længere alle ligger en suite, men fordeler sig mere organisk udenom Vestibulen. Udvendige Trapper og Vindeltrapper er handlyste. Trapperne til de øvre Stokværk er nu trukne ind i Huset; de har Ligeløb paa moderne Vis, er brede og bekvemme.

Alt dette er en Følge af italiensk Byggemaade og Smag, der først nu trænger helt igennem her i Norden og gaar under Navn af Barokken.

Typens Form kan i det følgende Aarhundrede ændres mere eller mindre. Dens Grundtræk bliver uforandrede de samme. I 18. Aarh.s Slutning bliver Smagen strengere. Man holder sig i alle Enkeltheder tættere til de klassiske Former. Men ogsaa Klassicismen (Empiren) lader det egentlige i Palætypen urørt, som Skjoldnæsholm viser det. Og rundt om ligger mindre Herregaarde med klassicistisk Tilsnit, saaledes det nuværende Nøragergaard, der i deres stille Hygge og Fordringsløshed dog ikke fornægter sig som Efterkommere af den noble, storstilede Palætype. Men i Midten af 19. Aarh. begyndte ogsaa vore Herregaarde at tabe Holdningen samtidig med den Opløsningsstilstand, der da indtraadte i Arkitekturen.

Det er de *gamle* danske Herregaarde, der staar som stolte og skønne Mindesmærker fra Fortiden og tillige som Forbilleder for en levedygtig, moderne Arkitektur i Danmark. De udgør en stor og værdifuld Arv, og der bør ikke handles letsindigt med den. Eengang forødet, kommer den aldrig igen.

Den Fordring man nu stiller til Ejere — offentlige eller private — af gamle Bygninger er den: *at bevare* det overleverede, selv om det stammer fra forskellige Tider. Kun hvad der er hæsligt og stødende bør selvfølgelig ved Lejlighed fjernes. Denne Fremgangsmaade har ogsaa den store, nærliggende Fordel, at den er billig.

Men selvfølgelig kan en ældre Bygning trænge til en radikal Istandsættelse paa Fag og Tag. Atter her gælder det om at *værne* om det gode gamle og først og fremmest se til, at Stemningen ikke forsvinder samtidig med Stil-ladserne.

Men den daglige, stadig truende Fare, ogsaa for vore Herregaarde, ligger jo i det ofte *gammeldags* i deres *Indretning*. Dette betyder, at Ændringer og Ombygninger kan blive nødvendige. Men saadanne Ændringer *behøver* ikke at

odelægge et oprindeligt og ærværdigt Præg. Og skal noget Nyt føjes ind i det gamle, *behøver* det ikke at virke brutalt.

Hvad enten det er store eller smaa Ændringer og Istandsættelser, det drejer sig om, kommer det altid an paa, at man vælger den rette Mand til Arbejdet. Der er i det sidste Slægtled opstaaet et Sæt af Arkitekter, der har sat sig ind i Restaureringens vanskelige Kunst og virkelig forstaaer med Nønsomhed at tage paa gamle Bygninger, der skal ændres efter Nutidens Krav. Men kun hvor den dygtige Arkitekt mødes med den forstaaende Bygherre, bliver Resultatet, som det skal være.

Efter at Dagens Foredrag var til Ende, samledes de tilstedeværende Repræsentanter efter Indbydelse af Modtagelseskomiteen til en Fællesspisning i Kildepavillonen, der krydredes af en Mængde Taler. Efter Bordet fortsattes Samværet paa Terrassen ved Kaffen til langt ind i Smaatimerne.

Søndag Morgen d. 14. Juni samledes Kongressens Deltagere foran Kompagnihuset paa Nytorv, hvor en halv Snes Selvejer-Automobiler velvilligt var stillede til Raadighed til Udflugten til Lundby og Lindene. Kl. 9¹/₂ drog Toget af Sted ud ad Hadsund Landevej, og en Fjerdingvej fra Aalborg ved Foden af »Kragebakke« gjordes den første Stansning, og Kaptejn Kn. Rockstroh forklarede den Episode af Lundbykampen, som var foregaaet her. Derefter kørte man i Bilerne til Skrænten tæt syd for Lundby, hvorfra man havde det bedste Overblik over Fægtningens Forløb, og endelig vendte man ¹/₄ Mils Vej tilbage til *Lundby Krat*, hvor Kaptejn Rockstroh gav den egentlige Fremstilling af Kampens Historie. Han tog herved Hensyn ikke alene til de officielle danske og tyske, men ogsaa til mundtlige Meddelelser fra Deltagere og Øjenvidner, og han paaviste, hvor vanskeligt — ja, paa enkelte Punkter umuligt — det var ud af alle disse samtidige, til Dels modstridende Beretninger at faa et fuldt ud samstemmende Billede af, hvorledes alt i Enkelthederne var foregaaet. Det hedder i vor Generalstabs Beretning, at der ved Gunderup blev fanget 8 Mand, som var saarede og siden alle døde. Taleren havde undersøgt Sagen, og alle de 8 er vendt hjem siden. For 2—3 Aar siden kunde man læse i et Blad af et Øjenvidnes Beretning, at Soldaterne var tavse og ulykkelige, da de rykkede ud, men Historikeren C. Th. Sørensen og Præstegaardsforpagteren i Lundby fortæller, at Soldaterne jublede og var overmodige.

Men to Ting skulde markeres som uomtvistelige Kendsgerninger: At det sørgelige Udfald af Kampen var lige saa forbavsende for Tyskerne, som det var forfærdende for os, fordi det først var under denne Træfning, at man rigtig blev klar over Bagladegeværets frygtelige Overlegenhed, og at den menige

Soldat her som overalt i 1864 udviste en mandig og usvigelig Pligtopfyldelse.

Efter Foredraget gik Turen videre forbi Fjellerad Kro til *Lindenborg*, hvor Kongresdeltagerne efter Ejeren Grev Schimmelmans Indbydelse indtog en Frokost i de kølige Kældere. I den skyggefulde Lindeallé, der over den gamle Voldgrav fører ind til Slottet, samledes man efter Frokosten om Formanden for Hist. Samfd. for Aalborg Amt, Pastor Alex. Rasmussen (Kongerslev), der talte om

De Schimmelmanske Skoler.

Foredraget er trykt i udførligere Skikkelse som selvstændigt Skrift under samme Titel (Aalborg 1914), hvortil der her skal henvises.

Cand. mag. V. Lorenzen gjorde Rede for Lindenborg, dens Oprindelse og Historie; hvorledes den ud fra Bondegaarden »Næsholt« udvikledes til den store Gaard, som byggedes 1587 af Corfits Viffert og endnu staar, omend lidt ændret, smuk og statelig, et virkeligt Herresæde.

En Vandring gennem den stolte gamle Gaard med dens mange Seværdigheder afsluttede Besøget.

Om Eftermiddagen afholdtes der endelig

et offentlig Friluftsmøde paa Skansebakken

ved Nørresundby, hvor Borgmester Andersen bød Velkommen, og Museumsinspektør cand. mag. *Kjær* talte om *Nordjydske Fortidsminder og Mindesmærker*:

Efter en kort geografisk Udsigt over Nordjylland ved Stenalderens Begyndelse førte Taleren sine Tilhørere ud til en af vore ældste Bopladser ved Ertebølle, skildrede Urbefolkningens Liv og Færd og sluttede sin »Stenaldersvandring« ved de yngre Bopladser paa Signalbakkerne ved Aalborg og ude blandt de ikke særligt talrige Dysser og Jættestuer i Omegnen. (I Kær og Fleskum Herreder kun 200 og 285, i Hornum Herred derimod 1100). Paa samme Maade fortsatte han gennem Bronzealderen og Jernalderen og endte ved Runestenene i den historiske Tids Begyndelse. Tilsidst præciserede han, at Udvikling paa national Grund har været vort Særkende fra Oldtiden af, hvad det forhaabentlig ogsaa fremtidig maatte blive.

Dr. phil. *Marius Kristensen*, Askov, sluttede Talernes lange Række med et Foredrag om *det jydsk Sprog i Litteraturens Tjeneste*:

Den ældste Litteratur har i visse fastslaaede Vendinger en almen Form, men saa snart man kommer ud herover, træder hver Landsdels Dialekt mer eller mindre frem. Ved Reformationstiden er der en Professor, der endnu siger »A«, hos Holberg er der en Student, der taler Jydsk og derfor opfattes

som »Rus«. Herpaa anførtes flere morsomme og karakteristiske Eksempler. Først 1700, da Jydsk ikke længere er i Kurs i dannede Kredse, har Rigssproget paatrykt Litteraturen sit bestemte Præg, og nu citeres Jydsk kun for at gøre Løjer dermed.

Omslaget sker med *St. Blicher*. Hans første Forsøg i jydsk Dialekt er ogsaa nærmest Kuriosum; men ved det fra Skotsk 1828 oversatte Digt »De wa ve Helmestide« gøres Begyndelsen paa en jydsk Digtning, der kræver og hævder sin berettigede Plads i Litteraturen.

Taleren nævnte derefter en Række senere jydsk Digtere. Ligeledes fremdrog han Navnene paa dem, der sprogligt-videnskabeligt havde syslet med Jydsk og præsteret Arbejder, som var videnskabeligt anerkendte. Han sluttede med at hævde, at i Litteraturen er Jydsk nu ikke et Kuriosum, men for mange en Nødvendighed for at naa ind til Menneskesjæleens Dyb.

Formanden for Dansk Historisk Fællesforening Prof. Olrik sluttede Mødet med at pege paa det Maal, hvorimod Foreningen styrede, at være et Bindeled mellem Videnskaben og Folket. De nu afholdte Foredrag havde mødt kraftig Tilslutning og vilde forhaabentlig bidrage til at aabne Øjnene for, at Historie ikke er Aarstal og Navne, men Liv og Udvikling, en Betingelse for at forstaa Nutiden og tage Varsel for Fremtiden. Han takkede dernæst for den store Gæstfrihed, hvormed Fællesforeningen er bleven mødt i Aalborg, baade fra Institutioners og privates Side. Tilsidst takkede han særligt det nye historiske Samfund for Aalborg Amt, der havde taget Initiativet til denne Samling, og han endte med at udbringe et Leve for dets Trivsel.

VORE STEDNAVNE, DERES FORVANSKNING I TIDERNES LØB OG BIDRAG TIL DEN RETTE FORSTÅELSE AF DEM.

Af MARIUS KRISTENSEN.

DER er vel ingen del af vort ordforråd, der i tidernes løb har fået så hård en behandling som vore stednavne. Mange vil vel sige, at de har været velstillede i forhold til de andre ord, ingen fremmed indvandrer har fortrængt dem fra deres plads, således som *vorde* blev fortrængt af *ske* og *blive* eller *drot* af *herre*. Dette er dog også sket, når *Krænkerup* blev til *Hardenberg*, *Ellensborg* til *Holckenhavn* eller *Trolholm* til *Holsteinborg*; men det er dog næsten kun herregårdene, som på den måde har skiftet navn i historisk tid. Ja der er sandsynlighed for, at mange stednavne i mere end et tusindår har været i brug om samme plads. Men til gengæld er deres form på mangfoldige måder blevet forvansket, og for manges vedkommende må man sige, at det vil være ugørligt at gengive dem en bedre form. For andre kan det måske endnu lade sig gøre, hvis befolkningen vil forstå, at der virkelig er grund til en ændring. Der er allerede sket enkelte forandringer, mere eller mindre lovligt, men de peger ganske vist ikke alle i den rigtige retning (sml. s. 118).

I det følgende skal jeg dels give nogle almindelige bemærkninger om stednavnenes omdannelse, dels forsøge at gennemgå en enkelt række bynavne, hvortil mag. art. H. V. Clausen velvilligt har overladt mig sit stof, og indenfor denne række både påvise forvanskningerne og søge at give en tolkning.

I.

Medens vi ellers i almindelighed bestræber os for at skrive nydansk, er forholdet et andet, når vi kommer til stednavne. De ministerielle og andre retskrivningsregler gælder ikke overfor dem. Ja, det er ikke nok med, at man skriver jysk eller fynsk, man skriver gammel jysk og reformationstids fynsk midt ind i det nydanske. Somme tider skriver man endda noget, der hverken er det ene eller det andet.

Der var engang et dansk ord, som hed *ore*; det er endnu i forvansket form bevaret som *overdrev*, og det betød den del af bymarken, som ikke blev dyrket, og som tildels lå hen i hede eller skov. Vi har dette ord i *Brændore*, *Tapsore*, udflytterbyer sønden for Kolding, men man ser ikke så sjældent ukyndige folk forbedre disse *orer* til *øre*, så selv dær får det gamle ord ikke lov at være i fred. Der er imidlertid meget ældre byer, der også i sin tid var udflytterbyer og fik det samme navn, således to kirkebyer i Fyn og tre i Jylland, foruden en halv snes landsbyer uden kirke. Kun et par af disse byer, kirkebyen i Nordfyn og en by i S. Nærå sogn, har dog den fællesdanske skriftform i fred. Sognebyen i Sydfyn og landsbyerne i Fodslette sogn på Langeland og i Åstrup sogn på Falster skrives i almindelighed *Oure*, den på Langeland dog også, ligesom de syv jyske, der ikke har kirke, *Ure*, og endelig skrives de tre jyske kirkebyer *Voer* eller *Vor*. Alt dette er egentlig slet ikke forvanskning, det er blot stavemåder, der hører hjemme udenfor nydansk skriftsprog. På øerne blev det lange *o* til *ou* og i Jylland til *uo* (som Øboerne siger *stour*, *stoul* og Jyderne *stuor*, *stuol* for *stor*, *stol*), og i gammel tid skrev man undertiden nærmere til sin udtale, end man gör nu om dage, og dærfor skrev Øboerne *Oure*, og Jyderne, der havde tabt endelsens *-e*, *Uoer*, eller — da man i hine tider altid skrev *v* for *u* først i ordet — *Voer*¹⁾, akkurat som en mand i Århus-egnen kaldte de kirkestole, han havde bekostet i sin sognekirke, **THISSE STVOEL**. I kirkebyerne har denne middelalderlige stavemåde fæstnet sig, medens

¹⁾ Man havde slet ikke noget stort U i trykkerierne før omkring 1700.

småbyerne har fået en mere moderne gengivelse af den samme udtale.

Selv om disse skrivemåder ikke kan kaldes forvanskninger, bidrager de dog til at forvirre, idet de gør, at vort navneforråd får et langt mere uensartet præg, end om man i gengivelsen vilde følge de samme almindelige regler som ellers. Men de kan også føre til virkelige forvanskninger, idet folk, som kender disse navne fra skrift, ganske naturligt udtaler *Voer*, som om det virkelig havde *v*-lyd og var et virkeligt enstavelsesord, og *Oure* som *ovre* med *å*-lyd, medens det skulde have *o*-lyd også efter den fynske udtale.

I det hele er det åbenbart en hovedårsag til forvanskningerne, at stednavnene for de flestes vedkommende ikke hører til det levende ordforråd; til dette hører kun navnene, så vidt som ens bekendtskabs- og forretningskreds når. Dette er ikke nogen rent geografisk bestemmelse, ti vigtige pladser i en fjernere omkreds kan meget vel være fuldstændig kendte, medens de mindre vigtige ikke er det. Således kendte studehandlerne i gamle dage alle de landevejskroer og vigtigere byer, som drifterne kom forbi, men landsbyer blot lidt ude til siden fra drivvejen kendte de næppe. Der kan heller ikke være tvivl om, at i tidligere tid, før aviserne blev så almindelige og andenhånds kendskab til fjernere egne gennem bøger og jærnbanerejser var så let at få som nu, da strakte det egentlige førstehånds kendskab til stednavne sig noget videre end nu.

Men ingen har kunnet sidde inde med forstående kendskab til så overmåde stort et områdes navne, og de, som har skriftfæstet vore stednavne, har nødvendigvis måttet bygge på meddelelser fra andre, og disse andre har stundum meddelt deres egen hjemegns former i ren dialekt, stundum har de søgt at omsætte dem til almindelig dansk form, så godt de har ævnet, og ikke sjældent har de selv været fra en anden egn og kun ufuldkomment opfattet, hvad de hørte, og som følge deraf endnu mere ufuldkomment gengivet det i skrift.

For vor forståelse af stednavne er det af den allerstørste betydning, om vi kan få at vide, hvad navnets form var i gam-

mel tid, för så mange afslibninger og andre forvanskninger havde tæret på det. Men kun yderst sjælden finder vi et dansk stednavn på Dansk, skrevet af en dansk mand, i en rigtig fjærn tid. *Saløv* (s. 115) er en stor, stor undtagelse. Ellers finder vi dem ældst i pavebreve og andre udenlandske kilder, og det er en selvfølgelig sag, at forvanskningerne her må være endnu langt større end hvor en dansk mand har nedskrevet dem, selv om han ikke helt var fra egnen. Selv de ældste breve, der stammer fra Danmark selv, har vel ofte været skrevet af udenlandske klærke, så heller ikke de er alt for meget at stole på. Så endelig i Valdemarstiden begynder vi at få et temmelig stort indenlandsk stof, men det er dog først i første halvdel af det 14. årh., at kilderne rigtig flyder rigeligt; selv kong Valdemar Sejrs jordebog har vi jo kun i en afskrift fra o. 1310, rimeligvis skrevet i Sorø af broder Johannes Jutæ.

Denne uvurderlige kilde viser nu tydeligt, at de årsager til forvanskning af navnene, vi ovenfor har nævnt, allerede var i virksomhed, da den blev skrevet. Vil vi have bevis, kan vi blot sammenligne de to rækker af falsterske landsbynavne, der findes i hovedlisten og beskrivelsen af Falster. Af fiskale grunde har man anset den sidste for at være lidt ældre end den første, men stednavnenes former (*Eklef, Øthænslef, Uluærsléf, Miæthæløsa, Wikærlosæ*) er afgjort langt oprindeligere i hovedlisten end i Falster-listen (*Ægglef, Ønisléf, Uleslef, Methæløsa* og det umulige *Wygerlef + Warlosæ*). Her må foreligge en af to muligheder: enten er hovedlisten lavet efter en ældre jordebog, blot med indførelse af de ændringer i godset, der er sket i mellemtiden, eller også er Falsterlisten affattet af en mand, som ikke har haft så god en sproglig opfattelse (og desuden ikke har været særlig omhyggelig med navnene, hvad det sidste eksempel kunde tyde på). At forskellen kunde skyldes afskriveren, er omtrent utænkeligt. Kun i *Esgisthorp* (hovedl. *Eskisthorp*) har Falsterlisten en oprindelig form.

Men også ellers ser vi i Valdemars jordebog vidnesbyrd nok om upålidelighed i gengivelsen af stednavnene. *Gerlef* herred bliver, fordi det står lige under *Hallæ* herred, til *Herlef* herred,

Thorsakær bliver forskrevet til *Sthorsakær*, *Akærso* to gange forvandlet til *Akærø*, *Wiby* ved Århus (sål. Sakse) bliver *Withby*, hvad den nuværende udtale ikke kan tillade, og således kan man blive ved. Værst er det vist gået ud over de jyske navne, men som vi har set, går de falsterske heller ikke fri. Noget af dette skyldes afskriveren, men sikkert ikke nær alt (*Horæ* for *Oræ* er rimeligvis overført fra forskriften, *Withby* formodentlig ligeledes), så vi kan være næsten sikre på, at allerede i Valdemar Sejrs regeringskontorer var man i færd med at give danske landsbyer navne, de aldrig havde haft i folkemunde.

Dette fortsættes i den følgende tid. Vist under indflydelse af de mange tyske købstadnavne på *-hus* får *Århus* et *h*, der ingensteds har hjemme, og nu udtales det almindeligt ikke blot med *h* men også med langt *u* (det stavedes jo også en tid lang *Aarhuus*), medens det oprindeligere *Årus* svarer godt til almuens udtale. *Svenborg* fik indføjjet et *d* noget senere. Værst af købstæderne gik det ud over *Rindekøbing*, som blev forvansket til *Ringkøbing*, skönt navnet forholder sig til landsbynavnet *Rindum* ganske som *Skanderborg* til *Skanderup* eller *Løgstør* til *Løgsted*. De gamle skrivemåder viser, at det forholder sig således, og end mere viser almueudtalen det, som har fastholdt både *nd*-lyden (det *j*-agtige *n*) og det samme eftertryk på *-købing*, som vi har på *-borg* og *-ør* i de to andre. Man skulde tro, at en sådan forvanskning måtte fræmkalde indsigelse fra købingens beboere, især da man skæmtende har forklaret navnet på den måde, at kong Kristian III skulde have kaldt den en *ringe købing*, fordi den ikke kunde skaffe herberge til ham og hans følge. Men som skikkelige folk har købingens indbyggere fundet sig i forvanskningen og optaget den, så nu vel endog yngre bønder dær på egnen siger *Ringkøbing* med tryk på *Ring*!

I alle disse tre tilfælde vidner den gamle almueudtale på selve egnen — men nu er den også ved at dø ud — om, at der er foregået en forvanskning. Og det er ikke de eneste tilfælde, hvor den folkelige form kan få værdi som vidneudsagn. Især er den det eneste vidne vi har med hensyn til de sider af udtalen, der ikke kommer frem i skrift, det som vi sammen-

fatter under navnet accentuation. Vi har set, at trykfordelingen er et vigtigt vidne for *Ringkøbings* gamle navneform; også *Skanderborg* er i den nyeste tid i færd med at skifte eftertryk, måske delvis på grund af jærnbanelforbindelsen med *Silkeborg*. Jeg har truffet unge fra selve Skanderborg, der lagde trykket på første stavelse. Ligeledes kan en anden side af accentuationen, stød eller ikke stød, have betydning for forståelsen. Der er dem, der skriver *Tarum* i stedet for *Tarm*, men i modsætning til *Darum* har *Tarm* stød og kendetegnes derved som et enstavelsesord. Omvendt viser mangel på stød i *Skern*, *Bur*, *Sir*, og mange andre jyske navne, at de er ægte tostavelsesord og burde skrives *Skerne*, *Bure*, *Sire*, som man skrev dem i middelalderen.

Ved siden af brugen af de gamle optegnelser er da altså den stedlige almueudtalelse af stor vigtighed for at udfinde et navns oprindelige form og derved bane vej for at finde dets betydning.

Men heller ikke denne kilde er uden lyde. Medens forleddet i navnene som regel er nogenlunde vel bevaret, har udtalen i høj grad ændret efterleddet, som gennemgående havde svagt tryk, tit i den grad, at det er blevet svækket til en lidet udpræget selvlyd (den, vi har i svage stavelser og skriver *-e*, og som i lydskrift betegnes ved *ə*). Men bevidstheden om, at efterleddet var noget mere, har holdt sig, og så har man i stedet for dette *-e* sat noget andet, som man syntes kunde passe, som *-et*, *-ø*, *-å* (eksempler på de to sidste skal vi få i rigelig mængde i sidste afsnit, *-et* har vi f. eks. i *Virket* og *Eget* på Falster i st. f. *Virke* og *Ege*).

Vi står derfor usikkert overfor mange enkeltheder, når det gælder at tolke vore stednavne, men ved hjælp af de gamle former og med støtte i almueudtalen kan vi dog klare noget.

Hertil kommer, at det har vist sig, at ialfald de egentlige bebyggelsesnavne (altså ganske særligt landsbynavnene) ikke er vilkårlige, men at de ordner sig gruppevis efter efterled, således at forleddene til samme efterled plejer at være ensartede. Vi ser således, at i største delen af det danske område finder vi regelret et personnavn som forled i navnene på *-thorp* (*-strup*, *-trup*,

-rup, lål. også -stolpe, sk. også -arp), men ikke i navnene på -by, og der kunde nævnes mange flere eksempler. Dette giver os en hjælp til forståelsen, idet vi på forhånd går ud fra, at forleddene til samme efterled væsentlig er af samme art. Dog må vi være noget varsomme; dersom et efterled har været levende som almindeligt ord i sproget, har jo senere tiders folk igen kunnet benytte det til navnedannelse. Dette er f. eks. tilfældet med ordet *by*, og vi ser da også, at en lille syddansk, især sydslesvigsk gruppe af disse navne i modsætning til de øvrige danske oftest har et personnavn til forled.

Dette må vi holde os for øje, når vi nu går over til at undersøge en sådan række: bynavne på *høj*.

II.

Det ord, som danner sidste led, hed i olddansk *håugr* (*r* er böjningsendelse), flertal *håugar*, og det forekommer i denne form på de ældste danske runestene, på en af disse i stednavnet *Saløv*, der i hensynsform flertal på Snoldelev-stenen skrives *Salhaukum* (runeskriften havde dengang intet *g*-tegn). Et navn af denne gruppe er således det ældste stednavn vi overhovedet finder optegnet af en dansk mand. Omkr. år 1000 blev *au* til en *ø*-lyd, og på de senere runestene finder vi derfor ved siden af *hauk* også formen *huk*, hvor *u* betegner *ø*. I formen *høgh* finder vi ordet igen i de gamle landslove, men senere i middelalderen går *gh*-lyden over til *i* (Skåne og Sjælland delvis, altid i Fyn, Sydøerne og Sønderjylland) eller *u* (Skåne og Sjælland delvis, altid i Nørrejylland), og således opstår de nydanske former *høj* (*hy*) og *höv* (*hyw*, *hüw*), som vi kender igen i folke-målene den dag i dag.

Ordet forekommer selvstændigt som stednavn, enten i ental *Høj* el. *Hög* ved Landskrona, eller i flertal, *Höja* i Nordskåne, *Høve* et par steder på Sjælland, også de nyere navne *Höjen* mange steder i Nordvendsyssel er samme ord, og rimeligvis er *Hygum*, der findes omkring fem gange i Vest- og Sønderjylland, den samme hensynsform, der allerede forekom på Snoldelev-stenen.

Langt vigtigere er imidlertid de sammensatte navne på *-høj* eller *-høje*, men hvis ikke en klar fornæmmelse af ordets betydning holdt det fast ved samme form, som det fritstående ord havde, så blev det her genstand for yderligere ændringer. I følge en gammeldansk lydlov bliver næmlig et \bar{o} , som er opstået af *au*, i svag stavelse til *u* eller i visse egne til *i* (ialfald foran *gh*), sål. at *walrâuf* bliver *walruf*, *Alfgâutr* *Algut*, *ørtâugr* *ørtugh*, *windâuga* *windugh*, *mundlâugr* *mullugh*; ganske på samme måde bliver altså *Ælm-høghæ* *Ælmughæ*, *Holthøgh* *Holtugh*, *Taflhøgh* *Taflugh* osv. Og ligesom vi ved siden af *hærtugh*, *windugh*, *mullugh* har *hærtigh*, *windigh*, *mulligh*, får vi også *Widhøya* ændret til *Veddige*, *Væsøghæ* til *Wesighe* og (med tab af *gh*, ligesom i *Elmue*) *Willøgha* til *Villie*.

På grund af det svage tryk kan endelsen svækkes endnu mere, til en svag *o*-, *ø*- eller *e*-agtig lyd, som i skrift gengives ved *u*, *o*, *a* (*aa*), *ø* eller *e*, og således får vi *Liunghøgh* ændret til *Lungu* (1386, nu *Lyngå*), *Langhøgh* til *Longo* (1524, nu *Langå*), *Ekhøgh* til *Eggo* (1433, nu *Egå*), *Ærexhøgh* til *Erritsø*, *Gashøg* til *Gasse* og *Grivie* til *Greve*. Efter selvlyd kan det helt falde bort, som *Syv* af *Siuhøghæ*.

Disse svækkelser af efterleddet er tildels meget gamle, så vi ofte ikke kan komme bagved dem; i mange tilfælde vil det derfor bero på et skön, om vi vil antage, at en sådan endelse er et *-høgh*. Jeg har i det følgende snarere været for forsigtig end for dristig i at antage dette.

Efter at vi nu har set, hvilke former efterleddet *-høj* kan få i nydanske navne, skal vi gå over til betydningen. Ordet *høj* bruges på runestenene kun i betydningen *gravhøj*, men dette har sikkert til dels sin grund i, at indskrifterne væsentlig handler om afdøde. Imidlertid er denne betydning også i nutidsmålene meget almindelig, og *høj* bruges, i modsætning til *bjerg*, næppe om brede eller lange landhøjninger, men kun om isole-rede, let iøjnefaldende bakker, sådanne af en mere regelret form, som f. eks. kæmpehøjene er. Der er næppe nogen tvivl om, at stednavnene på *-høj*, *-høje* har været knyttede til sådanne *høje*

eller *højgrupper*. Vi finder da også nogle navne, der ligefræm knytter sig til tallet af sådanne høje, som *Firhøje* i Nordsjælland, *Syv* ved Roskilde, *Manne* (af *mangehøje*?¹⁾) i Vendsyssel og *Ringive* (o: ring-høje) i Sydjylland. Hvor højene blev bevarede, kunde egnens folk let fastholde betydningen (og altså også sidste leds form); men hvis blot et par af højene ved *Syv* blev sløjfede, havde man ikke længer tilknytningen, og så var udjævningen af endelsen næsten uundgåelig.

Navnet på en sådan by kan nu knytte sig til den mand, der lå i den høj, byen fik navn efter, især naturligvis om han havde været en fræmragende mand. Af vore fem herredsbyer på *-høj* synes de tre at have fået navn på denne måde (den fjærde, *Vrads*, i Vald. jordeb. *Wrashøgh*, kan jeg ikke tolke), idet *Refshøgh* (*Rævs* i Ty) har navn efter en mand, som hed *Ræv*, *Års* (*Orsogh*) i Himmerland efter en *År* (sml. *Årslev*) og *Vemmenhøg* i Skåne efter en *Vemund*. Herhen hører endvidere sognebyerne *Alfshög* i Halland, *Hammenhög* (og måske *Bolshög*) i Sydsååne, *Brønshøj*, *Ølse* (magle og *Højelse*), *Hemmershøj* og *Aversi* på Sjælland, *Erritsø* (og rimeligvis *Helligsø*, *Elsø*, *Farsø*, *Hammershøj* og *Villersø*) i Jylland og de mindre byer *Jonsjö* i Halland, *Hjortshög*, *Hildeshög*, *Svansjö*, *Svenshög*, *Nevishög* i Skåne, *Ellesø* på Fyn, *Ørsø*, *Ellishøj* i Nørrejylland og *Jerrishø* i Sydslesvig. Måske hører også kirkebyen *Hjortshøj* ved Århus herhen, men den kan ialfald ikke sidestilles med det skånske *Hjortshög*, hvor gamle former viser, at forleddet har været *Gyrthis*, medens et *g* ikke kan være bortfaldet i Jysk. Hører det herhen (til et mandnavn *Hiort*), da må det være forholdsvis sent, men navne af denne art kan åbenbart også være sene, som vi ser af *Jonsjö*, der har et helgennavn til forled. På den ene side viser mange af forleddene hen til samme tid, da *-lev*-byerne blev grundlagt (jfr. *Vemmelev*, *Årslev*, *Hammelev*, *Villerslev*, *Ørslev*), og det, at flere af dem har givet herreder navn, tyder også på gammel tid. På den anden side kan *Jonsjö*, *Farsø* og *Hjortshøj* sikkert ikke gå tilbage til hedensk tid.

¹⁾ Sml. *Mannehiuw* som marknavn i Malt sogn (nu Mandehöjgård).

Höjnavnene her kan da næppe bære den begravedes navn, men må have navn efter en ejer. Det ser da ud, som om denne gruppe egentlig burde spaltes, men det lader sig næppe gøre med sikkerhed.

Fra den lydlig side er her grund til at gøre opmærksom på, at vi her finder meget få former, der viser tilbage til *-ugh* eller *-igh*. Dette kan hænge sammen med yngre oprindelse, men det behøver kun at betyde, at den store gravhøj, som bebyggelsen oprindeligt fik navn efter, stadig bevarede mindet om navnets egentlige betydning i folks tanker. Det er vel netop også denne anselige høj, der har gjort, at mindst tre herreder har valgt en af disse byer til tingsted og fået navn efter den.

Til offerhöje knytter en anden række navne sig. Nogle af disse er ældgamle, som de to *Nærå* på Fyn (Njord) og *Gevnø* (Gevjon) og *Toröje* på Stævns. I *Toröje*, ligesom i de jyske *Torrild*, *Törrild*, har vi gudens navn uden *-s*, og dette tyder sikkert på høj alder; lige så meget jeg kan billige, at folk har ønsket at slippe for den grimme skrivemåde *Tåröje* (jfr. *Bråby* for *Broby*), lige så bestemt misbilliger jeg, at de har begyndt at kalde tvillingbyerne *Torshøj*; dærved forsvinder både den ægte sjællandske form for efterleddet og det oldtidsagtige ved sammensætningsformen, og det gamle mærkelige navn stilles på linie med et nyopdigtet stationsnavn i Vendsyssel. Muligvis er, som H. V. Clausen har gjort mig opmærksom på, det jyske *Njær* også en Njords høj, ligesom *Nærå*.

Yngre end disse er sikkert navnene med *Tors-*, *Torshög* i Halland, *Torsie* i Skåne (hvis efterleddet er *höj*; de gamle former kunde tyde på, at det er *eke*, egelund), *Torsø* ved Hammel og ved Grenå. Men også de tilhører dog åbenbart hedenskabets tid.

Den yngste udløber af de hellige højnavne er *Korsø* i Himmerland; er det en gammel hedensk hellig høj, som man har rensset ved at rejse et kristent kors på den? Man har jo andensheds fra eksempler på noget lignende.

Større end nogen af disse grupper er en tredje, og med den kommer vi nok til det, som fra først af er grundlæggende. Fra

lydformens side kendetegnes den ved, at en mængde af dens navne gå tilbage til *-ugh* eller *-igh*, og dette vil igen sige, at de høje, der havde givet navnet, allerede tidlig var gået ud af beboernes bevidsthed som noget ejendommeligt. Det har ikke været vikingetidens vældige gravhøje, men mindre høje, som ikke på den måde fastholdt opmærksomheden, ja måske var mange af dem allerede tidligt helt udjævnede. Allerede dette tyder på høj ælde. Men dertil kommer så forleddet, som i mange tilfælde intet tilsvarende har i de nordiske sprog i den tid, da vi kender dem gennem skriftlige efterladenskaber. Kun ved at drage de andre beslægtede sprog med ind i undersøgelsen kan vi få en mere eller mindre sikker fortolkning af dem. Således betyder *Vessige* i Halland og *Oxie* (ældre *Osoghe*) i Skåne vist bægge »højene på det fugtige sted« (sml. *os* væske, saft, og gl. tyske ord på *was-*), *Arrie* i Skåne og *Arnöje* på Sjælland »højene på den åbne, flade plads« (sml. oldnord. *arinn*, litau. *óras*- åben plads, lat. *area*), *Gessie* i Skåne, *Gershøj* ved Roskilde og *Gasse* i Sønderjylland »højene på den tørre jord« (stammen *gas* »så tørt, at det rævner«, er helt tabt i de nord. sprog, men findes i tysk), *Malmø* (og vel også *Måløv*) »grushøjene« (af et ord, der er i slægt med *mile*, sandbanke), *Skellerød* på Sjælland (ældre *Skelwerhøve*) »højen med afsatser, bænke« (sml. det mytiske navn *Hliðskjalf*, hvad H. V. Clausen har henledt min opmærksomhed på, og eng. *shelf*), *Fladie* og *Flädie* i Halland og Skåne¹⁾ »højene på fladt land«, *Grevie* (5 i Skåne), *Greve* (Sjæll.) »den udgravede høj« eller »højene ved kløften«, *Holmeja* i Skåne »højene på holmen« eller måske »de kuplede høje« (jfr. lat. *culmen*), *Lagø* i Nordsjæll. »de lave høje«, *Vintrie* i Skåne »de fugtige høje« (*vinter* betyder egl. regntid), *Isie* i Skåne, *Ishøj* på Sjælland »de isdækkede høje«, *Måre* på Fyn »grushøj« (*morth* grus, også et uddød ord, der findes i andre stednavne). Til plantevæksten hentydes i *Veddige* i Halland (vidje?), *Hyllie* i Skåne (hyld), *Egöje* på Sjælland, *Egå* ved Århus (eg), *Elmue* på Stævn's (ælm), *Linå* og *Hasle* i Jylland (lind og hassel), *Bromme*

¹⁾ Også en nu forsvunden by ved Store Heddinge hed *Flädie*.

på Sjælland¹⁾ (brum kaldes de spæde grene på lyng o. lign.), *Lyngå*, *Lyngså* i Jylland (lyng), *Trä*, *Markie* i Skåne (træ, mark \circ : skov eller måske grænse), *Holtug* på Sjælland (holt \circ : lund), også *Fosie* antyder vel låddenhed (sml. bornh. *fjösbenad*, låddenbenet om fjerkræ). Enkelte dyrenavne findes også, som *Fuglie* i Skåne (fugl), *Pughøj* i Sønderjylland (puge \circ : tudse). Endvidere *Langå* (Fyn og Jylland), *Mørkhøj* — *Mørkøv* (Sjæll., om Mørke i Jylland har haft *-høj*, er tvivlsomt), *Topshøj* og formodentlig *Rynkevang* (Sjæll.), muligvis *Henne*, *Strellov*, *Felle* (Jyll.) og måske endnu flere.

Til disse slutter sig endvidere *Saløv* (*sal* kan være naturnavn, men er vel snarest »bygning, tempel«), *Virkie*, *Stävie*, *Fjälle*, *Husie* i Skåne, *Grenå* i Jylland (virke, stav, fjæl, hus, grind — altsammen sigtende til bygningsværker ved højen).

Denne gruppe, hvor forleddet hyppigst angiver naturforhold, undertiden menneskeværk, svarer i betydning næsten helt til de almindelige forled til *-by*, men viser ved sit ordforråd adskillige hundredår længere tilbage i tiden. Der er sikkert jævnaldrende med de ældste af de navne, som har gudenavne til forled, og langt den største del af de herhen hørende byer er da også kirkebyer, medens kun en (*Oxie*) er blevet herredsby.

Nogle af navnene (som *Topshøj*, *Pughøj*) gör dog et afgjort yngre indtryk og må vel sammen med *Olde* på Ærø (*old* udmark), *Fredshög* i Skåne (skal efter gammel hævde holdes hegned af naboerne; *Fredsø* på Mors?), *Jorhøj* i Nordsjælland (og et forsvundet *Hjordhøj* i Tolstrup sogn i Vendsyssel, af *hjord*), *Myrhøj*, *Pisselhøj* og *Hvilshøj* i Jylland regnes for nydannelser, snarest sådan, at en i forvejen navnefæstet markhøj har givet navn til en udflytning. Alle disse er også småbyer.

Til den ældste gruppe slutter sig dærimod sådanne jyske navne som *Tavlov*, *Stodov* på Helgenæs og *Sædov* nord for Randers fjord både på grund af efterleddets stærke svækkelse, og fordi forleddets betydning på grund af ælden næsten ikke er til at tyde med sikkerhed.

¹⁾ Om det skånske *Bromma* hører hertil, er meget tvivlsomt.

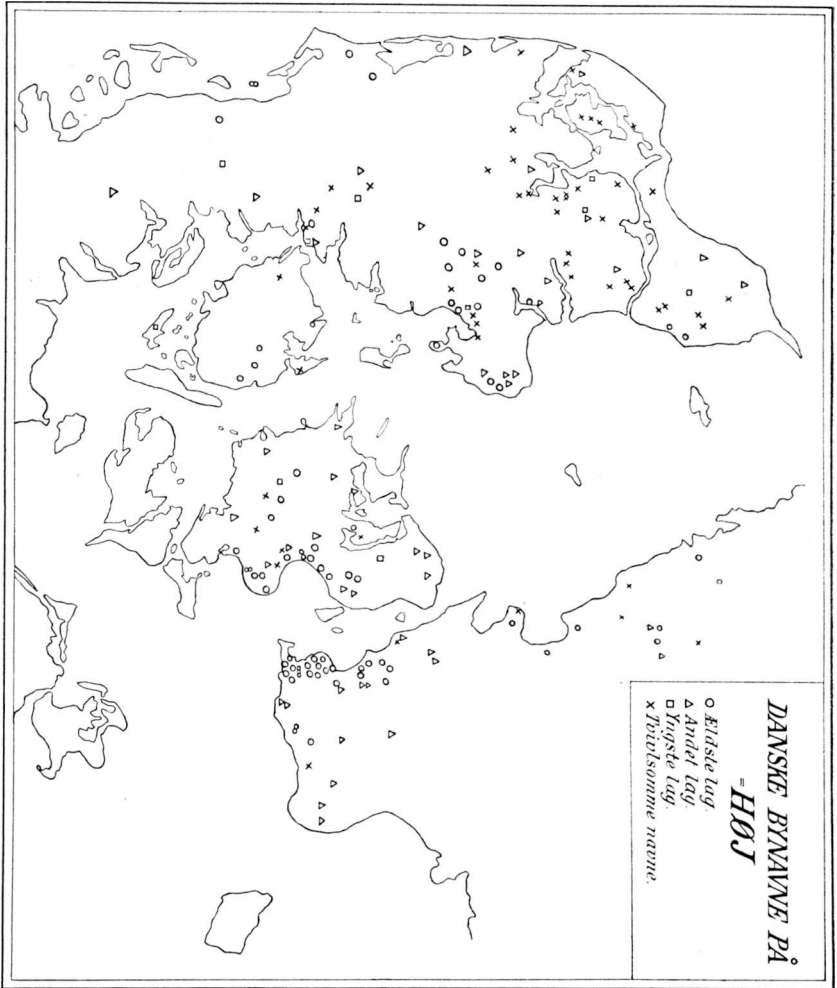
Vi får da væsentlig tre klasser af landsbynavne på *-høj*; den første har til forled et ord for naturforhold eller menneskevirken, enkelte gange et gudenavn, og den er åbenbart en god tid ældre end den historiske tids begyndelse. Den anden har til forled et personnavn eller enkelte gange gudenavnet *Tor* med *s* tilføjjet, og efter navnene at dømme har den sin rod i den ældste vikingetid, selv om den rimeligvis strækker sig til noget senere tider. Den tredje endelig har et mere tilfældigt præg; gennem den står de gamle bynavne på *-høj* i forbindelse med benævnelser på de høje, der lå og ligger ude på bymarkerne.

Hvis man vil kaste et blik på det kort, hvor jeg har forsøgt at inddеле disse navne i de tre klasser, vil det være klart, at den ældste har sit hovedtilhold omkring Øresunds brede del, særlig på den skånske, men også på den sjællandske side. Dærfra går udløbere mod nord op igennem Halland og mod vest over Midtsjælland, Nordfyn og Sydjylland, helt over til Vestjylland. Omkring Århus er der som en hel koloni med aflæggere spredt op ad østkysten. På Nordsjælland og Sydvestsjælland, Sydvestfyn, Nordjylland indenfor kysten og på Sydøerne findes ingen sikre eksempler på disse navne. Dette tyder stærkt på, at de egne, der har dem, må have haft et stærkt kulturfællesskab.

Mellem denne klasse og den anden er der nu åbenbart en forbindelse. Den slægtsfølelse og selvfølelse, som også runestenene bærer vidner om, giver sig udslag i opkaldelse af bygder efter den høvding, som ligger begravet dær. Men man benytter ikke denne navnegivning over hele landet, rækkerne af disse navne synes overalt at støtte sig til navne af den første række, blot at de breder sig en hel del mere. Store dele af Jylland, Sydvestfyn, Sydøerne og Nordøstskåne er stadig uberørte af denne opkaldelsesmåde — muligvis fordi de endnu i den ældre vikingetid lå hen som skove og heder.

Den yngste art af *-høj*-navne har dærimod også geografisk et ganske tilfældigt præg. For at kunne vurdere den, skulde man egentlig inddrage navnene på enkeltliggende høje i undersøgelsen, men dette lader sig ikke gøre, bl. a. af den grund, at vi grumme sjældent kender gamle former af disse navne.

Endelig viser kortet, at de tvivlsomme navne i det hele falder godt geografisk sammen med de ægte, en ting, som taler til fordel for at opfatte dem som virkelige navne på *-høj*.

EFTERSKRIFT

af H. V. CLAUSEN.

Dr. Marius Kristensen er i ovenstående afhandling væsentlig med sproglige våben gået løs på de gamle stednavne på endelsen høj, der tildrager sig opmærksomheden både ved det tilsyneladende uregelmæssige i deres forekomst indenfor det gamle Danmarks grænser og ved det ofte ugennemtrængelige i deres forleds oprindelse, hvad der tyder på, at ialfald endel af dem må være meget gamle. De findes topografisk set mange i tal og nær samlede på både den sjælandske og den skånske kyst af Øresund og i en tredje—fjerde gruppe talrige og concentrate-rede i egnen nord for Århus og om Kolindsunds udløb; deres øvrige udbredelse er mere spredt og i store dele af landet savnes de næsten helt, således i Østskåne, på de sydlige Øer, i det meste af Fyn og i Østjylland i kystegnene syd på fra Århus til Randsfjord, hvad der står i skarp modsætning til, at de træffes så samlede umiddelbart nord for Århus.

Ved studiet af disse navne på -høj som af alle andre stednavneformer kommer det imidlertid ikke blot an på sprogligt at opløse dem eller isoleret fæstne dem på kortet, men også på at se dem i forhold til andre stednavne, som omgiver dem eller som de danner samfund med. Jeg skal for nogle enkelte -højs vedkommende antyde, hvad man ved en sådan behandlingsmåde og ved at tage hensyn til historie og oldtidsliteratur mulig kan få ud.

Johs. Steenstrup har æren af at have grundlagt det topografiske studium af vore stednavne, bl. a. ved sin undersøgelse af -lev, der hører folkevandringstiden til. Men han er ikke bleven opmærksom på, hvor interessant udbredelsesmåden af -lev er, idet den sikkert fra Sjælland som midtpunkt har bredt sig til Nord- og Øst-Fyn, til Østjylland og Limfjordsegnene, til Skåne og højt op i Gøtalandene, ofte ledsaget af -løse. Man skulde tro på en erobrings- eller koloniseringseksansion fra Sjælland. Heller ikke har han set, at -lev allevegne ligger enten samlet i grupper eller ordnet i kæder, fra kyst eller større vand-

løb indad i landet. I Fyn findes således -lev væsentlig som een stor gruppe på Sletten vest for Odense fjord og en anden øst for Odense ud til Kertinge Nor og Nyborg fjord. Indenfor hver af disse grupper ligger ret centralt et *Nærå*, Niartharhøghæ, en helligdom for guden Njord. En af de største -lev-grupper i Jylland findes ved Gudenå i Hovlbjærg herred; den ledsages af et Njær, hvis form fra 1478 i forbindelse med en torp, der er udflyttet fra den, Nærraadz-torp, tydelig fortæller om en lignende helligdom. Også andre steder i Jylland findes absolut knyttet til -lev-bygder, vel ikke Njords høje, men Njords lunde, og går vi til Skåne og op i Sverige er det samme tilfældet, blot kan her -høj og -lund erstattes af -vi. Vi kan nu slutte, at -høj med dette gudnavn til forled er opstået samtidig med -lev-bebyggelsen.

En anden sammensætning med -høj, der er knyttet til bygderne med -lev (og -løse) som hovedendelse, er *Malle*; Maløghæ i Sjælland, Malugh i Himmerland; Malii (læs Malu) ved Varde, to Maløga i Vester Gøtland og et i Værmland; vel også Måle i Fyn.

Mal- i disse stednavne er altid — og nu sidst af Dr. Kristensen — tolket som sammensat med »mal«, sand, grus, mel. Det forekommer betænkeligt, da dette gamle ord så godt som aldrig bruges til at vedføjes andre endelser. Vi har aldrig Malnæs, Maløre, Malodde, Malvig, Malbjærg, Maltofte, hvad der dog kunde synes naturligt, hvor jorden var gruset eller sandet. Det eneste eksempel som anføres foruden Mal-høj er sognenavnet Malgesanda i Øster Gøtland, som imidlertid må komme af sønen Malgen lige ved kirken, hvor g synes at høre med til stammen. Og i Malgesanda kan da ikke både forled og efterled gå ud på det samme: grus og sand. Nej, her møder os det oldnordiske ord mál, der betyder ting, stævne. I sydgermansk genfindes bægge led af Malhøj nøjagtig i mallobergus i den saliske lov. Med den saliske lov er vi i folkevandringstiden, med stednavnene på -lev ligeså. Som Nærå har været gudevi i disse tider, har Måløv været tingsteder. Vi træffer altså igen -høj som stednavneendelse i visse tilfælde skrivende sig fra folkevandringstiden.

I Sjællands hjærte ligger øens gamle tingsted Ringsted. Hvad

om tinget er blevet flyttet hertil fra et andet nærliggende sted? En halv mil syd for Ringsted ligger *Skellerød*, hvis middelalderlige former imidlertid er Skelwerhøwe og Skylffuerøghe. Landsbyen ligger i sognet Sigersted, til hvilket Siklingsagnene er blevet fæstet. Men forledet her må jævnføres med svenske stednavne som Skälby, der er blevet tydede af Lällfler¹⁾, og danske som Skelby og Skelle. Den svenske forsker afleder forledet af det samme ord for højsæde, som vi har i Odins Hlidskjalf, der forekommer som i Norge (i Ullensvang i Hørdafylke). Her i Skellerød kan kongerne i Sigersted eller hvor nu Sælands Herskere har holdt til, have »siddet på høj«, som Saxo lader Balder og Høder »fra toppen af en høj give kundgørelser til det rådspørgende folk«. Herom og om andre lignende bemærkninger i fortidslitteraturen siger Axel Olrik i Danske Studier 1909: Pladsen på højene er den form, hvorunder kongen viser sig i sin fulde kongelige værdighed Højen ligger nær ved kongsgården [her Sigersted], kongen har der sin daglige plads på et højsæde; her søger de af folket ham, der vil kræve hans afgørelse eller hædre ham som hersker.

Det skånske *Arrie* tolker dr. Kristensen som »højene på den åbne, flade plads«. Hvad om en ikke-sprogmand havde lov til at minde om den århaugr, grøde-høj, som nævnes i Ketilhængs-saga og på hvilken svenskerne særlig juleaften ofrede for at få et frugtbart år.

EN NAVNETEORI.

Af C. KLITGAARD.

FLERE af de Personalhistorikere og Genealoger, jeg i Aarenes Løb er kommen i Forbindelse med, synes at have dannet sig en Teori om Navneopkaldelser, der næppe er holdbar; navnlig ikke for det 17. Aarhundredes Vedkommende. Man gaar ud

¹⁾ Ark. f. nord. filol. X, 166 ff.; jfr. Brate, Namn och Bygd, I, 102.

fra, at Barnets Farfader (Farmoder) blev først opkaldt, derefter Barnets Morfader (Mormoder) og videre Oldefædre (Oldemødrene) paa fædrene Side og derefter paa mødrene Side, og man er altsaa tilbøjelig til at ordne Børnenes Rækkefølge paa Grundlag af en saadan Navneskik, naar man ikke kan komme til Kundskab om den ad bedre Vej.

Men min Erfaring er, at Teorien er urigtig for saa vidt Landbefolkningen i Jylland angaar.

Endnu i det 17. Aarh. og vist meget længere holdt den gamle Skik sig, at man fortrinsvis opkaldte døde Slægtninge; levede Barnets Bedsteforældre, opkaldte man Oldeforældrene, og var nogle af Bedsteforældrene døde, opkaldte man disse først.

I Forbindelse med det her anførte skal jeg nævne, at endnu i vore Dage anses Graviditet i visse Egne af Landet, f. Eks. Vendsyssel, for at være en Hindring for, at den paagældende Kvinde holder et Barn over Daaben; hendes Foster vilde i modsat Fald trives aandeligt og legemligt paa det døbte Barns Bekostning. Dette Forhold maa man ogsaa regne med ved »Faderstudier«.

ANMELDELSER.

KJERULFSKE STUDIER.

De af Postekspedient *C. Klitgaard* offentliggjorte »*Kjerulfske Studier*«, af hvilke 3. Hefte nu foreligger, er ikke blot en værdifuld Berigelse af den Faglitteratur, der studeres indenfor en snæver, genealogisk interesseret Kreds; ogsaa alle andre, som sysler med historiske Hjælpevidenskaber, vil her finde et omfattende Materiale.

I de sidste Aartier er den slægtshistoriske Forskning, som omfatter Borgerstanden, undergaaet en vidtrækkende Forandring. Uden at forringe Betydningen af de tørre genealogiske Arbejder, Stamtavlerne i egentlig Forstand, med eller uden nødtørftige biografiske Data, turde det vistnok nu være almindelig anerkendt, at kun den Slægtshistorie, der fremtræder med de skiftende Tidens Kolorit som Baggrund eller gennem en Vurdering

af de enkelte Personer søger at tegne den hele Slægts Fysiognomi, bærer et virkeligt videnskabeligt Præg. Dette vil yderligere forstærkes, naar biologiske Undersøgelser engang ad Aare kommer til.

Det er saare naturligt, at den ældgamle Bondeæt Kjørulfs Historie har fundet en Skildrer. I Fortalen fortæller Forfatteren, hvorledes Slægtens Medlemmer ikke blot tidligt spredtes over de nordiske Lande, men senere fæstede Bo i Vesten og i det fjærne Østen, hvorledes de træffes som hollandske Købmænd, som Officerer i Karl XII's Armé, som islandske Låndmænd eller som katolske Præster og Munke i Spanien og Portugal. Hertil kommer, at Navnet har været stærkt repræsenteret indenfor den dansk-norske Embedsstand, alene i Wibergs Præstehistorie opføres saaledes 32 Kjørulf'er. Altsammen Omstændigheder, som nok kan friste en Personalthistoriker, der ikke viger tilbage for en endog usædvanlig omfattende Opgave.

For adskillige historiske Arbejders Vedkommende gælder den Sætning, at kun Forfatteren selv er i Stand til at anmelde sit Værk. Hvad »Kjørulfske Studier« angaar, vil det let kunne indses, at en virkelig Kritik ikke kan fremsættes uden en Indtrængen i Emnet, der falder helt udenfor en Anmeldelses Grænse. Der skal her kun gives ganske enkelte refererende Meddelelser om de foreliggende Hefters Indhold, Hensynet til Pladsen maa jo desværre tages i Betragtning. Den, der selv i en Aarrække har kæmpet mod de Hindringer, som et personalthistorisk-genealogisk Stof saa ofte frembyder, vil ved første Øjekast være klar over, at Hr. *Klitgaard* har haft store Vanskeligheder at overvinde. De talrige Kilder, som citeres, viser, at der vel som oftest er gjort, hvad der kunde gøres for at besvare alle foreliggende Spørgsmaal. Megen Reservation overfor Hypoteser og uhjemlede Paastande forlener »Kjørulfske Studier« med den Tilforladelighed, som allermindst tør savnes i et personalthistorisk Skrift. Forfatteren, der gennem lange Tider har samlet Stof til dette Arbejde og som ved Studier af utrykte Kilder, gennemplojede i andre Øjemed, yderligere tilfældigt har kunnet supplere dette Stof, lægger Hovedvægten paa at belyse Kjørulf-Slægten fra Middelalderen og ned til Tiden omkring Aar 1800.

Den vendsysselske Bonde *Peder Laursen Dyrskjøt* (f. 1630, † 1707), der var en ivrig Genealog og som paa mødrene Side var beslægtet med Kjørulf'erne, har efterladt sig en Del Bidrag til Slægtens Historie (Universitetsbibliothekets Additamenta 117 fol.); desværre synes en Bog, hvori han har optegnet 16 genealogiske Tavler over Slægten, nu at være gaaet tabt.

Navnet Kjørulf, den Form som Hr. *Klitgaard* benytter efter

at have anført henvend en Snes forskellige Varianter, er sammensat af *Kjær* og *Ulv*. Det første Led anføres som antagelig staaende i Forbindelse med *Kjær Herred*, det sidste er Dyrenavnet. I det 16. og 17. Aarhundrede førte Medlemmer af Slægten ofte en springende eller gaaende *Ulv* som *Vaaben*, ligesaa ofte dog almindelige *Bomærker*. At der om en saa gammel Slægt Hayes endog flere forskellige Traditioner om adelig Herkomst, er næsten selvfølgelig, bevises kan dog ingen af disse. Allerede i det 15. og 16. Aarhundrede er der imidlertid Tale om en Storbondeæt, hvis Medlemmer indgiftede sig i jevnbyrdige Slægter eller i Lavadelen (*Griis, Børialsen, Munk, Harbou* o. fl.). En noget apokryf *Anders Ulff* eller *Anders Kjærulfs Søn Anders Andersen Kjærulf* var Foged i *Kjær Herred* omkring 1450. Han var maaske Fader til Skipper *Klements Moder* og synes at have haft mindst tre Sønner: *Peder, Jens* og *Anders*. Om den førstnævnte vides intet, *Dyrskjøt* beretter, at han havde to Sønner, fra den anden Søn — *Jens* — stammer »*Kornumgaardlinien*«, der først behandles. Gentagne Gange ses det, at kvindelige Slægtsmedlemmers Afkom har optaget Moderens Navn, en *Maren Nielsdatter* (f. ca. 1630, † 1699), der rimeligvis tilhørte den nævnte Linie og som var gift med *Jens Pedersen af Sterup Nørgaard*, blev saaledes Stammoder til Slægten *Kjærulfs kognatiske »Glinvadlinie«*.

Anders, den tredje af de tre ovennævnte Brødre, ligesom Faderen Foged i *Kjær Herred*, blev Stamfader til en talrig Efter-slægt, baade agnatiske Linier og kognatiske, som antog Navnet. En Sønnesøns Søn, *Niels Mortensen Kjærulf*, der skal have været Sorenskriver i *Halland* paa *Christian IV's Tid*, blev Stamfader til den hallandske Linie. Hans Søn *Morten Nielsen Kjærulf*, der var Præst, blev efter de skaanske Provinsers Afstaaelse sit ny Fædrelands trofaste Søn. Af hans tolv Børn faldt to Sønner som Kaptajner ved *Pultava*, i hvilket Slag en tredje Søn deltog som Præst, én Søn blev som Major skudt i en Træfning i *Polen*, én faldt som Kaptajn ved *Narva* og én døde af de *Saar*, han fik i Slaget ved *Wiborg* 1710. En Sønnesøn, Oberstløjtnant *Morten Frederik Kjærulff*, i *Sverige* stavedes Navnet saaledes, blev i 1772 adlet med Navnet *Kjærulff von Wolffen*. Hans Efterkommere uddøde i 1887.

Trods megen Møje er det ikke lykkedes Forfatteren at finde den stærkt udbredte »*Nørholmlinie*«s Forbindelse med de ældste Led af Slægten. Som antagelig Stamfader opstilles *Bertel Andersen Kjærulf* i *Aslund* (f. 1528, † ca. 1570), Sønnesøn af den førstnævnte Foged i *Kjær Herred Anders Andersen Kjærulfs* tredje Søn af samme Navn og i samme Embede. En Gren af

denne Linie har i Norge talt mange højt ansete Medlemmer, saaledes Komponisten *Halfdan Kjerulf* (f. 1815, † 1868), hvis Buste er rejst paa den efter ham opkaldte Plads i Kristiania, den betydelige Mineralog og Geolog, Professor *Theodor Kjerulf* (f. 1825, † 1888) og norsk Statsminister i Stockholm, Generalfelttøjmester og Generallojtnant *Otto Ricard Kierulf* (f. 1825, † 1897). Som det ses, er Navnets Stavemaade stadig varieret.

Blandt Efterkommerne af et af Kornumgaardliniens kvindelige Medlemmer nævnes Herredsfoged i Kjær Herred *Lauris Pedersen* († ca. 1639), der ikke vides at have ført Navnet Kjærulf. Hans Sønesøn *Laurids Mortensen Kjærulf* (f. ca. 1647, † 1729), ejede Wiffertsholm og blev i 1724 tilligemed sin yngre Broder, *Anders Mortensen Kjærulf* (f. 1662, † 1735) optaget i den danske Adelstand. Den førstnævnte, da ældgamle Mand, havde paa dette Tidspunkt kun to Døttre, begge disses Mænd, *Jesper Jespersen* til Høgholt og *Severin Hansen Benzons* til Havnø, var imidlertid tidligere blevet nobiliterede, hvad der vel nok har opmuntret Svigerfaderen til at søge om samme Æresbevisning, der kostede ham og Broderen hver ca. 400 Rdlr. Anders Mortensen Kjærulf ejede en Række nordjydske Herregarde. Han overlevede alle sine Børn, af hvilke de fleste døde som smaa. Den gifte Søn, Kancelliraad *Søren Kjærulf* (f. 1693, † 1730), havde kun et Barn, *Andrea Kirstine Kjærulf* (f. 1730, † 1806), der i sit Ægteskab med Assessor *Henrik Hjelmstjerne* blev Moder til *Agnete Marie Hjelmstjerne*, gift med Grev *Marcus Gerhard Rosencrone*, Opretteren af den Hjelmstjerne-Rosencrone'ske Stiftelse, hvis Direktion har støttet Udgivelsen af »*Kjærulfske Studier*«.

Foreløbig er endvidere behandlet »*Aslundlinien*«, der stammer fra den ovennævnte Bertel Andersen Kjærulfs Datter, *Anne* (f. 1556, † 1641), som i Ægteskab med *Lars Ovesen Jensen* fødte Sønnen *Bertel Laursen Kjærulf* i Aslund (f. ca. 1582, † 1672). Han blev denne Linies Stamfader. Ogsaa »*Vestbjerglinien*« er kognatisk, dobbelt nedstammende fra Slægten. Om »*Aalborglinien*« vides det ikke, hvorvidt den har faaet Navnet fra Faderen eller Moderen, kun to Sødskende, men ikke disses Forældre kendes. »*Kertemindelinien*« er det heller ikke lykkedes at bringe i Forbindelse med den egentlige Slægt.

Blandt de slægtshistoriske Arbejder, som i de senere Aar har set Lyset, indtager »*Kjærulfske Studier*« en fremtrædende Plads. Neppe noget andet Værk, der omfatter en ikke-adelig Slægt, har i saa høj Grad som dette stillet Krav til Forfatterens Sporsans, Taalmodighed og Grundighed, en Fortsættelse vil blive

modtaget med almindelig Interesse og maa saaledes i høj Grad ønskes. Det er Arbejder af denne Art, der hævder det genealogisk-personalhistoriske Studiums Berettigelse.

Poul Bredo Grandjean.

ARKITEKTURHISTORISK LITTERATUR.

Tysklands arkitektonisk og kunstindustrielt interesserede Læseverden er så stor, at den kan bære de kostbareste og fineste Billedpublikationer og samtidig skaffe sig talrige og meget gode populære Bøger for en billig Penge. Både mellem de kostbare og de billige finder man ypperlige Arbejder (af de sidste især Arkitekturhistorie i Serien: *Aus Natur und Geisteswelt*), men det lader sig dog ikke skjule, at Kvalitet og Kvantitet ikke altid stemmer overens. Det lette Bogsalg fremlokker en Art »populære« Illustrationsværker, som ikke just altid er populære i bedste Forstand, og betegnende nok er Tyskerne selv blevne betænkelige ved Fænomenet¹).

Et typisk Exempel på en sådan populær Billedbog er Dr. *Edwin Redslobs »Alt-Dänemark. Architektur und Kunstgewerbe«* (München 1914), der indeholder 320 Illustrationer til 30 Sider Text. For en overkommelig Pris (30 Mark) får man virkelig her et rigt Billedstof, og da vi i Danmark vanskelig kunde udgive et sådant Værk, må vi i første Række glæde os over, at vor Fortids gode Kunst gennem Billederne bliver almindeligt kendt i Tyskland. Men i denne Glæde blander der sig dog nogen Misfornøjelse, når man stifter nøjere Bekendtskab med Bogen, thi så bliver det unægtelig klart, at Forf. kun har et ret overfladisk Kendskab til Danmarks Fortidsminder. Uden at gå i Rette med Værkets Gruppering (Baukunst, Raumkunst, Möbel), med Billedvalget eller med Texten, der taler meget om Begrebet »Dansk Kunst« uden at gøre det stort klarere, hvad dansk Kunst egentlig er, skal Anm. nøjes med nogle Bemærkninger til Billederne og deres Underskrifter. At Hørning (Font) bliver til Hjørring, Valløby (Gavl) til Vallo, Badstuen (Portal) til Frederiksborg og Staldmestergården (Portal) til Kristiansborg, er naturligvis kun Smating, men pudsigt virker det, når der pludselig dukker op et hidtil fuldstændig ukendt »Schloss Vamdrup« i Jylland, og Fejlene har fået Lov til at brede sig meget stærkt. Fonten i Magleby på Møen er ikke

¹) Sml. f. Ex. en Anmeldelse i Zeitschrift für Geschichte der Architectur Bind 5, S. 160, af E. Sauer mann: *Alt-Schleswig-Holstein*. 1912.

af Kridsten, men af Gullandskalk, Lillehedinge er ikke en »gotische Backsteinkirche«, men tillige en af vore interessanteste romanske Landsbykirker, Frederik 5's Kapel er af gode Grunde ikke bygget af Harsdorff 1825, men fuldendt i dette År efter Harsdorff's Tegninger fra 1770'erne. Skulde man foruden direkte Fejl rette Misforståelser og Mangler, vilde Anmeldelsen svulme op til en lille dansk Arkitekturhistorie, og den sidstnævnte Unøjagtighed anføres kun som et blandt flere Exempler på, at Doct. Redslob næppe kan have dannet sig nogen klar Forestilling om to så betydelige Arkitekter som Jardin og Harsdorff. Det er måske ikke et Tilfælde, at Indledningens Litteraturfortegnelse hverken nævner Weilbachs Kunstnerlexikon, Ældre nord. Architektur eller Architekten. Man vægrer sig ganske vist ved at tro, at det er muligt at behandle dansk Arkitektur uden at kende disse Værker, men der lader sig næppe finde nogen anden Forklaring på, at Hornung og Møllers Palæ i Bredgade, Østasiatisk Kompagnis Hus, Glorup, Amalienborg-Volièren, Herkulespavillonen og det gule Palæ afbildes uden at få tillagt deres velkendte Arkitektnavne. Ikke bedre er det, at Forf., trods sit bestemt fremhævede Princip at udelukke fornyede Bygninger, gengiver ikke blot Ribe Domkirkes Vest-façade og et rekonstrueret Interiør fra Borgmestergården i Århus, men endogså et Misfoster som Vemmetoftes helt i moderne Stuk og Cement udførte (og nu forøvrigt ganske ændrede) Façade; et Arbejde af Arkitekt Zeltner ophøjes herved til et typisk Exempel på dansk Arkitektur i »2. Hålfte des 16. Jahrhunderts«! Efter dette bliver man unægtelig så hårdet, at man ikke forbavses over at finde et Bord fra Tiden ved 1850 afbildet mellem Rokokomøbler »aus der Mitte des 18. Jahrh.« (S. 161) eller ved Side 151 at se en Himmelseng »vom Anfang des 18. Jahrhunderts«, der er samlet af en Rokokohimmel, et Par Havefigurer fra omtrent samme Tid, nogle Hermer i Bruskarok (c. 1650) og et Par Gavlfyldinger af en Kiste fra Slutningen af 1550'erne! Skulde man bedømme den kendte tyske Grundighed efter disse og lignende Exempler¹⁾, vilde Dommen blive meget misvisende!

Når det ikke er blevet en eller anden dansk Videnskabsmand, der har optaget et sådant Arbejde, har det ved Siden af økonomiske sikkert også ideelle Årsager; Tiden er endnu ikke moden til at skabe et Værk af den behandlede Art. Der er i de senere År gjort talrige Iagttagelser, og gamle Misforståelser er rettede; Stu-

¹⁾ I Jolles: Alt-Holland (1913, første Bind af den Serie, hvortil Alt-Dänemark hører) afbildes som et hollandsk Møbel en middelalderlig Kiste i »Nationalmuseum, Stockholm«. Originalen er et fyensik Bondemøbel fra Tiden om 1550, der står i Nationalmuseet i København!

diæt er endnu i så livlig Vækst, at en udførlig Arkitekturhistorie meget hurtigt vilde blive forældet. Man må f. Ex. ikke tro, at Forskere som Löffler, Helms og Koch har sagt de sidste og afgørende Ord om Danmarks romanske Bygningskunst. Hvor mange Fund der endnu er at gøre, og hvor mange Spørgsmål der endnu skal løses, mærker man ved Læsningen af Museumsdirektør *M. Mackeprangs* Serie af mindre Afhandlinger i Arbog for nordisk Oldkyndighed 1914. »*Sonderjyllands middelalderlige Landsbykirker*«, som særlig drøfter de slesvigske Bygningers Forhold til samtidig dansk og tysk Arkitektur og klart påviser deres udprægede Danskhed, er et ypperligt Forsøg på at give en Oversigt over Landsbykirkerne i en enkelt gammeldansk Provins; skarpt fremhæves de lokale Ejendommeligheder, og netop ved at udskille stedlige Grupper af Bygninger og Døbefonte viser Afhandlingen den Vej, som må tilbagelægges for at kunne give en Oversigt over vore talrige og interessante Landsbykirker fra Valdemarstiden og udrede det endnu ikke tilfredsstillende løste Spørgsmål om deres Alder. Først når Monumenterne er studerede geografisk i alle deres Detaljer, når man har genfundet de enkelte Bygmestre og Stenhuggere, der har arbejdet på en Egn, kan man nå frem til en virkelig Oversigt og til nøjagtige historiske Resultater. I Afhandlingen om »*En romansk Teglstensgruppe i Vendsyssel*« behandler Mackeprang dernæst de ejendommelige Kirker i Hjørring, Børglum og Dronninglund samt de ti vendsysselske Landsbykirker af Mursten, der ligger som en Enklave mellem Nørrejyllands Granitkvaderbygninger, og kommer til det nye Resultat, at denne isolerede Gruppe gennem Vexelvirkningen mellem Domkapitlerne i Ribe og Børglum er påvirkede af Ribeeegnens Tufstenskirker. I mindre Studier besvares Spørgsmålet »*Er Spandet Kirke opført efter 1323?*« med et bestemt Nej; endvidere påvises »*Skaansk Indflydelse paa romanske Landsbykirker i Nord- og Østsjælland*«, og endelig nævnes en Række Exempler på »*Udvendig malet Dekoration paa middelalderlige Kirker og Renaissancebygninger*«, et hidtil næsten ganske upåagtet Forhold, idet Kalkmalerier i fri Luft kun dårligt modstår vort barske Vejrlig. At de virkelig kan findes på Murværk og især i gotiske Blendinger, maner til den yderste Varsomhed ved Restaureringer af blandingssmykkede Murflader.

Medens vore romanske Kirkebygninger efterhånden har fået en ret rig Litteratur, er vor sentmiddelalderlige Murstengotik til de seneste År vedblevet at være Forskningens Stedbarn; man har ladet sig skræmme af de stundom grove Enkeltheder og ikke haft Blik for de prægtige Helhedsvirkninger. Så meget mere må det anerkendes, at Cand. *Vilh. Lorenzen* har begyndt at optage de

danske Klostres Bygningshistorie til udførlig Behandling. Ifølge Værkets Plan skildres hver enkelt Munkeorden som et afsluttet Hele og i et særligt Hefte; foreløbig er udkommet som første Bind de danske Helliggåndsklostres og som andet Bind »*De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*« (1914), sluttende sig til Lindbæks Klosterhistorie. Hvad der i det foregående (S. 85) er sagt om det historiske Værk, kan til en vis Grad gentages om det arkitekturhistoriske. Netop fordi vort Kendskab til den hjemlige Gotik ikke er velfunderet, har det været nødvendigt at opløse Værket i en Række Monografier, og at give en sammenfattende Redegørelse for Gråbrødrenes Byggevirksomhed er ingenlunde let. Af Ordenens 29 Klosterhjem indenfor Danmarks gamle Grænser er der nu kun bevaret Stumper af 6—7 Klostre og kun 3 Kirkebygninger (Horsens, Nykøbing F., Ystad). Men fra et af de fuldstændigt forsvundne Klostre, S. Clara i Roskilde, foreligger der mærkelige Dokumenter om Middelalderens praktiske Byggeforhold, og fra tre af de nedrevne Kirker (Viborg, Odense og Svendborg), der trods Ordenens strænge Forskrifter har hørt til vore pynteligste Bygværker fra den yngre Middelalder, findes Tegninger, som tillader et ret indgående Studium af deres Arkitektur. Netop Udredningen af disse forsvundne Bygninger hører til Værkets interessanteste og bedste Partier. De egentlige Arkitekturbeskrivelser kunde man ønske noget nøjagtigere og præcisere, og Anmeld. skulde tro, at Lorenzen netop på Grund af sine lidt vel flygtige Murværksundersøgelser har gjort Klosterbygningerne i Slesvig for gamle; selv om det er rigtigt, at Dele af Klosteret når tilbage til Tiden omkring 1300, må store Partier sikkert være ombyggede i den seneste katolske Tid¹⁾. Uden indgående Kendskab til det behandlede Mindesmærke er det dog umuligt at diskutere de mange Enkeltiagttagelser, og efter at Anm. tidligere har måttet gøre en Del Indvendinger mod Værkets første Del (sml. Architekten 1914, Bind 16, S. 357), er der her mest Grund til at fremhæve, at Lorenzens Resultater vedrørende Franciskanerne står langt solidere.

Foruden en lille Opsats om den nedrevne Dominikanerkirke S. Lucius i Holbæk, hvis Bygningshistorie lader sig skrive på Grundlag af de under Nedbrydningen tagne Fotografier²⁾, må som et godt Bidrag til dansk Klosterarkitektur nævnes *Næstved St. Peters Kloster. To Afhandlinger udgivne af Herlufsholm Stiftelse i Anledning af 350 Aarsdagen for dens Oprettelse 1565 — 23. Maj — 1915* (Ikke i Boghandelen). Museumsinspektør C.

¹⁾ Jvfr. M. Mackeprangs Anmeldelse i Hist. Tidsskrift, Række 8, Bind 5, S. 447.

²⁾ Chr. Axel Jensen i Architekten, Bind XVI, S. 501.

Neergård rammer her en Pæl gennem den gamle og udbredte Fejltagelse, at det Benedictinerkloster, der senere fik Navnet Skovkloster, indtil 1261 skulde have ligget ved St. Peders Kirke i Nestved By, og påviser, at Klosterets Flytning fra By til Land må være foregået mindst et Par Menneskealdrer tidligere, medens Doct. Francis Beckett giver en Oversigt over Herlufsholm Kirke og dens Inventar, der trods sin korte og populære Form bringer forskellige nye Oplysninger bl. a. om Kirkens oprindelige fem Apsider.

Har det sidste Arstid således været frugtbart på større og mindre Bidrag til dansk middelalderlig Bygningshistorie, er heller ikke Renæssancetiden bleven forsømt. Der er udkommet hele to rigt og smukt illustrerede, kostbare Pragtværker om Christian 4's Slotte, Rosenborg og Frederiksborg, begge understøttede af Carlsbergfondet¹⁾. *Bering Liisberg: Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have* (1914, Trydes Forlag) bringer som Indledning en underholdende Opsats om Lysthuse i Almindelighed, og med indgående Brug af Regnskaber og mange andre Kilder gennemgår Rosenborgs Slotsforvalter og Museumsinspektør derefter Slottets Historie. Ikke mindst ved Studiet af Regnskaberne for senere Reparationer og Omdannelser er der kastet nyt Lys over Bygningens oprindelige Indretning, over dens bestemte Adskillelse mellem Kongens Privatbolig i Stueetagen og Rummene i de øvre Stokværk; til første Sal har der oprindeligt ført ydre Trapper, som nu er forsvundne. Men gamle Regnskaber er ikke altid lige gode Kilder, og Bering Liisberg er måske noget for tilbøjelig til at bygge alene på dem og f. Ex. at drage Slutninger af deres Tavshed²⁾. De har da også ført Forfatteren på Afveje ved Behandlingen af den Vrimmel af større og mindre Lysthuse, som gik forud for det store Lysthus; men i sidste Øjeblik er det lykkedes ham at finde afgørende og slående rigtige Forklaringer, og i en Efterskrift kan B. L. fastslå det interessante Faktum, at Rosenborg ikke er bygget i een Støbning, men i sine Mure rummer Rester af en lidt ældre Bygning, det første »store Lysthus«, der blev grundlagt 1608 og stod færdigt 1609, men som udvidedes og omdannedes 1609—15 og da efterhånden blev til det Rosenborg, vi kender. Med Rette fremhæver Forf. til Slut, »hvor nødvendigt det er at have et indgående, fortroligt Kendskab til alle Enkeltheder i en gammel Bygning for at vinde den fulde Forståelse af de den vedrørende Byg-

¹⁾ Sml. Anmeldelse af Jørgen Olrik i Historisk Tidsskrift, 8, 5, S. 436.

²⁾ B. L. slutter sig på Gænnen Made til, at Rosenborgs Spir ikke har fået Vindfløje før 1692 (S. 40); ved en ganske parallel Slutning af de foreliggende Kilder vilde man komme til det Resultat, at en Maler 1609 har malet Døre og Vindueskarme, som slet ikke var lavede af Snedkerne!

ningsregnskaber«. Men så rigtigt Resultatet end er, har han dog næppe meddelt alle sine Iagttagelser. Det er f. Ex. ikke oplyst, at man på Planen (S. 219) utvivlsomt ser en Stump af Gavlen på det ældste »store Hus« stående inde i det nuværende Slot; på anden Måde kan det næppe forklares, at Muren mellem det mørke Sovekammer og Frederik 3's Marmorsal er den sværeste Skillemur i hele Slottet. Vi får ikke nøjagtig Besked om den ældre Bygnings Materiale så lidt som om de nuværende Ydermures Sten; hvis det havde været Tilfældet, vilde B. L. ikke have angivet Skalmurens Tykkelse til 40 Millimeter, thi den må dog være mindst en halv Sten svær, d. v. s. 12 Cm. Lidt mere Kendskab til det rent bygningstekniske vilde have sparet os for denne og lignende Fejltagelser, og uden at ville forringe Værkets gode Sider må det også være tilladt at beklage, at Forf. ikke har fordybet sig i Rosenborgs Kunst; Beskrivelserne af Lofter, Døre og andet Bygningsudstyr er påfaldende korte; der er ikke gjort Rede for de vexlende Stilarter i Slottets Udstyr, og Sproget er næsten kemisk rent for Ornamentnavne og Udtryk for dekorative Detaljer. Det rige og gode Billedstof afhjælper selvfølgelig Manglen; men hvis Texten var bygget på et indtrængende Studium af Slottet og dets Udstyr, vilde Forf. næppe have henført de kinesiske Panelmalerier i Christian 4's Værelse til Slottets ældste Tid; medens selve Panelerne er oprindelige, er deres malede Dekorationer vel næppe stort ældre end det såkaldte Christian 4's Skrivebord, et Møbel fra Tiden om År 1700. Og også på andre Punkter bevirker dette Forhold, at det ikke er lykkedes Bering Liisberg at nå helt til Bunds. Spørgsmålet om Rosenborgs Arkitekt bliver således kun strejft.

I lange Tider har Spørgsmålet om de ledende Arkitekter for Christian 4's Slotte været dunkelt, og måske løses det aldrig helt. Men i Værket *Frederiksborg, udgivet af det nationalhistoriske Museum, Bind II, Slottets Historie af Francis Beckett*¹⁾ er Spørgsmålet virkelig rykket sin Løsning et godt Stykke nærmere. Det er betegnende for Doct. Becketts vidtspændende Viden og flittige Forskning, at man skal ty til en godt skjult Note i hans Værk (S. 257) for at finde en sandsynlig Hypotese om den kunstneriske Ophavsmand til Rosenborg og Ibstrup; meget taler for, at det er den ældre Stenwinkels Mestersvend, Willum Cornelisz, der i Årene efter 1607 virkede som Kongens Bygmester i København. Overbevisende er også Becketts Udredning af, at Hans Stenwinkel den ældre har udarbejdet Frederiksborgs Plan i de store Træk, men at den praktiske Udførelse efter hans Død 1601 er kommet

¹⁾ Som Bind I vil udkomme en Række Opmålinger af Slottet.

i andre og ringere Hænder, og at Slottets yngste Partier, Galleriet i Slotsgården og Forbygningen med den indre Slotsgrav samt Dele af Forborgen med det pragtfulde Porttårn, skyldes Sønnen, Hans Stenwinkel den yngre. Under alle Omstændigheder forklarer denne Formodning en Række af Frederiksborgs kunstneriske Ejendommeligheder, den ypperlige og virkningsfulde Helhed, de gennemgående sløje Enkeltheder og den kunstneriske Opblussen i de yngste Partier, hvis kraftigere Barok er stærkt påvirket af den yngre Stenwinkels Læremester, den bekendte nederlandske Arkitekt Hendrik de Keiser. På disse vanskelige Felter har B. bevæget sig med stor Finhed og Takt og løst Kildernes tilsyneladende Modsigelser og Gåder, f. Ex. vedrørende Galleriet inde i Slotsgården. Stundom er det vel gået Frederiksborgs Kunsthistoriker på lignende Måde som Rosenborgs Historieskriver; på visse Punkter er der næppe taget håndfast nok på Skildringen af selve Slottet, dets Sandstensskulpturer og dets Mursten. Hist og her, på underordnede Punkter, kan man også nære Tvivl om Becketts Resultater. Men det vilde være ubilligt at fæste sig derved. Thi Arbejdet viser både Forf.s store Fylde af kunsthistorisk og historisk Viden og hans Evne til at beherske og sammenfatte Stoffet, at bringe det mest mulige ud af magre Kilder og at fremstille de tørre Fakta i en pyntelig, velskreven og underholdende Form, der dog på dansk Maner stiller sig kritisk og nøgternt overfor sit Æmne. Det er utvivlsomt det modneste og bedste af Doct. Becketts Værker om dansk Arkitekturhistorie, og en heldig Skæbne har sat ham i Stand til også i det ydre at gøre Bogen så monumental og smuk, at den er en Pryd for dansk Boghandværk.

Danske arkitekturhistoriske Værker, som kræver et rigt Billedstof, finder vanskelig Vej ud til en bredere Læseverden; kun få køber dem, og færre arbejder dem igennem. Men så meget heldigere er det, at vi dog herhjemme kan skaffe Midler til at udgive så smukke Publikationer. Slige store Værker synes måske lige så upopulære som videnskabelige Småundersøgelser¹⁾, men betyder dog hver for sig Skridt fremad mod en dybere Forståelse af vore Fortidsminder og baner derved også Vejen for Folkets Kærlighed til og Glæde ved vor gamle Bygningskunst. C. A. J.

¹⁾ Den senere Tids Bidrag til nyere dansk Bygningshistorie indskrænker sig til mindre Tidsskriftsartikler i det fortjenstfulde Fagblad *Architekten*, hvis Bind XVI bl. a. indeholder Oplysninger om Frue Kirkes Spir fra 18de Aarh. og dets nu af Arkitekt Levy fundne engelske Forbillede, om Lerchenborg Have og om Hofteatret ved Christiansborg (af Fr. Schiøtt). I Bind XVII forekommer en nyttig Oversigt over Jardins og hans Elevers Arbejder samt et Referat af O. Sirén: »Nicodemus Tessin d. y. Studiereser i Danmark, Tyskland etc.» (1914), der indeholder interessante Domme over dansk Arkitektur på Christian 5's Tid.

NYT FRA VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER.

Notitser fra Museernes Verden.

Kunstmuseet har med Aaret 1914 begyndt at udsende et Aarskrift, der vil blive Landets stateligste Museumstidsskrift. Første Bind indeholder en Række rent kunsthistoriske Bidrag. Af dansk Kunst omtales særlig Arbejder af Købke og Frölich samt Kunstmuseets nyeste Erhvervelser af Malerier fra 18de Aarh.

Som bekendt udsender Direktør Emil Hannover aarlig et smukt og rigt illustreret Hæfte om »*Det danske Kunstindustrimuseums Virksomhed*«. For en stor Del er Museets Erhvervelser udenlandske, men ogsaa Exempler paa dansk Kunsthaandværk især fra 18de—19de Aarh. forekommer mellem dets Forøgelser fra Aaret 1914, der for en Del skyldes en betydelig testamentarisk Gave fra Lensgrevinde Henriette Rantzau. Af enkelte Stykker kan fremhæves et Stueur, signeret »A. D. Poulsen, Tundern«, en Sølvkaffekande fra Tiden 1750 med Ribe Bys Stempel og flere kostbare københavnske Sølvsager. Og til de danske Stykker kan maaske ogsaa regnes en emaljeret Laas til en Halskæde, der i Kunstindustrimuseet anses for italiensk eller sydtysk Arbejde, men som vist lige saa godt kan være dansk; de graverede Navnetræk er udpræget danske, og et ganske tilsvarende Smykke, som opbevares paa Nationalmuseet, er fundet i dansk Jord. Af den største Interesse er det, at Hertug Ernst August af Cumberland ved et Gavebrev har skænket vor Konge den cumberlandske Samling af slesvigske Snitværker, som danner en betydelig Afdeling af Kunstindustrimuseets Møbelsamling.

Vistnok første Gang i sin lange Levetid har den ærværdige *Rosenborgsamling* i Foraaret 1915 aabnet en Særudstilling af Kostbarheder, som ellers ikke er tilgængelige, persiske Pragttæpper og Brokader fra 16.—17. Aarh., yngre kongelige Dragter og Miniaturer. Det lille, flygtige Katalog var ikke Udstillingen værdig, men det indeholdt bl. a. interessante Oplysninger om Christian 4's Krone, hvorpaa Ornamentstikkeren Corvinianus Sauer synes at have arbejdet som Svend hos Didrik Fyren.

Om *Thorvaldsens Museum* og dets Styrelse har der, som flere Gange i de senere Aar, været livlig Diskussion, sml. Prof. Aarsleff: *Thorvaldsens Originalmodeller* (Berling. Tid. 31. Marts 1915), der

klargør, hvorfor de efter den populære Opfattelse »støvede« Gipsmodeller ikke lader sig rense. Forhandlingerne om en Nyordning af Museets Administration er endnu ikke tilendebragte.

I Berling. Tid. 30. Juni 1914 oplyste Læge I. W. S. Johnsson om *Medicinsk-historisk Museum*, hvis Aarsberetninger meddeles i »Ugeskrift for Læger«, at det nu fylder fire af de største Stuer i Frederiks Hospital, skønt det kun har en lille aarlig Understøttelse af Hjelmstjerne-Rosencrones Fond og ikke har kunnet opnaa Midler til at gøre Samlingerne offentlig tilgængelige. Det fremhæves, at talrige Institutioner og især Nationalmuseets 2. Afd. har støttet de Læger, som har arbejdet for dette Specialmuseum.

Paa Handelsministeriets Budget er der for Finansaaret 1914—15 bevilget 10,000 Kr. til et *Museum for Handel og Søfart* under Forudsætning af et lignende privat Bidrag. Som Direktør er valgt Cand. E. F. S. Lund, og Lokaler har Samlingen faaet paa Kronborg. Mod denne Plads har der rejst sig Stemmer bl. a. fra Søfartskredse, som hævder, at Søfarende vanskelig faar Lejlighed til at besøge Kronborg (Nationaltid. 30. Maj 1914), og Planerne synes i det hele at have Evne til at vække Kritik i Pressen (Berling. Tid. 7., 10., 22. Maj 1915). Handels- og Søfartsmuseet er imidlertid blevet aabnet 1. Aug.

Dansk Skolemuseum fejrede Jubilæumsaaret 1914 med en skolehistorisk Udstilling, hvis lille Vejledning giver en kort, men instruktiv Oversigt over vore gamle Skolehuse, skrevet af Lærer Laurits Pedersen i Helsingør.

I Østsjællands Folkeblad 17. Juni 1915 har Etatsraad Alfred Sørensen fremsat en Plan om en betydelig Udvidelse af *Køge Museum*, saaledes at hele den gamle Fattiggaards Areal inddrages til Museumsbrug.

Kallundborg og Omegns Museum har 1915 udgivet en illustreret Vejledning for Besøgende, ved Læge I. S. Møller. Samlingerne, der først blev paabegyndte for syv Aar siden, har ikke blot lokal, men ogsaa almen videnskabelig Betydning ved den righoldige, dygtigt samlede og godt ordnede Refsnæs-Afdeling.

24. Juni 1914 indviedes i Aarhus »*Den gamle Borgmestergaard*«, der efter først at være flyttet til Landsudstillingen 1909 nu har fundet sit blivende Sted i den tidligere Haveselskabshave

i Aarhus. Det gamle Bindingsværk fra 1597 er kommet forbavsende godt over den dobbelte Flytning; de uundgaelige Rekonstruktioner er udførte med Forsigtighed og Smag, saa at de ikke gør sig for stærkt gældende, og det samme kan siges om Interiørerne i det indre, der nu er genskabte i den fra Udstillingsaaret kendte Form, omend med Rettelser og Forbedringer. Det vanskelige Interiørsystem, der her for første Gang er gennemført i en dansk Provinsby, er brugt med megen Omtanke, og selvom naturligtvis ikke alt er fejlfrit, har det dog sin store Værd at se gammelt Bohave i tidsmæssige Omgivelser og rigtige Lysforhold. Under Arbejdet har Nationalmuseets 2. Afd. ydet Raad og Bistand, men Planens Gennemførelse skyldes dog udelukkende Aarhusianere. Bygningsarbejdet er ledet af Arkitekt Kühnel. Gaardens Indretning skyldes i alt væsentlig Translatør P. Holm, der har arbejdet ivrigt og smukt baade for Planen som Helhed og i alle Enkeltheder og nu fungerer som Borgmestergaardens Leder. Indtil videre staar den gamle Borgmestergaard som en selvejende Institution, hvis Formaal ifølge Fundatsen er »ved Institutionens Bygninger i Forbindelse med de i disse tilvejebragte Interiører af Billeder og originale Genstande, ordnede tidsmæssigt og svarende til de enkelte Bygninger og disses Rum, at illustrere Udviklingen af en dansk Købstads Borger- og Næringsliv fra Aar c. 1600, med specielt Henblik paa Aarhus«. Fremtidshaabet er at skabe en hel gammel Aarhusgade, og allerede nu staar Borgmestergaarden ikke ensomt; ved Siden af den har Aarhus Kommune genopbygget et andet, omtr. samtidigt aarhusiansk Bindingsværkshus, der maatte vige sin Plads paa Mejlgade for en Nybygning, og i dets Nærhed er rejst en Lade fra Sønder-Bjært i »de 8 Sogne« som Prøve paa sydøstjydsk Bulhuskonstruktion.

5. Februar 1915 døde Museumsforstander *I. A. Trostrup i Herning*, 83 Aar gammel. Som ung Landsbylærer fattede han den Plan at skabe sin Hjemstavnsegn et Museum, og det skyldes hans utrættelige og opofrende Samleriver, at Museet i Herning, der i en Aarrække havde til Huse i et Par Loftsrums paa Tinghuset, voksede sig saa stort, at det kunde flytte ind i og fylde sin selvstændige Nybygning. Han led gjerne Savn for at naa sit Maal, og han fortjente at se sit Arbejde kronet med Held. Den midtjydske Bondesamling, som han har skabt, vil bevare hans Navn gennem lange Tider.

Museet i Varde, der stiftedes 11. Maj 1912 af Grosserer Cornelius Stou i København, indviedes i sin ny, efter Tegning af Slotsarkitekten Th. Jørgensen opførte Bygning 20. Oct. 1914.

Museet paa Koldinghus fejrede 19. Febr. 1915 sit 25 Aars Jubilæum ved Udgivelse af et lille Festskrift af P. Eliassen, der levende skildrer Museets Vækst fra den første svage Begyndelse, indtil det nu raader over henved Halvdelen af Slotsruinen. 1890 var Budgettet paa 325 Kr., 1914 paa 4689 Kr.

I Landsbyen *Glud* Syd for Horsens Fjord har en Museumsforening i de seneste Aar ladet en gammel Bondegaard fra 1662, der var dømt til Nedrivning og ikke kunde bevares paa sin gamle Plads, flytte til et andet Sted i samme By, og paa Grundlag af de oprindelige Interiører er der her indrettet et Bondemuseum for Glud og Omegn. Man skulde tro, at det var tilstrækkeligt, naar saa at sige hver Købstad har sin kulturhistoriske Samling, og det er unægtelig et betænkeligt Fænomen, at vi nu ogsaa skal have Landsbymuseer, hvis Fremtid nødvendigvis maa blive usikker baade af økonomiske og endnu mere af personlige Grunde. Det vil blive vanskeligt i Fremtiden at skaffe slige Smaasamlinger en brugelig Leder! Men iøvrigt skal det erkendes, at Planen er ganske godt gennemført, og at dens Ophavsmand, Maler S. Knudsen i Glud, har arbejdet uegennyttigt og begejstret paa Samlingens Tilvejebringelse og Ordning.

Endelig er der her Grund til at erindre om, at der 17. Sept. 1915 er aabnet et nyt Kredsmuseum i *Haderslev*, efter at Samlingen i en Aarrække har været magasineret. I Hovedbygningen findes den righoldige forhistoriske Samling, og hertil er føjet flere nordslesvigske Bondebygninger dels i Kopi, dels i Original, med Interiører og Almuesamlinger. »Modersmaalet« skrev Dagen før Indvielsen: »Haderslev Kredsmuseum vil blive indviet i Borgfredens Tegn, mens Ufreden hærger Europa. Alle, som nærer Interesse for Sagen, vil ønske, at den rette Borgfreds Aand maa hvile over det fortsatte Arbejde paa dette Sted til Gavn og Glæde for mange.«

C. A. J.

LENSREGNSKABERNE OG DERES BENYTTELSE SOM HISTORISK KILDE.

Af THOMAS B. BANG.

SIDEN Pontoppidan for halvandet Aarhundrede siden udgav sin Danske Atlas, er der herhjemme fremvokset en saa frodig topografisk Litteratur, som næppe i noget andet Land. Købstads-, Herreds- og Sognebeskrivelser er skudt frem i Snesetal, og endda er deres Tal mange Gange overgaaet af de endnu speciellere topografiske Monografier i vore Tidsskrifter og Amsaarbøger. At der ved denne mægtige Litteratur er indvundet meget nyt Land for Studiet af vor indre Historie er sikkert, og ikke faa af vore topografiske Værker er ogsaa hvert paa sit Omraade Førsterangsarbejder¹⁾. Fremfor alt ligger dog hele denne Litteraturs Betydning i, at den, engang registreret, vil frembyde en uvurderlig Materialsamling til Studiet af hidtil næsten udyrkede Sider af vor indre Historie, f. E. den økonomiske.

Den, der som Forfatteren af disse Linjer ved en systematisk Gennemgang vil skaffe sig Klarhed over Indholdet og Betydningen af vor topografiske Litteratur, vil dog snart gøre den Erfaring, at Flertallet af vore Lokalhistorikere uforholdsmæssig meget benytter en enkelt Art Kilder, medens en anden formentlig betydelig interessantere og i hvert Fald langt mere lærerig

¹⁾ Med Fare for at fremhæve enkelte Værker paa andre jævnyrdige Arbejders Bekostning bør saaledes nævnes: Kinch: Ribe Bys Beskrivelse, Rasmussen: Optegnelser om Gisselfeld og Lütken: Langeland.

Klasse, kun spiller en forsvindende Rolle som Kilde. Der tænkes her paa Tingbøger og Lensregnskaber, for hvilke sidste jeg gerne vilde lægge et godt Ord ind. Det skal villigt indrømmes, at Tingbøgerne er en fristende Kilde med deres ofte livfulde Skildringer af dramatiske Begivenheder, men det Stof, de meddeler os, er ifølge Sagens Natur af en saa egenartet Beskaffenhed, at de næsten udelukkende viser os Skyggesiderne af Livet; at de giver os Bidrag til Sædernes Historie, er i Virkeligheden kun rigtigt, naar vi taler om de daarlige Sæder, og dette kan vel være godt til at vise os, hvor langt vi nu er naaet frem, men noget sandt historisk Billede faar vi ikke derved¹⁾.

Derimod er Lensregnskaberne kun i meget ringe Grad inddraget i vore topografiske Undersøgelser. Aarsagen er vel nærmest den, at deres blotte Navn virker afskrækkende. Regnskaber er i Almindelighed ikke morsomme, og saa tilmed gamle Regnskaber for kongelige Len, er det andet end tørre Rækker af Navne og Tal, gennem hvilke ingen formaar at trænge ind til Fortidens Liv? Intet er sikkert mere forfejlet end dette, og det følgende vil forhaabentlig vise, paa hvor forskelligartede Omraader man i dem kan hente Oplysninger om vor indre Historie. Det skal dog i Forvejen nævnes, at jeg langtfra har naaet at gennemgaa de mange Hundrede Bind blot nogenlunde fuldstændigt; at gøre dette vilde langt overskride, hvad et enkelt Menneske kan paatage sig. Derfor vil der sikkert kunne læses endnu mere ud af Regnskaberne, end det nedenfor nævnte, men allerede dette haaber jeg dog maa give vore Lokalhistorikere større Mod til at benytte disse Kilder, der tilmed næsten alle er overskueligt førte og let læselige.

De enkelte Regnskaber bestaar i Almindelighed af to Dele, Jordebogen og det egentlige Regnskab, hvortil der undertiden slutter sig en Del Bilag og Regnskaber over særlige Indtægts- og Udgiftsposter. I Jordebogen findes opregnet Kronens Fæstere

¹⁾ Et fristende historisk Eksperiment vilde det være at give en Skildring af f. Eks. Københavns Historie i det sidste Aarhundrede, med stadig Benyttelse af Politiets Protokoller, og saa se, hvorledes den vilde forholde sig til andre Fremstillinger af Hovedstadens Historie i det samme Tidsrum.

i Lenet ordnede herreds- og sognevis, og, hvor Sognene bestaar af flere Byer, da ogsaa byvis. Ved hver Bonde er angivet hans Navn og en Liste over alle hans ordinære Ydelser til Kronen, samt eventuelle Afgifter for Enge, øde Jorder eller lignende, han har i Leje. Undertiden sammen med Fæsterne og undertiden for sig selv er opregnet de jordegne Bønder (Selvejere) og deres Afgifter. Efter hvert Herred findes en »Summa paa Indtægt af forskrevne Herred« og bagest i Jordebogen er dennes samlede Indtægt angivet. Ofte slutter sig hertil en Angivelse af de Forandringer, der er sket i det forløbne Aar, hvilke Fæstere der har faaet deres Landgilde forhøjet eller formindsket, hvilke Gaarde, der er frakommet eller erhvervet og lign. Undertiden er Jordebogen endnu udførligere, idet det angives, om Fæsterne tidligere har hørt under andre Len eller inddragne Klostre. Saaledes deler Skanderborg Lens Jordebog for 1573 Bønderne i forskellige Grupper: Selvejere, Fæstere, der tidligere har hørt under Aarhusgaard, Ring Klosters Tjenere, Øm Klosters Tjenere, Vor Klosters Tjenere, Bønder, der yder Kapitlet i Aarhus deres Landgilde osv. Undertiden er ogsaa det inddragne Bispegods holdt ude fra Lenets øvrige Fæstere, som oftest er dog alle Landgildeyderne nævnt under et.

Vender vi os til det egentlige Regnskab over Lensmandens Indtægter og Udgifter, da er det af noget mere forskelligartet Beskaffenhed. Først nævnes alle Indtægter og derefter Udgifterne, hvorefter det slutter med en Opgørelse: Lignet og lagt forskrevne Indtægt mod forskrevne Udgift, bliver NN (Lensmanden) Kongl. Majt. skyldig hvorefter følger en Opregning af, hvad Lensmanden skal betale Kongen eller lade gaa over til næste Aars Beholdning af Penge og Naturalier. Imidlertid adskiller Regnskaberne sig paa et væsentligt Punkt fra dem, vi nu til Dags er vant til at se og føre. Naturalhusholdningen var endnu i det 16. og 17. Aarhundrede saa fremherskende, at man ved Regnskabsopstillingen ikke blot holdt sig til det rent pengemæssige; under Rubrikerne Indtægt og Udgift opførtes alt, hvad der gik ind i og ud af Beholdningen ogsaa af Naturalier og Industriprodukter. Derved vil

de samme Værdier omsat i forskellige Varer kunne optræde mange Steder i Regnskabet, saa det bliver overordentlig vanskeligt at afgøre, med hvor stort et Beløb dette balancerer. Et Eksempel vil bedst vise, hvor indviklet det kan blive. I Roskildegaard's Lr. 1556—57 findes opført forskellige Naturalafgifter som *Indtægt*; en Del af disse blev solgt og optræder derfor ogsaa som *Udgift*, medens de Penge, man fik for dem, findes paa *Indtægtssiden* og tillige paa *Udgiftssiden*, idet de blev betalt for indkøbte Varer, bl. a. Jern. Dette findes ogsaa baade under *Indtægt* og *Udgift*, første Sted, da det er købt, og andet Sted, da det blev givet til Smeden at forarbejde. Saaledes optræder i Virkeligheden det samme Beløb paa ikke mindre end 6 forskellige Steder i Regnskabet. Hvis man vil undersøge Lenets sande Indtægt og Udgift, bliver det derfor nødvendigt at bortskære alle disse Meddelelser om Køb og Salg, lettest gøres det ved at sammentælle alle de oprindelige Indtægter og saa gaa ud fra, at Udgifterne og Overskudet har været af samme Størrelse, noget, der i Betragtning af den omhyggelige Revision, der fandt Sted, kan betragtes som givet, hvis Rentekammeret har godkendt Lensmandens Regnskabsaflæggelse.

De forskellige Arter af Indtægter var af højst ulige Størrelse og Beskaffenhed. Vigtigst var Landgilden, der kunde bestaa i saa forskelligartede Afgifter som Penge, Korn, Kvæg, Svin, Høns, Æg, Hør, Sække, Lysegarn, Jern (Jernkloder forekommer hyppigt i jyske Lensregnskaber). Dertil kom et Utal af andre Indtægtskilder, saasom Indfæstning (hyppigst Penge og Okser), Husbondhold, Forlov, Gæstierafgifter, Sommer- og Vinterskat, Penge »som Bøndersønner skal give, for de har købt dem af Godset« (forekommer indenfor Vornedskabets Omraade), Oldengæld af Svin, Penge for solgt Brænde, Leje af Græsgang, Sagefald, forbrudt Gods, Udbyttet af Ladegaarden samt en Mængde andre Indtægter, som kun optræder i enkelte Regnskaber.

Var Indtægterne mangeartede, saa var Udgifterne det i endnu højere Grad. Overallt finder vi dog Løn og Kost til Lensmanden og hans Folk og de Udgifter, der var nødvendige

til Slottets Vedligeholdelse og mulige Forbedring, men dertil kommer et Utal af Poster skiftende fra Aar til Aar og Len til Len. Snart er det Udgift til grønne Urter, Æg, Olje, Rosiner og andet Spidseri, da Kongen og hans Hofsinder var paa Gaarden, snart er der købt 18 Hatte à 10 Sk., snart er der uddelt Understøttelser efter Kongens Befaling, ja Rækken vilde blive uendelig, skulde man nævne det altsammen.

Desværre er det langtfra alle Lensregnskaberne, der er bevarede. Fra Kristian IV's Tid er Rækkerne som oftest saa nogenlunde fuldstændige, men hvad der haves fra ældre Tider, er kun spredte Rester. Fra det 15. Aarhundrede findes yistnok kun et enkelt bevaret og det endda kun Jordebogen, nemlig for Lundenæs Len 1498¹). Ved Aarhundredskiftet begynder det dog at lysne, og fra de sidste 13 Aar af Kong Hans' Regering findes endnu følgende, fuldstændige eller i Brudstykker:

Vordinborg (1513), Nykøbing Falster (1509), Engelborg (1510), Næsbyhoved (1502—03, 1505, 1509, 1510, Regnskab), Tranekær (1500—1502, 1503, 1510), Bygholm (1511), Aastrup (o. 1500).

Fra Kristian II's Tid findes Regnskaber fra følgende Len:

Krogen (1517), København (1519, Brudstykke af Regnskab), Amager (1518—20, Jordebog), Nyborg (1519, Brudstykke af Regnskab), Koldinghus (1517—21), Aalborg (1519—20, Regnskab, 1520—21 Regnskab og Jordebog).

Fra Frederik I's Tid er kun meget lidt bevaret nemlig følgende:

Halmstadherred (1524, Jordebog), Aarhus (1533, Jordebog), København (uden Aar), Hindsgavl (uden Aar, Brudstykke af Regnskab), Vandfuld Herred (uden Aar, Fortegnelse over »Bøndergodset« ∴ Selvejernes Gaarde), Skodborg Len (1524 ell. 1525, Jordebog), Lysgaard og Hids Herreder (1525, Jordebog), Aalborghus (1524—25).

Fra Kristian III's Tid er Lensregnskaberne bevaret i langt større Antal, selv om Materialet endnu er meget brudstykkeagtigt. De er ogsaa nu bedre førte og som oftest pynteligt nedskrevne i Folioprotokoller. Der findes følgende:

Malmøhus (1541—42, Regnskab, 1546—47, Regnskab og Jordebog), Halmstadherred (uden Aar, Jordebog), Helsingborg (uden Aar, Jorde-

¹) Udgivet i Harsyssels Diplomatarium S. 82—92.

bog), Roskildegård (1555—56, 1556—57). Stegehus (1543—44, Brudstykke), Nykøbing Falster (1546—47, Regnskab), Nyborg (uden Aar, Jordebog), Næsbyhoved (uden Aar, Jordebog), Koldinghus (1544—45), Riberhus (1537—38, delvis ført paa Tysk), Hald (1541, 1542, 1544, 1545, 1546¹⁾), Aarhusgaard (1545—46, Brudstykke), Vitskøl Kloster (1552, Jordebog), Emkloster (1554, Jordebog)²⁾.

Fra Frederik II's Tid er Materialet endnu fuldstændigere bevaret, og det er kun faa Len, fra hvilke der ikke findes i det mindste et fuldstændigt Regnskab (med Jordebog) ført under hans Regering. Og hvad angaar Tiden fra 1588 til 1660 (da Lenene omdannedes til Amter), da er Rækkerne vel ikke fuldstændige, men gennemgaaende er Hullerne ikke store.

Efter disse indledende Bemærkninger om Lensregnskaberne Kvalitet og Kvantitet skal vi gaa over til at se, hvor meget vi kan lære af dem. Paa Forhaand bør det dog bemærkes, at der ikke i det følgende er tilstræbt at give nye Oplysninger om de indre Forhold i ældre Tid; Maalet har kun været at vise, hvor alsidig en historisk Kilde Regnskaberne er, en fuldstændig Udnyttelse af blot enkelte Sider af Materialet vilde ganske sprænge dette Tidsskrifts Rammer og maa overlades til senere Undersøgelser. Dog er der meddelt flere Enkeltheder, hvis Formaal er nærmere at understrege de mere teoretiske Betragtninger.

Om Landboforholdene giver Regnskaberne os utallige Oplysninger. Vi lærer at kende de enkelte Bønders Afgifter og kan herved trænge ind i Spørgsmaalet om, hvilke Kornsorter, der dyrkedes i de forskellige Dele af Landet, et Spørgsmaal, der i høj Grad trænger til nærmere Undersøgelse. Tillige viser de os, om Gaardene i de enkelte Landsbyer var lige store, og

¹⁾ Disse Regnskaber, der ogsaa omfatter det inddragne Bispegods i Viborg Stift, er maaske de interessanteste og mest oplysende fra Kristian III's Tid, men deres Ordning er saa indviklet, at det næsten er umuligt at finde sig til Rette i dem.

²⁾ Ovenstaaende Liste, der for største Delen er udarbejdet paa Grundlag af Rigsarkivets Registranter, gør ikke Krav paa andet end at give en Antydning af, hvad der er bevaret.

i hvor høj Grad Enkeltbebyggelsen var raadende. Om Bondestandens økonomiske Stilling viser de os ganske vist ikke meget direkte, men et herhen hørende Spørgsmaal kan dog delvis løses gennem dem, nemlig det om de øde Gaardes Antal. Saaledes er det ikke uden Interesse at se, at i 1582 var der i hele Frederiksborg-Kronborg Len (det nuværende Frederiksborg Amt minus Horns Herred) omtr. 50 øde Jorder og Gaarde af i alt henved 2000 Jordbrug og Huse (Frederiksborg—Kronborg Lr. 1582—83). I det hele har dette Regnskab en særlig Interesse, thi da Kronen var Eneejer af alt Jordegods i Lenet, giver Jordebogen i Virkeligheden en Fortegnelse over hele den bosiddende Landbefolkning der, et Forhold, der ogsaa gælder en Del Regnskaber fra andre Len. Om Husdyrholdet lærer vi ogsaa meget; store Tanker faar man saaledes om Fjerkræholdet i Nordsjælland, naar man hører, at der ifølge ovennævnte Lr. betales i Landgilde 1198 $\frac{1}{2}$ Gæs, 3947 Høns og 139 Ol Æg. De 1198 Lam, der betales, viser ogsaa, hvilken Udbredelse Faareavlens har haft. Om Svineholdet faar vi særlig interessante Oplysninger gennem Registrene over Oldengæld. Bønderne skulde nemlig for Tilladelsen til at drive deres Svin paa Olden i Kronens Skove betale en vis Afgift, oftest en fast Sum for hvert Svin eller en Kvotapart af dem, og Regnskaberne giver os derved ikke blot Oplysninger om Svineholdets Størrelse, men ogsaa om, hvormange der gik paa Olden i de forskellige Skove og derved en Antydning af disses forholdsvise Størrelse. Saaledes nævner Oldengældsregistret for Aalborghus 1606—07 følgende Skove i Lenet og Antallet af Svin, der gik paa Olden i hver af dem, og hvoraf Kronen fik Oldengæld:

Skiørpinge Skov.....	299	Svin
Sønder-Aardtz Skov udi Hellum.....	98	—
Fur og Segelstrup Skove.....	174	—
Rebildt Skov.....	90	—
Thermdrupp Skov.....	520	—
Ardenn —.....	80	—
Fregelund, Thorup og Hellum Skov.....	105	—
Hindstedtt Herrets Kiellstrup Skov.....	224	—

Roldte og Hesselholt Skove.....	2540	Svin
Vester Hasing Skov.....	83	—
Søndergaard Skov udi Hellum.....	12	—
Resse Skov	17	—
Brøndbjerg Norskov.....	6	—
	ialt... 4248 Svin	

Ogsaa de andre Erhverv, der dreves paa Landet, faar vi forskellige gode Underretninger om. Mølleriet spillede en stor Rolle, men skal dettes yderst interessante Historie en Gang skrives, kan det næppe gøres tilstrækkelig grundigt uden ved en Undersøgelse af Møllernes Afgifter og hele Forhold til Kronen, saaledes som det oplyses i Lensregnskaberne. Disse giver ogsaa interessante Bidrag til Fiskeriets Historie. Eksempelvis turde det give en Forestilling om Fiskeriet i et enkelt Leje, naar man i det ovennævnte Regnskab fra Nordsjælland ser, at der 1582 i Søborg Sogn var 134 Landgildeydere (foruden 2 Møller og 19 »Haugerum« i Søborg), men at af disse 134 var de 70 bosatte i Gilleleje og gav hver mellem $\frac{1}{2}$ og 1 Td. Torsk i Afgift. Ogsaa andre Lensregnskaber (især for Aalborghus) giver, da de medtager Toldregnskaber fra Fiskelejerne, interessante Oplysninger i saa Henseende.

At vi faar ypperlige Oplysninger om vore Landboforhold, er imidlertid saa selvindlysende, at det næppe behøver nærmere at paapeges. Nok saa interessant er det vel, at vi ogsaa faar en Mængde Bidrag til vore Købstæders Historie. Stod disse end ikke direkte under Lensmanden, var der dog stor Forbindelse, og dette genspejler sig ofte i Regnskaberne. Saaledes indeholder de ofte »Leje af Jorde og Bygninger« i Købstæderne, hvorved vi lærer en Del Borgeres Navne og Bopæle at kende, ligesom ogsaa Navnene paa flere Lokalteter i Byerne derved er bevaret. Handelen belæres vi ligeledes om, saaledes optræder følgende Poster i Roskildegaaards Lr. 1556—57: »Penge, oppebaaret til Told af Funders Bro 1556, som Per Nielsen Gaardsfoged optog, $2\frac{1}{2}$ Mk. 6 Alb; do. paa Funders i Paaske Marked 1557, som Hans Nyborg optog, $2\frac{1}{2}$ Mk. 4 Sk.«. Men

samtidig kunde Lensmanden af »Told og Bodestade i Øms Marked« opræve 36 Mk. 4 Sk.¹⁾.

For den, der en Gang vil tage Vareprisernes Historie op til fornyet Studium, vil Lensregnskaberne blive en uvurderlig Kilde; de mange Tusinde Oplysninger om Salg af Lenets Produkter og Køb af Varer til Brug paa Slottene vil her yde et Materiale bedre end noget andet bevaret. Som et Kuriosum antegner man sig, at der paa Roskildegård i 1556 blev købt 18 Hatte à 10 Sk., men i Regnskabet for 1583—84 er Landgildeindkomsterne ikke blot opregnet i Naturalier, men ogsaa i de til disse svarende Penge. Om muligt af endnu større Betydning er det, at man ved en simpel Efterregning kan bestemme, hvilke Betegnelser for de forskellige Slags Vægt og Kornmaal, man har anvendt i de enkelte Dele af Landet i det 16. Aarhundrede, altsaa over et halvt Aarhundrede før Arent Berntsens Tid; en ypperlig Kilde for den, der — det ske snart — vil samle en Haandbog over vore Mønt-, Maal og Vægtbetegnelser gennem Tiderne²⁾.

At vi ogsaa faar gode Oplysninger om vore Stednavne i ældre Tid, behøver kun at nævnes i Forbigaaende, da Stednavneudvalget allerede har sin Opmærksomhed henvendt derpaa. Derimod er der Grund til at berøre et Spørgsmaal, der fortjener nærmere Undersøgelse, end det hidtil er sket, nemlig Befolkningens Navneskik i de forskellige Egne; ikke blot med Hensyn til de folkelige Tilnavne, men ogsaa hvilke alminde-

¹⁾ Om Markedet i Øm se Kanc. Brevb. ¹⁷/₇ 1551, ⁴/_ø 1559.

²⁾ Undersøgelsen lettes ved, at Regnskaberne ofte indledes med en Angivelse af, hvilke Maal og Vægtbetegnelser, der er brugt. Saaledes findes foran i Kallundborg Lens Jordebog (1598) følgende Opgivelse:

5 Skpr. Byg er 1 Td., 48 Tdr. paa Læsten; 6 Skpr. Byg er 1 Td., 48 Tdr. paa Læsten; 6 Skpr. Havre er 1 Td.; 20 Skpr. Rug, 24 Skpr. Byg, 40 Skpr. Havre er 1 Pd. og 12 Pd. er 1 Læst; 5 Skpr. »opmaallt« Gryn er 1 Td og 12 Tdr paa Læsten; 5 Skp. Mel regnes til 1 Td. Brød; ⁴/₂ Skp. Rug regnes til 1 Td. Brød, 16 Skaalpund Smør er 1 Lispund, 16 Lispund er 1 Td.

Man ser, at Opgivelserne ikke overalt stemmer med de af Arent Berntsen (4 Bog S. 488 ff.) angivne Tal.

lige Fornavne man brugte i de enkelte Landsdele, og hvorvidt de Navne, der en Gang var blevet almindelige, holdt sig som saadanne; maaske kan vi ad denne Vej vinde nyt Land for Opfattelsen af den folkelige Dyrkelse af Helgenerne. At saaledes Drengenavnet Bodil (Budolfus) endnu er ret almindeligt i Aalborgs Omegn, er vel kendt, men en Undersøgelse værd var det vel at se, om ikke Forholdet var betydelig mere udpræget i 16. Aarhundrede. Hvor længe har Drengenavnet Rasmus været særlig almindeligt paa Fyn? Hvor optræder Navnet Knud hyppigst, mon ikke i Ringsteds Omegn?

Ikke mindst de kirkelige Forhold belyses paa mange Omraader gennem Lensregnskaberne. Ved Statsomvæltningen 1536 blev som bekendt Bispe- og Klostergodset inddraget under Kronen og i den følgende Menneskealder blev denne uhyre Godsmængde helt eller delvis indordnet under Lensvæsenet. Paa mange Punkter træder dette frem gennem Regnskaberne, og det faar en særlig Interesse ved, at vi ad denne Vej kan komme tilbage til Tiden før Reformationen og lære kirkelige Forhold at kende, som de var i den katolske Kirkes sidste Tid. Saaledes omtaler man ofte Klostrenes store Godsrigdom i den senere Middelalder, men skal man nærmere bestemme, hvor store de var for de enkelte Klosters Vedkommende, maa man for det meste nøjes med Vendinger, holdt i al Almindelighed. Ved Lensregnskaberne kan vi imidlertid komme et godt Stykke videre i vort Kendskab hertil, hvad et Eksempel klart vil vise. De midtjyske Klostre Ring, Øm og Vor blev inddraget under Kronen 1536, men opretholdtes som selvstændige Len indtil de 1571, 1561 og kort før 1568 lagdes til Skanderborg. I dettes Jordebog fra 1573 er de tre Klosters Gods holdt ude fra det øvrige af Lenets Jordegods, og vi faar derved en Fortegnelse over de »Tjenere«, der laa til de tre Klostre:

Ring Kloster: Sabro Herred 2, Framlev H. 10, Hjlemslev H. 64 (dertil 5 Møller, 5 Huse og nogle Stykker Jord), Gjern H. 1, Vrads H. 3, Vor H. 68 (dertil 2 Møller og 1 Hus), Lisbjerg H. 5 (dertil 1 Aalegaard), Hovbjerg H. 2, Hasle H. 10, Ning H. 5, Hads H. 26, Nim H. 5, Hatting H. 8, Aars H. 3, i alt 212, 7 Møller, 3 Huse, 1 Aalegaard.

Øm Kloster: Framlev Herred 40 (deraf 30 »Sandgravs Tjenere«),

Hjelmslev H. 60 (dertil 1 Smedie, 1 Gadehus), Gjern H. 42, Vrads H. 18 (dertil 32 Gaardsædemænd til Ry), Vor H. 26 (dertil 2 Gadehuse), Lisbjerg H. 28 (dertil 1 Gadehus), Rosmus Birk i Sønderherred 52, Rosmus Birk i Nørreherred 16 (deraf nogle Gadehuse, dertil 3 Møller), i alt omtr. 242, 3 Møller, 1 Smedie, over 4 Gadehuse, 32 Gaardsædemænd til Ry.

Vor Kloster: Tyrsting Herred 51 (dertil 2 Møller), Vor H. 67 (dertil 2 Møller, 1 Gadehus), ialt 118, 4 Møller, 1 Gadehus.

At der i de 37 Aar, der var forløbet siden 1536, er bortskiftet enkelte Gaarde, der havde hørt under Klostrene, er vel ikke umuligt, mange kan det dog ikke have drejet sig om, og ovenstaaende Optælling giver derfor et troværdigt Billede af, hvilke mægtige Godsmængder enkelte af Klostrene havde samlet sig, og tillige, hvor spredt det kunde ligge, som Ring Klosters Gods, der laa i 14 forskellige Herreder.

Men ikke blot Klostergodset, ogsaa Bispegodserne blev inddraget under Lensvæsenet, og om disse finder vi mangfoldige Steder Oplysninger i de bevarede Regnskaber. Lange Lister over »Stigtens Tjenere« giver et overvældende Indtryk af Bispernes Godsrigdom, men desværre er disse Lister i det fyldigste Regnskab, der medtager dem, nemlig Halds fra 1546, der tillige omfatter Viborgbispens Jordegods, paa en saa forvirrende Maade blandet sammen med Lister over Selvejrbønder og Kronens Fæstere, at man næppe gennem dem er i Stand til at klare Bispestolens økonomiske Forhold paa Reformationstiden. Derimod er i andre Regnskaber, f. E. Aalborgus', Stiftens Indkomst opført i særlige Registre, som kunde give interessante Oplysninger, om man vilde undersøge dem nøjere. De bispelege Indtægter, som Kongen inddrog, bestod dog ikke blot i Landgildeydelse, ogsaa andre Afgifter som Gæsteri af Kirker og Præster og Tiender optræder i Regnskaberne. I Koldinghus Lr. 1610—11 findes saaledes Herred for Herred og Sogn for Sogn nævnt, hvad Kirkerne og Præsterne gav i Gæsteri, og hvad Kirkerne gav »for Regnskab at høre«. Korntienderne var som oftest bortfæstede, og over Afgifterne førtes omhyggeligt Regnskab, ligesom over de Tiender, der direkte gled ind i

Lenenes Kornbeholdning¹⁾. Hvad Kvægtienden angaar, var den sjældent bortfæstet, men blev betalt direkte til Lensmandens Foged, og om denne interessante, men hidtil ikke undersøgte Art af Bøndernes kirkelige Afgifter findes et Utal af Oplysninger. Oftest bestod den i Penge og Lam; for at nævne et Eksempel blandt mange findes som Bilag til Aalborghus' Lr. 1606—07 et »Register paa Quegtiende, som ieg Pouell Jespersen haffuer oppebored udi Slettherredt och Woxløff Sogn udi Huornomherredt, saa och aff Nibe Bye nu til S. Hans Dag Aō 1606«. Ifølge dette var den af Slet Herreds 11 Sogne: Næsborg, 5 Lam, 2 Mk., Salling 4 Lam, 1 Mk., Ovdrup 4 Lam, 17 Sk., Vilsted 6 Lam, 2½ Mk., 4 Sk., Vindblæs 7 Lam, 1 Mk., Gundersted 5 Lam, 12 Sk., Lundby 4 Lam 1½ Mk., Løgsted 4 Lam, 3 Mk. 2 Sk., Hornum 3 Lam, 1 Mk., Farstrup 7 Lam, 2½ Mk. 2 Sk.; af Vokslev var den 11 Lam, 4½ Mk. 2 Sk., og dertil kom 3 Mk. i Tiende af Nibe By.

Ogsaa de, der vil søge mere specielle historiske Oplysninger i Lensregnskaberne kan ofte gøre Regning paa godt Udbytte, ikke mindst i personalhistorisk Henseende. Præsterækkerne, som hos Wiberg er yderst mangelfulde, hvad Tiden før 1660 angaar, kan saaledes paa mangfoldige Punkter suppleres herigennem; Listerne over Præstegæsteriet nævner nemlig oftest Præstenavnene og fylder derved store Huller. Eksempelvis anføres efter Aalborghus' Jordebog 1597—98, at Præsterne i Aars og Hornum Herreder da var: Søren Sørensen i Aars, Pier i Skivum, Laurits i V. Hornum, Thames i Blære, Niels i Smorup; Hr. Anders Nielsen i Juelstrup og Hr. Villum Pedersen i Buderup, Chresten i Ellidhøj, Niels Eskesen i Ø. Hornum, Anders Gied i Kirketorp, Søren i Dalsgaard, Peder Moritsen i Sønderup. Næsten alle disse Navne tjener til at supplere vor Viden paa dette Omraade. Ogsaa om Herredsfogederne, som det ofte kan være af Betydning at kunne identificere, naar vi træffer dem i Dokumenter og lignende Steder, faar vi Oplysninger. Som oftest var de nemlig helt eller delvis fritaget for Afgifter til Kronen, og i Regnskaberne finder vi da udfor deres Navne en Bemærkning som: »kvit, da han

¹⁾ Maaske er det disse Regnskaber, Christensen (Hørsholm) hentyder til i Agrarhistoriske Studier I S. XVI Note¹⁾.

er Herredsfoged i N. Herred«, eller de opregnes i Afkortningsregistre, der er vedføjet Jordebogen. At de mange Navne paa Dele-, Lade- og Ridefogeder, der nævnes, kan have sin Betydning for Personalhistorikeren, er indlysende, men nok saa betydningsfuldt er det dog, at vi ved en grundig Benyttelse af Jordebøgerne kan skaffe Oplysninger om en Række Bondeslægter gennem Tiderne. Lettest sker dette selvfølgelig, naar Slægten har et fast Tilnavn, men selv uden det kan man ofte komme langt, navnlig med Hensyn til de Slægter, der havde jordegent Bondegods, og hvor Søn efter Fader kunde have den samme Gaard mange Led igennem. For Fæsternes Vedkommende staar vi paa mere usikker Grund, men træffer vi f. Eks. i en Jordebog en Fæstebonde ved Navn Byrial Jepsen og et Par Aar efter i den samme Gaard¹⁾ en ved Navn Jep Byrial-sen, er der dog al Grund til at antage dem for Fader og Søn. Det var nemlig meget almindeligt, at Fæstegaardene bortgaves til Søn efter Fader, noget der fremgaar tydeligt af Registrene over Stedsmaal eller Indfæstning, som skulde betales ved Fæstets Tiltrædelse. Her optræder nemlig atter og atter Poster som: »Stedsmaal, som NN betalte, for han fæstede sin Faders Gaard«. En saadan Bemærkning giver os i Virkeligheden en Stump af en Stamtavle, og kan saadanne Stumper sættes sammen og føres ned til den Tid, da Kirkebøger og Skifteprotokoller begynder, er Forbindelsen med Nutiden knyttet.

Den, der studerer Bygningshistorie, vil ogsaa undertiden kunne gøre Fund i Lensregnskaberne. Slottenes Vedligeholdelse skulde Lensmanden sørge for, og de dermed forbundne Omkostninger førtes omhyggeligt til Udgift, saa vi hyppigt træffer Oplysninger om Nybygninger og Udbedringer af det alt bestaaende. Dog kan vi ogsaa paa Indtægtssiden finde Meddelelser, der har Interesse i saa Henseende, thi rev man en Bygning eller Del deraf ned, blev de derved indvundne Materialer ført til Indtægt. Som et Eksempel blandt mange nævnes en Passus i Koldinghus Lr. 1610—11, der giver en ganske vist

¹⁾ Gaardene kan i Almindelighed kendes paa deres Landgildepræstationer.

ubetydelig, men formentlig hidtil ukendt Oplysning om Slottets Udseende for over 300 Aar siden:

»Err annamit, som err udbrott och nedertagidt aff the thuendde gamle Vindeltrapper her paa Sloted, som effter Kong. Maytts Befalning ere nederbrott, som vore offuer tagt medt Scheffuersteen, och igien ere opmuret aff Mursten och gottlandsche Steen:

Stangjern 1½ Schippd. 3 Lispd.

Blye 1½ Schippd. 4 Lispd.

Retsvæsenets Tilstand i ældre Tid har vore Lokalhistorikere næsten udelukkende studeret paa Grundlag af Tingbøgerne, der paa dette Omraade utvivlsomt ogsaa er den bedste Kilde. Men oftest, for ikke at sige altid, glemmer man, at heller ikke paa dette Omraade svigter Lensregnskaberne os, og desuden gaar de som oftest længere tilbage i Tiden. For mindre Forseelser var Straffen som Regel Bøder, der opkrævedes af Fogederne og indbetaltes til Lensmanden, som saa førte nøjagtig Bog derover (i Sagefaldsregistrene) og ved hver Post angav, hvorfor Bøden var erlagt¹⁾. Oftest drejede det sig om Forseelser mod det sjette Bud, men ellers er det væsentlig Vold, der nævnes: »for han huggede Øret af NN« eller lignende. I Koldinghus Lr. 1610—11 optræder en ejendommelig Gruppe af Bøder i Sagefaldslisterne.

Brusk Herred: Af efterskrevne Mænd, for de har været overhørige at harve til Koldinghus (37 Mænd gav hver 1½ Mk.).

Efterskrevne har været overhørige at age Møg af Ladegaarden (13 Mænd gav hver 1 Mk.).

Efterskr. sad overhørige med at arbejde til Slottet (7 Mænd gav hver 1 Mk.).

Holmann's Herred: Efterskr. sad overhørige at høste til Ladegaarden 8. August 1610 (39 Mænd gav hver ½ Mk.).

Efterskr. sad overhørige at age Korn (8 Mænd gav hver 1 Mk.).

Efterskr. sad overhørige at hjælpe med at binde Korn (12 Mænd gav hver 1 Mk.).

Efterskr. sad overhørige at tage Korn sammen (15 Mænd gav hver ½ Mk.).

¹⁾ Blev Forbrydere dømt til Døden, hjemfaldt deres Gods oftest til Kronen, og over saadant forbrudt Gods findes der ofte specificerede Fortegnelser, hvorpaa et Eksempel senere vil blive nævnt.

Efterskr. sad overhørigt at hugge Tømmer til Slottets Mølle liggende nedenfor Slottet (11 Mænd gav hver 1 Mk.).

Efterskr. sad overhørigt at »tjene Murmænd« (34 Mænd gav hver 2 Mk.).

Jerlev Herred: Efterskr. Mænd sad overhørigt at skibe Sten ved Koldingbro (9 Mænd gav hver 1 Mk.).

Andst Herred: Efterskr. Mænd sad overhørigt at age Dronningens Fadebur fra Kolding til Haderslev (21 Mænd gav hver 2 Mk.).

Efterskr. sad overhørigt at age Kongens Fadebur fra Kolding til Haderslev (21 Mænd gav hver 2 Mk.).

Elbo Herred: Efterskr. Mænd sad overhørigt at age Møg af Koldinghus Ladegaard (31 Mænd gav hver 1 Mk. dansk).

Noget tilsvarende har jeg ikke truffet i andre Lensregnskaber, og Forholdet synes nærmest at have været det, at Bønderne ved en samlet Optræden har forsøgt at tiltvinge sig Lempelser i deres Hoveri, hvorefter Lensmanden har sat haardt mod haardt og ved Massebøder hævdet Kronens og sin Ret¹⁾.

Hvad man vel mindst af alt skulde vente at finde i Regnskaberne, er Meddelelser om Kulturforhold, og dog vil man heller ikke i den Henseende lede forgæves. Hvor og hvorledes man skal finde dem, er det dog umuligt at sige; Kulturhistorie er noget saa alsidigt, at hver vil søge paa sin Maade og finde sit. Kun skal jeg nævne et Par Eksempler, der hver for sig er saa oplysende, at de forhaabentlig vil give dem, der trods alt det foregaaende, maaske endnu kan frygte Regnskabernes Tørhed, Mod til at give sig i Lag med dem. I Aalborghus Lr. 1606—07 findes under Rubriken »Rømnings Gods« følgende Post:

Annamit for en gamle Kramkurffue aff Halm, som en Løb Kremer drucknede fraa for Løgstør nu 3 Aar siden forleden, och fandes inthed ther udi udentagen 35 thom Kniffscheder, nogen Mallier, nogett Peber og lidett Ingeferr udi en liden Lerreds Pung, huilckedt alltsammen vor aff Vondt forderffuett och forrodnett, och icke kunde gielde mere end
Penge 2¹/₂ Mk.

Hvilket malende Kulturbillede giver ikke de faa Ord. Den fattige Løbekræmmer, der drukner (vel i Limfjorden), og hvis Legeme vel sagtens har fundet en ensom Grav paa Løgsted

¹⁾ Maaske vil næste Bind af Kancelliets Brevbøger, der bl. a. kommer til at omfatte Aar 1610, bringe yderligere Oplysninger om denne mærkelige Sag.

Kirkegaard, medens hans Kurv med dens brogede Indhold som herreløst Gods hjemfalder til Kronen. Det andet Eksempel er hentet fra Roskildegaaards Lr. 1556—57, hvor der under Rubriken »Pendinge, Korn, Kvæg og andet Boskab oppebaaret af forbrudt Gods og af Rønnings Gods i dette Aar« findes følgende Post:

Aff Kiisthine Torberns Goedts, som boede ij ett Gade Huss y Huolssøe och bleff brend for Troldom.

En gammell sort Klede Kobe, bleff ved och sold for 6 Mark. Enn gammell rød och blaa Klede Kiortel, bleff ved och sold for 3 Mark. En liden Sølf Knap och 2 smaa hallue Knappe voge $1\frac{1}{2}$ Quintin, sold for 9 β . $\frac{1}{2}$ Td. Honig vog 11 Lispd. 2 Køør. 1 Oeg. 1 Føell. 1 liden Puedell. 1 Oxe. Noget af en bareket Hud. 1 Lee. 1 gammel liden Øreck. 1 Vogn gammel mz ingen Fielle. Noget lidett Hør och Garn. 1 graa Senge Dyne, gammell.

2 graa Hoffuet Dyne, gamell.

2 gule Hiunde.

1 Par groffue slidne Hørgars Lagen.

1 gamelt Blaagars Lagen.

1 rød Hue.

1 hengle Klede.

2 knyde Klæder.

2 Halssklæde.

2 leen Hatte.

3 Fods Klæde.

1 Hand Klæde.

3 Sercke.

ij Fadeburet

Dette bleff antuortet Oluff Schr[iver] Byfogden att giffue fattige och husarme Folk i Guds Naffn.

Hvor meget kan Kulturhistorikeren ikke læse ud af dette ene Eksempel. For det første meddeler det om en hidtil ukendt Trolddomsproces kun 20 Aar efter Reformationen, tilmed ude paa Landet, men dernæst giver det os et Blik ind i en Gadehusmands Kones tarvelige Bolig. Hvad hendes Indtægtskilder (foruden Trolddommen) har været, viser de 11 Lispund Honning og de 2 Køer, men den gamle Vogn uden Fjæl tyder unægtelig paa Fattigdom. Hendes Klædedragt har aabenbart været hendes Stolthed, Kaabe, Kjortel, Hue, Linhatte, Særke, »Klæder« i Mængde tyder derpaa, selv om de maaske ligesom Sengeklæderne var gamle og slidte. Interessantest er det dog at se Indholdet af hendes Seng, her optræder ikke mindre end

3 Lagner, hvad der viser, at man allerede i Midten af det 16. Aarhundrede kendte og brugte dem hos Almuen paa Landet. Den almindelige Opfattelse er ellers, at denne Skik først langt senere trængte ind hos Bondestanden og endnu ved Aar 1600 kun var i Brug hos Adelen og andre fornemme Personer¹⁾.

Til Lensregnskaberne slutter sig de saakaldte *Skattemandtal* eller *Registre* over Indtægten af de ekstraordinære Skatter, der næsten aarligt paalagdes. I disse Mandtal finder vi By for By en Fortegnelse over de enkelte Bønder og andre paa Landet bosiddende skattepligtige Personer: Møllere, Haandværkere, Tjenestedrenge osv. De findes i næsten fuldstændige Rækker fra Tiden omkring 1610²⁾, men tillige findes en Del ældre fra Tiden baade før og efter Reformationen, af hvilke navnlig det fra Kronborg Len 1546 er værd at bemærke, da det giver yderst interessante Oplysninger om Selvejrbønderne i Nordsjælland. Ifølge dette fandtes der i Holbo Herred 64, i Try Herred 2 og paa Hveen 47 jordegne Bønder (af de sidste sad 14 paa hele og 33 paa halve Gaarde); da der et halvt Aarhundrede senere ikke fandtes en eneste, maa Kronen i Mellemtiden have tilkøbt sig Ejendomsretten til deres Gaarde.

Gennemgaaende er Materialet for det 16. Aarhundredes Vedkommende dog i høj Grad brudstykkeagtigt, for Tiden 1610—1650 er det derimod som ovenfor nævnt, næsten fuldstændigt bevaret og, engang udnyttet, vil det i høj Grad kunne udfylde vort Kendskab til Landboforholdene. I tabellarisk Form meddeles her Indholdet af et enkelt Mandtal, valgt i Flæng ud af de mange Hundretle, nemlig det fra Nyborg Len 1611.

Enhver af Rubrikerne i omstaaende Tabel giver Stof til historiske Betragtninger, af hvilke dog blot et Par enkelte skal fremføres her for at vise, hvor meget de tørre Tal kan lære os. Af jordegne Bønder findes der kun 28 paa Taasinge. Allerede i 1831 oplyste P. V. Jacobsen³⁾, at det var meget alminde-

¹⁾ Jfr. Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden*, 2. Udg. S. 128.

²⁾ Jfr. Fridericia i *Historisk Tidsskrift* 6. R. II S. 533.

³⁾ *Juridisk Tidsskrift* XVIII, S. 226 ff.

	Vind- ding Herr.	Gudne Herr.	Sunds Herr.	Salling Herr.	Hinds- holm	Taae- sing	Lyo	De a. Smaa- oer	i alt
Jordegne Bønder	55	75 ¹ / ₂	57 ¹ / ₂	15	1	28	—	—	232
Fæstebønder	418	223 ¹ / ₂	212	504	101 ¹ / ₂	126 ¹ / ₂	24	55	1664 ¹ / ₂
Ugedagsm. til Nyborg.	20	—	—	—	—	—	—	—	20
Husmænd og Indester.	124	100	77	144	20	24	5	39	533
Møllere med Avl	5	2	3	4	—	—	—	—	14
— uden Avl.	2	3	1	8	—	—	—	—	14
Embedsfolk ¹⁾ med Avl	—	—	—	—	1	—	—	—	1
— uden Avl	14	6	2	20	2	5	—	—	49
Tjenestedrenge paa fuld									
Løn.	279	123	116	320	80	57	13	39	1027
— paa halv									
Løn.	118	70	75	65	41	31	9	14	429
Teglbrændere	—	3	—	—	—	—	—	—	3
Pebersvende	—	—	—	1	1	—	—	—	2

ligt, at Kronen ved Mageskifte med en Adelsmand overdrog denne sin Rettighed i jordegent Bøndergods og samtidig gav ham Tilladelse til at tilkøbe sig Ejendomsretten, og han knyttede hertil den Bemærkning, at Følgen vistnok i Almindelighed blev den, at Adelsmanden afkøbte Bonden Gaarden og gjorde ham til sin Fæster. Herpaa har vi her et yderst oplysende Eksempel, idet Frederik II i 1573 overdrog Erik Rosenkrans sin og Kronens Rettighed i 198 jordegne Bøndergaarde med den ovennævnte Tilladelse²⁾; naar der nu, ikke 40 Aar senere, kun fandtes 28 Selvejere paa Øen, viser dette, i hvor høj Grad Tilladelsen er blevet benyttet. At det er gaet bedre i andre Tilfælde, er næppe tænkeligt, men kun en Gennemgang af Skattemandtallene sammenholdt med Overdragelsedokumenterne vilde kunne vise dette i Enkeltheder.

Interessant er det store Antal af Gadehusmænd og Indestmænd, der viser, hvorledes der ved Siden af og udenfor de egentlige Bønder har været et meget stort helt eller næsten

¹⁾ 3: Haandværkere.

²⁾ Kronens Skoder I, S. 138.

jordløst Landproletariat, i Antal omkring en Fjerdedel af Jordbrugerne. Er Forholdet et lignende i det øvrige Danmark, vil det sige, at Husenes Antal har været omkring 20 000, som maaske har rummet en Befolkning af henved 100 000 Mennesker, hvortil endda maa lægges »Embedsfolk«, Pebersvende m. fl. og deres Familjer. Ogsaa Tjenestedrengenes Antal virker overraskende stort. Det synes at vise, at man næsten paa hver Gaard har holdt mandligt Tyende. Hvorledes dette Forhold har udviklet sig gennem Tiderne, var vel en Undersøgelse værd; ikke mindst vor Opfattelse af Hoveriet maa paavirkes af, om Bonden ved Hoverarbejdet kunde sende sit Tyende og selv blive hjemme ved Bedriften¹⁾.

Vender vi os fra disse Bemærkninger over et enkelt Skattemandtal til en Betragtning af dem i Almindelighed, kan der nævnes flere Spørgsmaal, der ved deres Hjælp kan klares. Om Studiet af Stednavne, gammel Navneskik, Personalhistorie og Selvejernes Antal er tidligere talt, og paa disse Omraader kan Mandtallene ofte støtte vore Undersøgelser; i enkelte andre Henseender giver de os bedre Oplysninger end Lensregnskaberne, hvad vi har set ved det ovennævnte Eksempel. Ogsaa Landhaandværket oplyses herigennem, idet »Embedsmanden« ofte kun kaldes ved sit Fornavn og karakteriseres ved et efterhængt Navn, der angiver hans Stilling (Jep Skræder, Peder Skomager)²⁾. Om Gaardenes Antal og Skatteevne og Antallet af de øde Gaarde bringer Mandtallene nye og interessante Oplysninger³⁾, men i Almindelighed frembyder de dog langtfra et saa afvekslende og rigt Stof som de egentlige Lensregnskaber.

Da Lenene ved Enevældens Indførelse afløstes af Amter, blev Lensregnskaberne erstattede af Amtsregnskaber af en noget lignende Karakter. Ogsaa disse er selvsagt en Førsterangs Kilde til vor indre Historie, men deres Værdi formindskes noget ved,

¹⁾ En Del af Tjenestedrengene kaldes »Præstesvende« og maa vel nærmest opfattes som Bestyrere af Præstegaardens Jordbrug.

²⁾ Man maa dog erindre, at et saadant Navn kan betegne en tidligere Stilling eller være et Slægtsnavn.

³⁾ Jfr. herom Fridericia i Historisk Tidsskrift 6. R. II.

at der fra deres Tid findes en Mængde andre ypperlige Kilder; man behøver blot at nævne Kirkebøger og Matrikler. Men for Tiden før 1660, til hvilken vort Kendskab ellers ofte er saa brudstykkeagtigt, frembyder Lenenes Jordebøger, Regnskaber og Skattemandtal et saa rigt Stof, at man maa haabe, vore Lokalhistorikere i langt højere Grad end hidtil vil inddrage dem i Undersøgelserne.

NATIONALMUSEETS ANDEN AFDELING.

VIRKSOMHED I FINANSAARET 1914—15.

Som en mer end hundredaarig Institution ejer Nationalmuseet en kulturhistorisk Samling, der paa adskillige Omraader ikke tiltrænger Forøgelse, og i mangfoldige Tilfælde har Museet derfor let ved at lade sin egen Samlertrang vige til Fordel for Ønskerne om at bevare Fortidsminderne paa deres Hjemegn eller paa deres oprindelige Plads. Men som en videnskabelig Samling, der skal søge at give et fyldigt Billede af vor Fortids Kultur, maa det dog nødvendigvis skaffe sig Forøgelser. Efterhaanden som Forskningen skrider fremad, viser der sig nye, hidtil upaaagtede Mangler i Samlingen, som maa udfyldes, hvis Museet skal naa sit Maal. Pengemidlerne hertil er kun smaa; de har ikke fulgt med Prisstigningen paa Antikvitetsmarkedet, og ofte synes det maaske, at de nye Erhvervelser er ret ubetydelige i Forhold til de Skatte, som Museet fra gammel Tid sidder inde med; men lidt efter lidt afrunder de dog Samlingen og gør den stedse mere instruktiv.

Ifølge den ældgamle *Danefæ*-Lov om jordfundet Ædelmetal har Museet 1914—15 modtaget flere Smaating, en smuk, gotisk Guldfigerring fra Rømersgaards Mark i Vestermarie Sogn paa Bornholm, en søndret Guldfigerring, funden i Gaarden Dyrstenshøjs Staldbrolægning (Klemensker Sogn, Bornholm), et Salmebogsspænde af Sølv fra Nicolai Kirketomt i København

og en glat Spiseske af københavnsk Prøvesølv fra 1667, der efter sin Alder, sine indgraverede Navnetræk og sine Fundforhold — den er optaget i udkørt Fyld fra Bispegaardens gamle Have — har tilhørt Fru Marie Svane, den bekendte Biskop Hans Svanes Hustru. Ved Grundgravningerne til Københavns Universitets Studiegaard er endvidere optaget et Fund af 3 Guld- og 75 Sølvmonter fra 1543—1651, nedlagt i en Kasse af Kalkstensfliser. Særlig Betydning har dog den store Danefæskat, som ved Ombygningen af Skjern Kirke fandtes i Kirkeskibets nordre Mur, gemt i et tilmuret Hul 10 Cm. under Loftets Bjælkelag. Skatten er som saa mange andre bleven hengemt under Svenskekrigen 1658—60, men i Modsætning til det sædvanlige har Ejeren ikke nedgravet den i Jorden, og medens det ellers især er Bordtøj, Drikkekar og Skeer, man har søgt at skjule for de hærgende Tropper, bestaar Skjernfundet af mere personlige Smykker. Indeni et lille, noget medtaget Træskrin, paa hvis buede Laag er malet Nürnbergs Vaaben, laa dels nogle Monter (seks sachsiske fra 1500'erne og en dansk Mark 1604) samt et Par Medaljer, af hvilke den yngste er præget i Bremen 1648 til Erindring om Trediveaarskrigens Afslutning, dels et lille nydeligt, helt uskadet Smykkeskrin af Læder med Guldtryk, forestillende springende Dyr. Inden i dette sidste laa atter, indpakket i Vat, en Del Guld fingerringe, en enkelt og glat, en anden spiralformet, en tredje til at samle som Puslespil af fire sammenhængende, tynde Ringe, og endnu tre smukt emaljerede, alle stammende fra Tiden omkring 1650; fremdeles et Hængesmykke af Sølv, indfattende en Bjergkrystal med vedhængende Perle, og tre andre, som Jesu Monogram formede Hængesmykker, et grovere af Sølv og to finere af Guld. Af disse sidste er det ene emaljeret, og i Emaljen læses Bogstaverne IGH. Da Sognepræsten i Skjern paa den Tid hed Iver Gregersen Hemmet, kan der næppe være Tvivl om, at det er hans Navnetræk, og at det er Præstekonens Smykker og maaske Børnenes Daabsgaver, som nu atter er komne for Dagens Lys. Men underligt er det ganske vist, at han, der beklædte Kaldet fra 1633 til 1671 og først døde 1684, ikke har hentet Smykkerne

frem igen. Man kan gætte paa, at de er gemt af en Hjelper, som er død under Krigen, eller at Hustruen, hvis Skæbne er ukendt, har skjult sine Kostbarheder uden Mandens Vidende, men med absolut Sikkerhed lader Gaaderne sig ikke løse.

Ogsaa af de mindre fornemme Fund, der er Finderens Eje og ikke betragtes som Danefæ, har Nationalmuseet i Aarets Løb gjort en ganske rig Host. Af *jordfundne middelalderlige Smaasager* er der saaledes fra Værebro i Gundsømagle Sogn (mellem Roskilde og Frederikssund) kommet en Øxe af tidlig middelalderlig Form; den fandtes siddende i Aabredde med en af Ægspidserne i Vejret, og den stammer sandsynligvis fra Slaget ved Værebro 1133, hvor Erik Emun led Nederlag mod Kong Niels og Magnus. Fra en Bakke ved Lillesø Mose i Glumsø Sogn (Sydsjælland) stammer en ligeledes tidligmiddelalderlig Kobberplade med Brystbilleder af to skæggede, hellige Mænd under romanske Buer, der har skullet tegne sig mod en Bund af nu helt forsvundet Emaljebelægning; Pladen er erhvervet ved velvillig Imødekommenhed af Lærer Baden i Glumsø. I den tilkastede Grav om Gurre Slot er fremgravet en lille Metalhjelde, formet som en Blomsterknop og sikkert hørende til en Dragt efter Bjælde-Moden fra Slutn. af 1300'erne. I en Villahave paa Haraldsborg Bakke ved Roskilde fandtes et sentmiddelalderligt, smukt stukket Metalsignet med et Bomærkeskjold og Borgernavnet Jens Look; et omtrent samtidigt, men noget ringere Stykke, der ifølge Minuskelindskriften ejedes af Præsten Ostrad, er derimod erhvervet ved Køb. Dampmøller Troensegaard har skænket en Lysestagepibe af Ler fra Ørkil Slotsbanke, Hr. Holger Johansen en Kværnsten fra Gummerup paa Fyen, og Greve Krag-Juel-Vind-Frijs til Juellinge har, ligesom i de foregaaende Aar, overdraget Museet de Smaasager, der er fundne ved de af Greven bekostede og af Museet ledede Udgravninger af Ravnsborg Slotsbakke paa Lolland¹).

¹) I denne Sammenhæng kan nævnes, at Museet fra Kommissionen for Grønlands Undersøgelse har modtaget nogle Fund fra de saakaldte Nordbo-ruiner ved Angmagsalik, som dog snarere er af eskimoisk Oprindelse (Atlanten 1912 S. 258; Meddelelser om Grønland Bd. 49, S. 286).

Mellem de indkomne *Jordfund fra Renæssanceliden* kan nævnes et af P. Arnskov, Slagelse, skænket Kakelfragment og et af Pastor F. Balslev indsendt Gravfund fra Thiset Kirke ved Aarhus. Dette sidste, der bestaar af Jernbeslag, et Bælte og en Sax, er indlemmet i Museets lille, men nu stadigt voksende Samling af Genstande, hvortil der knytter sig overtroiske Forestillinger; naar man har ladet en Sax følge med den døde i Graven, har Overtroen nemlig utvivlsomt spillet ind; maaske har det her været Meningen, at den døde Barselkvinde med Saksen skulde klippe Tøj til det spæde Barn.

Iøvrigt er Fundene fra 16—17. Aarh. som sædvanligt især komne til Nationalmuseet fra Københavns Jord. Ikke blot har Dansk Folkemuseum i Erkendelse af Nationalmuseets ledende Stilling paa dette Felt afgivet en Række ældre københavnske Jordfund, men desuden har nye Grundgravninger, især til Nationalbankens Udvidelse ved Holmens Kanal, til Landmandsbankens Udvidelse i Laxegade, til Østergade Nr. 40 og til Studiegaarden i Studiestræde, bragt mange nye Forøgelser, saaledes flere gode Kakler fra 1500'erne og et enkelt Brudstykke af en middelalderlig Kakel, som repræsenterer en hidtil ukendt Type, og som har givet Anledning til en Revision af Nationalmuseets Serie af de ældste, primitive Lerkakler, de, som endnu har bevaret Lerkarrets Form. Det vilde dog føre for vidt at gaa ind paa Enkeltheder i dette Spørgsmaal eller at omtale de talrige andre Genstande i disse Fund; blot maa nævnes, at Arkitekt H. P. Jacobsen har skænket Museet en Sandstens-Slutsten med en Løvemaske, fra Tiden c. 1625, fundet ved en Kælderudgravning i Vognmagergade.

Som en særlig Gruppe mellem Jordfundene skal endelig omtales de i Aarets Løb erhvævede *middelalderlige Guløfliser*. Da der i nogle Aar ikke blev fundet nye Typer, medens de gammelkendte stedse vendte tilbage, kunde man fristes til at tro, at Æmnet var gennemforsket, og at vi nu vidste fuld Besked med den ejendommelige Flisetilværkning, som har blomstret rigt og mærkeligt selvstændigt her i Danmark i 13—14. Aarh. eller rettere i de store Herreklostre og paa Sjælland. Mellem

Aarets Forøgelser er der da ogsaa kendte Typer, saaledes fra Stensbjerg Slotsbanke paa Ovrø i Issefjorden, fra Taarnby Kirke ved Køge¹⁾ og fra St. Mortens Kirke i Nestved. Men allerede forrige Aar fremkom hidtil ukendte Former fra Østrup Bispegaard ved Randers, og i Aar har Ombygningen af Haslev Kirke bragt et meget rigt Flisefund, som foruden Repræsentanter for kendte, sentromanske Ornamentfliser omfatter Exemplarer af sex forskellige Typer af Relieffliser fra 1300'erne, den ejendommeligste prydet med en Drage og et krydsstillet Kors. De Former, som efter Aar 1400 afløste Relieffliserne, er mellem Erhvervelserne repræsenteret af en ejendommelig Flise med en fordybet Fremstilling af Gudslammet, skænket af Lensgreve C. C. Holstein-Holsteinborg og formodentlig stammende fra en sydsjællandsk Kirke, samt af en anden Gave, et Brudstykke af en paa Slotsholmen funden Flise fra Tiden c. 1500, hvis Ornamenter og Indskrift («acht u van Sonden») staar glatte, i gul »Begitning«, og som er skænket af Ingeniør F. C. Becker.

Gulvfliser hører halvvejs til Arkitekturen og halvvejs til Kirkeudstyret. Af andre *Arkitekturdele* er bl. a. erhvervet nogle Kridtstensstykker med Profiler og Ornamenter i romansk Stil, fundne ved Udhugning af et tilmuret romansk Vindue i Herfølge Kirkes Vestgavl, en »Lydpotte« af sort Ler²⁾, der har siddet i Korgavlen paa Østerild Kirke i Thy, og som efter Murens Nedstyrtning optoges og indsendtes af Sognepræst J. Rasmussen, flere Mursten fra Middelalder og Renæssancetid³⁾ samt en Række Sandstensskulpturer fra Tiden ved 1600, fundne under en Ombygning af Yderholm Kro ved Køge og sikkert stammende fra en af Egnens nedbrudte Herregaarde, vel snarest Taagerød. Af *Kirkeinventar* er bl. a. modtaget to smukke middelalderlige Røgelsekar, skænkede af Lensgreve Holstein-

¹⁾ Andre Exemplarer er overladte til Køge Museum.

²⁾ Ang. »Lydpotter«, som indsattes i Kirkevæggene i den Tro, at de kunde forstærke Lyden, henvises til M. Mackeprangs Afhandling i Aarb. f. nordisk Oldkynd. 1905, S. 45.

³⁾ Heribl. en Munkesten fra Aalevad Voldsted paa Lolland med Aftryk af Menneskefod, Gave fra Toldass. O. J. Pless-Schmidt.

Holsteinborg og sikkert komne fra et Par af de under Godset hørende Kirker, samt et nyfundet Sæt af de mærkelige spirformede »Alterstolper«, af hvilke det første, hidtil kendte for nogle Aar siden reddedes fra Undergang, idet de fandtes henslængte paa Kirkegaarden i Vester-Nykirke efter kort forinden at være fjærnede fra deres Plads som Stivere for Altertavlen. Det nyfundne Par, der stod bag den protestantiske Altertavle i Ørum Kirke ved Viborg, svarer i Hovedsagen til det tidligere kendte, men er fuldstændigere bevarede; i grovt Tømmermandsarbejde efterligner de tidlig-gotiske Fialer, og uden at have kunstnerisk eller kirkelig Betydning er de arkæologisk set værdifulde, fordi de giver os et lille Indblik i Alterudsmykningens Udvikling i 13—14. Aarh., i Perioden før de egentlige Alter-skabes og Altertavlens Fremkomst, som indtil de seneste Aaringer har været et næsten ukendt Omraade¹⁾. I det hele er Danmark jo meget fattigt paa større kirkelige Inventarsager fra 1300'erne, Borgerkrigenes og Opløsningens ulykkelige Tid, og det er da især denne Tidsalder, som tiltrænger Forøgelse i Museet. Men trods den overvældende Rigdom, hvormed den seneste katolske Tid (1450—1536) fremtræder baade ude i Landet og i Nationalmuseet, er der dog en enkelt Gruppe af middelalderlige Skulpturer, som er yderligt mangelfuldt repræsenteret i Samlingen, og det er de udskaarne Krucifixer. Man har tidligere ladet sig skræmme af deres Ubehjælpssomhed og Stivhed eller af deres kluntede Tilløb til Realisme og har ikke forstaaet, at en Række af slige Krucifixer vilde kunne give en lærerig Forestilling om Udviklingen i middelalderlig Kunst og Kultur, og selv om de i mange Tilfælde egner sig langt mere for historisk Studium end til kirkelig Opbyggelse og Pryd, har man indtil de seneste Aartier forsømt at skaffe Museet en rimelig Repræsentation af de forskellige Hovedtyper. Skønt der ude i Landets Kirker findes hundreder af sentgotiske Krucifixer, er det derfor en stor Mangel, som i nogen Grad er afhjulpet derved, at Grev Chr. Moltke til Lystrup har skænket Museet en Del

¹⁾ Om »Alterstolper« jvfr. Chr. Axel Jensens Afhandling i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1911 S. 206.

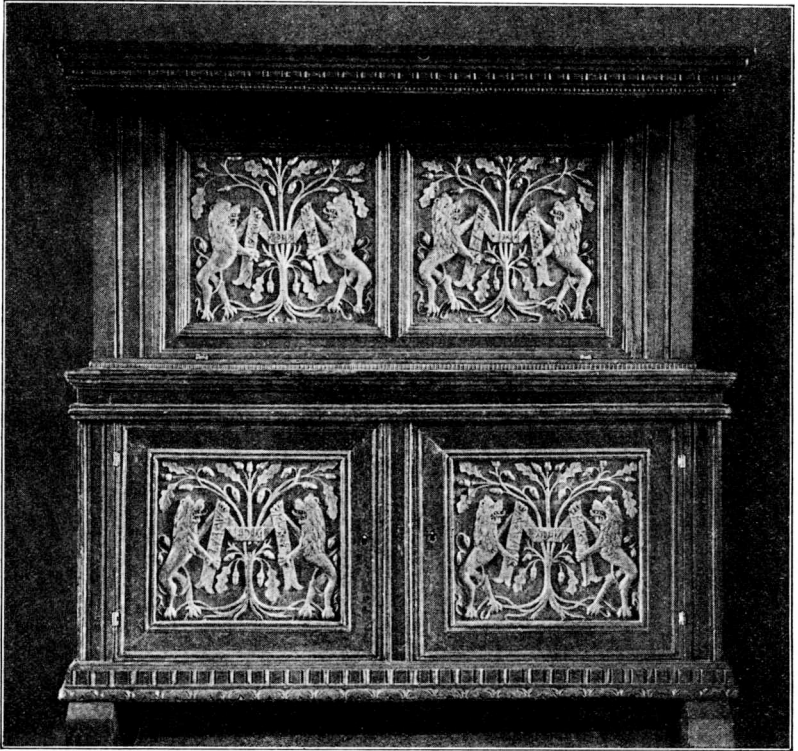
Rester af et karakterfuldt sentkatolsk Krucifix fra Tiden c. 1520. Henved hundrede Aar ældre er en fra Haarslev Kirke afgivet Krucifixfigur, usædvanlig derved, at den (ligesom romanske Krucifixer) bærer Kongekrone og ikke Tornekrone.

Hvad der er sagt om disse katolske Krucifixer, gælder i endnu højere Grad om Reformationstidens Kirkeinventar; det er kun meget mangelfuldt repræsenteret i Museet, og det vil for de kommende Aar blive en uafviselig, men vanskelig Opgave at faa de vigtigste Hovedtyper repræsenterede. Lettest vil det lykkes med Stolestaderne, hvoraf alt for mange i tidligere Tider er kasserede eller fjærnedede fra Kirkerne, og hvoraf der i Museet allerede findes en ret god Række af de ældre Typer fra Tiden før Aar 1600, medens derimod Christian 4's Tid er forsomt. Der er da ogsaa iaar erhvervet flere Brudstykker af Stolestader, saaledes som Gave fra Lensgreve Holstein-Holsteinborg en udskaaret Gavnl fra c. 1575, og som Gave fra Lærer Larsen, Vemmelev, Rester af et Panel, der for mange Aar er fjærnet fra Vemmelev Kirke og ifølge dennes Regnskaber er gjort 1641 af Hans Snedker i Slagelse. Endvidere er modtaget enkelte Stadegavle fra Dalby paa Fyen og fra Smerup paa Stevns, af hvilke især de sidstnævnte er karakteristiske Arbejder fra Christian 4's Tid. Langt vanskeligere vil det være at tilvejebringe Exempler paa Altertavler og Prædikestole, selv om Fordringerne nedstemmes saa meget som muligt, og selv om der alt i alt kun ønskes ganske faa Prøver; Nationalmuseet hverken kan eller vil erhverve nogen af de hundreder og atter hundreder af Tavler og Prædikestole, som endnu er i Brug og pryder Landets Kirker. Under disse Omstændigheder er det meget vigtigt, at Museet som Depositum fra Voer Kirke ved Randers (og særlig med velvillig Samtykke fra Kirketiendejeren) har kunnet modtage et i Kirken kasseret Exemplar af de tidliglutheranske Fløjaltertavler. Vel kan Tavlen ikke udstilles i aaben Tilstand, da de indre Malerier er fornyede og tarvelige, men i lukket Tilstand viser Fløjenes Ydersider smukt malede Adelsvaaben fra 1573, henvisende til Bjørn Andersen til Stenalt og hans Hustru, samt latinske Indskrifter. Det er karakteristisk

for Museets Fattigdom paa dette Omraade, at disse maledede Felter, sammen med et Par tidligere modtagne Altertavlefyldinger fra Høm Kirke ved Ringsted, er næsten ene om at repræsentere de smukke gyldne Bogstaver, hvormed Renæssancetidens Malere »stafferede« Kirkeinventaret. — Foruden flere mindre Fragmenter er desuden fra Helgenæs Kirke modtaget et Gravtræ fra Tiden ved 1800 og fra Karise et Par Smedejærns-Gravmonumenter fra 19. Aarh., der trods deres ringe Ælde dog har særlig Interesse for Museet som sene, nu uddøende Efterkommere af ældgamle Former. Paa en københavnsk Auktion købtes endelig to messingdrevne Vaabenskjolde, der efter den i Museet foretagne heraldiske Bestemmelse maa have siddet paa Wenzel Rothkirchs Ligkiste; Christian 4's Redningsmand i Slaget ved Lutter am Barenberg døde 1655 og laa begravet i Tjærborg Kirke ved Esbjerg, hvor hans pragtfulde Epitafium endnu er bevaret, medens Gravkælderer er ødelagt.

Sammenlignet med de usædvanligt talrige Forøgelse af de kirkelige Afdelinger har Samlingen af *verdslige Genstande fra Renæssanceliden* kun haft mindre Vækst, bortset fra de allerede nævnte Jordfund. Foruden Smaating som et lille Saksetui af Sølv fra Tiden ved 1660, et haanddrevet Messingfad med Fremstilling af Evas Skabelse, et Maleri med bibelsk Sujet (Høvedsmanden i Capernaum) og dansk Indskrift er der kun Grund til at fremhæve et Lagen fra 1667 med rig og smuk Hvidsøm, som er deponeret af »Boigmestergaarden« i Aarhus, der selv ejer et ganske tilsvarende Stykke, samt et enkelt stort Skab, der maa have tilhørt Henrik Friis til Ørbæklunde og hans Hustru Margrete Bildt, begge døde 1571. Takket være ældre Notitser kan dette Skabs Historie ret nøje følges; som Arvestykke synes det ved Giftermaal at være vandret fra Friisernes over i Krukovslægtens Eje og en Tid at have staaet paa Aarslevgaard, hvorefter det senere havnede paa Hønnerup Hovgaard og endelig i københavnsk Privateje. Og skønt det paa Christian 4's Tid er bleven en Del omdannet, har det dog stor Betydning ved sine mærkelige Fyldingsmotiver, to staaende Løver, der foran et ungt Egetræ, maaske en Hentydning til Egern-Frisernes

Hjelmtegn, holder et stort M, hvori der læses de ni gaadefulde Bogstaver: L · M · W — I · D · N — M · B · I; de hører til de bedste Exempler paa de karakteristiske Rebus-Ornamen-

Skab fra Orbæklunde.

ter, som Frederik 2's Adelsmænd har yndet, og som synes at have været en særlig dansk Mode¹⁾.

Af Genstande yngre end 1660 er undtagelsesvis modtaget nogle Gaver, en Flødeske skænket af Opsynsbetjent Jønsson, en Silkekjole testamenteret af Enkefru Olga M. E. Harfeld og en Gadedør fra St. Pedersstræde Nr. 7, afgivet af Universitetet.

¹⁾ Sml. Chr. Axel. Jensen: Snedkere og Billedsnidere S. 54.

Disse Stykker vil senere overgaa til Dansk Folkemuseum, naar dette engang faar de rummeligere og bedre sikrede Forhold, som det i endnu højere Grad end selve det ilde stedte Nationalmuseum tiltrænger.

Billed- og Bogsamlingen er vokset jævnt og normalt. Den historisk-topografiske Billedsamling forøgedes med 1420 Blade, hvoraf Flertallet er Fotografier. Billed- og Boggaver er modtagne fra: Lehnsgreve C. J. F. Ahlefeldt-Laurvig, Tranekær; Arkitekterne K. Barfod, Axel Berg, Carl Berner (Kristiania), Prof. Bidstrup (Rønne), Chr. Borch; Doct. Fr. Deneken, Crefeld; Filialbestyrer P. Eliassen, Kolding; Tandlæge Friis, Kolding; Stud. V. Hermansen; Museumsinspektør Holck, Frederiksborg; Arkitekt J. Ingversen; Læge J. V. S. Johnsson; Lærer Jørgensen, Smørum; Arkitekt, Prof. H. Kampmann; Postexpedient C. Klitgaard; Arkitekt Aage Mathiesen; Museumsdirektør S. Müller; Frk. E. Mygdal; Museumsdirektør Bernh. Olsen; Skoleinspektør E. Petersen, Nyborg; Fuldmægtig Skakke; Cand. K. Stephensen; Sagfører Thiellesen, Fredericia; Doct. G. Upmark, Stockholm; Arkitekt Gotfr. Tvede; Stud. K. C. Uldall. Endvidere fra Kunstmuseet, Rosenborgmuseet, Frederiksborgmuseet, Rigsarkivet, Foreningen af 3. Decb. 1892, Akademisk Arkitektforening, Schönbergs Forlag, Logen Danmark, U. O. B. B. Nr. 712, Vemmetofte Kloster, Norsk Folkemuseum, Norsk historisk Kildeskriftfond, Nordiska Museet, Thaulowmuseet i Kiel, Østr. Museum für Kunst und Industri. — En Række udenlandske Publikationer er som sædvanligt skænkede Bogsamlingen af det kgl. nord. Oldskriftselskab.

Museets Samling af fotografiske Plader tæller nu godt 12500 Numre og har i Aarets Løb haft en Tilvækst paa mer end 2500 Stykker.

Verdenskrigen, der har grebet ind i saa mange Forhold, har paa forskellig Maade været følt i Museets Virksomhed, baade i den indre og i den ydre. I Efteraarsmaanederne 1914 maatte flere planlagte Rejser opgives, og Indkaldelser har van-

skeliggjort baade de regelmæssige Undersøgelser og Restaureringarbejderne. Paa Forberedelserne til Værket om »Danmarks historiske Mindesmærker«, hvortil Planen blev fremsat for to Aar siden, er der især arbejdet i Præstø Amt; skønt der endnn ikke raades over nogen ny Bevilling til dette Foretagende, er der dog gennemgaaet ialt 31 Kirker, hvis Planer er maalt¹⁾, og desuden er der i Efteraaret undersøgt 12 Kirker i Sokkelunds og Smørum Herreder. Men fremdeles er det systematiske Undersøgelsesarbejde betydeligt udvidet, i det ogsaa *Herregaardene* er optaget til Undersøgelse. Takket være et Samarbejde med Nationalhistorisk Museum paa Frederiksborg, paa hvis Vegne Magister O. Andrup har deltaget i Arbejdet, har man paa særlige Rejser kunnet besøge en Række sydsjællandske Herregaarde, Fedgaard, Gaunø, Gunderslevholm, Holmegaard, Holsteinborg, Jomfruens Egede, Lystrup, Ravnstrup, Rosendal, Turebyholm og Vemmetofte, hvor gamle Bygninger og gammelt Inventar er blevet undersøgt og beskrevet. Stort og rigt har det videnskabelige Udbytte været, og kunde det paa Forhaand befrygtes, at disse Undersøgelser af Fortidsminder i Privateje vilde støde paa Vanskeligheder, har Museet saa meget mere Grund til at fremhæve, at dets Udsendinge overalt er bleven modtaget med den største Velvilje og Gæstfrihed, og det kan ikke undlade her at bringe alle vedkommende sin bedste Tak for deres imødekommende Forstaaelse af Museernes store nye Opgave, at gøre Herregaardenes Fortidsskatte tilgængelige for videnskabelig Forskning.

Som et nyt Led i den systematiske Gennemgang af Landets Fortidsminder er ogsaa indgaaet de *Købstadsfotograferinger*, hvis Forberedelse omtaltes i forrige Aarsberetning. Efter at først af alle Byer Fredericia og derefter Horsens, Nyborg, Holbæk, Korsør, Køge og Nestved har tilsagt deres økonomiske

¹⁾ 12 Kirker i Fakse Herred af Arkitekt Knud Barfod og Chr. Axel Jensen. 13 Kirker i Bjeverskov Herred af Arkitekt Mogens Clemmensen og Poul Nørlund. 6 Kirker i Tybjerg H. af Arkitekt C. M. Smidt og Hugo Mathiessen.

²⁾ I Opmaalingsarbejder paa disse Herregaarde har foruden Museets Embedsmænd deltaget Arkitekterne Mogens Clemmensen og K. Barfod.

Bistand, er de fleste af disse Byer helt eller delvis gennemfotograferede. Gennemsnitlig er der taget 100 Fotografier i hver By, i alt godt 500, baade af karakteristiske Gader og Stræder, gamle Huse og Bygningsdetaljer. Pladerne og et Sæt Kopier opbevares paa Nationalmuseet; et andet fremsendes til vedkommende Kommune.

Medens disse systematiske Arbejder saaledes vedblivende vokser i Omfang og Betydning, er de mere tilfældige Undersøgelser, som tidligere lagde Beslag paa næsten hele Museets Arbejdskraft, kun gennemførte, hvor de var uafviseligt nødvendige. Om ikke af andre, saa af økonomiske Aarsager, maa Museet give Afkald paa at grave, naar ikke stedlige Forhold gør det nødvendigt. Men hvor Museets Deltagelse var paa-krævet, har det dog stedse givet Møde.

Runesten. Paa Herregaarden Stenalt er undersøgt et genfundet Brudstykke af Stenaltstenen, der var forsvundet allerede paa den Tid, da Ole Worm udgav sit Runeværk, og hvoraf først nu et Fragment er kommet for Dagens Lys ved Omlægning af Gaardspladsen paa Christianslund under Stenalt. De læselige Ord er følgende: »[auft bru] ur sun sin [raisthi s]thin thansi | [asur st]uks sun«¹⁾. Stenen er nu genopstillet foran Stenalts Hovedbygning.

Kirker, Kirketomter og Klostre. — De største og mest omfattende Undersøgelser er foranledigede ved Ombygninger eller Udvidelser af gamle Kirkebygninger, som paa Grund af opblomstrende Stationsbyers Vækst er blevne for smaa til deres Menigheder. For en Menneskealder siden vilde man med Gælde have grebet saadanne Lejligheder til at lade de gamle Kirkehuse vige for helt nye Bygninger, regelmæssige og kedelige. Men nu har heldigvis Sansen for Fortidsminderne vokset sig saa stærk, at baade Arkitekter og Menigheder overalt, hvor Kirkerne da ikke skal flyttes, vælger at bevare saa meget som muligt af det gamle og at bygge videre paa den historisk givne Grundstamme. Især i *Haslev*, hvor den nye Bygning (af Arki-

¹⁾ Sml. F. Orluf i Berling. Tid. ²⁰/₁₂ 1914.

tekt Lønborg-Jensen) lægges som en Korskirke paa tværs af den gamle, har man ved Undersøgelserne kunnet gøre meget interessante arkitekturhistoriske Iagttagelser; det lod sig fastslaa, at selve Kirken, bortset fra den seneste Middelalders Tilbygninger (Taarn, Vaabenhuse og Sakristi) er bygget i ikke mindre end tre Perioder. En lille, romansk Brudstenskirke er ombygget med Mursten allerede i sentromansk Tid (c. 1250) og senere udvidet mod Syd og overhælvvet i gotisk Tid (c. 1350), og ved Gravninger inde i Kirkerummet fandtes ikke blot en middelalderlig muret Kiste og de ovenfor omtalte Fliser, men ogsaa Fundamenterne af den ældste Bygning med dens forlængst nedrevne Apsis. I *Skjern*, hvor Udvidelsen (Arkitekt S. Lembcke) føjes til Kirkens Nordside, var Forholdene mindre sammensatte, men i den typisk vestjydske Kvaderstensbygning dog god Lejlighed til at undersøge Forhold, som ellers er lidet oplyste og som giver os et intimere Indblik i det romanske Kirkeinteriør; Væggene har oprindeligt været pudsede med glittet Ler næsten uden Kalk og Gulvet brolagt med Kampesten omtr. $\frac{1}{2}$ Meter under Indgangsdørens Granittærskel¹). Lignende Forhold kunde undersøges i *Kolind*, hvor Koret maatte nedrives (Arkitekt M. B. Fritz), og hvor der bl. a. fandtes et romansk Vindue med oprindeligt Træramme.

Mindre Undersøgelser i bestaaende Kirkebygninger er foretagne i *Sjørring*, *Ørum*, *Asmild*, *Hvilsted*, *Tiset* i Jylland samt i *Østofte* paa Lolland, hvor Apsismurværket istandsattes af Arkitekt M. Clemmensen. Endvidere er besigtiget Rosenkranskapellet i *Taulov* fra 1581 og dets Gravkælder, Gravkapellet ved *Ørslevkloster*, Kirkeladen i *Ørslev* (Sydsjælland) og den til Ligkapel indrettede Fløj af *Holbæk* Sortebrødrekloster, hvor Undersøgelser i Anledning af en paatænkt Ombygning supplerede og stadfæstede Museets tidligere Iagttagelser²). I *Voldum* ved Ran-

¹) I Korets Sydside har været et lavtsiddende, forlængst tilmuret Vindue. Om et lignende Vindue i en Morsingkirke, Dragstrup, har Provst Vilh. Hansen givet den værdifulde Oplysning, at Traditionen der paa Stedet endnu nævner det som de spedalskes Vindue.

²) Sml. Fra Holbæk Amt, 1913, S. 5.

ders er det gamle Hospital, der trods sin næsten sentgotiske Arkitektur dog maa stamme fra Beg. af 1600'erne, istandsat og indrettet til Ligkapel (Arkitekt: Mogens Clemmensen), et Arbejde, hvortil der af Staten bevilgedes 2000 Kr.

Udgravninger er iværksatte paa Tomten af *Ømkloster*, hvor

Hospitalet i Voldum.

der nu fandtes tre Middelaldersgrave (en indenfor de tidligere fremgravne Taarnfundamenter og to udenfor Taarnets Sydvesthjørne), og hvor Gravningerne vil blive fortsatte, samt i *Voldtofte* paa Fyen, hvor der afdækkedes Grundsten af en lille firkantet Bygning med Spor af en østre Udbygning, efter Materialet, Fraadsten og Munkesten, sikkert middelalderlig og maaske Rest

af et ellers ukendt Kapel¹⁾. Desuden har Museet haft Lejlighed til at tilse Smaagravninger i *Præstø* (Kampestensfundamenter Nord for Kirken) og i *Kallundborg* (middelalderlig Massebegravelse i Portkælderens under Kallundborg Ladegaard paa Graabrødreklosterets Grund²⁾). Langt mere omfattende er dog de Gravninger, som Museet kunde følge paa Tomten af *Københavns Nicolaikirke*, før den nye Bygning begyndte at rejse sig. Ikke blot fandtes her en Mængde Fragmenter af Ligsten og andet Kirkeudstyr samt en enkelt middelalderlig Grav, der desværre maatte optages under højst uheldige Forhold, men desuden alle Grundmurene af den for et Aarhundrede siden nedbrudte Kirkebygning. Hvad der tidligere var formodet, blev nu til Vished³⁾. Hele det store Kor af den 1795 brændte Kirke stammer fra Christian 4's Tid, den middelalderlige Bygning har været betydeligt kortere, og hvad man ikke tidligere kunde vide, den har haft polygonal Korafslutning. Af Skibets Udbygninger viste den søndre sig helt igennem at have været en Renæssancebygning, medens den nordre var et sentkatolsk Kapel, samtidigt med selve den treskibede, c. 1500 byggede Kirke, hvis Piller stod velbevarede for den nedre Dels Vedkommende; man kunde se, at der var nogen, om end ikke megen Aldersforskul mellem Østpartiets grovere og Vestpartiets finere profilerede, med Brudstenssokler udstyrede Arkadepiller. Endelig fandtes ogsaa en ganske lille Rest af en ældre Kirkebygning, der ligeledes har været af Munkesten, men formodentlig hidrører fra 13—14. Aarh., og til hvilken den for nogle Aar siden fundne Fontefod af Gullandskalk kan have hørt. En Opdagelse, som ikke skyldes Videnskaben, men Fantasien, er derimod den saakaldte »Hans Tausens Prædikestol«; ganske vist fandtes der ved en af Kirkens søndre Arkadepiller et Fundament for en Prædikestol, men det var afgjort yngre end Bygningen og lod sig kun med Omtrentlighed tidsfæste til Christian 4's Tid. At

¹⁾ En »Kapeltoft« ligger noget nordligere end Ruinen.

²⁾ Arkitekt Tidemand-Dahl har givet Meddelelse om Skeletfund i St. Mortens Kirke i *Nestved*.

³⁾ Sml. Berling, Tid. 18/s 1914 (samt Fra Arkiv og Museum IV, S. 585).

det skulde have baaret den Prædikestol, hvorfra Reformatoren har talt, er der intetsomhelst Bevis for, og naar Folket og Pressen atter og atter knyttede det berømte Navn til de sparsomme Fundamentrester, er det et ganske lærerigt Eksempel paa, at ogsaa vor oplyste Tid kan være sagndannende!

Herregaarde, Borgruiner og Voldsteder. — Den betydeligste Herregaardsundersøgelse udenfor den systematiske Gennemgang af Sydsjællands Herresæder er foretaget paa *Barritskov* ved Vejle Fjord, hvis gamle Hovedbygning efter i Aartier at have staaet ubeboet, desværre var saa forfalden, at den ikke mere lod sig bevare. Dette er saa meget mere at beklage, som den ene af dens tre Fløje, Sydfløjen, ved Museets Undersøgelse viste sig at være en ejendommelig Bygning i sentmiddelalderlig Stil, hvis Hovedtræk trods mange Ombygninger lod sig fastslaa. Selve Hovedfløjen, opført 1598 af Sten Brahe til Knudstrup, indeholdt foruden en Sal med Paneler og Døre fra 1728 et malet Renaissance-loft fra Opførelsestiden, Træværk, der er overflyttet til den nye Bygning tilligemed Bygningsindskriften og hele den tredje, nordre Fløjs svære Bindingsværk med lange, til begge Bygningens Sider to Stokværk høje Egestolper, som ligeledes er taget i Brug ved Nybygningen, og som er noget ældre end Sten Brahes grundmurede Fløj. Omfattende Undersøgelser er, med økonomisk Bistand af Skoleinspektør Ernst Petersen i Nyborg, endvidere foretaget paa *Nyborg Slot*, der nu fra Militæretaten er overgaaet til Fængselsvæsenet. Med en paatænkt Istandsættelse for Øje blev Bygningen gennemgaaet, og det lykkedes mod Forventning at fastslaa, at betydelige Dele af Murværket naar tilbage til det 13. Aarh., og at Kristian 3., som har foretaget saa betydelige Arbejder paa den endnu staaende Fløj af Slottet, har ladet meget af de gamle Mure blive staaende. Ved forskellige Udhugninger og ved en nøje Gennemgang af Bygningens Mursten, Skiftegang og Fugning har man konstateret, at dens Midtparti i en Længde af 26 Meter er et Hus, som har staaet paa Danehoffernes Tid, og hvortil der har sluttet sig lavere Ringmure med Hjørnetaarne, at dette Hus senere i

Middelalderen er bleven dels forhøjet, dels forlænget mod Syd, fra hvilken Byggeperiode det ejendommelige, nederlandsk konstruerede Bjelkeloft med dets udskaarne Konsoller hidrører, og at endelig Kristian 3 har bygget Fløjens Nordende og omformet hele Længen, saa at der nu af de oprindelige Vinduer kun var en enkelt, tilmuret Levning tilbage, men fuldt tilstrækkelig til at yde en uomtvistelig Tidsbestemmelse for Slottets ældste Murværk.

Endvidere er der fotograferet en Række Detaljer i *Koldinghus* middelalderlige Vestfløj, førend denne Del af Ruinen indrettes til Museumsbrug og overdækkes. Endelig er der arbejdet paa *Søborg*, hvor hele det søndre Portparti blev fremgravet og opmaalt, og paa *Hammershus*, hvor der særlig er foretaget Udbedringer paa den store Magasinsbygning, i hvis yngre, sydlige Del der er fundet tydelige Spor af Ildebranden 1522, det Aar, da Lybækkerne indtog og ødelagde Slottet. Paa *Boringholm* er Gravningerne fortsatte, saaledes at de snart kan ventes sluttede, og endelig har Grev Fr. Krag-Juel-Vind-Frijs til Juellinge fortsat de meget betydelige Udgravninger paa *Ravnborg*, som dog endnu langt fra er førte til Ende. Af mindre Voldstedsundersøgelser har der kun været Lejlighed til at foretage yderst faa: en lille Udgravning paa Borgpladsen i *Krønge By* paa Lolland gav intet Resultat.

Købstadbygninger. — Heldigvis har der heller ikke været mange Anledninger til at beskæftige sig med enkelte borgerlige Bygninger; thi at Nationalmuseet tilkaldes til Undersøgelse af et gammelt Borgerhus, betyder jo i altfor mange Tilfælde, at det er dødsdømt og skal vige Pladsen for en moderne Efterfølger. Et meget beklageligt Tab har vor Bestand af gamle Bindingsværkshuse dog lidt; den maleriske »Slagtergaard« paa *Køge Torv* er forsvundet fra sin Plads. De klippede Lindetræer, som voksede foran den lille Bygning, og dens store Udhäng med de lange, krumme Knægte gav Torvet en gammeldags Hygge, som nu savnes haardt. Og tilmed var Bygningen usædvanlig gammel. Allerede tidligere har Nationalmuseet været opmærksom paa, at den maatte regnes mellem vort Lands aller-

ældste Bindingsværkshuse og sættes til omtrent samme Alder som det for en Del Aar siden restaurerede Hus fra 1527 i Køge Kirkestræde, og den nøjagtige Undersøgelse før Nedbrydningen fastslog dette Resultat; selv om der hverken fandtes Aarstal eller Navne, viste Tømmerets Enkeltheder nøje Overensstemmelser dels med det nævnte Hus og dels med sentmiddelalderlige Tagværker i sjællandske Kirker. Det er beklageligt, at Køge, som dog ellers i de senere Aaringer har værnet saa godt om sine gamle Bygninger, ikke kunde bevare Bygningen paa dens Plads. Men Huset er dog ikke dermed forsvundet; skønt det var meget medtaget og har lidt noget ved Nedrivningen, lod det sig dog genopbygge, og Etatsraad Alfred Sørensen, der saa ofte tidligere har vist sin Interesse for Køge Bys Fortidsarkitektur, har da ladet det genrejse (ved Arkitekt Langballe) paa en Grund umiddelbart bag Køge Museum, hvori det forhaabentlig senere vil komme til at indgaa som et fast Led.

Ulige glædeligere var Anledningen til Undersøgelsen af et andet Bindingsværkshus i *Viborg* Mogensgade, som er bleven istandsat med Bidrag af Viborg Stiftsmuseum. Den lille Enetages Bygning, som ved sin Beliggenhed spiller en stor Rolle for Gadens Virkning, har ogsaa i sig selv Interesse, fordi dens Stolper er prydede med udskaaret Bladværk, en Udsmykning, som ellers er meget sjælden her i Landet, og som tilhører Tiden omkring 1575. Opmaalt er endvidere den store Bindingsværksgaard ved *Nyborg* Slots-gade, som med Urette bærer Drost Peder Hoseøls Navn, men som i Virkeligheden er bygget af Borgmester Mads Lerche 1601. Med privat Bistand paa-tænkes den istandsat og fredlyst, men Forhandlingerne herom er endnu ikke gaaede i Orden.

Af Købstadsruiner er undersøgt nogle sentmiddelalderlige Kældermure af *Aarhus Bispegaard*, der fremkom ved Planeringen af Pladsen nord for Domkirken.

Fredlysninger. — Købt til Fredlysning er, efter at Randers historiske Museum havde rejst Sagen, *Kapelruinen ved Randrup* (i Gassum Sogn, Nørhald Herred, Randers Amt). Fredlysningen

gælder ikke alene selve den 15 M. lange og indtil $7\frac{1}{3}$ Meter brede Bygningstomt med Skib, lige afsluttet Kor og en firkantet Udbygning mod Øst, hvis Plan markeres af et bevaret Kampestensskifte, men desuden den omgivende Kirkegaard med dens Jorddiger, af hvilke det nordlige har en Længde af 48, det vestlige 36 og det sydlige 42 Meter.

Fredlyst er endvidere, af *Baroniet Løvenborg*, en paa Hovedgaarden opbevaret *Altertavle* fra 1595, tidligere i Nørre Jernløse Kirke. Ved Deklarationen har Baroniet tilsagt at værne om Altertavlen, at opstille den paa en sømmelig Plads samt ikke at restaurere den uden Nationalmuseets Godkendelse, ikke at bortflytte den fra Løvenborg og ikke at afhænde den, uden at den er tilbudt først Nørre-Jernløse Kirke og derefter Nationalmuseet for den Sum, som dens Restaurering har kostet.

Denne sidste Fredlysning er af ejendommelig Art og har kun et enkelt Præcedens, men den vil forhaabentlig i Fremtiden faa Betydning som Exempel paa, hvorledes de ofte vanskelige Spørgsmaal om det i gammel Tid og i god Tro fra Kirkerne fjærnede og til Herregaardene overflyttede Kirkeinventar lader sig ordne med rimelig Hensynstagen til alle interesserede Parter og med Fastholdelse af det meget vigtige Hovedpunkt, at slige Stykker ikke vandrer over i Antikvitethandelen.

Endelig kan i denne Sammenhæng nævnes, at der efter ministeriel Bestemmelse for Fremtiden vil blive givet Nationalmuseet Lejlighed til ved Kassation af Inventar fra de kgl. Slotte og Statens andre Bygninger i Hovedstaden at udpege, hvad der maatte være af Interesse for Museets Samlinger.

Kalkmalerier. — For den særlige Bevilling til Kalkmaleriers og Kirkeinventars Istandsættelse, som Nationalmuseet administrerer, er der i Finansaaret 1914—15 foretaget følgende Kalkmalerirestaureringer:

Vilslev (Gjording H. Ribe A.). Malerier paa Triumfvæggen og Korbuen, fra Tiden ved Aar 1200, efter Pudslagene at dømme malede samtidigt med eller kun ganske kort Tid efter Kirkebygningens Opførelse. Bedst bevaret er det karakteristiske

Billede paa Korbuens Sydparti, forestillende Abel, som ofrer Lammet, at opfatte som et Symbol paa det kristelige Messe-

Abels Offer. Kalkmaleri i Vilslev ved Ribe.

offer og dermed ogsaa paa Kristus. Over Korbuen er malet Nadveren (desværre beskadiget ved Opførelsen af en ny Kakelovn), Himmelfarten og Indtoget i Jerusalem. Baade Kompositionen og Farverne er sentromanske: af Farver er brugt

sort, graat, grønt, brændt Okker, Zinnober og dekomponeret Mønje.

Ferring (Vandfuld H., Ringkøbing A.). Malerier paa Skibets Nordvæg, fra Tiden ved Aar 1200, i typisk sentromanske Former og Farver; bl. a. er anvendt blaåt paa graasort Undermaling. Op fra Skibets lille Nordvindue vokser et Træ mellem to Løver, og foruden Ornamenten ses paa Vægfladen flere Figurscener, f. Ex. Jesu Fristelse af Djævelen. Alt syntes ved Afdækningen meget udvidsket og utydeligt, men gennem en omhyggelig Afvadskning er der naaet gode Resultater.

Dalbnyeder (Gjerlev H. Randers A.). Sentgotiske Billeder og Dekorationer, under Korbuen store Bølgeranker, i det ottedelte Korhvalv de fire store Kirkefædre, Ambrosius, Gregorius, Hieronymus og Augustinus, samt fire af Apostlene, Paulus, Andreas, Bartholomæus og Petrus. Billederne er i flere Henseender godt bevarede; bl. a. staar Læberne med deres kraftige Mønjefarve.

Gudum (Skodborg H. Ringkøbing A.). Sentgotisk Indskrift paa Korets Nordvæg, af hvis store Minuskler (sorte med gulrøde Skilletegn) følgende med Sikkerhed kunde tydes: ...o : dñi : m : cdxc° : scdo : cop. et.. ||n : i[tud : in : vigil : .i : thome || : : ipē : rev. ndu ... : epus (?) : ... : ha..v. ||sø — — — ne : elene : h. uf || dotter . ri. : y — — — guto..c...

Med Opløsning af Forkortelserne og støttet til smaa Enkeltheder, som vanskelig lader sig gengive, vindes følgende Oversættelse: »I det Herrens Aar 1492 fuldendtes || — — dette Dagen før Sct. Thomas Dag || — — selv hævderdig — Biskop? — Hartvig || — Elene Hiuffuelsdotter Priorisse y gutom (closter?)«. 1492 vides Biskop Hartvig Juel af Ribe at have været i Klosteret, Elene Hjulsdatter er kendt som dets Priorinde, og da Klosteret 1484 søgte og fik Tilladelse til at flytte sine Bygninger til Stedets gamle Sognekirke, som øjensynlig er ombygget i den seneste Middelalder, fristes man unægtelig til at tro, at Indskriften skal erindre om en Bygnings- eller Alterindvielse, hvor Bispen skulde være til Stede. Selvom der er

tvivlsomme Punkter i den mangelfulde Indskrift, selv om man ikke kan læse det latinske Intetkønsord, der betegner det fuldendte Værks Art, og ikke med fuld Sikkerhed kan bestemme Bispetitlernes Enkeltheder og Kasus, er det dog sikkert, at vi her har genfundet en af de mellem vore Kalkmalerier saa sjældne bygningshistoriske Indskrifter¹⁾.

Med Undtagelse af sidstnævnte Arbejde er Istandsættelserne udførte af Figurmaler Eigil Rothe.

Undersøgelser er foretagne i Kildebrønde, Broby, Næstved, S. Mortens Kirke og Vrangstrup paa Sjælland, Horreby paa Falster, Ringe paa Fyen, Gunderup og Hoed i Jylland. Mellem disse Undersøgelser er der særlig Grund til at fremhæve, at der i Ringe Kirke fremkom ret anselige Dekorationer, som dog atter overhvidtedes af de stedlige Myndigheder, inden Spørgsmaalet om deres Restaurering var endelig afgjort. Malerierne var ikke just Kunstværker; de var ligesom i den nærliggende Gudme Kirke spredt uden Komposition og System, men det er meget beklageligt, at man ved den hastige Overhvidtning har odelagt følgende Indskrift:

Med sex x semel 2 bis ix morit? rex

Christiern? dacie gaudeat in requie

Urbani festo loculo tumulat? honesto

Roski . . is subito pax sibi laus quoq; deo

Aarstallet $1400 + 6 \times 10 + 1 \times 2 + 2 \times 9$ er Kong Kristiern 1's Dødsaar 1481, og Indskriften oplyser tillige om den ellers ukendte Dato for Kongens Begravelse, S. Urbans Dag 25. Maj, kun tre Dage efter hans Død.

Kirkeinventar. — I de foregaaende Aaringer har det klarere og klarere vist sig, at Museets Arbejdskræfter endnu ikke er tilstrækkelige til at føre et effektivt Tilsyn med alle de mange Restaureringer, hvor dets Bistand kunde være ønskelig. I adskillige Tilfælde har de yngre eller noget fjærnere Medarbejdere ikke ret forstaaet Undersøgelsens vanskelige Kunst,

¹⁾ Oversigt over Klosterets Historie i Hardsyssels Aarb. 1913. Paa Stedet er kun Indskriftens sikre Dele gengivet med fuld Farve og enkelte Supplementer med Konturlinjer.

selv om de meget vel formaar at gennemføre det tekniske Arbejde, Grunderingen og Opmalingen, naar først de oprindelige Farver er genfundne under de mange yngre Farvelag og nøjagtigt bestemte. Derfor har Museets faste Restaurator, Maler Niels Termansen, i det sidste Aar væsentlig ledet det første, grundlæggende Afsnit af de enkelte Restaureringer, medens andre Malere derefter, under hans fortsatte Tilsyn, har udført det mere manuelle Arbejde. Denne Arbejdsdeling har ubetinget vist sig formaalstjenlig, idet Termansens store Erfaring og Grundighed kommer til Nytte i flere Tilfælde, end det ellers vilde være muligt, og idet flere lærer hans og Museets Arbejdsmetoder at kende til Bunds. Især har Maler Kr. Due arbejdet med megen Dygtighed.

Paa denne Maade er udført store og omfattende Istand-sættelser af tre sjællandske Prædikestole. Prædikestolen i *Grøn-holt* ved Hillerød, et usædvanligt fint Snitværksarbejde, hvis Felter er prydede med smukke Relieffer af de fire Evangelister, maatte efter Snitværkets strænge, rene Stilformer antages at være et af Landets ældste Højrenæssance-Værker, formodentlig udført af Frederik 2's Snedkere paa Frederiksborg, og ved Undersøgelsen lykkedes det ogsaa at genfremdrage det overmalede Aarstal 1574 sammen med Indskrifter og malede Ornamenter, »Mauresker« af orientalsk Herkomst, som paa Renæssanceliden var en yndet Fladedekoration, der gjerne brugtes af Malerne. Her tegner de sig med hvidt Metal paa blaa Bund, forgængelige Stoffer, som gjorde Undersøgelsen særdeles vanskelig, tilmed da de var overstrøgne med Zinkhvidt, og det kan siges, at hvis Restaureringen, som først paatænkt, var foretaget uden Museets Bistand, vilde baade Ornamentikken, det interessante Aarstal og en Række andre Enkeltheder sikkert være forsvundne. Prædikestolen i *Solrød* Kirke ved Køge er udført i noget lignende Højrenæssancestil, omend 10—20 Aar yngre; i Felterne er udskåret store Evangelisttegn, som erindrere om gotiske Krucifixprydelser, og som Maleren har udstyret med rig Forgyldning. Prædikestolen i *Tune* Kirke, et Arbejde fra Roskildeværkstedet c. 1620, viste sig at have en ret paa-faldende Staffering.

Paa lignende Maade er restaureret Altertavlen i *Voer Kirke* i Vendsyssel, en lutheransk Fløjaltertavle med Indskrifter og Adelsvaaben fra 1622, hvis 1777 ommalede Midtbillede allerede tidligere var konserveret, men hvis Ramme nu har faaet en gennemgribende Istandsættelse. Fremdeles den rige og anselige Altertavle i *S. Bjært* ved Kolding fra Tiden om 1610—20, et omfattende Arbejde, der dog maatte forlades ufuldendt paa Grund af Indkaldelserne til Sikringsstyrken i Efteraaret 1914, som i det hele har vanskeliggjort Museets Virksomhed paa dette Omraade. Endelig Herskabsstolene i *Hee* fra 1655, der vel er blevne overmalede ved Kirkens Istandsættelse i 1880'erne, men som nu atter maatte repareres, og hvor det lykkedes at fremdrage gyldne Maureskornamenter.

Af mindre Arbejder er udført en Konservering af det saakaldte »Knud den Helliges« Billede i *Bramminge* med dets pudsig versificerede Indskrifter fra 1734 og af to gotiske Sidefigurer til et Krucifix fra Spjellerup Kirke paa Stevns, Istandsættelse af en Præstetavle i *Dalbnyeder* ved Randers og af et sentgotisk Krucifix i *Skaarup Kirke* ved Svendborg. Et mindre Tilskud er givet til Istandsættelse af Altertavlen og Prædikestolen i *Dalby-over Kirke* ved Randers, der begge stammer fra 1762 og »udziredes« af Trudsholms daværende Ejer Erik Rosenkrans; Konserveringen af det bløde, trøskede Træ frembød store Vanskeligheder.

Museet har endelig vejledet eller kontrolleret følgende Istandsættelser: *Tune* (Tune H.) Altertavle, vistnok af en Roskildesnedker, stafferet 1626. — *Grønholt* (Lyng Kronborg H.), Stolestader 1569, istandsat af Kr. Due. — *Hyllinge* (Ø. Flakkebjerg H.), katolsk Altertavle samt Sakristidør, begge med Malerier fra 1688, istandsat af O. Søndergaard. — *Tørring* (Vandfuld H.). Lutheransk Fløjaltertavle fra Tiden c. 1600 med yngre Malerier (1673), istandsat af Malling. — *Nørlem* (Skodborg H.). Altertavle fra 1770, med Slægterne Stjernhjelms og Jermins Vaabner, istandsat af Malling. — *Barrit* (Bjerge H., Vejle). Reedtzernes Gravkapel med Kister, hvori hviler Tønne Reedtz, † 1669, Valdemar Reedtz, † 1724 og Tønne Reedtz, † 1743, samt disses Hustruer. Istandsat af Guldsmed Viggo Hansen.

Paa egen Regning har Museet ladet montere paa Træplader Ligkisteplader, som ved dets Undersøgelser er fundne i *Haraldsted* Kirke ved Ringsted og i *Øster-Egedede* Kirke ved Faxe.

I Aarets Løb er revnet og omstøbt seks Kirkeklokker, at hvilke de tre var middelalderlige. Klokkerne i *Ringe* paa Fyen og i *Aastrup* ved Ribe havde dog mindre Betydning, idet de havde 1300'ernes typiske Klokkeformer, men ingen Indskrift (Uldall: Kirkeklokker S. 53). Interessantere var Klokken i *Jerlev* ved Kolding, hvis Minuskelindskrift fortalte: »Ista compana fusa est in Yherloe« og altsaa gav en tydelig Oplysning, at Klokkestøberen havde udført sit Arbejde paa selve Stedet (Uldall S. 100); Compana er selvfølgelig kun en pudsig Fejlstøbning for Campana, Klokke. Klokken i *Bælum* ved Aalborg var støbt 1565 og den i *Ødum* ved Randers 1571, og begge var i Følge deres Støbermærker udgaaede fra det velkendte nørrejydske Klokkestøberværksted, der under Ledelse af Rasmus Lausen og andre Støbere i Aarene 1546—86 leverede talrige Klokker til jydske Kirker. Endelig var den noget grove Klokke i *Reerslev* paa Sjælland støbt 1657 af »Jørgen Hansen, Klockstøber i Calingborrig«.

Bortset fra den systematiske Gennemgang af Sydsjælland er der foretaget Undersøgelser af Inventar i omtr. 40 Kirker.

Trods disse Undersøgelser og forskelligartede Smaaarbejder er det dog de store og kostbare Istandsættelser af det snedkrede og malede Kirkeinventar, der i alle Henseender lægger Beslag paa Bevillingens Midler, endog i saa høj Grad, at det ikke vilde være muligt at fortsætte disse Arbejder uden de Tilskud, som ydes fra Kirkerne, og som takket være den stedse voksende Interesse for Kirkeinventaret i det her skildrede Aar har været særdeles betydelige. Men det kan dog ikke skjules, at Forholdene paa dette Omraade vedblivende er vanskelige; mange Steder er det næsten haabløst at søge at tilvejebringe tilstrækkelige Pengemidler til Istandsættelser af virkelig værdifulde Inventargenstande, som ikke bør forfuskes ved daarlige Reparationer, og Aar for Aar stiger Antallet af de Kirker, hvorfra der er

kommet berettigede Ønsker om Bistand, Ønsker, som det først efter Aars Forløb vil blive muligt at efterkomme.

Tre tidligere Aarsberetninger, hvortil denne slutter sig, er trykte i Fra Arkiv og Museum.

EN HISTORISK KILDE.

Af P. SEVERINSEN.

FOR 2—3 Aar siden istandsatte jeg Bringstrup Præstegaard, der er et Sømmensurium af Bygninger fra tre forskellige Aarhundreder. Under dette Arbejde fangedes min Interesse af en gammel Brandtaksations-Forretning, som laa i Embedsarkivet, og i hvilken man kunde se hele Bygningens Indretning paa den Tid. Dette førte til, at jeg laante Ringsted Branddirektors gamle Taksationsprotokoller for at studere en endnu ældre Forretning over Præstegaarden og ellers se, om der var noget interessant deri.

Det er der i høj Grad, og lignende Protokoller maa findes Landet over¹⁾. Jeg ved selvfølgelig ikke, om Fremgangsmaaden ved Affattelsen alle Vegne har været den samme og Oplysningerne altsaa ligeartede.

De to Protokoller, jeg fik fat i, gaar fra 1800 til 1829. Forud findes der Forretninger paa løse Ark. Her nævnes Herregaarde og Præstegaarde, men først og fremmest en Masse Bøndergaarde og Husmandssteder. Til Dels er det de gamle Bygninger, der stod før Udskiftningen, til Dels er det nye Udflyttergaarde. Som Helhed ses det, hvordan midtsjællandske Bønder boede og byggede i Frederik den Sjettes Tid. Der er jo sket en Del Forandring i de 100 Aar, en Udvikling fra Lergulve til Linoleum og fra klinede Lervægge til grundmurede

¹⁾ Købstædernes Brandtaksationsprotokoller er i enkelte Tilfælde brugte som bygningshistoriske Kilder, dels i Beskrivelser af enkelte Bygninger, dels til Oplysning om en hel Købstads ældre Arkitektur (først i det af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring udgivne Arbejde om Helsingør). (*Red.*)

»Hovedbygninger« med Glasverandaer. Og Udhusene har ogsaa maattet gøre Udviklingen med. Vurderingssummerne er heller ikke uden Interesse.

Ved Aarhundredets Begyndelse findes der vistnok ikke brændte Mursten i Bringstrup By udenfor Kirken og Præstegaarden. Ved Præstegaarden fremhæves det som noget fint, at i Stuehusets Sydside er Bindingsværket udmuret med brændte Sten. Jeg har haft Lejlighed til at efterse denne Udmuring lidt nærmere i et Parti fra 1691. Der har ikke været anskaffet en eneste ny Sten. Alt er Brokker af meget forskellig Art, Munkesten, Hvælvingsten, Flisestumper o. s. v. Til de andre Sider var der »Støjlevægge«, hvoraf en Del staar stolt endnu. Det er jo lidt lavere Fordringer end nu om Dage, naar det skal være første Klasses.

I Almindelighed har en Gaardmandsbolig kun en enkelt Bilæggerovn. Selvfølgelig er Præstegaarden, efter en stor Istandsættelse 1801, langt foran. Der er en Piedestal-Kakkelovn med Rør, en To-Etage-Kakkelovn med Kobberrør og Tromle, en To-Etage-Kakkelovn, en En-Etage-Kakkelovn, »endnu en engelsk brændesparende Indretning paa Fyrstedet med Stegeovn«. Dette er noget ganske ovenud i Landsbyen. Derimod er der gerne flere Lejligheder i hver Gaard. Man faar som oftest at vide, hvor mange Vinduer der er, og hvilken Slags, Blyvinduer eller »engelske« (med Træsprosser). Det sidste er den nye Tid. Dørene er i Almindelighed »ordinære« (glatte), stundom »hollandske« (med Fyldinger), i Præstegaarden endog »med indstukne Laase og Messing-Haandfange«. Ofte findes Elle-Overtømmer.

Som Eksempel meddeler jeg Beskrivelse af et Par Gaarde i Bringstrup, den ene gammel, den anden ny.

Anno 1810 den 16. Julii. Bringstrup Sogn og Bye.
Østensgaard. Fæster Søren Nielsen. Ejer Mørup.

1. Stuehuus i Vester, 22 Alen lang i 8 Fag, $8\frac{1}{4}$ Alen bred, Egebindingsværk i Fod, Fyrre Overtømmer, klinede Vægge og Straaetag, indrettet til Stuer Kammer, Kiøken, Bryggerhuus og Forstue med en Skorsteen, en Bagerovn, en Kølne, en

Bielægger Kakelovn og en indmuuret Kobber Kiedel paa $\frac{1}{2}$ Tønde, Bræddø Loft overalt, Blyvinduer og ordinaire Dørre,
 à Fag 60 Rdl. = 480 Rdl.

2. En Længde til Nord, 45 Alen lang i 17 Fag, $7\frac{1}{4}$ Alen breed, Egeunder-, Fyrre- og Elle-Overtømmer, Stolper paa Steenene, klinede Vægge og Straae Tag. Deraf er 3 Fag indrettet til Stue og Kiøkken med en Skorsteen og en Bielægger Kakelovn, Loft overalt, Blyvinduer og ordinaire Dørre. De øvrige 14 Fag indrettet til Loe, Lade, Port og Stald à Fag 24 Rdl. er 410 —

3. En Længde til Øster, $27\frac{1}{2}$ Alen lang i 14 Fag, 8 Alen breed, Egeunder-, Fyrre- og Elle-Overtømmer, Stolper paa Steenene, klinede Vægge og Straae Tag indrettet til Loe, Lade og Stald, à Fag 24 Rdl. eller 335 —

4. En Længde til Sønder, $15\frac{1}{2}$ Alen lang i 6 Fag, 7 Alen breed Egeunder-, Fyrre- og Elle-Overtømmer, Stolper paa Steenene, klinede Vægge og Straa Tag; indrettet til Loe, Lade og Stald, à Fag 20 Rdl. 120 —

5. Et Brøndværk af Eege-Stolper og Fyrrebeklædning, vurderet for 5 —
 1350 Rdl.

Denne Gaard var aabenbart af de ældre, og ved at følge Opregningens Række kan man tegne Rummene. Mod Sædvane faar vi ikke at vide, hvor mange Blyvinduer der var. Det er fint, at Stuehuset staar i Fod, — en Finhed, som iøvrigt plejede at hævne sig, naar Foden raadnede.

Ved Siden af skal vi se, hvorledes en Sognefoged bygger nyt og tidssvarende 1825. Det er Nabogaarden.

Udflyttergaarden *Dalsagergaarden*. Fæster Sognefoged Christoffer Madsen.

a. Stuehus. Nye. 36 Al. langt 14 Fag, $8\frac{1}{2}$ Al. bredt. Egebindingsværk, do. Fod, Fyrreovertømmer, Væggene paa søndre Side murede af brændte [Sten], iøvrigt klinede — til 2 Stuer, 3 Kamre, Kiøkken og Forstue — med 2 Skorstene, Bagerovn, Kölne, 2 Bilægerovne og en indmuuret Kiedel paa 1 Td., Loft overalt, engelske Vinduer, en Fyldingdør og iøvrigt ordinaire

Døre — Vinduer og Dørene malede med Oliefarve ligesom og et Paneel, hvormed Dagligstuen er heelt beklædt paa de 3 Sider — taxeres à Fag 40 Rbd. Sedler, er 560 Rbd., der omskrives til	540 Rbd. Sølv.
b. en Længde i Vester, 33 Al. lang, 15 Fag, 8 ¹ / ₂ Al. bred, — Egeunder-, Fyrrevertømmer — til Loe, Lade, Stald, Tørvehuus, Karlekammer og Port, med Loft over 2 Fag — taxeret à Fag 25 Rbd. Sedler, er 375 Rbd. og	360 — —
c. ved samme Længde en Lude til vestre Side — 21 ¹ / ₂ Al. lang, 8 Fag, 2 ¹ / ₂ Al. bred — Egeunder-, Fyrrevertømmer, til Stald, à Fag 5 Rbd. Sedler er 40 Rbd.	40 — —
d. en Længde i Nord, 33 Al. lang, 13 Fag, 8 Al. bred — Egeunder-, Fyrrevertømmer, til Loe, Lade og Port — à Fag 22 Rbd. Sedler, er 286 Rbd.	280 — —
e. en Længde i Øster, 39 Al. lang, 14 Fag, 9 Al. bred — Egeunder-, Fyrrevertømmer — til Loe, Lade, Faarehuus og Huggehuus — à Fag 26 Rbd. Sedler, er 364 Rbd., der omskrives til	350 — —
f. et Brøndværk af Egestolper, Støtte, Ballance og Fyrrebeklædning à 10 Rbd. Sedler, er	10 — —

Tilsammen . . . 1580 Rbd. Sølv.

NYT FRA VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER.

Smaa Meddelelser fra Frederiksborg.

Det Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg har i den senere Tid haft det Held at komme i Besiddelse af flere Genstande, hvis Oprindelse og Skæbne gennem Tiderne det er lykkedes at udrede, saa nøje, at de derved vinder en betydelig historisk og kulturhistorisk Interesse. En kort Redegørelse for nogle af disse Erhvervelser vil derfor sikkert være paa sin Plads i dette Tidsskrift.

A. Kong Frederik den Andens Portræt.

Frederiksborg Slot bærer Navn efter Kong Frederik den Anden, og derude minder meget mere end Navnet om denne

Konge. Man har Indskriftstavlen med det kendte Vers om Kongen »goed och from«, som byttede Hillerødsholm med »Skougkloster«, og i afvigte Foraar har man ved Gravninger nær Slottet afdækket en lignende Mindetavle med Vers om, at »Frederiksborg er nu mit Navn«. Bygninger derude bærer endnu Kongens Valgsprog, og selv Jernafviserne ved Indkørselen er endnu mærkede med hans Navnebogstaver.

Det nationalhistoriske Museum, som er installeret paa Slottet, saa det naturligvis derfor som en af sine fornemste Pligter at faa et godt Billede af denne Konge ophængt, men gennem mange Aar var det forgæves.

Af Frederik den Anden kendes hovedsageligt to Typer Portrætter. Den ene, den hyppigst forekommende, viser Kongen i Rustning med det rødgule Skærf over Skulderen. Herhen hører det store Knieperske Tapet paa Nationalmuseet, Alabasterreliefferne paa Rosenborg og Gripsholm, det malede Portræt paa Gaunø fra 1588 og en stor Række malede Kopier i Danmark og i Udlandet, som dog gør et meget stift og udygtigt Indtryk. Et af disse Malerier hang vel paa Frederiksborg; men da et ganske lignende Billede paa Gripsholm bærer Signaturen: Rem(mert) P(eters) 1641, og da vi af Rentemesterregnskaberne fra Christian IVs Tid ved, at denne Konge ofte lod sig male Kopier af sine Forældre, taber disse Billeder naturligvis en Del i Interesse, da de ikke er udførte af en Kunstner Ansigt til Ansigt med Kongen.

Den anden Type af Kong Frederik den Andens Portrætter viser et Knæbillede, hvor Kongen ses staaende med opragende Pelskrave paa Kappen bagved et Bord. Som Regel bærer han Hosebaandsordenens St. Georgsmedaillon om Halsen. Af denne Type kendes dels et Stik af H. Goltsius efter et Billede af Geert Cornelisz van Harlem, dels et Maleri paa Gripsholm. Men da det hører til en Suite danske Konger, hvis yngste Billede forestiller Kong Christian den Fjerde c. 1610, er det ikke heller et samtidigt Billede, og den Kopi derefter, som Frederiksborg Museum lod udføre til Ophængning, var derfor heller ikke noget historisk set fuldtud tilfredsstillende Billede af Kongen.

Rentemesterregnskaberne fra Kongens Tid oplyste imidlertid, at Frederik den Anden gentagne Gange i sin Levetid var bleven malet, og et enkelt Billede af ham havde en hel lille Historie.

Frederik den Førstes Sønner havde delt Hertugdømmerne mellem sig; men medens baade Christian den Tredie og Hertug Adolf efterlod sig Sønner, døde den tredie Broder gamle Hertug Hans til Hansborg ugift, og Kong Frederik den Anden, den af-

dødes Brodersøn, og Hertug Adolf, den afdødes yngre Broder, stredes om Arven. Man enedes da om at vælge beslægtede Fyrster som Mæglere, og Hertug Adolf valgte sin Svoger, Landgrev Wilhelm IV af Hessen.

Landgrev Wilhelm var ikke Kong Frederik fremmed. Talrige Breve var vekslede mellem dem i tidligere Tid, men de drejede sig mest om Protestantismens Sag i Tyskland og om Jagtaffærer; thi begge var ivrige Jægere. Landgreven kom nu i en pinlig Forlegenhed; thi som Mægler forsvarede han ivrigt sin Svogers Sag, hvad Kongen var meget forbitret over. Først sender Landgreven da Kongen en Drift Vildsvin til Skanderborg, og dernæst beder han i et nu tabt Brev af 12. April 1581 om at maatte faa Portrætter af Kongen og hans Slægt til Udsmykning af Slottet i Cassel. Kongen var sig sin Værdighed og Styrke som en af Protestantismens Støtter bevidst og svarede ret køligt (14. Maj), at før Mæglermødet i Flensborg kunde han ikke sende Portrætterne. Landgreven takker (15. Juni), men anmoder alligevel om at faa Billederne tilsendt »so forderlich als möglich«; og Kongen indvilligede, saa ikke alene et legemsstort Portræt af ham selv, men ogsaa Billeder af Kongerne Christian III, Frederik I, Hans og Kristiern I afsendtes (20. August); Kristiern IIs Billede var endnu ikke færdigt. Den 4. September takkede Landgreven for Gaven, kuriøst nok i samme Brev, hvori han meddelte sin første Hustrus Død.

Ad arkivalisk Vej var det ogsaa let at fastslaa, hvem der var Billedets Mester, thi 14. August 1581 udbetales der af Sundtolden til Tapetvæveren og Maleren *Hans Knieper* »efter K. M. skriftlige Befaling for fire Conterfaiver at formale, deriblandt Kongens Billede og Kong Christian then føste (!) v. Oldenborg, 200 Daler«.

Museet var derfor klar over, at der til Cassel var sendt et stort Billede af Kongen, udført af vor betydeligste Kunstner paa den Tid, og paa en Vis sanktioneret af Kongen selv. Her var endelig et Billede, som var det nationalhistoriske Museum værdigt, men at finde det frembød Vanskeligheder. Landgrevens Slot i Cassel eksisterer ikke mere, og i Samlingerne og paa de kongelige Slotte deromkring kendte ingen noget Portræt af Kong Frederik den Anden.

Tilslidst kronedes dog Bestræbelserne med Held. I et mørkt Magasin for Samlingen i Cassel henstod Billedet som ubekendt. Det bærer dog Kongens fulde Titel og Navn og desuden Aars-tallet 1581; saa enhver Tvivl, om det virkelig var det eftersøgte

Billede, bortvejredes. Efter meget langvarige og sendrægtige Forhandlinger blev Museet Ejer af Maleriet, og for kort Tid siden blev det hængt op som Midterstykke i Frederik den Andens Værelse paa Slottet.

Det viste sig at være et ganske fortræffeligt og velbevaret Portræt, i Udtryk og Holdning vidt forskelligt fra de senere og tørre Kopier. For Frederiksborg-Museet og for vor hjemlige Kunsthistorie er det en betydelig Vinding, og endelig er Danmark herigennem kommet i Besiddelse af et originalt Portræt af den Konge, under hvem Danmark i Magt og Anseelse naaede en Højde som ingensinde senere.

B. Oehlschlägers Portræt fra Wien.

Næppe et Aar efter, at Museet havde indlemmet Frederik den Andens Portræt i sine Samlinger, fik det atter fra vort sydlige Naboland en værdifuld Forøgelse, nemlig et Originalportræt af Adam Gottlob Oehlschläger.

Da Oehlschläger i sin Alderdom gjorde sin sidste store Udenlandsrejse til Frankrig, Tyskland og Østrig, blev han overalt hyldet ikke blot som Danmarks Digterkonge, men som en af Tysklands største Digtere. Frederiksborg-Museet gemmer blandt sine Oehlschläger-Relikvier en Stambog fra denne Rejse, og naar man deri læser Hyldestdigtene fra hans Ophold i Wien, forstaar man, hvor højt vurderet og feteret han blev i dette Centrum.

Ernst von Feuchtersleben, den fornemme og ædle Didaktiker, slutter en »Toast« paa følgende Maade:

»Wer der Alte bleibt im Neuen,
der allein ist ewig jung«

en træffende og fin Karakteristik af den graahaarede Digter, som netop atter havde vundet nye Laurbær med »Dina«.

Og selv Østrigs Digterhøveding *Franz Grillparzer* skriver i Stambogen og hylder Digterens ildfulde, begejstrede Natur paa følgende Vis:

»Was frag' ich viel um Nord und Süd,
streng abgetheilt nach Gränzen und Revieren,
wenn so wie Du der Norden glüht
des Südens Dichter aber frieren.«

Festlighederne kulminerede med et Festmaal, som Kunstnerne i Wien gav for Oehlschläger 12. Juli 1844. Selv beretter han derom i sine Erindringer (Bd. IV, S. 23):

»Et Selskab har indbudt mig (og) vil vise mig Hæder og Ære. — Æren var rigtignok saa stor som mulig. En stor Sal og to Værelser vare fulde af Gæster. Skuespiller Auschütz, som sad lige over for mig, reciterede med høj Røst 5—6 smukke Digte til mig, hvorved hver Gang min Skaal blev drukken med stærk Haandklap. En Laurbærkrands blev rakt mig af Digteren Grillparzer, som sad ved min Side, og min venlige Beundrer — jeg kan sige, sande Ven — Grev Dietrichstein sad paa den anden Side. *Det Billed af mig, som Maleren Ammerling havde gjort, var opstillet i Salen.* Kort — det var al mulig Hæder — Gud velsigne Eder Alle mine Venner! — Farvel Wien! for denne sinde og formodentlig for evig!»

Her er et Billed altsaa omtalt; og Dagen for har Oehlen-schläger i sin Dagbog skrevet: »En meget god Maler Ammerling har malet mig; jeg har kun siddet to Gange for ham«. Men vi faar yderligere Oplysninger om dette Billedes Tilblivelse gennem en Artikel i et Wienerblad af Ludwig August Frankl (17. Januar 1887). Først maa det dog bemærkes, at Friedrich Ammerling eller von Ammerling (1803—87) var en af Østrigs mest feterede og ansete Portrætmalere; særlig blev hans Portræt af Thorvaldsen, som nu hænger i Fyrst Lichtensteins Galleri, beundret.

Oehlen-schlägers Beundrer og Ven, Lægen og Digteren L. A. Frankl førte en Dag Oehlen-schläger op i Ammerlings Ate-lier; foran Thorvaldsens Billede stod Oehlen-schläger længe dybt rørt og sagde saa: »Det maa være lykkeligt at blive malet paa den Vis og naa ned til Eftertiden ved en saadan Kunstnerhaand«. Dertil svarede Ammerling: »Hvis De ønsker det, skal jeg gerne ogsaa assurere Dem Udødeligheden, jeg skylder Dem Tak for »Correggio«! Frankl slutter: »Nach zwei Stunden war das wohlgetroffene Porträt vollendet«.

Endnu en Oplysning er det muligt at faa om Billedets Rolle ved Festen den 12. Juli 1844. I Stambogen findes et langt Digt af den nysnævnte L. A. Frankl, det har Overskriften »Zum Enthüllend des Bildes von Ammerling« og slutter, henvendt til vor Digter: »Leb' wohl! Froh wirst Du in der Heimathe landen Es trägt *dein Schiff auch* eines Cäsars Glück. Uns bleibt, wenn fernhin seine Segel schwanden, Erinnerung und Dein edles Bild zurück«.

Det var altsaa ikke alene Grillparzers Laurbærkroning af Oehlen-schläger, som var Festens Brændpunkt; ogsaa Afsløringen af Ammerlings Billede, som et evigt Minde for Vennerne, var Formaalet.

Faa Aar efter Oehlenschlägers Rejse kom Krigen. Interessen i Wien for Portrættet svandt bort, og det friske, kun halvfærdige, men ypperligt karakteriserede Billede stod hengemt paa Ammerlings Atelier. For faa Aar siden meddeltes det Museet, at en Slægtning af Maleren var villig til at sælge Billedet; men først nu lykkedes det Museet at forøge sine Digter-Relikvier med dette Billede, et af de faa synlige Minder om vort Lands Indflydelse paa vor sydlige Nabo, og et af de seneste Tegn paa det gode Samarbejde mellem de beslægtede Folk.

C. Kong Christian den Sjettes Taffelur.

For kortere Tid siden modtog Frederiksborg-Museet ved testamentarisk Gave fra Grosserer Gade et Taffelur fra Christian den Sjettes Tid. Urets Kasse er beklædt med slebne Glasplader med Blomsterornamenter og med indslebne Dobbeltmonogrammer betegnende henholdsvis Kong Christian den Sjette, Dronning Sophie Magdalene, Kronprins Frederik, senere Kong Frederik den Femte, og som Pendant dertil et L., som sikkert maa referere sig til Kongeparrets eneste Datter, Prinsesse Louise, der senere blev Hertuginde af Sachsen-Hildburghausen. Stykket betegner sig saaledes som en Genstand, som har speciel Tilknytning til Kongehuset; og som yderligere Bestyrkelse heraf viser Dørene paa Urets Sider i gennembrudt Messingarbejde Engle, som holder Skjolde, hvori Kongeparrets Monogrammer atter er gentagne. En loyal Undersaat kunde maaske tænkes at have ønsket Kongehusets Navnetræk indslebne paa et Ur; men Dørenes Udarbejdelse med samme Monogrammer synes at udelukke en saadan Mulighed. Urskiven er signeret: Lorentz Henrich Klein. Nu viser Partikulærkassens Regnskaber fra Kong Christian den Sjettes Tid, at der kun een Gang er udbetalt Penge af Hoffet til denne Mester, og det var den 30. Januar 1743. Posten lyder: »An den Urmacher Lorentz Henrich Klein für eine an Ihro Königl. Mayt. alleruntherth. gelieferte Tafel-Uhr, vermöge des Ober-Hof-Mareschals v. Reitzenstein Schreiben, die dafür bedungene und von I. K. M.t allergnädigst zugestandene 220 Rdl.« Af de forskellige Bilag til denne Sag omtaler Kongens Resolution om Udbetalingen af Beløbet Uhret som »an Uns allerhöchstselbsten allerunterthänigst geliefert«. Kleins Kvittering omtaler kun »eine grosse Taffel-Uhr, die viertel und Stunden repetirt«.

Da det er den eneste Udbetaling til L. H. Klein, tør man

vel derfor fastslaa, at Museets Ur er det omskrevne; og man har da et arkivalsk Bevis for, at Uret har været i Kongens Eje.

Lorentz Henrich Klein hørte til den kendte københavnske Urmagerslægt, hvis betydeligste Medlem han dog ikke var. Han var blevet Mester i 1735.

O. Andrup.

AFLEVERINGER TIL ARKIVERNE.

I Løbet af det sidste Halvaar 1915 har *Rigsarkivet* ligesom i Begyndelsen af Aaret modtaget betydelige Afleveringer fra Centraladministrationen (jfr. Side 94). Desuden kan nævnes Holmens Kirkes Patronats Arkiv fra 1784 til 1873 samt Havnekommissionens og den kgl. Havneadministrations Arkiver. Foreløbigt utilgængelig for Publikum er derimod Udenrigsministeriets Aflevering, da den omfatter lutter Sager yngre end 1848, og det samme gælder om den store Samling af afdøde Kong Frederik VIII.s Breve, der har deres Plads i Kongehusets særlige Arkiv og først maa aabnes i 1963.

Større Interesse for Læserne har derfor foreløbigt den Vækst, som *Landsarkiverne* har haft i det forløbne Aar. Opmærksomheden samler sig her om Landsarkivet for Fyn, der ved Stamhuset Dallunds Ophævelse som Gave modtog det betydelige Godsarkiv, der gaar tilbage til 1649 og omfatter ikke mindre end 55 Bind og 128 Pakker. Af samme Art er en Række værdifulde Deposita, nemlig Grevskabet Muckadells Godsarkiv, der i sig rummer Breve tilbage til 1477, Odense adelige Jomfruklosters Arkiv, der begynder 1579, og Ørbæklundes Arkiv. Dette sidste er ganske vist endnu ikke ordnet, men det kan foreløbigt oplyses, at den ældste Del deraf omfatter en Række Pergamentbreve fra Tiden straks efter Grevefejden (saaledes Skøde af 1537 fra Nils Bild til Ravnholt til Henrik Friis paa Gaarden Londe i Ørbæk Sogn og et Mageskiftebrev af samme Aar fra Domprovst i Viborg Kristiern Pedersen til Johan Friis paa Ørbæklunde). Naar undtages nogle Skiftesager, bestaar Arkivet udelukkende af Sager, der knytter sig til Gaard og Gods. Man maa haabe, at den Udvikling, som er i god Gang, maa fortsættes, saa at Herregaardenes Brev- og Dokumentsamlinger fra ældre Tid samles i Landsarkiverne, hvor de kan blive til virkelig Nytte for den historiske Videnskab, eller — i det mindste — at de bliver udlaante hertil til Ordning og Registrering, saa at de lokale Arkivarer kan have Overblik over alt det Kildemateriale, som findes inden for deres Rayon.

Af private Brevsamlinger, som er tilflydte Landsarkivet i Odense, fængsles Opmærksomheden navnlig af Kultusminister Biskop C. T. Engelstof's og Geheimeraadinde Fru Ida Marie Billes. En sjælden og efterlignelsesværdig Erhvervelse har Landsarkivet for Sjælland modtaget i en af Lærer Laur. Pedersen udarbejdet Kopi af det ældste Kort over Helsingør (i 7 Blade). Sammen med de tilhørende Lister over Grundenes og Ejendommenes Matrikels- og Brandforsikringsnumre, der er udarbejdede af Hr. Pedersen, afgiver de et enestaaende fortrinligt Grundlag for Undersøgelser af Byens Topografi.

K. F.

ANMELDELSER.

Joachim Junge: Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog, udg. af Foreningen Danmarks Folke-minder og Frederiksborg Amts Hist. Samf. ved *Hans Ellekilde*. 1915.

De sognebeskrivelser, der især skyldes flittige præster i rationalismens og landboreformernes tid, er vist bedst kendte for deres latterligheder, nemlig gennem Poul Møllers parodi, Lægdsgaarden i Ølsebymagle, og stadskirurg Reisers i sig selv parodiske skildring af den fyrgterlige ildebrand i København. Det er over disse næsten glemt, at denne litteratur også bragte enkelte særdeles værdifulde arbejder, som pastor Niels Blichers om Vium og fremfor alt pastor Joachim Junges om den nordsjællandske landalmue.

Denne sidste var tidligere for så vidt velkendt, som den efter forfatterens død oplevede både 2. og 3. udgave (1. udg. kom ganske privat 1798, og forfatteren har åbenbart ikke ønsket offentliggørelse) og på det tidspunkt var genstand for en usædvanlig beundring på grund af dens »forunderlige Blanding af Vittighed, Lune og Skarpsindighed« og for den »Erudition og Læsning, hvormed Bogen er sællet fuld«, og i 3. udg. (1844) betegnes den som en bog, der »som bekjendt hører til vor Litteraturs classiske Værker«. Siden da har den imidlertid kun været læst af en snævrere kreds, og det er da meget naturligt, at Folkemindeforeningen og Frederiksborg Amts Hist. Samf. har ladet besørge en ny, lidt forkortet¹⁾, udgave af bogen.

¹⁾ Forkortelsen er foretaget med skønsomhed, men det forsvarlige i en sådan udgivelsesmåde er omtvistelig. Givet turde det være, at det er utilladeligt at bortskære Junges nordsjællandske ordbog, der afsluttede de tidligere udgaver.

Udgivelsen er foretaget af den unge folkemindeforsker Hans Ellekilde, der selv er nordsjællænder af fødsel og har haft alle betingelser for at kunne udføre arbejdet på tilfredsstillende måde. Han giver i indledningen en fortræffelig karakteristik af forf. og hans værk, idet han både påviser Junges mangler og med uforbeholden fremhæver hans iagttagelsers og skildringers ligefrem geniale livfuldhed og vid, anskuelighed og realisme. Han mener endogså, at Junge tåler sammenligning med selve Holberg.

Junges bog er efter sin tid et lærd værk og kræver derfor i en udgave som denne et stort mål af ord- og realforklaringer. Med megen flid og dygtighed har udgiveren udarbejdet disse, hvis emner spænder over de forskellige områder. Et par enkelte småfejl kan her noteres. S. 191 taler Junge om et sygdomstilfælde, der forårsages af hvirvelvind. »Er denne Vind et Slags Typho, eller, som det maatte synes, et Slags *Prester*, besvangret med electricke Dampe«, spørger han. Udgiveren mener, at *Prester* er en trykfejl, måske for »Puster (Flertal af Pust). Junges Haandskrift er ret utydelig«. Textrettelsen lyder ikke meget rimelig og er da også urigtig. *Prester* er ligefrem et græsk-latinsk ord (*πρησίζω*, *prester*), der betyder hvirvelvind, orkan o. l. — S. 142 mener Junge, at »reises og fældes« i Danske Lov 1—13—18 har betydningen »rejse og fælde« (stedet lyder: »Vidne Barn, der under sine femten Aar er, da kand det Vidne hverken reisis, eller fældis«). Udgiveren forklarer, hvad paragraffens mening er, men gör ikke opmærksom på, at Junges bemærkning er urigtig, og at *Vidne* ikke betyder personen, der vidner, men dærimod: vidnesbyrd¹⁾.

Junges ejendommelige bog vil forhåbentlig i denne ny udgave igen vinde læsere i større kredse. Man måtte ønske, at en jysk amtsforening vilde lade denne udgave være en opfordring til at fremdrage Niels Blichers *Vium-skildring*.

J. B.-N.

¹⁾ Det s. 164 citerede vers (»Saaledes var en tosset Skik«) tager man næppe fejl i at tillægge Thomas Christoffer Bruun, men hvor i hans *Poetiske Skrifter* det findes, kan anm. ikke i øjeblikket sige. S. 205 fodnote 2 står årstallet 1640 for 1740. Endelig vilde læseren gerne vide, om det skyldes bevidst kættereri overfor grammatiske og stilistiske dogmer, når udgiveren skriver: »Tacitus har . . . vilde opstillet et kraftigt Modstykket til det overforfinede Rom« (s. 13). »Junges Skildring af denne (? : bondens religiøsitet) hører . . . til *noget* af det værdifuldeste . . . i hans Værk« (s. 29) o. l.

J. Kr. Larsen: Bidrag til Ordbog over Vendelbomaalet. Aalborg. 1914—1915.

De jyske folkemål, der i forvejen har en samlet ordbog i Feilbergs enestående 4-bindsværk, har nu fået en lille, populær ordbog for et mindre område: vendelbomaalet. Dens forfatter er den kendte overretssagfører J. Kr. Larsen. Selv om netop denne dialekt i forvejen var særlig godt bearbejdet og kendt (den er naturligvis udnyttet af Feilberg og desuden behandlet i en særdeles god lyd- og højningslære af nu afdøde lærer J. M. Jensen), har denne særordbog over en enkelt egn ordforråd dog altid sin betydning — også for andre end vendelboere. Den giver et samlet billede og bringer da også enkelte tilføjelser til Feilberg.

Men man kan ikke lade være at ønske, at det i stedet for havde været et af ømålene, der havde fået sin særordbog. Og vendelboordbogens største fortjeneste er da den at vise, at sproglige opgaver kan tages op også af den, der ikke er filolog af fag. Følger øboerne ikke snart efter?

J. B.-N.

Johs. Knudsen: Søkartet offuer Øster oc Vester Søn. Pren-tet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1568. (Særtryk af Tids-skrift for Søvæsen.) Kbh. 1914—15.

Den første trykte danske søkortbog, som den københavnske bogtrykker Laurentz Benedicht i 1560'erne udarbejdede på grundlag af lignende hollandske vejledere, er blevet genudgivet af hr. cand. mag. Johs. Knudsen. Allerede de primitive tegninger af navigationsinstrumenter og af kysterne med deres kendingsmærker som kirker og møller, klippedannelser og sømærker, giver udgaven et morsomt særpræg, og dens typografiske udstyrelse er fuldt ud den smukke, gamle originaludgave værdig. Men hertil kommer, at også indholdet er ejendommeligt, nu og da — særlig i de indledende betragtninger — mindende om selve Kongespejlet i sin praktiske livserfarenhed og særpræget ved sit sprog der, ligesom sømandssprog i nutiden, er stærkt spækket med fremmede, især hollandske, ord; og i det hele virker den tiltalende ved sin enfoldige fremstillingsmåde, skönt store afsnit af den nødvendigvis må være meget ensformige — den er ikke skrevet til sammenhængende læsning for fornøjelsens skyld.

Særlig interesse har de afsnit, der handler om sejladsen i de nordiske farvande, tilmed da disse er Laurentz Benedichts

selvstændige tilføjelser. Oplysninger herom, siger han selv, har han »bekommet aff en gammel Søfarende Mand, den der vel haffuer brugt Søen vdi halffrediesindstiue Aar, desligeste aff andre forfarne Styrmands scriffuelser oc Vnderuissning huilcket ieg der om ocsaa haffuer bekommet, oc vdi denne Bog met stor flittighed, omkost, wmage oc arbeid, som ieg der paa vent haffuer, tilsammen lest (o: samlet sammen)«. Også en del af billedstoffet er originalt, hvad bl. a. fremgår af Laurentz Benedichts egne undskyldninger for dets mangler. Til en tegning af klippekysten ved Flækkerø (udenfor Kristianssand) bemærker han således s. 129: »Om saa vaare, at der komme nogen wforuarendis imellem Skersund oc Fleckerø, saa haffuer ieg gjort mit beste der til, til at Affcontrafeye eller affinale de smaa vdkipper, huileke ligge til siune faare ved det høye land, desligeste ocsaa vdi Søen, oc haffuer dem set (o: sat) vdi en ordning effter huer andre det beste ieg kunde, dog icke allesammen, det bagerste oc høyeste land er icke aldelis iust eller perfect, men ieg haffuer det fordi set (o: sat), at klipperne ere saaledis der imod til at see«.

Udgiveren har vist stor kyndighed, omhu og dygtighed. Indledningen, textforklaringerne, oversigtstavlerne og registrene er fortræffelige og klare. Særlig taknemmelig er man for den alfabetiske liste over stednavnene i søkortet; deres tal er meget stort og deres form ofte i høj grad forvansket, så at det har været et såre brydsomt arbejde at identificere og forklare dem.

J. B.-N.

Valdemar Seeger: Fredensborg. En historisk topografisk Skildring. 1915.

En Bog, som er udgivet af Maleren Kr. Kongstad, eller hvor han i hvert Fald — som ved den foreliggende — har ydet sin kunstneriske Bistand til Udsmykningen, kan altid være sikker paa sin Succes i Bibliofilkredse. Allerede den lille Vignet paa Titelbladet med Motiv fra Slotsparken tegnet 1809 af den 70aarige J. L. Mansa, sætter Læseren i Stemning, og gennemblader man Bogen, støder man paa saa mange nydelige Billeder af Slottet og af den lille Købings gamle Gaarde og Huse, at Kritiken næsten er afvæbnet, før den er naaet til selve Teksten. Ikke fuldt med Rette. Ganske vist har Hr. Seegers Skildring sine ubestridelige gode Sider. Det er fornøjeligt at følge hvert

Hus' Skæbne gennem Tiderne, navnlig naar man kommer ned til vore Bedstefædres Tid, og Fredensborg bliver Sæde for en Sommerkoloni af Kunstnere og Digttere, hvis Liv og Færden Forfatteren maler med afdæmpede Farver. Noget mere kunde dog allerede her være ydet, Mindet om Frederik Paludan-Müller og Ludvig Bødtcher burde have været fremdraget i stærkere Grad. Hvor uendelig mange Erindringsbilleder formaar ikke enhver af os at fremmane hos sig om Fredensborg, lige fra »Syvsoverdags« 1ste Akt til de store Kejserdage omkring »Europas Svigermoder«? Er den Tids Begivenheder ikke forlængst Historie, og er det ikke rigtigt at fæstne de flygtige Erindringer, før de forsvinder?

Gaar man tilbage til Forfatterens Skildring af Fredensborg i d. 17de og 18de Aarhundrede, bliver Manglerne endnu mere følelige. Hr. Seeger har stræbt at bygge sit Arbejde paa arkivalsk Grundlag, og han har virkelig paa adskillige Punkter fremdraget nyt og værdifuldt Stof. Men allerede Citeringen viser den ubehjælpsomme Skribent; den 2den Henvisning lyder saaledes paa »Et i Ministeriet udarbejdet Manuskript: Jordebogsafgifterne i Frederiksborg Amt«. Man spørger uvilkaarligt: Hvilket Ministerium? og det er ikke enhver givet at kunne svare: Finansministeriet. Paa lignende Maade henviser det 8de Citat til »Nye Sml. 2 B. 1 H.«, og hvor skal almindelige dødelige kunne vide, at der hermed tænkes paa Suhms Nye Samlinger til den danske Historie? Værre er det unægtelig, at det ikke er lykkedes Forfatteren at komme til Bunds i Slottets ældste Historie, som F. J. Meier allerede har oplyst, nemlig at Fredensborgs Forgænger Østrup ved Midten af d. 17de Aarhundrede ejedes af Dronning Sofie Amalie, fra hvem det gik til hendes bekendte Kammertjener, Baron Jakob Petersen, derfra atter til Ulr. Fred. Gyldenløve og først 1678 til Kronen. Ligeledes véd man jo i Forvejen, at Baron Petersen paa Slottets senere Plads i »Stjernen« havde bygget et holstensk Bondehus, og at han havde anlagt de 7 Alleer. Paa dette Punkt kunde der sikkert have været ydet et mere indgaaende Arbejde af den foreliggende Bogs Forfatter. Overbevisende er heller ikke hans Paastand om, at Bøndernes Kaar der paa Egnen i 1708 var »usle«. Som Bevis anføres i hvert Fald kun Høveriet, og naar der herunder lægges Vægt paa Gaardmændenes Pligt til Fiskeri i Søen, til at køre Fiskene til Hørsholm og til »stundom« at køre til Helsingør for Forpagteren paa Ebbekøb, siger det sig selv, at slige Byrder ikke kan have været meget tyngende. I Kommissionen af 1708s Protokoll siges det udtrykkeligt, at Bønderne hverken klagede over Skatter eller over Landgilde; Bygningerne var »ved Magt«

i hele Asminderød Sogn, og kun i Esbønderup var der en Gaard, som behøvede Bygningstømmer. Nogen særlig værdifuld Forøgelse af vor historisk-topografiske Litteratur synes saaledes denne lille Bog ikke at være, men den er ikke ueffent skrevet og kan sikkert gøre sin Nytte som populær lokal Vejleder, uden at man tør opstille den som Prototyp for lignende Skildringer af andre Dele af vort Land.

K. F.

Haandbog i Bibliotekskundskab, under Medvirkning af en Række Fagmænd udg. af Svend Dahl, Underbibliotekar ved det kgl. Bibl. Anden forøgede Udg. (J. L. Lybecker, 1916) 1.—3. Hefte.

Forste Udgave af Haandbogen blev udsolgt meget hurtigt, og skønt Værket efter sin Karakter ikke synes at høre til dem, der kan vente Afsætning i meget vide Kredse, har Forlæggeren dog haft det Mod ikke blot at udsende det paa ny, men endog at forøge dets Omfang til det dobbelte og at udstyre det med en Righed af Billeder, der, instruktive som de er, yderligere forhøjer Bogens Værdi. Hr. Svend Dahl har øget Antallet af sine Medarbejdere betydeligt, saa at Værket nu vil omfatte 17 Afsnit, hvoraf de 6 er ganske nye, og Forfatternavnene — af hvilke vi her i Flæng nævner H. O. Lange, Carl S. Petersen, Ellen Jørgensen, Sigfus Bløndal og F. Hendriksen — borger tilstrækkeligt for, at der paa hvert enkelt Omraade vil blive ydet det bedste, som vort Land formaar at stille paa Benene. Det ligger i Bogens Plan, at de enkelte Afsnit danner selvstændige Helheder, men Udgiveren har evnet at leddele sit Stof saa omhyggeligt og at skabe en naturlig Opstilling, saa at Overgangen mellem de enkelte Kapitler føles mindre kunstig, end det er sædvanligt i Arbejder af denne Art. For vore Lokalhistorikere vil Haandbogen sikkert faa ikke ringe Betydning. Efter de friske og klare Opsatser af Overbibliotekar Lange om Bibliotekargerningen og de Krav, der maa stilles til den Mand, som vier sig dertil, samt om Bibliotekernes Oprindelse og Udvikling i de store Hovedlande, følger en Række knappe, men meget nyttige Oplysninger af Udgiveren om de store udenlandske Bibliotekers Organisation og væsentligste Indhold. Navnlig har det Interesse, at der ogsaa gøres Rede for de vigtigste Haandskriftsamlinger, der findes samme Steds. Endnu vigtigere er det fjerde Kapitel af Carl S. Petersen om vore egne hjemlige Biblioteker og deres Historie; det gaar i ret høj Grad i

Detaljer og har derfor særlig Betydning for Historikeren. Blandt de interessante Portræter, der pryder denne Afhandling, er ogsaa den store private Samler Landsdommer Jørgen Sefelds, der er meget karakteristisk og vistnok vil være ukendt for de fleste Læsere. Saa vidt rækker de hidtil udkomne Hefter. I de følgende vil man med særlig Opmærksomhed vende sig til Dr. Ellen Jørgensens Artikel om de middelalderlige Haandskrifter, der ogsaa vil være et Hjælpemiddel for den, der er ukyndig i Læsning af middelalderlig Skrift, samt til Ejler Nystrøms Fortsættelse om den nyere Tids Haandskrifter, der efter sit Emne synes at maatte kunne blive til Nytte for mange Lokallhistorikere. Men ogsaa paa en Mængde andre Omraader vil Haandbogen bringe belærende Opsatser, da den tager saa at sige alt med, lige til Bogindbinding og Bogkonservering. Hermed være da dette gedigne Arbejde anbefalet til Læserne paa bedste Maade.

K. F.

AABNINGSTIDER FOR HISTORISKE VIDENSKABELIGE
INSTITUTIONER I KØBENHAVN,
FOR SAA VIDT DISSE ER TILGÆNGELIGE FOR ALMENHEDEN.

- Rigsarkivet* (Tøjhusgade): Kl. 10—4;
Landsarkivet for Sjælland, Laaland-Falster m. m. (Jagtvejen 10):
Kl. 11—4;
Krigsministeriets Arkiv: Kl. 12—3;
Raadhusarkivet: Kl. 11—3;
- Det kgl. Bibliotek* (Tøjhusgade 5): Kl. 9—7 (Udlaan 12—3;
lukket i August og mellem Jul og Nytaar);
Dansk Folkemindesamling: Samme Sted og Tid;
Universitetsbiblioteket: Kl. 10—8 (Udlaan 11—2; lukket i Juli og
mellem Jul og Nytaar);
Raadhusbiblioteket: Kl. 2—5 (lukket i Juli og August);
Kunstakademiets Bibliotek: Vinterhalvaaret Kl. 2—6;
Sommerhalvaaret Kl. 2—4 (lukket en Sommermaaned
og mellem Jul og Nytaar);
Landbohøjskolens Bibliotek (Bülowsvej 13): Kl. 11—4 (lukket
16. Juli—15 August);
Rigsdagens Bibliotek (Fredericiagade 24): I Rigsdagstiden
Kl. 9—7, ellers Kl. 1—2;
Kunstindustrimuseets Bibliotek (V. Boulevard 22-24):
1. Maj—15. September: Torsdag Kl. 1—4; Tirsdag
og Fredag Kl. 7—9;
16. September—30. April: Onsdag, Torsdag og Lørdag
Kl. 12—3; Tirsdag og Fredag Kl. 7—9;
Kunstmuseets Bibliotek (Statens Museum for Kunst, Sølvgade):
Tirsdag og Fredag Kl. 11—2;
Industriforeningens Bibliotek (Vesterbrogade 1): Kl. 9—10 (lukket
i Juli) samt Vintersøndage Kl. 10—4;
Statistisk Departements Bibliotek (Slotsholmsgade 12): Kl. 2—4;
Det sociale Sekretariats Bibliotek (V. Boulevard 5): Kl. 11—4^{1/2}
samt Kl. 7—8^{1/2} (Udlaan Tirsdag og Fredag Kl. 7—9);
Dansk Skolemuseums Bibliotek (Stormgade 3 B): Om Vinteren
Kl. 2—7;

Nationalmuseets danske Samling (Prinsens Palais):

Søndag Kl. 12—3;

Søgnedage: 22. Maj—30. September Kl. 1—4;

1. Oktober—21. Maj: Mandag, Onsdag
og Fredag Kl. 12—2;(Lukket 1. Juledag, 1. Paaskedag, 1. Pinsedag og
Grundlovsdag);*Hist.- topogr. Arkiv og Billedsamling* (stds.) er tilgængelig hver
Hverdag Kl. 12—4;*Mønt- og Medaljesamlingen* (stds.): (For Studier) Mandag, Onsdag
og Fredag Kl. 12—2. (Maj—August desuden Onsdag
Kl. 5—7 efter forudgaaende Anmeldelse);*Dansk Folkemuseum* (Vesterbrogade 3): Kl. 11—3;Frilandsafdelingen i Lyngby: Kl. 1—6 (Novbr.—Maj
dog kun til Solnedgang);

Dansk Landbrugsmuseum: Samme Tid og Sted;

De danske Kongers kronol. Saml. paa Rosenborg: Novbr.—Marts
Tirsdag og Fredag Kl. 11—2; April, Maj og Oktober:
Mandag, Tirsdag og Fredag Kl. 11—2, Søndag Kl.
11—3; Juni—Sept. Kl. 10—3;*Det danske Kunstindustrimuseum* (V. Boulevard 20): Alle Dage
undtagen Mandag Kl. 12—3 (Søndag dog til Kl. 4);
om Sommeren Kl. 1—4. Desuden Søndag, Tirsdag,
Fredag Aften Kl. 7—9;

Biblioteket: Se ovenfor;

Raadhusmuseet: Efter Henvendelse til Fuldm. i Magistratens
1. Afdeling, P. Købke;*Dansk Skolemuseum* (Stormgade 3 B): hver Søgnedag (undt.
Lørdag) Kl. 3—5;

Biblioteket: Se ovenfor;

Medicinsk-Historisk Museum: Efter Henvendelse til Bestyrelsen
(Prof. C. J. Salomonsen, Læge K. Carøe og Læge J. W.
S. Johnsson);*Teatermuseet* (Tøjhusgade): Om Sommeren: Søndag og Onsdag
Kl. 1—3;*Københavns Tøjhus*: Maj—Septbr.: Onsdag og Søndag Kl. 1—3;
Statens Museum for Kunst (Sølvgade):a) Maleri og Skulptur: Sommer Kl. 10—4 (undt.
Mandag); Vinter Kl. 10—3 (Okt.—April);b) Kobberstiksamlingen (Studiesalen): Tirsdag, Fre-
dag og Søndag Kl. 12—3.

Biblioteket: Se ovenfor.

MEDLEMMER AF DANSK HISTORISK FÆLLES- FORENING

(I Parantes anføres Formanden for vedkommende Forening).

1. Den danske historiske Forening (Prof. Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12);
 2. Samfd. f. da.-no. Genealogi og Personalthist. (Arkivar A. Thiset, Fortunen, Klampenborg);
 3. Hist. Samfd. f. Københavns Amt (Rektor H. Bertelsen, Roskilde);
 4. Frederiksborg Amts hist. Samfd. (Oberst H. W. Harbou, Kastelsvej 9);
 5. Hist. Samfd. f. Holbæk Amt (Redaktør H. J. Hansen, Holbæk);
 6. Hist. Samfd. f. Sorø Amt (cand. mag. L. F. la Cour, Sorø);
 7. Hist. Samfd. f. Præstø Amt (Amtmand A. Vedel, Næstved);
 8. Bornholms Samfd. (Rektor M. C. Kofoed, Rønne);
 9. Laaland-Falsters hist. Samfd. (Amtsforvalter A. Holck, Maribo);
 10. Hist. Samfd. f. Odense og Assens Amter (Propr. F. Hjort, Baagegaard, Tommerup);
 11. Svendborg Amts hist. Samfd. (Højskoleforst. T. Dissing, Vejstrup);
 12. Hist. Samfd. f. Hjørring Amt (Borgmester Barfod, Hjørring);
 13. Hist. Samfd. f. Thy og Hanherred (Redaktør M. Aaberg, Tisted);
 14. Hist. Samfd. f. Aalborg Amt (Pastor Alex. Rasmussen, Kongerslev);
 15. Skive og Omegns hist. Forening (Bankdirektør V. Müller, Skive);
 16. Hist. Samfd. f. Aarhus Stift (Redaktør H. V. Rasmussen, Aarhus);
 17. Vejle Amts hist. Samfd. (Stiftamtmand V. Bardenfleth, Vejle);
 18. Hist. Samfd. f. Ringkøbing Amt (Birkedommer J. Finsen, Dron. Tværg. 5, Kbhvn.);
 19. Hist. Samfd. f. Ribe Amt (Stiftamtmand G. Stemann, Ribe).
-
20. Rigsarkivet (Tøjhusgade);
 21. Landsarkivet for Sjælland m. m. (Jagtvejen 10);
 22. Landsarkivet for Fyn (Odense);
 23. Landsarkivet for Nørrejylland (Viborg);
 24. Udenrigsministeriets Arkiv;
 25. Krigsministeriets Arkiv;
 26. Generalstaben;
 27. Dansk Folkemindesaml. (det kgl. Bibl.).
-
28. Nationalmuseets anden Afdeling (Prinsens Palais);
 29. De danske Kongers kronolog. Sml. (Rosenborg);
 30. Dansk Folkemuseum (Vesterbrogade 3, Kbhvn.);
 31. Det danske Kunstindustrimuseum (V. Boulevard 20);
 32. Medicinsk-historisk Museum (Læge K. Carøe, Sølvgade 34);
 33. Bornholms Museum (Rønne);
 34. Fyns Stiftsmuseum (Odense);
 35. Stiftsmuseet i Maribo;
 36. Aalborg Museum;
 37. Viborg Stiftsmuseum;
 38. Randers Museum;
 39. Museet paa Koldinghus (Kolding);
 40. Den antikvariske Samling i Ribe.

BIDRAG TIL VORE HERREGAARDES ÆLDSTE HISTORIE.

STUDIER OVER HERREGAARDSVOLDSTEDER I SVENDBORG AMTS
FIRE FYENSKE HERREDER.

Af VILH. LORENZEN.

VED Herregaarde forstås her Landejendomme, der — sammenlignet med almindelige Bøndergaarde — kan kaldes Storgaarde. Der er ikke taget Hensyn til, om de er Adelsgaarde — hvilket gælder langt den største Del af dem — eller de er Bispe- eller Kongsgaarde. Adskillige af vore Storgaarde har skiftevis været Besiddelser af alle tre Arter, overmaade mange har vekselvis tilhørt to af de tre Grupper. De Storgaarde, hvorom Talen er her, er saadanne, der fra den senere Middelalder benævnes Hovedgaarde.

Skriftlige Efterretninger om disse Gaarde naar gennemgaaende ikke langt tilbage i Middelalderens Aarhundreder. En Del er omtalte i 15de Aarh., meget faa i 14de og kun ganske enkelte i 13de — endsige i 12te Aarh. Om deres Oprindelse foreligger i skriftlige Kilder kun lidt, og det lidet, der vides, gælder næsten udelukkende Gaarde fra 16de Aarh., særlig dettes sidste Halvdel. Af manglende Omtale er det imidlertid ikke tilladt at slutte, at vedkommende Gaarde ikke meget vel kan have været til endog længe før de første Gang nævnes. Og da det — som omtalt — kun er faa og sent dannede Gaarde, hvis Tilblivelsestid er kendt gennem skriftlig Overlevering, spørger man uvilkaarligt: *Er det ikke muligt ad andre Veje at paavise vore Storgaardes Tilblivelsestid?*

Her er det da, der frembyder sig den ikke tidligere methodisk benyttede Fremgangsmaade, gennem disse Gaardes *Bygningshistorie* at søge Klarhed over, naar de er blevne til. Mange af dem har Bygninger eller dog Bygningsrester, der rækker tilbage i Middelalderens senere Tid. Men det skal indrømmes, at hvis man kun holder sig til selve Bygningerne og hvad der maatte være tilbage af dem, vilde man i de fleste Tilfælde ikke kunne besvare Spørgsmaalet tilfredsstillende. Thi længere tilbage i Tiden end til 15de Aarhundrede naar kun meget faa af de Bygningsværker, der her er Tale om — de, der er murede op med Sten og Kalk. Men dermed er man heller ikke færdig med vore Storgaardes Bygningshistorie. Thi en — netop i denne Sammenhæng — overordentlig vigtig Del af disse Gaarde, som Bygningsværker betragtet, er det, der er opført med Jord som Materiale — selve *Voldstedet med dets mulige Udenværker og Tilbehør af Grave, Volde og Dæmninger*.

Ved i en bygningshistorisk Undersøgelse at mødtage ogsaa Jordarkitekturen kan man for mange Gaardes Vedkommende naa adskilligt længere tilbage i Tiderne end det er muligt ved Hjælp af Bygningerne alene. I al Fald kan man i mange Tilfælde med tilnærmelsesvis Sikkerhed paavise Tiden for Voldstedets Tilblivelse. Men deraf er det atter muligt at slutte sig til, naar vedkommende Ejendom kan være vokset frem til at blive en Storgaard i Modsætning til almindelige Bøndergaarde.

En Undersøgelse af vore Herregaardes Oprindelse paa Grundlag af deres Bygningshistorie — denne taget i videste Forstand — burde en Gang foretages for hele Danmarks Vedkommende. Det vil dog utvivlsomt være rigtigt her at skælné mellem Herregaarde paa Øerne og i Østjylland og Herregaarde i Nord- og Vestjylland, da Bebyggelsesforholdene er ret forskellige. Som en Stikprøve vil det imidlertid altid kunne lønne sig foreløbig at undersøge Forholdene i et enkelt Amt, og for Øernes Vedkommende byder netop det herregaardsrige Svendborg Amt store Fordele. Dette — dog kun dets fire fyenske Herreder — vil da her blive gjort til Genstand for en saadan Undersøgelse.

C. 1600 fandtes i de 4 fyenske Herreder af Svendborg Amt ialt 62 Hovedgaarde, der herredsviis fordeler sig saaledes:

Salling H:	25.
Vinding H:	13.
Gudme H:	15.
Sunds H:	9.

Tiden c. 1600 maa opfattes noget elastisk, idet der er medtaget Gaarde, der muligvis er nedlagte i Aarene omkring Aarhundredskiftet, uden at det bestemt kan paavises, naar det er sket. Ogsaa en Gaard som Stubbendrup, der allerede blev nedlagt 1590 er her medtaget. Ligeledes er medregnet Gaarde, der først da lige var oprettede, som Brændegaard, der skriver sig fra 1588. Naar netop nævnte Tidspunkt er valgt til en statistisk Opgørelse af Antallet af Herregaarde, er det, fordi Danmark endnu den Gang havde en meget stor Del af sine gamle senmiddelalderlige Herregaarde i Behold. Adskillige Hovedgaarde forsvandt allerede i Løbet af 17. Aarh., samtidig med at der stadig oprettes nye Hovedgaarde, der for denne Undersøgelse selvsagt er uden Interesse. Da det her drejer sig om fyenske Herreder giver Jakob Madsens Visitatsbog med dens Fortegnelse over fyenske Herregaarde i Slutningen af 16. Aarh. en udmærket Vejledning.

Efter c. 1600 er der i de fire Herreder bleven nedlagt ialt 17 Gaarde, der herredsviis fordeler sig saaledes:

Salling H:	7.
Vinding H:	5.
Gudme H:	3.
Sunds H:	2.

Dette er dog, sammenlignet med andre Egne i Danmark et meget ringe Tal. Svendborg Amt har bevaret et relativt stort Antal af sine Herregaarde fra c. 1600 — ialt 45.

Imidlertid var allerede da ikke faa Gaarde forsvundne.

Der er de historisk bekendte Herregaarde — ialt 14, herredsviis fordelte paa følgende Maade:

Salling H:	4.
Vinding H:	2.
Gudme H:	5.
Sunds H:	3.

Men hertil kommer et betydeligt Antal Gaarde, hvorom man nu absolut intet ved gennem historisk Overlevering, men som engang maa have været til og levet i bedste Velgaaende. Kun deres Voldsteder er nu tilbage eller i al Fald kendte baade hvad Beliggenhed og Typeform angaar. Og kun i saa Tilfælde medregnes de her. De udgør ialt 13, herredsviis fordelte saaledes:

Salling H:	8.
Vinding H:	1.
Gudme H:	3.
Sunds H:	1.

Her er kun medtaget Voldsteder, hvorom det vides, eller med Sandsynlighed kan formodes, at de ikke har baaret nogen af de mange fornævnte historisk kendte Herregaarde paa et eller andet Tidspunkt af vedkommende Gaards Tilværelse.

Forøvrigt er det højst sandsynligt, at mange Voldsteder er forsvundne i Tidernes Løb. Om enkelte har man Oplysninger ad historisk Vej, som »Flæskholm« i Vinding S. Men da man intet ved om Voldstedets Form og Beliggenhed er det for denne Undersøgelse af mindre Betydning. Den Hurtighed, hvormed Voldsteder overpløjes, udviskes og helt forsvinder i Nutiden — uden at nogen forøvrigt aner, hvad der gaar for sig — lader os slutte adskilligt om Nedgang i Voldstedernes Antal i de forløbne Aarhundreder. Paa den anden Side kan det hænde, at hidtil ukendte Voldsteder kommer for Dagen, som et velbevaret først for nylig opdaget Voldsted i Svinninge S.

Holder man sig imidlertid til, hvad man ud fra historisk Overlevering eller fra Voldsteder alene ved om før c. 1600 forsvundne Storgaarde bliver det — for begge de to nævnte Grupper — 27 Gaarde, fordelte saaledes:

Salling H:	12.
Vinding H:	3.
Gudme H:	8.
Sunds H:	4.

Det samlede Antal Storgaarde op igennem Tiderne til c. 1600 bliver da 89.

I Salling Herred alene maa der have været ialt mindst 37 Storgaarde; de er fordelte paa 25 Sogne, naar Faaborg Landsogn regnes fra — med 1,5 Gaarde gennemsnitlig i hvert Sogn. I Sunds Herred har der været ialt 13, med 1,2 Gaarde i hvert Sogn. Ringest var Tætheden i Vinding Herred, hvor der med 16 Storgaarde ialt kun fandtes 0,9 i hvert Sogn. Højest staar Gudme Herred med sine 22 Gaarde eller 1,9 pr. Sogn. Fordelingen sognevis er dog ret vilkaarlig. Der er Sogne med indtil 4 Hovedgaarde, som Egense Sogn i Sunds Herred.

Af Interesse for denne Undersøgelse er — som allerede antydet — i første Linie de Gaarde, hvor Voldstedet er bevaret eller kendt. Den medtagne Tilstand, hvori mangfoldige Voldsteder nu befinder sig, gør det selvsagt vanskeligt at nævne et bestemt Tal. Det vil altid blive noget vilkaarligt, hvilke Voldsteder man vil medregne som brugbart Materiale og hvilke ikke. Man tager dog næppe meget fejl ved at regne med 56 Gaarde, hvis Voldsteder er bevarede eller kendte.

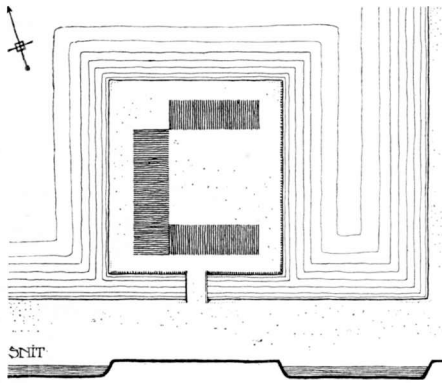
Men adskillige af disse Gaarde har i Tidernes Løb flyttet sig og efterladt sig Spor i Form af et Voldsted. Nogle har flyttet sig ikke een, men flere Gange og hver Gang efterladt sig et Voldsted. Men hermed bliver Antallet af bevarede og kendte Voldsteder betydeligt større. I Virkeligheden kendes ialt 70 Voldsteder fra de fire Herreder, fordelte saaledes:

Salling H:	31.
Vinding H:	11.
Gudme H:	16.
Sunds H:	12.

Hvad lærer nu disse mange Voldsteder?

Det viser sig for det første, at de er overordentlig forskellige m. H. t. Beliggenhed i Terrainet, i Form og Profiler. Ogsaa i Omfang. Men da Størrelsen synes mere at betegne en social Forskel og ikke vedrører det typiske i Voldstedets Bygning, ses der her bort fra dette Forhold. For at faa et Overblik er det nødvendigt at sondre mellem de forskellige, forekommende Typer og her, for at faa et Udgangspunkt, begynde med de yngste og bedst kendte.

Nu gælder det som den *almindelige* Regel for de bevislig i 16. Aarh. ind gravede Voldsteder, at de *ligger lavt*, ved Sø eller

Afb. 1. Fjellebro. Tegn. af E. Dyggve efter Skitse af Forf. Maalestok: 1:2000.

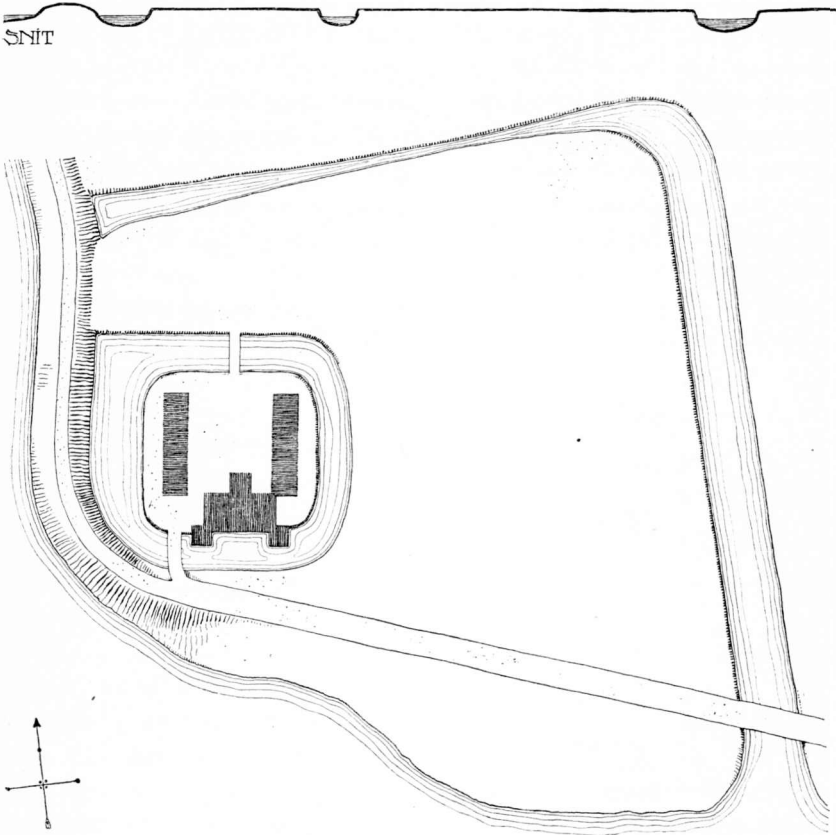
Aa, Mose eller Kær, at de for Borggaardens Vedkommende er *firkantede, ofte kvadratiske* og at *Voldstedet selv er lavt* og kun hæver sig ubetydeligt over det omgivende Terrain. Som Eksempel kan anføres Fjellebro, hvis Voldsted er indgravet og tildannet i sidste Halvdel af 16. Aarh. (Afb.1).

Oftest værnedes Voldstedet kun af en enkelt Grav. Det er dog ikke ualmindeligt, at der til det 16.

Aarh.s Herregaardsvoldsteder er knyttet Opførelsen af *Volde* paa særlig udsatte Steder, som ved Arreskov, der mod Sydvest værnes af en buet Vold. Ved Sandholt, vistnok anlagt paa sit nuværende Sted i første Halvdel af Aarhundredet, løb en Vold udenom Graven; mod Øst var der desuden — ind mod Ladegården — en *Ydergrav*. Sandholt havde altsaa paa det mest udsatte Sted et Forsvarssystem bestaaende af Grav, Vold og Grav og synes at have været den solidest befæstede af samtlige Herregaarde fra 16. Aarh. i disse fire fynske Herreder.

Alle disse Herregaarde er udprægede *Vandborge*; Hoved-

værnet er de vandfyldte, ofte meget brede Grave. Som anført kan Forsvaret undertiden yderligere støttes af Volde og Ydergrave.

Afb. 2. Nakkebølle. Tegn. af E. Dyggve efter Tegn. i Natm. Arkiv.
Maalestok: 1 : 2000.

Oftest har kun Borggaarden et særligt tildannet Voldsted, men op igennem 16. Aarh. bliver det almindeligt ogsaa at indgrave Ladegaarden. Oplysende er Nakkebølle, hvis Voldsted udformes i Midten af Aarhundredet (Afb. 2). Her er Grupperingen af Borg og Ladegaard endnu ret vilkaarlig. Man sporer imidlertid

en voksende Tilbøjelighed til at komponere Borg- og Ladegaardens Voldsteder sammen til et regelmæssigt Fællesanlæg, symmetrisk efter Længdeaksen, som allerede Hesselagergaard viser det. Det er Renaissancens klassisk bestemte, ordnende og fordelende Aand, der her gør sig gældende. Det er utvivlsomt noget af det samme, der kommer frem i Udformningen af selve Voldstedsfirkanten. I ældre Anlæg fra Begyndelsen af Aarhundredet, som Rygaard og Nielstrup — og endnu ved Nakkebølle, er der en tydelig Tilbøjelighed til at afrunde Hjørnerne. Men det er en gennemgaaende Regel for Anlæg fra Aarhundredets senere Aartier, som Fjellebro, Hvidkilde og Holckenhavn, at Voldstedsfirkanten har skarpe Hjørner.

Det, der i 16. Aarh.s Voldstedsanlæg peger tilbage mod ældre Tider, er

- 1) afrundede Voldstedsformer,
- 2) Anvendelse af Volde og
- 3) Ydergrave, samt
- 4) den vilkaarlige Gruppering af Borg- og Ladegaardsvoldsted.

Men foruden den her skildrede, for 16. Aarh. typiske Voldstedsform, forekom, som allerede antydnet, adskillige andre Voldstedstyper i de fire Herreder. Et udmærket Middel til at faa Klarhed over deres Art og relative Alder har man i de Herregaarde, der i Tidernes Løb er flyttede, oftest een Gang, undertiden to, før de i 16. Aarh. fandt deres blivende Sted.

Af særlig Interesse er det først at se, hvor langt tilbage i Tiden man kan forfølge det 16. Aarh.s Type.

Oplysende om Beliggenheden er Lykkesholm i Ellested S. Det hed tidligere Magelund og dettes velbevarede Voldsted med Volde og tørre Grave ligger endnu højt til Vejrs paa et fremspringende Næs Nord for den nuværende Gaard; det flyttedes c. 1380 ned i Lavningen ved Ørbæk Aa paa et lille lavt Næs i en Sø. Herefter skulde altsaa det 16. Aarh.s lavtliggende og lave Voldsted gaa helt tilbage til 14de Aarhundredes Slutning. At man allerede endnu tidligere har lagt Herregaardene paa

lave Holme viser Broholm, der omtales første Gang 1326 og antagelig er en Del ældre. Herefter skulde Herregaardsanlæg med *lav Beliggenhed og flad Voldstedsprofil kunne tilhøre ogsaa det 14de Aarh.* At den i enkelte Tilfælde kan tænkes at gaa endnu længere tilbage i Tiden skal ikke benægtes. Men almindeligt har det — som det vil fremgaa af det følgende — næppe været.

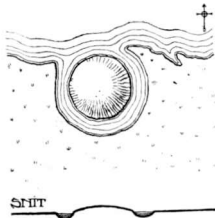
Af overordentlig Vigtighed er det at faa konstateret, naar den almindelige Firkantform først optræder.

Voldsteder paa Holme (Broholm) eller Næs (Lykkesholm) vil uden forsætlig Tillæmpning altid kun i ringe Grad kunne faa en firkantet Voldstedsform, fordi de altid vil være tilbøjelige til at rette sig efter de lokale Forhold. Sandsynligheden taler for, at saadanne Voldsteder ofte først har haft rund eller oval eller ganske uregelmæssig Form, selvom de senere — og det gælder baade Broholm og Lykkesholm — kan have faaet mere regelret tildannede Voldsteder. Derfor har de helt ind gravede lave Voldsteder af rund eller uregelmæssig Form i denne Sammenhæng størst Interesse. Et saadant kendes bl. a. fra det ældste Hellerup i Hellerup S. Dette senere udvidede, runde og lave Voldsted var sikkert til 1419, da Gaarden første Gang findes omtalt. Meget muligt stammer det fra Tiden før Dr. Margrethes Forordning af 1396 mod Anlæg af Fæster og maa i saa Fald tilhøre 14. Aarh. Dette synes at bekræfte, at *Firkantformen ikke optræder før efter c. 1400.* Men, som det fremgaa af mange Forhold, har Anlæg af befæstede Gaarde været ret sjældent op igennem Størstedelen af 15. Aarh. for de almindelige Adelsgaardes Vedkommende. Det var fra 1396 strængelig forbudt Herremænd at befæste deres Gaarde og først i Kong Hans' Haandfæstning af 1483 blev det igen tilladt, »dem og Riget til Nytte og Gavn«. Adskilligt taler for, at den firkantede Voldstedsform i Almindelighed ikke gaar længere tilbage end til det 15. Aarh.s Slutning. Men deri ligger atter, at *den i 16de Aarh. gængse Voldstedstype i Almindelighed heller ikke er ældre end Tiden for Kong Hans' Tronbestigelse.*

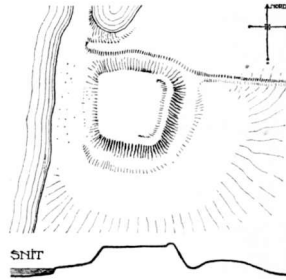
I Beliggenhed og Voldstedsprofil er denne Type nærmest

beslægtet med ælgre Tidens *runde og lave Voldsteder* som Helle-rups og med *Anlæg paa lave Holme eller Næs uden Omdannelse af disses naturlige, uregelmæssige Former* som Broholm og Lyk-kesholm. De maa antages i Almindelighed at *gaa tilbage til Tiderne før Dr. Margrethes Forordning 1396*. Ogsaa denne Gruppe repræsenterer udprægede *Vandborge*.

En ret stor Gruppe af Voldsteder har tilfælles med den foregaaende den runde eller uregelmæssige Form. Men de er dannede ved Kunst og er *lave, bankeagtige* — med en ret høj

Afb. 3. Søbo. Tegn. af E. Dyggve efter Skitse af Forf. Maalestok 1 : 2000.

Afb. 4. Gammel Glorup. Tegn. af E. Dyggve efter Skitse af Forf. Maalestok 1 : 2000.

Profil. Som Eksempel kan nævnes Søbo i Egense S. Sunds H. (Afb. 3). Overordentlig vel bevaret er Tidselholt i Vejstrup S., der har dobbelte Grave.

Om Tiden for denne Types Forekomst giver atter Herregaardsflytningerne Oplysning.

Tæt ved Nakkebølle ligger et nu næsten forsvunden Voldsted af den her omtalte Type, med Grav og Ydervold, hvor Gaarden stod, før den i Midten af 16de Aarh. flyttedes til det nuværende Sted. Men endnu tidligere laa Nakkebølle andetsteds, helt ud ved Kysten, paa et højt, bankeformet Voldsted. Det fremgaar heraf, at det lave, bankeformede Voldsted, i al Fald i dette Tilfælde, er yngre end det højere. Om Tidspunktet for Overgangen fra højt til lavt Anlæg faar man nogen Vejledning fra Heldagergaard i Tved Sogn. Et Stykke fra nuværende Held-

agergaard laa en nu helt forstyrret høj Voldbanke, antagelig det Heldagergaard, der 1314 blev inddraget under Kronen. Imidlertid findes der oppe i Byen Heldager et lavt, bankeagtigt Voldsted, hvis Tomt endnu tilhører Gaarden. Dette Heldagergaard synes opstaaet senere — efter Inddragningen 1314 — og antagelig i samme Aarhundrede.

Men deraf fremgaar, at *denne Voldstedstype*, der er ret udbredt, *skulde tilhøre 14de Aarh.*

Tilbage staar nu de *høje, bankeagtige Voldsteder*, ligeledes af rund eller uregelmæssig Form. De forekommer under ret forskelligartede Forhold.

1. Voldsteder paa lavt Terrain, men tildannede ved Kunst, som det ældre Glorup, (Afb. 4) med Spor af Grav og Vold. Ofte ligger de langt ude i Kær og Mose som Ranildsholm i Nørre Broby S., alene værnede af Sump og Morads.

2. Voldsteder — af større Udstrækning — lagt paa en naturlig Højning, værnet af Volde og Grave, paa særlig udsatte Steder undertiden af Grav, Vold, Grav, Vold og Grav — som det ældste af Arreskovs to ældre Voldsteder.

3. Voldsteder — ligeledes af større Udstrækning — med Grav og Vold og Plads udsparet til en taarnagtig, særlig værnet Bygning som Pederstrup i Sdr. Højrup S.

4. Voldsteder saa højt beliggende, at de har haft tørre Grave. Hertil hører Magelund.

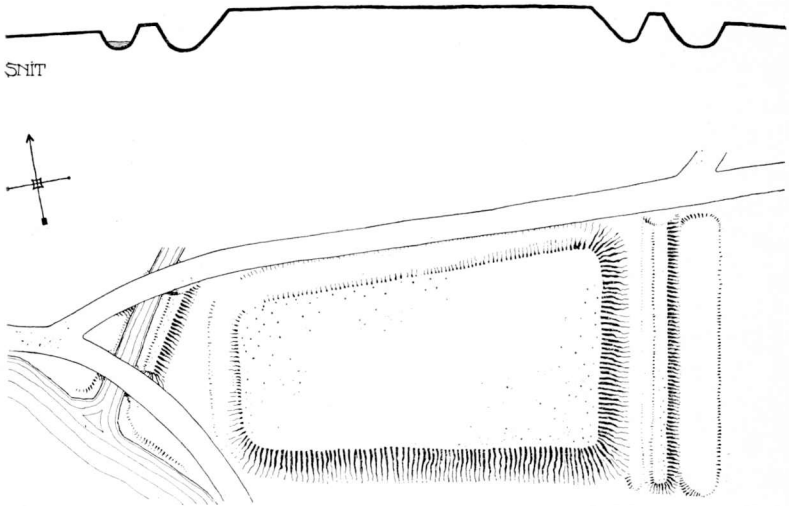
Mærkeligt nok forekommer ikke et eneste udpræget Dobbeltvoldsted i de fire fynske Herreder.

At disse forskellige Særtyper tilhører forskellige Perioder er muligt. Her er det tilstrækkeligt kun at fæste sig ved, at de er høje, bankeagtige og af rund eller uregelmæssig Form. De tilhører samme Grundtype. Men Voldsteder af denne fælles Grundtype er aabenbart blevne til ud fra Ønsket om at kunne løfte Gaardens Bygninger saa højt over Fjenden som muligt. Og omend ogsaa disse Voldsteder — fraregnet den sidste lille Særgruppe — søger deres Værn i vandfyldte Grave, i Sø og Sump og har noget af Vandborgens Karakter over sig, er det dog klart, at de i langt højere Grad end de lave, bankeformede

Voldsteder har Karakter af *Højborge*. Særlig gælder det den sidstnævnte Særgruppe.

Det fremgaar allerede af det foregaaende, at Voldsteder af denne Type kan være ældre end c. 1300, men ogsaa her giver flyttede Herregaarde gode Vink med Hensyn til en nærmere Tidsfæstelse.

Før Arreskov 1558 flyttedes til sin nuværende Plads, laa det paa et Voldsted noget mod Sydøst. Voldstedet ligger paa

Afb. 5. Det ældre Arreskov. Tegn. af E. Dyggve efter J. B. Løffler.
Maalestok 1 : 2000.

et Næs mellem Fleninge Sø og en Mose og er kun mod Øst i Forbindelse med det faste Land. Det er en anselig, aflang, uregelmæssig formet Banke, værnet oprindeligt af Grave og Vold, hvoraf dog kun lidt er bevaret. Antagelig har der ogsaa været en Ydergrav, der dog nu kun kan spores mod Vest og Øst. Det maa være dette Arreskov, der opstod efter at det ældste Arreskov var bleven ødelagt under Borgerkrigen i 1240'erne. I saa Fald har man her et Voldsted fra 13de Aarh. Men ogsaa det ældste Arreskov hører ganske til samme Type. Ogsaa det kan

stamme fra 13. Aarh., men ligesaa sandsynligt er det, at det gaar tilbage til endnu fjærnere Tider.

I al Almindelighed kan det siges, at den her skildrede Fællestype af Voldsteder maa tilhøre *13de, mulig 12te for ikke at sige endnu ældre Aarhundreder.*

Nærmere at paavise de forskellige Særtypers indbyrdes Tidsforhold maa være forbeholdt mere omfattende Undersøgelser og Studier end denne Afhandlings Program tillader.

En Opgørelse vil hurtigt vise, at overordentlig mange Herregaarde har eller har haft Voldsteder af den først omtalte Type, altsaa Voldsteder, der skriver sig fra 16. Aarh. eller rettere fra Tiden efter 1483.

En Del er Gaarde, der netop i det Aarhundrede flyttedes fra et ældre Byggested — Nakkebølle, Arreskov, Sandholt, Vejlegaard, Nielstrup, Egeskov, Hellerup, Holckenhavn, Tidselholt, Glorup, Paarupgaard og — muligvis — Vejstrupgaard, ialt 12.

Dertil kommer saadanne Voldsteder, der i deres nuværende eller kendte Form maa antages at være blevne til i samme Tidsrum, idet deres nøje og intime Sammenhæng med i 16de Aarh. opførte Bygninger gør den Tanke overmaade sandsynlig, at de er formede samtidig med Bygningen eller Bygningerne. Til denne Gruppe hører Rygaard, Hesselagergaard, Holstenshus, Hvedholm, Hvidkilde, Stensgaard, Ravnholt og Fjellebro, ialt 8.

Endelig er der de mange Herregaarde, hvor ingen Bygninger fra det nævnte Tidsrum er bevarede, men hvor Voldstedstypen taler for sig selv. Hertil hører Nordskov, Østrupgaard, Rørbæk, Boltinggaard, Rynkebygaard, Lundsgaard, Krumstrup, Mullerup og Søbo (Salling H.), ialt 9.

Om de 17 Herregaarde fra de to sidstnævnte Grupper har været befaestede tidligere, og om de to Gaarde Egeskov og Holckenhavn, hvis tidligere Byggested ikke kendes — har været det, derom kan intet siges. Men det er jo muligt, at der for adskillige af disse Gaardes Vedkommende har fundet Omdannelser Sted af tidligere Voldsteder, der har ligget paa samme Sted.

Dette vides at være sket i andre Egne af Landet. Den Mulighed ligger ogsaa nær, at et tidligere Voldsted i Nærheden er bleven sløjft og overpløjet, uden at nogen Erindring derom har holdt sig. Men med Støtte i Kong Hans' Haandfæstning kan man sikkert slutte, at de nævnte Nyanlæg som oftest ingen tidligere Voldsteder har haft og har været ubefæstede. Endelig er der 25 endnu eksisterende eller nedlagte Herregaarde uden Voldsteder, hvorom det heller ikke vides, hvorvidt de tidligere har været befæstede eller ej.

Men naar det for disse mange Herregaarde — ialt 44 af de 89, der til c. 1600 vides at have været i Herrederne — nu er ugørligt at paavise nogetsomhelst virkeligt Voldsted — der ses her bort fra en paaviselig Tilbøjelighed til at vælge Byggesteder, der til en vis Grad værnedes af Vand, Kær eller Sump — er der en overvejende Sandsynlighed for, at en stor Del af dem heller aldrig har haft saadanne virkelige Voldsteder, og man fejler næppe ved at antage, at *mellem Halvdelen og Tredjedelen af samtlige Storgaarde fra Tiden for c. 1483 har været ubefæstede.*

Dette falder forøvrigt sammen med Indtrykket af den senmiddelalderlige Adelsgaard, som vore Folkeviser skildrer den. Her er kun i Undtagelsestilfælde Tale om et befæstet Sted. Aldrig berettes der om et virkeligt Forsvar mod Overfald. Udaadsmænd, hvoraf der optræder en hel Del i Folkeviserne, gaar uhindret ind i Borggaarden. Mere end et Gærde med dets Borgeled til Værn har den senmiddelalderlige Adelsgaard efter Folkeviserne ikke haft. De Viser, der omtaler virkelig befæstede Adelsgaarde, er snart talte.

Er der da en stor Del Herregaarde, hvis Oprindelse ikke vil kunne paavises ud fra Kendskabet til deres Voldsteder alene, bliver der dog et betydeligt Antal tilbage, hvor bevarede eller kendte Voldsteder giver os Vejledning.

Efter de ovenfor paaviste Voldstedstyper kan man regne, at der af de resterende Gaarde, hvis Voldsteder giver gode Holdepunkter for en Datering, er 14, der kan føres tilbage til

13de Aarhundrede eller endnu ældre Tider og 21 til det 14de Aarhundrede.

For Spørgsmaalet om Herregaardenes Oprindelse er det af største Vigtighed at faa klaret Forholdet mellem vedkommende Herregaard og Landsby.

Af den ældste Gruppe Gaarde er der ikke en eneste, der ligger i en Landsby eller med Bestemthed vides nogen- sinde at have ligget i en saadan. Mange af dem er knyttede til Voldsteder, der ligger øde og forladte hen i Skove og Udørke- ner, fjærnt fra menneskelige Boliger, eller i en meget spredt og tilfældig Bebyggelse, oftest fra helt moderne Tid.

Naar der i den ældste Gruppe forekommer Gaarde med rene Landsbynavne: Glorup, Pederstrup, Nielstrup, kunde det ganske vist tyde paa, at vi her stod foran nedlagte Landsbyer. Og det er muligt. Men en Gaard som Nielstrup, der ligger indeklemt mellem Ollerup Bys og Hvidkildes Jorder, kan næppe nogen- sinde have givet Plads til en virkelig Landsby. Meget tyder paa, at den oprindelig har været en Særbrudsgaard fra Tiden før c. 1300.

Det er i al Fald givet, at *langt den største Del af den ældste Gruppes Gaarde maa have været Særbrudsgaarde, uafhængige af Landsbyer.*

Noget anderledes stiller det sig m. H. t. Gaardene af den yngre Gruppe fra 14de Aarh. Ogsaa af dem er mangfoldige afgjort Særbrudsgaarde, som Broholm og Tange (Øxendrup S.), foruden en hel Del Gaarde, knyttede til Voldsteder, der nu ligger øde hen, som Grubberholm (Svanninge S.). Men desuden forekommer her Gaarde, der ligger i eller vides at *have ligget i Landsbyer*, og tilhørt den anden store Hovedgruppe af danske Herregaarde: Landsbyhovedgaardene. Hertil hører bl. a. Skaarupgaard (Skaarup S.), Søfælde (Krarup S.), Tidselholt (Vejstrup S.) og Paarupgaard (Ellinge S.). Og hertil kommer en Række Gaarde, der ligger ret tæt ved Landsbyer, som Egsmose ved Gudme, Voldstedet ved Torpegaarderne (Vantinge S.), Sollerup-Voldstedet ved den nedlagte By Suale (Ø. Hæsing S.), Flintholm ved Hund-

strup og Klingstrup ved den nedlagte Landsby af samme Navn (Skaarup S.).

De synes i 14de Aarh. at have revet sig løs fra den Landsby, de oprindelig hørte til. Dette kan med en vis Bestemthed siges om Flintholm, der antagelig til at begynde med maa have ligget inde i Hundstrup By, men engang i 14de Aarh. er flyttet nogle Hundrede Meter Nord for Byen, hvor der ses et nu stærkt overpløjet Voldsted af den yngre Type, og atter senere nogle Hundrede Meter længere mod Nord til sit nuværende Sted, hvor den under Navnet Flintholm omtales første Gang 1506. Et andet Tilfælde peger i samme Retning og antyder maaske et almindeligt Forhold. Gaarden Klingstrups Hovedbygning laa tidligere c. 800 m. Øst for den nuværende Gaard og Syd for Vejstrup Aa. Hvor den nu ligger var tidligere Ladegaard, og denne Ladegaard synes at have ligget i eller umiddelbart ved den nedbrudte Landsby, Klingstrup. Her har utvivlsomt tidligt fundet en Udflytning Sted, men kun for Borggaardens Vedkommende. Borg- og Ladegaard har her ligget hver sit Sted. Er det dertor Klingstrup i 14de Aarh, kaldes: *curia et castrum* og ikke blot *curia* eller *castrum*? Her var det Borggaarden, der senere — i forrige Aarh.s Begyndelse — vendte tilbage til sit Udspring. Men i andre Tilfælde — som det maaske er sket med Flintholm, har Borggaarden i det lange Løb trukket Ladegaarden ud til sig, og dette har sikkert været den almindelige Udvikling.

Af Voldstederne af sidstnævnte Type fremgaar da som almindeligt Resultat, at der *i Løbet af 14. Aarh. er opstaaet en hel Del Hovedgaarde i Landsbyer, og at en Udflytning allerede da er begyndt.*

Tilfældet Klingstrup vender imidlertid ud mod en særlig, men meget vigtig Side, af vore Herregaardes Historie: *Borggaard og Ladegaard*. At de i mange Tilfælde har ligget vidt adskilte i ældre Tider viser ogsaa Voldsteder, der som Ranildsholm ligger fjærn fra det faste Land, midt ude i Sø og Sump. Et andet Spørgsmaal staar aabenbart i en vis Forbindelse hermed.

Det er Spørgsmaalet: *Herregaard og Mølle* (Vandmølle). Af Jakob Madsens Visitatsbog fremgaar det, at saa godt som ingen Herregaard i Slutningen af 16. Aarh. har savnet en Vandmølle. Og det er den almindelige Regel, at Vandmøllen ligger i Gaardens Nærhed — ved Klingstrup umiddelbart ved Ladegaarden. Undertiden er Vandmøllen det eneste, der er bleven tilbage af vedkommende Gaard og i et enkelt Tilfælde — Hovedgaarden i Brembæk i Ore Sogn — har det kun ved Hjælp af den gamle Vandmølle, Knarreborg Mølle, været muligt at stedfæste den.

Ogsaa et tredje Forhold har Interesse, nemlig: *Herregaard og Kirke*. Det er paafaldende, at af de 89 Gaarde, der kendes fra de fire fyenske Herreder indtil ca. 1600 er der kun 10, der ligger eller har ligget i Kirkebyer. Dertil maa dog føjes enkelte fra Kirkebyer udflyttede Gaarde, som Flintholm fra Hundstrup og muligvis Egsmose fra Gudme. Af de 10 Kirkebyer er igen de fleste Torpbyer, med beskedne Gaarde, oftest uden Voldsted og Størsteparten forlængst nedlagte som Hovedgaarde. Et mærkeligt men forøvrigt andetsteds velkendt Tilfælde er Hellerup, der ligger tæt ved Hellerup Kirke. Har der her været en Landsby, som Navnet lader formode, var den i al Fald allerede forsvunden i Slutningen af 16. Aarh. Eller er Hellerup en oprindelig Særbrudsgaard?

Forholdene i Sydfyn synes da ikke at vidne om nogen intim Forbindelse mellem Storgaard og Kirke. De taler mod Sandsynligheden af, at Landsbykirkerne her, muligvis med Undtagelse af den lille fornemme og særprægede Hellerup Kirke, er oprindelige Gaardkirker.

I 14de Aarh. maa — som ovenfor paavist — Landsbyhovedgaarde være bleven ret almindelige. Og meget muligt er en Del af de Landsbyhovedgaarde, der først omtales i skriftlige Kilder i det følgende Aarhundrede, allerede opstaaede tidligere. Som det fremgaar af det foregaaende, er disse Hovedgaarde i langt de fleste Tilfælde knyttede til mindre Landsbyer og det er en gennemgaaende Regel, at de har manglet et særligt formet Voldsted. Dette kunde tyde paa, at de fleste allige-

vel først er blevne til i Perioden 1396—1483. Det 15de Aarh. synes i det Hele at have været de ubefæstede Landsbyhovedgaardes store Tid. Men deres Levedygtighed har ikke været imponerende og de allerfleste af dem er forlængst forsvundne.

Gaar man videre til *Herregaardene af den yngste Voldstedstype* viser det sig, at de nu næsten alle er enligt liggende Gaarde; overordentlig mange bestaar den Dag i Dag som Hovedgaarde eller er i alt Fald — endnu — bevarede som anselige Ejendomme.

Om ganske faa — Egeskov, Holstenshus (opr. Finstrup), Krumstrup, Klingstrup, Tidselholt og maaske Lundsgaard og Gelskov — vides det, at de er oprindelige Landsbyhovedgaarde, hvor Byen i Tidens Løb er nedlagt. Andre Gaarde, som Mullerup, har udprægede Landsbynavne og det er muligt, at de fra først af har ligget i Landsbyer. Andre igen er sent udflyttede Landsbyhovedgaarde, som Holckenhavn, der i 16de Aarh.s Slutning flyttedes ud af Kogsbølle By. Saadanne Udflytninger kan ogsaa have fundet Sted tidligere i Perioden. Østrupgaard (i Haastrup S.) laa endnu i 15de Aarh. i Østrup By. Men efter Voldsted og Bygningsanlæg at dømme er den antagelig i Aarene omkring 1500 bleven flyttet til sin nuværende Plads. De i denne Periode udflyttede Gaarde er dog næppe ret talrige.

Andre igen har Navn efter nærmeste Landsby, som Vejlegaard. Men dennes ældre Voldsted viser, at den allerede i 14de Aarh. har ligget omtrent paa sin nuværende Plads. Og er der her Tale om en Udflytning, maa den være foregaaet senest i dette Aarh. Men Afstanden fra Vejle By, hvor der forøvrigt senere omtales en lille Hovedgaard, Vestergaard, er godt 2 Kilom. Sandsynligheden taler da snarest for, at Vejlegaard er en Særbrudsgaard, og at de andre Gaarde af denne lille Særgruppe, alle i betydelig Afstand fra Navnebyen — Hesselagergaard, Boltingegaard og Rynkebygaard — ligeledes er det.

Ogsaa flere i Tidernes Løb flyttede Gaarde, der først i 16de Aarh. fandt et blivende Sted — Sandholt og Vejstrupgaard, foruden de tidligere omtalte Arreskov, Nakkebølle, Nielstrup og maaske Glorup gør Indtryk af at være Særbrudsgaarde.

Det samme gælder Gaardene med udprægede Gaardnavne: Stensgaard, Hvedholm og Rygaard.

I det 16de Aarhundrede mødte mangel Herregaard sin Skæbne. Da skulde det vise sig, om den vilde gaa frem eller tilbage. *De Ejendomme, der voksede sig stærke og store i denne Opgangstid for Stordriften*, med anselige nye Voldsteder og ofte monumentale Bygninger, *har sikkert for største Delen været oprindelige Særbrudsgaarde*. Det er dem, der har staaet sig bedst. *Landsbyhovedgaardene er i forbausende stort Tal blevne tilbage i Udviklingen og lidt efter lidt gledne ud af Hovedgaardenes fornemme Kreds*. Naar en Del oprindelige Landsbyhovedgaarde klarede sig igennem helt op til 17de Aarh.s Begyndelse var det ved i Tide at flygte ud af Landsbyen — en Flugt, der allerede synes at være begyndt i 14de Aarh. De Tilfælde, hvor Herregaardene sejrede ved at nedlægge Bondebyer, er derimod relativt faa.

Men bag Spørgsmaalet Særbrudsgaard og Landsbyhovedgaard skjuler sig et andet af vidtrækkende Betydning for vort Lands Opdyrkelses- og Bebyggelseshistorie. Det er Spørgsmaalet om, *hvorvidt Gaard eller Landsby er ældst*. Skal det løses maa selvsagt et langt mere omfattende Materiale af den i denne Afhandling antydede Art indsamles og bearbejdes, og det vil sikkert være af Værdi at sammenholde det med Storgaardenes Navneskik.

Men allerede det her fremdragne Stof fra en enkelt Del af Landet giver dog Antydninger, og man kunde paa Grundlag heraf opstille følgende til Overvejelse:

De ældste Voldsteder synes jo i overvejende Tal at tilhøre Særbrudsgaarde. Saadanne er øjensynligt ogsaa opstaaede Tid efter anden op igennem Middelalderen (Broholm, Søbo (i Sunds Herred)).

Det er imidlertid en Kendsgerning, at mange Særbrudsgaarde — og allerede af de ældste Voldstedstyper — har rene Landsbynavne eller Navne, der ligesaa godt kunde tænkes knyttede til Landsbyer. (Magelund, Nakkebølle, Sandholt, Nielstrup, Arreskov.) Er dette at opfatte som et Vidnesbyrd om, at

Særbrudsgaarden *ofte* kun er Begyndelsen til en Landsby, der imidlertid straks er standset i Væksten og er bleven indskrænket til denne ene Gaard (med eventuelt paaboende Gaardsæder).

Og er Landsbyhovedgaardene, der dukker op i — som det synes — voksende Tal op igennem Middelalderen (Klingstrupgaard, Brudagergaard, Katterød) saaledes *ofte* kun at opfatte som den større Gaard, der først er bleven indtaget og opdyrket, hvorom efterhaanden en Landsby har dannet sig, og som har formaaet at holde sig oppe som en større Ejendom, indtil den paa et vist Tidspunkt, i Middelalderens senere Aarhundreder, dukker op som Hovedgaard? Det er i denne Sammenhæng værd at lægge Mærke til, at det gennemgaaende er i Landsbyer med yngre Navneskik, Landsbyhovedgaarde forekommer. De er forbausende sjældne i Landsbyer med ældre Navneskik.

Ret beset drejer det sig her om, hvorvidt Individualisme eller Kollektivismen har været bestemmende i vore ældre Landboforhold.

Det er Videnskabens Pligt ikke blot at løse Problemer, men ogsaa at rejse dem.

I denne Afhandling — i Indledningen karakteriseret som en Stikprøve — er der søgt givet en Vejledning til at finde sig til Rette i vore Herregaardes ældste Historie, saa de Problemer, den rejser, træder tydeligt frem. Men Problemerne kan ikke løses uden talrige Enkeltstudier over de enkelte Gaarde og ikke mindst over deres Bygningshistorie, denne taget i videste Betydning, og omfattende ogsaa Voldstederne. Der er her taknemlige Opgaver for Lokalforskningen og Stoffet er, udnyttet paa rette Maade, endnu den Dag i Dag mærkelig uforsøgt. Det er paa Tide, det bliver taget op til Behandling.

DANMARK UNDER DEN FORRIGE VERDENS- KRIG (1801—07).

Af AXEL LINVALD.

I Aarene mellem 1801 og 1807 befandt den danske Stat sig i en Stilling, som i overmaade meget minder om den nuværende.

Den Gang som nu rasede Krigen over Størstedelen af Europa. Naar undtages den korte Tid mellem Freden i Amiens i Foraaret 1802 og Fredsbruddet Aaret efter, stod England og Frankrig — til forskellig Tid bistaaet af forskellige Magter — hele Perioden igennem i en forbitret Kamp og opbød alle de Magtmidler, hvorover de raadede. Den Gang som nu søgte begge Parter hensynsløst at tilføje Modstanderen det afgørende Slag, uanset om det Skyts, hvoraf de betjente sig, i næsten lige saa høj Grad ramte de neutrale Tilskuere som i Fjendens Lejr.

Under alt dette stræbte det danske Folk og dets Ledere at holde Landet fri af det almindelige Virvar. Neutraliteten var den Politik, man forfulgte. Man tog Byrderne, der fulgte med, og stræbte at udnytte de Fordele, den kunde bringe,

Interessen ved disse Aars Historie er i Øjeblikket saa meget større, som de Vilkaar, Napoleonskrigene bød Landet, næsten ganske svarer til dem, hvorunder vi nu i snart tre Aar har levet. Den Gang som nu søgte Regeringen gennem nye Pressebestemmelser at forhindre Skriverier, der hos de krigsførende Magter kunde vække Tvivl om Befolkningens urokkelige Neutralitetsvilje; den Gang som nu traf den militære Forholdsregler, der skulde skaffe den respekteret. Den Gang som nu skabte Neutraliteten gunstige Vilkaar for Landets Erhvervsliv, for dets Agerbrug som for dets Handel. Den Gang som nu havde det tilsyneladende saa straalende Billede sin mørke Revers i den almindelige Spekulationslyst og dermed følgende høje Priser.

Det er om alt dette, der her skal meddeles nogle Træk.

Blandt Befolkningen raadede overalt et levende Ønske om at bevare Freden og Taknemmelighed mod de styrende, som det lykkedes at holde os uden for det almindelige Sammenbrud. Man behøver kun at slaa op i et af Datidens mange Tidsskrifter for at finde Udtryk for den loyale Jubel, hvormed man omfattede Kronprinsens Politik, hvis Statskløgt man tilskrev det, at Landets Skæbne formede sig saa gunstigt. Alligevel kunde det ikke være andet, end at Folkestemningen og dens Penneførere havde deres Sympatier og Antipatier, som de gav til Kende. For Regeringen havde dette sine Vanskeligheder. Under den stadig farligere Stilling udadtil maatte det selvfølgelig være den magtpaaliggende saa lidt som muligt at se sin Politik vanskeliggjort ved Skribenternes Udtryk af Sympati eller Uvilje.

Allerede den bekendte Trykkefrihedsanordning af 27. September 1799 havde da ogsaa sat Straf for at fornærme fremmede Magter og deres Regenter. Da det i Oktober 1805 blev forbudt Aviserne at meddele Rygter om almindelige eller offentlige Foranstaltninger, var det vel ogsaa i første Række fremkaldt ved Ønsket om at kvæle enhver Kritik. Under Forhandlingerne om Forbudets Udstedelse havde Danske Kancelli dog heller ikke glemt at minde om de mange Ubehageligheder »fornemmelig fra de her ved Hoffet accreditede udenlandske Ministres Side«, som Pressemisbrug kunde forvolde.

Det skulde ikke blive derved.

En af Datidens mest bekendte københavnske Literater var Bogtrykkeren Klaus Henrik Seidelin. Han var i høj Grad betaget af Tidens liberale Ideer og havde været Oppositionsmændenes Forlægger, bl. a. P. A. Heibergs, Malte Conrad Bruuns og Otto Horrebows. Fra 1803 udgav han Bladet »Dagen«, der hurtig gjorde sig bekendt ved de frisindede og franskvenske Anskuelser, det forfægtede. Den 19. September 1806 indeholdt dette Blad den tilsyneladende ret uskyldige Notits, at den svenske Konge, som under de hurtig skiftende Konstellationer var kommet paa Krigsfod med Preussen, paa Frederik Vilhelm III.s Forslag om russisk Mægling, skulde have givet det haanlige

Svar, »at han ikke skulde troe, at han subordinerede under Rusland saa som Kongen i Preussen selv under Bonaparte«.

Denne Ytring fandt Departementet for udenrigske Anliggender i høj Grad fornærmende for det preussiske Hof. Skønt dettes Afsending ikke havde forebragt Klage, ansaa Departementet det for rimeligt, at det vilde ske, og henvendte sig til Danske Kancelli med Anmodning om at irettesætte de skyldige og udtalte samtidig et Ønske om at faa truffet Foranstaltninger, der forebyggede Gentagelser. For Seidelin blev Sagen alvorlig nok og endte med en Højesteretsdom, der tilkendte ham 14 Dages Fængsel.

Vigtigere var det dog, at Danske Kancelli nu paany begyndte at sysle med Tanken om Forholdsregler mod den politiske Presse. Det blev yderligere opmuntret dertil, da forskellige Artikler, ogsaa denne Gang i »Dagen«, gav den svenske Gesandt Anledning til Klage, og Departementet for udenrigske Anliggender som Følge deraf anmodede Kancelliet om at paase, at »alle saadanne Indrykkelser i hiint Blad for Fremtiden forebygges, hvorover der med Grund kunde føres Besværing fra nogen fremmed Regjerings Side, og hvorved der følgelig kunde gives en Foranledning til ubehagelige Diskussioner, som det synes at henhøre til en neutral og upartisk Regjerings naturlige Pligter efter Muelighed at forekomme«. Endnu inden denne Skrivelse var indløben, var Forberedelserne i fuld Gang. Kronprinsen gav sin Tilslutning, og Resultatet blev to nye Pressereskripter. Da det »efter Neutralitetsgrundsætningerne« ikke kunde tilstedes Undersaatterne at udbrede, hvad krigsførende Magters Undersaatter alene kan have Frihed til at publicere, blev det forbudt at optrykke deres gensidige Pressepolemik og Beskyldninger. —

Regeringen havde saaledes skaffet sig Magtmidler i Hænde, der kunde forebygge, at dens Neutralitetspolitik blev vanskeliggjort ved ubesindige Skrivelser. Loven af 17. Juli 1915, der foreskriver Pressen Forsigtighed i Omtalen af ydrepolitiske Begivenheder, havde saaledes sit Sidestykke under den forrige Verdenskrig. Det samme gælder den Række militære Forholdsregler, som i Løbet af de sidste Aar har bevirket Indkal-

delsen af store Militærstyrker og lagt betydelige Byrder paa Befolkningen.

I Aarene mellem 1801 og 1807 fremkaldte Situationen imidlertid ikke blot en Række ekstraordinære Indkaldelser, men kom ogsaa til at sætte sit Præg paa Hærordningen og medførte navnlig en større Forøgelse af Værnepligten. De urolige Forhold virkeliggjorde nu det længe nærrede Ønske om at se Landets egne Borgere afløse de fremmede hvervede Tropper, hvis Paa-lidelighed ikke lod sig sætte paa haarde Prøver. Det manede til en Forandring, da en stor Del af de hvervede Soldater, der havde været ombord paa de Blokskibe, som Nelson i Slaget paa Reden havde erobret, uden videre lod sig hverve af Fjenden. Ved Hærordningen af 1802 blev der derfor ogsaa truffet den Forandring, at Landet for Fremtiden i Stedet for ca. 19000 indfødte Soldater, der havde en faktisk Tjenestetid af 35 Uger eller ca. 8 Maaneder, skulde raade over 32000 Mand med en Uddannelsesetid paa 2 Aar.

Allerede gennem denne Militærreform var der lagt forøgede Byrder paa Befolkningen. Selv om den laa i Luften og før eller senere havde maattet gennemføres, var det dog utvivlsomt de urolige ydre Forhold, der fremskyndede dens Virkeliggørelse. I det hele og store fandt man sig taalmodig i den og gjorde heller ikke større Ophævelser over, at hele Bybefolkningen — naar undtages Tjenesten i Borgervæbningerne — var ganske fri for Militærtjeneste. Værre var det med de mange Frinumre, der den Gang som nu satte meget ondt Blod. Mellem 1801 og 1807 holdt de værnepligtige vel ikke Møder og vedtog Resolutioner, men de knurrede og rottede sig sammen. Det var et Udslag af slige Stemninger, naar nogle Landeværnskompagnier i 1801 i Frederiksborg noget højlydt begyndte at ræsonnere over det ubillige i, at de skulde forlade Hus og Gaard, naar det unge Mandskab kunde blive siddende rolig hjemme. Det klinger ogsaa helt moderne, naar den øverstkommanderende General i Hertugdømmerne, Prins Carl af Hessen, gav de misfornøjede Ret og vilde benytte deres Argumenter til at faa gennemført en ekstraordinær Udskrivning. »Disse Landeværnsmand — skriver

han — har allerede deres Tjenestetid bag dem; de er fast boplatte Folk ofte med anselige Gaarde, som de nu maa forlade, og hvis Drift de maa overlade til Karle, der lige saa godt kunde være sprunget Soldat, men slap fri, fordi der var for mange i deres Aargang«.

De værnepligtiges Uvilje var saa meget naturligere, som de gentagne Gange blev indkaldt til ekstraordinær Tjeneste. Da Fredsbruddet mellem England og Frankrig i Maj 1803 blev efterfulgt af Hannovers Besættelse med franske Tropper, og Englænderne til Gengæld blokerede Elben og Weser, var Krigen rykket Danmark ubehagelig nær ind paa Livet. 16000 Mand blev derfor i største Hast sendt ned til Hertugdømmerne for at værg Landets Sydgrænse mod eventuelle Neutralitetskrænkelser.

Denne Gang varede Indkaldelserne dog kun 3 Maaneder. Værre blev det, da Afslutningen af den tredje Koalition i 1805 satte næsten hele Europa paa Krigsfod. Preussens Kamp med Frankrig Aaret efter rummede nye Farer. Som Følge af alt dette maatte et lignende Korps som i 1803 — i alt en 20000 Mand — tage Opstilling i Holsten, og denne Gang varede Troppe-samlingen lige til 1807. Begivenhederne dernede, da Blüchers Korps blev trængt helt op mod den danske Grænse, og Fransk-mændene krænkede den, men blev tvunget tilbage, viste, at det langtfra var overflødige Foranstaltninger, der var bleven truffet.

Alligevel følte man, at det var en tung Byrde, der hvilede paa Landbefolkningen. »De skal minde Ernst Schimmelmann om — skrev Charlotte Schimmelmann — at han som Minister ikke alene skal varetage Udenrigspolitikken. Blot han som jeg havde set og hørt ude paa Landet, hvor Bonden lider og frygter for at mangle Arbejdskraft til at bringe Udsæden i Jorden. Gid dette maatte gaa op for ham, der ikke blot er General, men vort Lands Fader og Regent«. Statens Styrere søgte da ogsaa paa forskellig Maade at skaffe de værnepligtige Lettelser i deres Stilling. Det var allerede et Vidnesbyrd om deres Bestræbelser i denne Retning, naar Kronprinsen i 1803 indskærpede sine Embedsmænd at opmuntre Fruentimmerne til nidkær Deltagelse

i Jordarbejdet, saa ofte Manden var indkaldt til Hæren. Vigtigere var det dog, at man under den langvarige Indkaldelse efter 1805 kom ind paa Foranstaltninger til at skaffe de værnepligtige Hjælp til Dyrkningen af deres Gaarde, Foranstaltninger som man nu igen har kunnet grave op og tage til Forbillede.

Anledningen var den fynske Bonde Hans Christian Stenstrup, der i Slutningen af 1805 havde tjent i tilsammen 6 Aar. Da hans Karl nu var død, og Konen ikke kunde skaffe nogen anden, havde hun været nødt til at forsømme sit Hoveri til Egeskov, og han stod nu Fare for at miste sin Gaard. Da denne Sag kom Kronprinsen for Øre, indsaa han straks dens store Betydning og befalede baade Rentekammer og Kancelli at overveje, hvorledes de hoveripligtige Bønder kunde spares for denne Risiko. Kollegierne sluttede sig til Tanken og udarbejdede et Forslag, hvorefter Beboerne i de enkelte Byer eller Sogne ikke blot gratis skulde bistaa de indkaldte ved Hoveriet, men ogsaa med Dyrkningen af deres Jorder. —

Følelsen af de store Byrder, der gennem Værnepligten blev paalagt Befolkningen, mildnedes ved de gode materielle Kaar, hvorunder man levede. Det stærke økonomiske Opsving, som vi i Løbet af det sidste Par Aar har oplevet herhjemme, og som næsten har taget Pusten fra os, har ogsaa sit Sidestykke i Aarene mellem 1801 og 1807. Den Gang som nu havde Landboerne gode Dage, den Gang som nu indsejlede Skibene næsten æventyrlige Fragter.

For Landbrugets Vedkommende skyldtes Fremgangen den almindelige Prisstigning, som prægede disse Aar. Den var begyndt langt tidligere, helt nede ved Midten af det 18. Aarh., men den tog stærk Fart i Tiden efter Aarhundredskiftet. En Tønne Rug, der i Tiaaret 1791—1800 gennemsnillig havde kostet 11 Kr. 33 Øre, steg i Tiden 1801—09 til ikke mindre end 16 Kr. 85 Øre. Paa Byg og Havre, Kød, Flæsk og Smør var Stigningen delvis den samme. Denne Prisstigning fik uhindret Lov til at gaa sin Gang. Naar Regeringen i 1800 udstedte et kortvarigt Kornudførselsforbud, var det ikke for at paavirke Priserne, men for at sikre Norge de nødvendige Levnedsmidler.

Naturligvis er det vanskeligt at udrede, i hvilken Grad Prisstigningen var en Følge af den europæiske Krig, og i hvilken Grad andre Faktorer virkede med. At der allerede forinden den store Krig havde været en almindelig Opgang paa Verdensmarkedet er utvivlsomt, at Napoleonskrigene fremskyndede den, er dog vistnok ogsaa sikkert. Agerbruget mistede ved dem en stor Del af sin Arbejdskraft, der blev slugt af de store Hære, medens Efterspørgslen samtidig forøgedes. Dertil kom særlige Aarsager for Danmarks Vedkommende. Da Regeringen raadede Bod paa den vanskelige finansielle Stilling ved at udstede Papirpenge, blev Følgen, at disse fik en ringere Værdi end Sølvmonnten. Denne Udvikling, der ret skulde tage Fart efter 1807, sporede allerede tidligere. 125 Rdl. kurant i Sedler skulde egentlig være lig 100 Species i Sølv; i 1807 var Kursen derimod 140 à 150. I den daglige Omsætning steg derved Priserne i samme Forhold.

Ligesom det har været Tilfældet i vore Dage, virkede Stigningen meget forskellig paa de forskellige Befolkningsklasser. Kapitalister, Embedsmænd, Pensionister og alle andre, hvis Formue og Indtægter uafhængigt af Prisniveauet var fastsat en Gang for alle, mærkede den alene som en Ulykke; deres Penge blev mindre værd; de fik mindre for dem. Anderledes for alle, der producerede eller havde noget at sælge. Landmænd og Haandværkere saavel som Handlende af enhver Slags fik mere for deres Varer end nogen Sinde tidligere. At Produktionsomkostningerne samtidig steg, f. Eks. Arbejdslønnen, betød kun lidet. Det var i langt mindre Forhold, end Varerne forøgedes i Værdi.

Navnlig Landmændene nød godt af denne Udvikling. Med Prisstigningen paa deres Produkter forøgedes Værdien af deres Ejendomme. En Tønde Hartkorn, der 1801 var bleven betalt med c. 265 Rdl., indbragte 1806 omkring 413. Da Prioritetsgælden var uafhængig af Stigningen, tjente de Landmænd, der solgte deres Gaarde, store Penge. De endnu flere, der beholdt dem, kunde med største Lethed svare deres Renter eller endog

udbetale alle deres Hypoteker. Især efter 1807 findes der mange Eksempler derpaa. Elvedgaards er vel nok det mest bekendte, men langtfra enestaaende. Kort før Aarhundredskiftet var dets Fæstegaarde bleven solgt til Bønderne for 3 à 400 Rdl. pr. Td. Hartkorn, der var bleven staaende som Prioritet i Gaardene. Da Pengene faldt i Værdi, opsagde Bønderne deres Gæld og udbetalte den med største Lethed. En enkelt af dem dækkede sin hele Gæld ved at sælge et Par Heste. Paa Løgismose var det samme Tilfældet. Fæsterne udbetalte i 1812 og 1813 Købesummerne med Værdien af 4 Fjerdinger Smør.

For Udviklingen af de sociale og økonomiske Forhold paa Landet havde Værdistigningen mange Fordele.

Bøndernes stigende Indtægter gjorde dem det muligt at købe deres Fæstegaarde. Da Regeringen støttede denne Tilbøjelighed ved uanset Salget at lade Sædegaardene beholde deres Skatteprivilegium, tog Bevægelsen stærk Fart. I Tiden 1787—1807 fik ikke mindre end 226 Hovedgaarde eller omtrent en Fjerdedel af deres hele Antal Bevillinger til saadanne Salg. Ogsaa Udstykning af selve Hovedgaardsjorden blev drevet i stor Udstrækning. Da Stavnsbaandet og Hoveriet ikke længer sikrede Godsejerne den nødvendige Arbejdskraft, var det ofte altfor store Arealer, der laa under Sædegaardene. Deres Tilbøjelighed til at bortselge af Jorden eller endog helt at udstykke den kunde imødekommes af Bondestanden, fordi der var Penge mellem dens Hænder, og den saaledes var i Stand til at etablere yngre Sønner som Ejere af de nyoprettede Parceller. Ogsaa Udskiftning og Udflytning blev i høj Grad fremmet i disse Aar. Da Loven tillod Godsejerne at fordele Udskiftningsomkostningerne paa Fæsterne, saaledes at disse kom til at svare 4 % Rente af den Kapital, der var gaaet med, var det selvfølgelig af Betydning, at Bønderne havde forholdsvis rigeligt med Penge. Under de gode Konjunkturer kunde de 4 %'s Rente ikke virke afskrækkende. Ved 1807 var da ogsaa Storstedelen af Landets Jorder bleven udskiftet.

Dette tilsyneladende saa lyse Billede havde imidlertid sine

Pletter. I Øjeblikket, da alt gik godt, fæstede man alene Blikket paa den straalende Yderside; da Tiderne blev daarlige, og man skulde til at tære paa Vindingen fra de gyldne Aar ved Aarhundredets Begyndelse, viste det sig kun altfor mange Steder, at man havde holdt daarlig Hus med den lette Gevinst.

Alt for mange Landbrugere, baade Godsejere og Bønder, maatte da angre, at de ikke havde benyttet deres stigende Indtægter til Forbedring af Driften og Udbetaling af deres Prioritetsgæld. Overmaade mange havde alene forbedret deres Lefvød og sat Fortjenesten overstyr i forøget Luksus.

Lige saa farligt var det, at altfor mange Godsejere og Bønder havde ønsket i Tide at sikre sig Værdistigningen og derfor solgt deres Gaarde. Store Masser Jordejendom blev derved kastet ud i Omsætningen og efterhaanden Genstand for en ganske vild Spekulation. Aarsagen laa lige for. Tilsyneladende var Landbruget en i højeste Grad rentabel Forretning. Da der var mange Penge mellem Folk og Obligationer under de urolige Forhold en noget usikker Anbringelse, kastede Spekulationen sig over de ledige Landejendomme. Jorden kunde formentlig aldrig i den Grad blive borte mellem Folks Hænder som Kursavancer. Følgen var den vildeste Ejendomsandel med alle dens Skyggesider. »Plyndresyge har ledet Jordegodskøberne i de to sidste Decennier, siger en Forfatter, Folk der intet ejede, højst en Tiendedel af Købesummen, drev Prisen op, huggede saa Skoven ned, skruede saa Jordebogsafgifterne op, gjorde løst og fast hvad muligt var i Penge og løb saa derfra«.

Det var dog langt fra alle, der kunde passe først at gøre sig deres Ejendomme frugtbringende og derefter i rette Tid at skille sig af med dem. Mange blev siddende med dem og havde store Prioriteter at forrente. Dertil kom de mangfoldige, som ikke havde haft tilstrækkelig med Penge til at gennemføre Reformerne og derfor havde maattet laane sig frem. Ogsaa de kom til at sidde med en stærkt forøget Prioritetsgæld. Efter Beregninger, der blev anstillet paa den store Landbokommissions Foranledning, kan man gaa ud fra, at den samlede Prioritetsgæld i 1788 udgjorde 10 à 11 Millioner Rdl. Regner man, at en

Tønde Hartkorn, gennemsnitlig var 125 Rdl. værd, vil det sige, at de danske Landejendomme gennemsnitlig var behæftet med c. 45 % af deres Værdi. For 1806 foreligger der for Sjællands Vedkommende Oplysninger, der muliggør en Sammenligning. Derefter skulde Ejendomspriserne i Løbet af de 18 Aar være steget til det 3-dobbelte, Gælden derimod til det 4-dobbelte. Foreløbig gik det let med dens Forrentning; der skulde imidlertid senere komme daarligere Tider, der viste, hvor farlig en Udvikling Landbruget havde været inde paa. —

Ligesaa gunstig Tilstanden formede sig for Agerbruget i Tiden 1801—1807, lige saa straalende var som bekendt Fremgangen for den dansk-norske Handel og Skibsfart.

De store europæiske Søkrige har altid været gunstige for de neutrale. Krigen forøger Efterspørgslen efter Tonnage og sætter derigennem Fragtpriserne i Vejret. Da en af de krigsførende Parter i Reglen vil være Herre til Søs og saaledes i Stand til at rense Havene for Modpartens Handelsflaade, muliggøres det de neutrale at trænge sig ind i Handelsforbindelser, som den slagne Part sidder inde med eller endog at overtage dennes Forsyning. Opstillingen af den bekendte Retssætning, at frit Skib giver fri Ladning, betegnede de neutrales Forsøg paa at skaffe retslig Anerkendelse for deres Ønske om at høste Fordelen af de andres Krig. Under den nordamerikanske Frihedskrig lykkedes det; i 1801 lærte vi derimod af Nelsons Kanoner, at vi ikke længer besad Magtmidler til at skaffe denne Maksime opretholdt.

Sammenlignet med de Vilkaar, hvorunder de neutrale i det sidste Par Aar har maattet drive deres Skibsfart, var det alligevel i høj Grad gunstige Bestemmelser, der efter Slaget paa Reden udformedes under Forhandlingerne mellem England og Rusland, og som Danmark derefter tiltraadte. Medens vi nu bestandig ser Ladninger blive standset, som er paa Fart fra Amerika til Danmark, var det den Gang traktatmæssig tilladt de dansk-norske Skibe frit at sejle til de krigsførende Nationers Havne og langs deres Kyster. Medens vi nu har set danske Skibe paa Fart mellem Dele af den danske Stat, mellem Island og Danmark blive undersøgt og kun paa Betingelser faa Lov at fortsætte

Farten, lovede England i 1801, at intet neutralt Skib, som førte direkte Handel mellem Fjendens Kolonier og det neutrale Hjemland, skulde blive anholdt. Medens en Blokade den Gang kun skulde anerkendes, saafremt den var effektiv, har Tyskland nu, som vi alle ved, erklæret hele den engelske Øgruppe for blokeret og udsat den neutrale Skibsfart for den dermed forbundne Risiko. Medens Ladninger af enhver Art i Øjeblikket bliver standset, lovede England den Gang ikke at anse de Varer for Kontrabande, som var produceret i de krigsførende Lande, naar de blot var erhvervet af neutrale Undersaatter og blev transporteret paa deres Regning. De talrige Tvivlstilfælde, der selvfølgelig ikke kunde udeblive, havde ogsaa Udsigt til hurtig og retfærdigere Behandling.

En Række andre Forhold skaffede ogsaa Landets Skibsfart gunstige Vilkaar. Spanien fastholdt stadig en Tilladelse, det nogle Aar tidligere havde givet, til at drive Skibsfart paa de spansk-amerikanske Besiddelser. Handelen paa Levanten gjorde gode Fremskridt, Handelen paa Østersøen tog til, en Række heldige Handelsekspeditioner til de vestindiske Øer bødede i høj Grad paa Standsningen, der skyldtes Øernes Okkupation af Englænderne. Da Englænderne i 1803 besvarede den franske Besættelse af Hannover med at blokere Elben og Weser, lærte de hurtig at fortsætte deres Handel med Nordtyskland, som hidtil var gaaet over Hamburg, ved at sende Skibene til Tønning, hvorfra Varerne blev transporteret videre paa Baade langs Kysten eller paa Vogne over Land. Paa denne Maade blev Holsten Mellemedet mellem England og en Del af Nord-europa.

Disse gunstige Forhold varede ved til ind i 1806. Fra denne Tid blev Bryderierne flere og stadig alvorligere. De engelske Kapere blev dristigere. Efter Preussens Nederlag forbød Napoleon den engelske Handel og Postforbindelse over Tønning. Paa Trods af Overenskomsten af 1801 erklærede England hele Kysten mellem Brest og Elben for blokeret, uagtet der ikke kunde være Tale om at gøre Blokaden effektiv. Helt galt blev det, da den engelske Order in Council i Januar 1807 besvarede Napo-

leons Fastlandsspærring med at forbyde al neutral Fragtfart mellem franske Havne, hvortil engelske Skibe ikke havde Adgang. De norske Skibe kunde nu ikke længer bringe deres Hjemlands Produkter til de nordlige franske og spanske Havne og derfra sejle videre til sydligere Steder i de samme Lande for der at faa Returladninger. En alvorlig Krise blev Følgen af alle disse Begivenheder.

Fra 1801 og til ind i 1806 havde den dansk-norske Skibsfart imidlertid gyldne Dage. Takket være sin store Handelsflaade var Landet i Slænd til fuldt ud at udnytte de gunstige Konjunkturer, som Forholdene bød dem. Med sine næsten 2400 Skibe, som den danske Stat raadede over i 1800, var dens Skibsfart en væsentlig Faktor i den europæiske Handelsomsætning.

Saaledes som den danske Handel havde udviklet sig i Løbet af det 18. Aarhundrede faldt den i to fra hinanden adskilte Grupper, den oversøiske og den europæiske. For Danmarks Vedkommende var det fælles for dem begge, at det kun i ringe Udstrækning var Omsætningen af Landets egne Produkter, Handelen besørgede. Den var baseret paa oversøisk Indførsel og Genudførsel af Varerne saavel som paa Fragtfart mellem forskellige europæiske Havne.

Den oversøiske Handel var den vigtigste og blev overvejende besørgt gennem de to store Handelskompagnier, det vestindiske og det asiatiske. Af disse var det vestindiske saa nøje knyttet til Regeringen, at dets Handel paa det nærmeste kunde siges at blive drevet for kongelig Regning. I Aarene indtil 1807 var den meget betydelig. 1804—06 blev ikke mindre end 225 Skibe forsynet med Pas derover. Det asiatiske Kompagni havde stadig Eneret til Handel paa Kina og nød ogsaa godt af forskellige Toldbegunstigelser. Det drev sin Handel med egne Skibe og havde i disse Aar en Række overmaade heldige Ekspeditioner. Gennem dette Kompagni blev København et af de vigtigste Markeder for kostbare Tøjer som Silketøj og Nankin, for Te og Kaffe saavel som for Salpeter og Soya. I alt hjemførtes der Varer til et Beløb af c. 30 Millioner Rdl. Samtidig drev private en udstrakt Handel paa Vestindien. 1798 raadete saaledes det

Duntzfeltske Handelshus over ikke mindre end 13 Ostindiefarere.

Til alt dette kom den europæiske Handel. Det giver allerede tilstrækkelig Vidnesbyrd om dens Betydning, naar man hører, at de franske Havne i 1805 blev anløbet af over 550 danske Skibe, medens lige saa mange gik til Holland; Sydeuropa blev besøgt af omtrent 900, Preussen af 600, medens Forbindelsen med Rusland besøgedes af næsten 800 Skibe; til England ankom næsten 1600 Skibe, for Størstedelen norske. I Rusland og Prøjsen afsattes de asiatiske Varer, i Frankrig og Spanien Masser af norsk Fisk, i England Tømmer. Svenskerne indførte næsten alt, hvad de behøvede af udenlandske Manufakturvarer over København. Skibene paa Sydeuropa besøgede overvejende Fragthandel og nød godt af, at Fragterne steg til over det dobbelte.

Hele denne Storhandel dreves af forholdsvis faa Mennesker. Aktier kendtes kun for de store Kompagniers Vedkommende, navnlig det asiatiske. Til Trods for de gode Aar regnedes de dog for en usikker Pengeanbringelse, og deres Kurs var meget svingende. For en Aktie paa 500 Rdl. betaltes mellem 500 og 800. Udbyttet faldt fra 18 % i 1802 til 6 % i 1806. Derimod skal det have været ret almindeligt, at Folk, som havde Kapitaler til Raadighed, sikkert ogsaa en Del Udlændinge, overgav deres Penge til de store Handelshuse, som saa efter Aftale udbetalte Dividenden. Hovedfortjenesten gik dog til de store Redere og Handelsherrer, Mænd som Duntzfelt, Eriksen, de Coninck og alle de andre, der i disse Aar byggede deres store Palæer og Landsteder og førte en Rigdom og Luksus til Skue, der virkede ganske blændende og vakte Misundelse. Handelsmændene er bleven vigtige, og deres Luksus er paa sit Højdepunkt, skriver Charlotte Schimmelman i Slutningen af 1799. Det blev ikke bedre senere.

Den Gang som nu kom Straffen over dem i Form af en Fragtskat. En saadan var allerede bleven opkrævet siden 1796, men fik først i 1802 sin endelige Skikkelse. Begrundelsen var den Gang den samme som nu. Da Statens ekstraordinære Ud-

gifter krævede nye Indtægter, fandt man det rimeligt, at »alle fortrinligen frugtbringende Næringsgrene« maatte yde et forholdsmæssigt Bidrag. Det var en Tonnageskat, der skulde svares af alle Ladninger, som førtes langvejs fra eller til Landet, og den gjaldt ikke alene danske Skibe, men ogsaa fremmede, der førte Ladninger til den danske Stat. Afgiften var højere og lavere i Forhold til Rejsens Længde og varierede mellem 32 og 80 β pr. Kommercelæst. Det giver et godt Billede af Handelens Omfang, naar man hører, at denne Skat i 1805 indbragte ikke mindre end 166000 Rdl.

Naar man til Slut tilføjer, at ogsaa Datidens jævne Befolkning i høj Grad led under den almindelige Fordyrelse af alle Varer, og Husmødrene den Gang som nu klagede over, at Priserne var steget til det tredobbelte, maa det unægtelig siges, at Tiden den Gang og nu — under beslægtede ydre Forhold — frembyder talrige Lighedspunkter. Den Gang tog den gyldne Tid i 1807 en Ende med Forskrækkelse. Paa dette Punkt ophører forhaabentlig Ligheden.

STATENS AVISSAMLING I AARHUS.

Af EJLER HAUGSTED.

EFTER Lov af 2. Maj 1902 om offentlige Bibliotekers Ret til Frieksemplarer af Tryksager modtager Staten 4 Eksemplarer af enhver i Kongeriget udkommende Avis. Disse Aviser, der sendes i Halvaarsleveringer, fordeles paa følgende Maade: Det kongelige Bibliotek modtager to Eksemplarer af *alle* Aviser, hvoraf det ene indbindes og er tilgængeligt for Publikum paa Læsesalen, mens det andet indpakkes og opmagasineres. Universitetsbiblioteket modtager eet Eksemplar af de københavnske Aviser (indbundet, tilgængeligt); Landsarkiverne modtager eet Eksemplar af Provinsaviserne (indbundet, tilgængeligt); (i Kø-

benhavn opbevares Aviserne fra Sjælland, Lolland-Falster, Bornholm, i Odense Aviserne fra Fyn og Smaaøerne, i Viborg Aviserne fra Nørrejylland); Statsbiblioteket modtager eet Eksemplar af alle Kongerigets Aviser (uindbundet, næsten utilgængeligt).

Fra 1821 til 1902 blev der afleveret 3 Eksemplarer, hvoraf det ene opbevares indbundet og tilgængeligt paa det kongelige Bibliotek, det andet er fordelt mellem Universitetsbiblioteket og Landsarkiverne paa samme Maade som Afleveringen efter 1902, mens det tredje (det kgl. Biblioteks Dublet) ligger uindbundet og utilgængeligt i Statsbiblioteket i Aarhus.

Fra 1783 til 1821 blev der afleveret 2 Eksemplarer til det kgl. Bibliotek.

Statens Pligteksemplarer af Aviser er altsaa for Øjeblikket fordelt paa følgende Maade: Det kongelige Bibliotek opbevarer eet indbundet Eksemplar af alle danske Aviser — der er dog ikke faa Huller for de ældres Vedkommende — samt et Dublet-eksemplar af Aviser udkomne efter 1902. Universitetsbiblioteket huser alle københavnske Aviser fra 1821 til 1915 og spredte Aargange af ældre Aviser — saavel fra København som fra Provinserne. Landsarkiverne har delt mellem sig alle Provinsaviser fra 1821 — helt fuldstændige er Rækkerne næppe før c. 1870 — og har desuden spredte Aargange af ældre Aviser. Statsbiblioteket har en fuldstændig Række af alle danske Aviser fra 1902, samt en stor Mængde Dubletter fra kgl. Bibliotek fra den ældre Tid. At denne Fordeling af Aviserne var uheldig, har man længe været klar over. Alle de Institutioner, der opbevarer Aviser — undtagen Universitetsbiblioteket — ønsker at faa Forholdene ændret. Det kongelige Bibliotek — der naturligvis som Nationalbibliotek maa bevare eet Eksemplar tilgængeligt — er ikke i Stand til fremtidig at skaffe Plads til Dubletten. Landsarkiverne har meget daarlig Plads til deres Aviser, og vil gerne afgive dem, da en Avissamling falder udenfor de naturlige Rammer for et Landsarkiv, og da det har vist sig, at Aviserne benyttes meget lidt. Og endelig Statsbiblioteket: Her kommer hvert Halvaar væltende ind i Huset hele Bjærge af Aviser, og der er hverken sørget for Penge til at indbinde dem for, for Personale

til at behandle dem og ekspedere dem, eller for Lokaler til at opbevare dem i; foruden den regelmæssige Aflevering er der fra Tid til anden kommen et Vogntog af Flyttevogne fyldte med Dubletter fra det kgl. Bibliotek. Nu er Lofter og Kældere stu- vet saa fulde, at der maa skaffes Plads uden for Biblioteket til den næste Aflevering.

Da Statsbiblioteket led haardest under den nuværende »Ord- ning«, er det kun rimeligt, at det har raabt højest om at faa den forandret. Ministeriet hørte Raabene og fik Forhandlinger sat i Gang mellem Repræsentanter for Ministeriet og Lederne af Bib- lioteker og Arkiver. Disse Forhandlinger har nu sat Frugt i den nylig vedtagne Lov om Statens Avissamling i Aarhus (stadfæstet 17. Maj 1916).

Naar den træder i Kraft vil Statens 4 Pligteksemplarer af Aviser blive fordelt paa følgende Maade: Det kgl. Bibliotek vil modtage eet Eks. af alle Landets Aviser, Universitetsbiblioteket vil modtage eet Eks. af alle københavnske Aviser, Statens Avis- samling i Aarhus vil modtage to Eks. af alle i København ud- kommende og tre Eks. af alle udenfor København udkommende Aviser (altsaa kgl. Biblioteks Dubleteks. og Statsbibliotekets Eks. af alle Aviser samt Landsarkivernes Eks. af Aviser udkom- mende udenfor København). — Fremdeles vil det kgl. Bibliotek afgive til den ny Samling alle sine Avisdubletter (fra 1902 til Dato) og Landsarkiverne og Statsbiblioteket alle de til disse Instituti- oner hidtil afleverede Aviser.

Der vil altsaa i Statens Avissamling i Aarhus blive opbeva- ret ikke mindre end tre Eksemplarer af alle Provinsaviser og to Eksemplarer af de københavnske efter 1902. Fra Tiden 1821— 1902 to Eksemplarer af Provinsaviserne og eet af de køben- havnske; for den ældre Tid er Rækkerne vistnok temmelig hullede. Fra Tiden 1783—1821 vil der kun findes spredte Aar- gange.

Det er Meningen, at det ene af disse Eksemplarer skal indbindes og være til Publikums Raadighed til Benyttelse paa Avissamlingens Læsesal (Forsendelse af Aviser til Udlaan skal ikke finde Sted). De andre Eksemplarer skal opmagasineres i

Orden, indpakkede i tykt Papir mellem Papskiver — saaledes, at de er beskyttede mod Lysets Indvirkning, — de skal danne Reserve for Brugseksemplarerne i kgl. Bibliotek og her. Hvis et Avisnummer gaar i Stykker ved megen Brug eller smuldrer hen vil det kunne erstattes fra denne Reservebeholdning.

Det er klart, at der behøves meget rummelige Lokaler til at opbevare denne uhyre store og stærkt voksende Samling, (Vægten af de Aviser, der skal flyttes ind, er beregnet til c. 250,000 Kilo). Det vilde blive meget dyrt under de nuværende Forhold at opføre en Bygning, der kunde være brugelig i en nogenlunde lang Aarrække, c. 30 Aar. Man maa derfor paa Statskassens eller Skatteborgernes Vegne glæde sig over, at det er lykkedes at købe en rummelig og velegnet Bygning for en rimelig Sum.

Ved Statens Erhvervelse af den tidligere Fodfolkskaserne i Aarhus har Undervisningsministeriet til Brug for Avissamlingen overtaget Depotbygningen og Bøssemagerboligen for en Sum af 80,000 Kr., og det er af Bygningsinspektør Kampmann (i 1915) beregnet, at Omdannelsen af de to Bygninger til deres fremtidige Brug og Opførelsen af en lukket Forbindelsesgang vil koste 21,800 Kr. — Hvis denne Beregning holder Stik, hvad den vel næppe gør, vil begge Bygninger med fast Inventar (Reoler o. s. v.) komme til at staa Staten i lidt over 100,000 Kroner.

Depotbygningen, der tænkes anvendt udelukkende til Opbevaring af Aviser, er en meget anselig Bygning (c. 45 m lang, c. 10 m bred og c. 17 m høj til Rygningen). Det er Meningen, at den skal deles i 4 Etager ($2\frac{3}{4}$ m høje). I hver af disse kan der anbringes 17 Reoler, der stilles vinkelret paa Husets Langvæg. Det er beregnet, at der vil blive over 3000 m disponibel Avishylde, og at den Avismasse, der tænkes anbragt her, vil fylde godt Halvdelen. Hvis Avisernes Antal og Omfang ikke vokser alt for urimeligt, vil der inden for dette Hus være Plads til Tilvæksten i 20—30 Aar. Hvis man til den Tid skønner, at det er nødvendigt her at opbevare tre Eksemplarer af alle Provinsaviser og to Eksemplarer af de københavnske, maa der

bygges til, og det er der god Plads til paa Grunden. Hvis man i Mellemtiden har funden en eller anden Anvendelse for det ene Eksemplar, eller man i Modsætning til nu mener, at det ene Eksemplar er overflødigt, vil Bygningen kunne slaa til meget længere.

Ved en overdækket Gang vil denne Bygning staa i Forbindelse med Bøssemagerhuset, en beskeden Bygning (20 m lang, 10 m bred og 11 m høj til Rygningen) delt i en høj Kælder, Stue og Kvist. I Kælderen skal der være Magasin for de halv-aarlige Afleveringer af Aviser, i Stueetagen Bogbinderværksted, Paplager og en lille Læsestue ($4 \times 6\frac{1}{2}$ m). I Kvistetagen indrettes Bolig til Avisforvalteren.

Naar de to Bygninger er indrettede paa denne Maade, kan man begynde at flytte Aviserne ind. Landsarkivernes indbundne Eksemplarer af Provinsaviserne maa kunne stilles paa Plads paa Hylderne i Løbet af temmelig kort Tid, og vil saa blive tilgængelige for Publikum paa Læsesalen. — Bogbinderværkstedet vil faa tre Opgaver. Først og fremmest maa den løbende Tilgang behandles. Et Eksemplar af den samlede aarlige Aflevering skal indbindes efter at være kollationeret, og saa snart det er muligt stilles til Publikums Raadighed. Reserveeksemplarerne (henholdsvis 2 og 1) skal indpakkes og opmagasineres paa en saadan Maade, at hver Pakke let kan findes. Dernæst skal der indbindes et Eksemplar af de københavnske Aviser indtil det Tidspunkt, naar den regelmæssige Aflevering til Avis-samlingen begynder. (En Del københavnske Aviser som Berlingske Tidende, Fædrelandet, Adresseavisen og nogle ældre Provinsaviser findes dog indbundne i Statsbiblioteket, ligesaa alle de københavnske Aviser fra c. 1900—1912.) Endelig skal alle de ældre Dubletter indpakkes og opmagasineres.

Jeg skal ikke gaa nærmere ind paa Bogbinderværkstedets Arbejdsplan. Det maa være tilstrækkeligt at gøre opmærksom paa, at Aviserne vil blive behandlede paa den Maade, der efter mange Aars Eksperimenteren, navnlig i Landsarkivet i København, har vist sig at være den mest praktiske og økonomiske. De Blade, der ventes at blive mest benyttet, indbindes solidest.

»Aflæggere« og Annonceblade behandles mere summarisk end rigtige Aviser. — To Spørgsmaal kunde jeg tænke mig vilde interessere eventuelle Brugere af Avissamlingen: Naar vil et indbundet Eksemplar af hele Avissamlingen være til Publikums Raadighed? og Hvor »hullet« vil dette Eksemplar være? Jeg kan ikke i dette Øjeblik give noget fyldestgørende Svar; men jeg kan dog sige, at der vil gaa Aar og Dag, før Samlingen bliver fuldt tilgængelig. I dette Øjeblik drives der Marketenderi i Bøsemagerhuset, og Depotbygningen er ikke fuldstændig rømmet; dog kan begge Bygninger tømmes med meget kort Varsel, naar der kommer en Ordre fra de militære Myndigheder. Naar det er sket — det ske snart — og Bygningerne er overtagne af Undervisningsministeriet, kan Arkitekten tage fat og licitere Murer- og Tømrerarbejdet bort*). Først naar Murere og Tømrere har underkastet begge Bygninger en Hovedreparation, har omdannet deres Indre og bygget Forbindelsesgangen, kan Snedkerne tage fat paa Opstilling af Reoler; Installation af Bogbinderi og Indretning af Læsesal kan finde Sted. Saa kan Indbindingen af den løbende Aflevering begynde, samtidig med at der tages fat paa Indflytningen af 250,000 Kilo ældre Aviser. Naar de er vel bragt i Hus, kan de indbundne Provinsaviser fra Landsarkiverne jo forholdsvis hurtig blive tilgængelige, og forhaabentlig lykkes det ogsaa at faa Fortsættelsen til at slutte op, saa der ikke paa noget Sted bliver et Hul, eller de nyeste Aargange ikke er indbundne. Med de ældre københavnske Aviser maa det i Følge Sagens Natur have lange Udsigter, det maa tage en Aarrække, før den store Mængde kan blive indbundne og opstillede. Man maa vel kunne sige, at de indbundne Provinsaviser fra Landsarkiverne og den løbende Aflevering af alle Aviser vil blive tilgængelig c. 1—1½ Aar efter, at Haandværkerne har taget fat; men det vil vare adskillige Aar, før der foreligger en tilgængelig Række af københavnske Aviser.

Om Samlingens Fuldstændighed kan jeg ikke oplyse meget udover det rent negative: den bliver ikke fuldstændig, navnlig

*) I November 1916 er Licitationen foretaget.

ikke for den ældste Tids Vedkommende. Forholdet stiller sig vistnok gunstigt for Provinsaviserne. Der findes i Landsarkiverne fuldstændige Rækker af de allerfleste Blade. Som Eksempler paa ufuldstændige Rækker kan anføres:

I Landsarkivet i Viborg findes af:

Aarhus Stiftstidende	1821—28, 1832—1915,	udkom fra 1794
Hjørring Amtstidende	1845—49, 1851—1915	
Randers Amtsavis	1816 1821—1915,	udkom fra 1810
Ribe Stiftstidende	1821—1915,	udkom fra 1786
Viborg Stiftstidende	1821—1915,	udkom fra 1773

I Landsarkivet i Odense:

Fyns Stiftstidende	1821—1914,	udkom fra 1772
Nyborg Avis	1851—66, 1872—1914	
Svendb. Amtstidende	1842—44, 1847—49, 1853—1914	

I Landsarkivet i København:

Loll.-Fal. Stiftstidende	1823—1915,	udkom fra 1806
Frederiksborg Amtst.	1839—49, 1851—1915	

Som ovenfor anført vil der for Tiden før 1821 kun findes spredte Aargange. For Tiden fra 1821 til c. 1870 vil der hist og her findes Huller. Efter c. 1870 synes der ikke at være væsentlige Mangler, Det er muligt, at en Del af Hullerne kan udfyldes fra den uindbundne Dublet fra kgl. Bibliotek, der for Øjeblikket findes i Statsbiblioteket.

Af de ældre københavnske Blade (før 1902) haves kun det uindbundne Dubleteksemplar fra kgl. Bibliotek (nu i Statsbiblioteket). Det er vistnok temmelig mangelfuldt, og der haves ingen Reserver til at supplere det fra.

Da Antallet af Aviser ingenlunde er overvældende stort, vil der temmelig let kunne udarbejdes Katalog over dem; derimod vil der ikke blive Tale om under den foreslæede Virksomhedsplan at udarbejde Registre til enkelte af de vigtigere Aviser. At et saadant Arbejde ikke kan gøres, er let at forstaa, naar man kaster et Blik paa Avissamlingens Administrationsforhold.

Samlingen danner en selvstændig Institution, er ikke en

Afdeling af Statsbiblioteket, men »underlægges Overbibliotekaren for Statsbiblioteket, hvem det bibliotekariske Ansvar for Samlingens Ordning og Vedligeholdelse paahviler, ligesom Samlingens Økonomi og Regnskab skal henhøre under ham.« »Der stilles et mindre Beløb til hans Raadighed til bibliotekarisk Medhjælp ved Samlingens Bestyrelse,« men den egentlige Leder af den daglige Virksomhed bliver ikke en Bibliotekar, men en Bogbindermester, hvis Hovedarbejde maa blive Indbindingen, Pakningen og Anbringelsen af Aviserne. Naar han endvidere skal ekspedere Publikum paa Læsesalen og fungere som Portner for Bygningen, er det klart, at den Mand ikke faar Tid til at udarbejde Avisregistre.

Avissamlingen kommer til at ligge saa afsides, som det er muligt, naar den skal ligge indenfor Byens Grænser. Den er ved selve Beliggenheden beskyttet mod Oversvømmelse af tilfældige besøgende. Men den ligger dog ikke længere fra Alfavej — en halv Times rask Gang fra Banegaarden —, end at den med Lethed kan naas af enhver, der virkelig søger noget. I den lille Læsesal, hvis Vinduer vender ud til den øde Kasernegaard, vil man kunne arbejde uforstyrret af Larmen fra Byen ved Bakkens Fod, og meget værdifuldt historisk Stof, der er bleven gemt og glemt i Avisernes store Pulterkammer, vil kunne fremdrages af flittige Forskere.

Til Slut maa jeg maaske have Lov til at gøre opmærksom paa, at vi her staar overfor en hele Landet omfattende Institution, der ikke er bleven lagt i København. En Svale gør ingen Sommer; men efter min ringe Mening er det et Fremskridt, at man paa dette begrænsede Omraade har protesteret mod den Parole, der har lydt i over halvtredje hundrede Aar: alt, hvad der er fælles for hele Landet, skal samles i København.

REDAKTIONSPROBLEMER OG REDAKTIONSSOPGAVER.

Af P. ELIASSEN.

SELV om Tilskyndelsen til vort første Amtssamfund udgik fra Askov og Ribe, saa var det vel nok den daværende Præst i Brørup, Provst Nissen, der med sit Foredrag 1902 om Oplevelse af historisk Sans tændte Luen omkring i Landet. Det var i hvert Tilfælde den Tale, der, refereret i en Avis, greb mig. I sit Foredrag omtalte han den paatænkte Aarbog. Aarbogens Bidrag skulde ligesom sige til Folk: »Og nu skal Rive Taarn og Tirslund store Sten hænge i Din Næse, til Du fortæller en Historie, der er lige saa lang og lige saa trang, men ét den selv sam'«.«

Saadan tænkte vi vist ogsaa rundt om i Landet, da vi kom med i Redaktionsarbejdet, men det gaar jo ikke altid, som man tænker. Aarbogsredaktionerne var stillede overfor et dobbelt Krav: Paa den ene Side skulde Aarbøgerne ved let Form give Publikum Smag for historisk Læsning om Hjemegnen, paa den anden Side skulde de, ialtfald for en væsentlig Del, have Betydning for Fremtiden og kunne benyttes som brugbart Materiale af de virkelige Historikere. Aarbøgerne skulde bringe *ny* Stof, Historien skulde være »ét den selv sam'«.

Redaktionerne lagde selv for i Aarbøgerne i Haab om, at »Ribe Taarn og Tirslund store Sten« vilde hænge som en tung Vægt ved andre Fortælleres Næse, indtil ogsaa de mødte med Bidrag, men vi fandt desværre, at kun altfor faa Bidragydere mødte frem, tilmed var mange Bidrag ikke kvalificerede.

Det viser sig, at mange Fortællere slet ikke aner, at de sidder inde med Stof, der burde frem i Aarbøgerne. Andre kan ikke i tilstrækkelig Grad ordne deres Stof til at føre det i Pennen. Atter andre kan vel skrive og fortælle, men med Pennen i Haand taber sig deres Ævne til læselig Fremstilling, og de hæfter sig i en uhyggelig Grad ved trættende Opramsning af

Navne, Aarstal, Hartkornsangivelser o. t. Det er kun et saare forsvindende Faatal, der forstaar at opbygge passende Afhandlinger og støtte sig til Kilder, og bruger de boglig Hjælp, er de omtrent ligegyldige med Kvaliteten. En Kilde som »Danske Gaarde« er for dem lige saa god som Rigsarkivets Publikationer. Nogle Indsendere forveksler løse Sagn med Historie, andre ønsker at benytte Aarbøgerne til paa en nem og behagelig Maade at faa deres Stamtavler trykt eller faa Jubilæumsskrifter om deres egen Virksomhed udgivet, endog med Anbringelse af Fortællerens, hans Hustrus og Smaabørns Billede.

Under disse Omstændigheder har det meget ofte været Redaktionerne selv, der maatte skrive Aarbøgerne, og dette var jo ikke den oprindelige Mening. Sikkert kan der ogsaa om Redaktionsudvalgenes egne Arbejder siges mangt og meget. Lige saa lidt som vore Læsere er vi Historikere, og vort Arbejde hæmmes meget ved de store Vanskeligheder, der er forbundet med at drive slige Studier, naar man sidder ude i Provinsen. Jeg maa her i høj Grad sande Rigtigheden af et Citat, der sidst er benyttet af Landsarkivar Wad, at det er lettere at komme *ind i* end at komme *ud af* en Sag.

Men skorter det Redaktionerne paa skrivende Medarbejdere, saa skorter det ikke paa Folk, der kan fortælle eller Æmner, der kan behandles. Ret beset er Æmnerne udtømmelige, blot man forstaar at »øse«, enten ved at hjælpe at føre Traditionen i Pennen eller ved Kildestudium, helst ved begge Dele samtidig.

Redaktionsarbejdet er nu fortsat i en Række Aar, men vistnok alle Steder ser vi Systemets Mangler og at der er langt frem mod Maalet. De to Ting, jeg har tænkt mig kunde hjælpe os videre frem, er:

1. Vi maa finde Veje for en endnu mere intim Forbindelse mellem Redaktionen og Medlemmerne. Jeg veed ikke, om denne Forbindelse kan naas gennem Repræsentanter, som man jo har i enkelte Egne, men som man vistnok kun har brugt til at skaffe nye Medlemmer. Dette er meget godt, men det er ikke her det, jeg tænker paa, nej, interesserede Mænd i Sognene, der kan stille Opgaver for Aarbøgerne, kan optegne

Tradition til Undersøgelse og kan besvare de Spørgsmaal, Redaktionsmedlemmerne maatte ønske at stille.

2. Vore nuværende gode Fællesmøder burde vist suppleres med Instruktionskursus for Redaktions- og Museumsfolk, jeg mener formelige Laboratorieøvelser, der skulde foregaa i Biblioteker, Arkiver, Museer og Samlinger. Vi trænger til saadanne Kursus. Jeg skal blot nævne et lille Eksempel, men der kan fremdrages langt vigtigere: I vort sidste Fællesmøde kritiserede fhv. Rigsarkivar Secher os, fordi vi ikke var tilstrækkelig bevandrede i forskellige ofte forekommende palæografiske Finesser. Sligt kan vi ikke studere paa egen Haand blot ved at sætte os hen med de Kålundske Atlasblade!

Jeg synes godt om vort nye Tidsskrift. At jeg til at begynde med var imod det, skyldtes finansielle Betænkeligheder. Jeg er glad ved vore Fællesmøder, men jeg kunde i høj Grad ønske Feriekursus, endda blot paa en Uges Tid. Saadanne Kursus, der helst bør holdes i København, kunde gavne os paa en Mængde Omraader og hjælpe os videre frem.

Fremad maa vi. Vore Aarbøger — ja ogsaa vore Museer — har den smukkeste Opgave at løse, og jeg mener, at de, velledede, vil kunne magte den, nemlig aandeligt at knytte Forbindelsen fastere mellem Fortid og Nutid og saa at sige besjæle tomt klingende Navne, »til hver Plet har faaet Stemmer«, som en af vore Digtere sang. Dette er en stor og værdig Opgave.

»KNUSESTEN OG STENKUGLER«.

Nogle Lægmandstanker af NIELS SØRENSEN.

MAN kommer vel som Spurv i Tranedans, naar man vil give sit Besyv med i Laget og fremsætte Lægmandstanker om arkæologiske Emner, men desuagtet vover jeg Forsøget. Jeg har i en Del Aar med Interesse fulgt vor Oldtidsforskning og til-

egnet mig Resultaterne saa godt, min Tid og mine Ævner har tilladt, og det har glædet mig, hver Gang et nyt Blad af vor Oldtidshistorie er blevet tydet. Men der er jo endnu enkelte Spørgsmaal, som ikke er helt tilfredsstillende løste, og det er for et Par af disses Vedkommende, jeg vover at fremsætte mine Tydninger.

I Aarbøger for 1907 har Dr. Müller beskrevet »Knusesten og Stenkugler« og tilstaar, at der indtil da ikke var fundet nogen afgørende Tydning eller Bestemmelse af dem. Det er særlig paa Jernalderens Bopladser, disse Sten forefindes, og da jeg i længere Tid har haft en Del saadanne Sten liggende, Sten, der er fundne paa Bopladser her i Eggen, f. Eks. i Vejby, paa Bustrup Vestermark og i Vester Lem, har jeg tidt og ofte betragtet disse Sten og dannet mig min Mening om dem, og da jeg mere og mere er kommen til at tro paa min Tydnings Rigtighed, vil jeg herved vove at fremsætte den.

Først maa jeg drage en bestemt Grænse mellem de kuglerunde samt de »osteformede« Sten, der er tildannet med en bestemt Form for Øje, og den mere eller mindre kantede Sten, der har det meste af den naturlige, uregelmæssige Form, hvormed den er funden, men er stødt og slidt paa de fremspringende Partier.

Saaledes som Konen paa Billedet Fig. 1 sidder og vugger med et Fad, saa den deri anbragte Kugle løber rundt mod Fadets Sider, saaledes har jeg som Barn set min Moder bruge sin næsten kuglerunde »Kakkelovnssten«, naar hun malede sin hjemmelavede Sennop. Og ved at spørge ud hos ældre Folk, har jeg faaet konstateret, at denne Malemaade har været anvendt over hele Landet. I ældre Tid brugte man et Træfad, men da de stærke saltglaserede Fade kom frem, gik man over til at anvende disse, og mange Steder har man brugt en tilfældigvis funden gammel Kanonkugle som Malekugle.

Dr. Müller hælder stærkt mod den Anskuelse, at disse Sten er Kastekugler, og Doktoren skriver: »Mellem disse to Bestemmelser: Køkkenredskab og Kastesten synes Afgørelsen at maatte

træffes, og vistnok maa det sidste være det rette.« Men det synes dog at være meningsløst at antage, at Oldtidens Mennesker skulde have sat sig til møjsommeligt at tildanne en haard Sten i saa nøjagtig Kugleform som muligt for blot én

Fig. 1. Anvendelse af »Kakkelovnssten«.

eneste Gang at ha' den Fornøjelse at kaste den mod en Fjende, da der den Gang, som nu, kunde findes Masser af Sten, som i deres naturlige Form var særdeles anvendelige til Formaalet.

Det er vel ikke over et halvthundrede Aar siden, der saa at sige i hvert Hjem paa Landet fandtes en haandstor, pæn, vistnok altid kvarsitagtig Sten. — Dens Art var ikke nem at bestemme, da den altid var begende sort. Denne Sten anvendtes

til »manne bette Ting«. Den havde sin Plads paa Bilæggerovnen, og den havde, som andre kære Børn, mange Navne som Kakelsten, Nihsten (Gnidesten) og Saltsten. Var den i nogenlunde Kugleform, brugtes den som foran nævnt sammen med et Fad som Sennopsmølle, men den blev ogsaa brugt til at gnide Salt med, og, hvor der ingen Morter var til Huse, til at støde Krydderier med. Ja, vore Bedstemødre har saamænd gnedet mangt et Pund Kaffebonner med æ Nihsten.

Altsaa mener jeg at turde fastslaa, at de paa Bopladserne fundne tildannede, helt eller næsten kuglerunde Sten er et Stykke »Husgeraad«, der i disse primitive Tider kunde faa en mangesidig Anvendelse.

Hvad skulde der f. Eks. være til Hinder for, at disse Sten sammen med et passende Træfad dannede den Perse, hvori Datidens Husmødre masede Tyttebær, Tranebær og andre af Markens Frugter for at bruge dem til den Drik, som vore Arkæologer gennem Juellinge-Fundet har faaet konstateret, tilberedtes i Folkevandringstiden, og hvoraf ovennævnte Frugter dannede en væsentlig Bestanddel.

Saa er der den anden Art, »Knusestenene«, de, der er uregelmæssige, som de er dannet fra Naturens Haand, men afstødt og afslidt paa fremstaaende Partier og undertiden kløvet ved haard Brug. Disse Sten har vist næppe været brugt til at ælte Dejg med. Nej, de er snarere Menigmands og maaske ogsaa tildels Smedens Hammer, Fil og Slibesten. Kvarsitten er den af vore Stenarter, der bedst taaler Slag og Stød uden at sprænges, og saa har den en dejlig Egenskab til: Naar et fremstaaende Parti af en Kvarsitsten er smaat afknust, er den næsten som en Smergelsten, finkornet og haard, lige som lavet til at skærpe Ægredskaber med.

Naar man, som vist paa Billedet Fig. 2, ser en Sallingbo sidde »aa haahr si Hjølle« eller skærpe den ved med en Hammer at »penne« Æggen tynd ud, kan man egentlig godt stille sig det Spørgsmaal, om Oldtidens Sallingbo ikke har anvendt

Kvarsitstenens afstødte Kant til samme Brug, naar hans Korn-segl eller andre af hans skærende Redskaber var bleven for sløve, og naar saa Kvarsitstenen ved denne Brug havde faaet en fin afstødt Flade, kunde den, som Nutidens Strygespaan, an-

Fig. 2. Leens Skærping.

vendes til at holde Seglen skarp med under Høstarbejdet og i det hele taget som Slibesten.

Naar man paa Jernalderens Bopladser finder en flad, omtrentlig skiveformet »Knusesten«, der er afstødt og afslidt rundt om paa Kanten eller Omkredsen, ser man, at der i Grunden ikke er ret langt Spring derfra og til den roterende Slibesten, der drejes rundt ved Hjælp af en gennemstukken Akse.

De allerfleste afstødte og afslidte Kvarsitsten, der findes paa vor Jernalders Bopladser, maa utvivlsomt opfattes som *Skærpesten*, der har været brugt dels til at udtynde og dels til at slibe Ægredskaber med, og det, at en saadan Sten, efter at der ved Brugen er bleven slidt en bred Facet fra den ene Side af den brugte Kant, da er bleven vendt og brugt paa lignende Maade fra den anden Side, viser jo netop, at da en altfor bred Flade ikke egner sig saa godt til at tynde ud med som en smallere, saa har man netop vendt Stenen og brugt en smallere Kant.

Men saa findes der jo ogsaa en Del »Knusesten« af andre Stenarter og da særlig af Granit. Det er forholdsvis faa, og de viser gjerne mere afsplintrede Stødflder; men en Del af dem har vel alligevel kunnet været brugt som Skærpesten, og de kunde ogsaa tænkes at være anvendt til at oparbejde Kvarsitskærpestenene med, da disse vel ikke altid har kunnet faa den fornødne kornede Overflade ved at bruges til Udtynding.

Det er mange Kubikmeter Jord, der er undersøgt paa Jernalders-Bopladserne uden saa at sige at finde Spor af Jernredskaber. Dette viser, at man ikke havde mere Jern end højst nødvendigt, og at man passede paa det, man havde. Det var øjensynligt kostbart, saa der brugtes Sten, hvor de paa nogen Maade kunde anvendes.

Der har ogsaa kunnet være Brug for disse Sten til saa meget andet end ovennævnt, hvad Dr. Müller ogsaa nævner: »De kan være anvendt til at sønderdele Myremalm og overhovedet ved Jernfabrikationen; vel ogsaa under Smedearbejdet; til at knuse det Stenpulver, der blev ættet sammen med den Lermasse, hvoraf Karrene blev dannede; til at bane Fladerne paa Kvernstenene med o. s. v.«

De tildannede kugleformede Sten har saaledes været vore Oldtidsmødres, og de afslidte og afstødte Sten vore Oltidsfædres Universalredskaber, og man kan vel med nogen Ret kalde de førstnævnte for Køkkensten og de sidstnævnte for Haandsten, da disse altid »har været ved Haanden« og umiddelbart er bleven fattet med Haanden for at anvendes til det alsidige Brug.

De har saaledes allesammen været ganske fredelige Red-

skaber, skønt jeg ikke tør indestaa for at ikke en eller anden gammel Hedning i »en snæver Vending« har kunnet gribe sin Haandsten til at bearbejde sin Fjendes Pandebrask med, men jeg tror dog snarere, han har brugt den til at skærpe sit gode Sværd med.

Lem pr. Skive, Februar 1916.

FORENINGSMEDDELELSER.

Dansk Historisk Fællesforenings Aarsmøde i Nyborg

16.—18. Juni 1916.

Efter at to af Fællesforeningens tre Aarsmøder havde fundet Sted i Jylland, var nu med det fjerde Møde Turen atter kommen til Øerne. I Overensstemmelse hermed fandt der den 19. Marts 1916 et forberedende Møde Sted paa Realskolen i Nyborg, hvor Foreningens Sekretær traf sammen med Skoleinspektør Ernst Petersen og en Kreds af andre ledende Mænd fra Byen og Omegnen. Her droges Retningslinjerne for Sommermødet i Juni Maaned op, og alle de tilstedeværende lovede at yde deres fulde Støtte til at gøre dets Indhold saa fyldigt og vellykket som muligt, et Løfte, der blev mer end holdt.

Der nedsattes i Nyborg en Modtagelseskomité, bestaaende af Lensbaron *Holck*, Holckenhavn, som Præsident, Skoleinspektør *Ernst Petersen* som Formand og Byfogedfuldmægtig *Nielsen* som Sekretær, hvorhos Komiteen delte sig i tre Udvalg: Et Regnskabsudvalg, et Ordningsudvalg og et Udflugtsudvalg, hvert paa 3—5 Medlemmer. Hele det ydre Arrangement af Mødet laa i denne Komité's Hænder, medens Fællesforeningen ordnede, hvad man kunde betegne som det egentlige Indhold, d. v. s. forbedrede Foredrag og Diskussioner. Som Indbydere til Kongressen stod ved Siden af Dansk Historisk Fællesforening de historiske Samfund for Svendborg Amt samt for Odense-Assens Amter.

Aarsmødet kunde glæde sig ved en stærk Tilslutning, stærkere end vistnok nogensinde før. Alene paa Foredragsholdere og Repræsentanter for Foreninger var Tallet henimod 40. Fredag den 16. Juni ankom disse ved Middagstid til Nyborg, og Kl. 2 aabnedes i Raadhussalen

Repræsentantmødet,

idet Lensbaron Holck bød Forsamlingen velkommen, hvorpaa Fællesforeningens Formand, Prof. H. Olrik, takkede for Modtagelsen. Paa Pladserne var fremlagt 5.—6. Hefte af Foreningens Tidsskrift »Fortid og Nutid«. Sekretæren Dr. phil. Knud Fabricius aflagde derpaa *Beretning om Fællesforeningens Virksomhed* i Toaaret fra Juni 1914 til Juni 1916. Til en vis Grad var denne bleven lammet ved den Depression, som Indtrykket af den store Krig fremkaldte, hvoraf bl. a. Følgen var bleven, at man havde fundet det betimeligt at slaa Aargangene 1914 og 1915 af *Tidsskriftet* sammen til een. Redaktionen var fortsat i det gamle Spor, og i Nyhedsrubrikken havde Museerne indtaget Hovedpladsen, hvad der bl. a. havde sin Forklaring i, at den afgaaede Rigsarkivar fra første Færd ikke var nogen Ven af *Tidsskriftet*. I Fremtiden kunde Redaktionen derimod gaa ud fra, at den paa dette Punkt vilde faa mere smult Vande. Alle-rede i første Hefte havde man desuden stræbt at fordele Pladsen nogenlunde ligeligt til det historiske, det arkæologiske og det filologiske Stof, og i samme Spor var der siden bleven fortsat. Desuden havde den *aarlige Beretning om Nationalmuseets Virksomhed* fundet Plads her, hvilket ogsaa vilde ske i Fremtiden. Den indsendte *Litteratur* var bleven anmeldt, baade de selv-stændige Skrifter og Amtstidsskrifternes Indhold, saa snart den maatte siges at have almindelig Interesse. Redaktionen havde desuden søgt at hitte paa *nye Hjælpe midler* for de lokale Forskere (Liste over Aabningstiderne for de københavnske videnskabelige Institutioner, over Medlemmerne af Fællesforeningen til Brug ved Udvekslingen af Aarbøger etc.).

Mere maatte dog kunne gøres. Et Medlem havde saaledes foreslaaet en fast *Spørgerubrik* oprettet i *Tidsskriftet*, hvor man t. Eks. angaaende Malerier og kulturhistoriske Genstande kunde udbede sig Oplysning om disses Oprindelse og Motiv. Var det ikke ogsaa naturligt, at en Forsker, der beskæftigede sig med et nyt Emne, ad denne Vej kunde lyse efter nyt Stof?

Et andet Medlem havde opfordret Redaktionen til at stille sig i Spidsen for Oprettelsen af en *Udvekslingscentral*, hvorigen-nem man skulde kunne abonnere paa de Artikler, som forekom i Amtstidsskrifterne inden for visse Interesseskredse (f. Eks. Landbrug, Skolevæsen eller et enkelt Tidsums Historie). En Udveksling af Særtryk lod sig vel næppe gennemføre, men det var ikke utænkeligt, at et Abonnement paa eller en Bytning af Aarbøger, som indeholdt en bestemt Kategori af Artikler, kunde finde Sted.

»Fortid og Nutid« var bleven modtaget med næsten eenstemmig Velvilje og var saaledes blevet anbefalet paa Omslagene af en Række Amtstidsskrifter, hvorfor Fællesforeningen var taknemlig. Gennem Sekretæren kunde Medlemmer af de lokale Foreninger abonnere derpaa for halv Pris, og naar dette kun var blevet benyttet i begrænset Maal, maatte man ikke glemme Tidsskriftets specielle Karakter og det store Antal Eksemplarer (10—15 pr. Forening), som vederlagsfrit sendtes til Amtsforeningernes Bestyrelser. Hertil kom endelig det normale Abonnement gennem Boghandelen, hvorover der endnu ikke forelaa nogen Opgørelse. Af Abonnenterne gennem Sekretæren havde de to Tredjedele Bolig i Jylland, og af disse hørte den langt overvejende Del hjemme i Aalborg Amt og i det sydvestlige Jylland.

Da Foreningens Status var tilfredsstillende og det ikke var let at skaffe Tidsskriftet dets normale Stof, som bestod af metodiske Afhandlinger, der kun kunde forfattes af et Faatal, foresloges Honoraret sat til en lignende Højde som den, der ydes af Historisk Tidsskrift, t. Eks. 56 Kr. for Arket med almindelig Sats og 64 Kr. for Kompres. [Dette vedtoges senere].

Ved Siden af Tidsskriftet var *Aarsmøderne* som bekendt Fællesforeningens Hovedvirkemiddel, og de var slaaget godt an, saaledes som det fremgik af Aalborgmødet. Var der end bleven anket over et for fyldigt Program i Aalborg, havde man til Gengæld paa Sorømødet dadlet en for mager Dagsorden. Forhaabentlig var da denne Gang den gyldne Middelvej naaet. Glemmes maatte det ikke, at det var vanskeligt i Løbet af 1½ Dag at naa de to Formaal for Aarsmøderne: En Drøftelse af Fællesinteresser mellem de lokale Historieforskere og en Popularisering af Videnskabens Resultater for den Befolkning, blandt hvilken Mødet fandt Sted. Betones maatte det dog i Anledning af et Efterspil i Pressen efter forrige Aarsmøde, at Fællesforeningen ikke betragtede sig som en aandelig Formynder for Medlemmerne, og at den kun kunde yde sin Garanti for, at det var ærlig Sandhedssøgen og videnskabelig Metode, som laa til Grund for de Foredrag og Artikler, hvis Fremkomst den støttede. Hvis de videnskabelige Resultater herefter ikke stemmede med de enkelte Medlemmers Totalopfattelse eller Livsanskuelse, maatte dette blive en Sag mellem dem og Forfatteren (eller Taleren), som Fællesforeningens Ledelse maatte betragte som sig uvedkommende.

Herefter aflagde Kassereren, Landsarkivar Gerh. Hornemann, *Regnskab*. Kontingentet for 1914 og 1915 var henholdsvis Kr. 1220,92 og 1274,73; indvundne Renter 72.61 og Kassebehold-

ning 751,05; altsaa ialt en Indtægt af Kr. 3319,31. Udgiften fordelte sig paa Afskrivning Kr. 15,45; Tryksager 688,86; Porto 62,99; Udlæg 35,52; Honorarer 636,65 og Rejsseudgifter 183,00. Hvilke Summer i Forening med en Kassebeholdning paa 1696,84 udgjorde Kr. 3319,31. Regnskabet var revideret af d'Hrr. Revisorer, Overretssagf. Poul Hennings og Museumsinsp. Mag. Chr. A. Jensen, og Forsamlingen besluttede at give Decharge derfor.

Det næste Punkt paa Dagsordenen var Nedsættelsen af et *Udvalg til Fotografiers Opbevaring*. Sagen havde staaet i Stampe siden Aalborgmødet (se S. 99) paa Grund af Rigsarkivar Sechers Sygdom, men det vedtoges nu, at Rigsarkivar Dr. Kr. Erslev, Overretssagfører P. Hennings, Dr. phil. L. Bobé og Hoffotograf P. Elfelt skulde træde sammen for at behandle dette Spørgsmaal, og at der skulde gives dette Udvalg Ret til at supplere sig, hvorved der navnlig tænktes paa en eller flere Fotografer fra Provinsen.

Herefter aflagde Postekspedient H. Hjorth-Nielsen Beretning om *Navneudvalgets Virksomhed*.

Han begyndte med at minde om den paa Aarsmødet i Sorø 1913 vedtagne Resolution, hvori Foreningen opfordredes til at nedsætte et Udvalg til, paa Grundlag af de paa Mødet fremkomne Udtalelser, at udarbejde et motiveret Forslag til Ændring af Navneloven af 22. April 1904, særligt gaaende ud paa følgende:

- 1) at der ydes mere effektiv Beskyttelse for ældre Slægtnavne, saavel uddøde som levende;
- 2) at den bestaaende Lovs Fordring om, at nye Navne skulle være dansklydende, virkelig overholdes;
- 3) at der træffes virksomme Foranstaltninger til, at Brugen af de nuværende Navne paa Endelsen -sen formindskes i større Omfang end hidtil er sket og afløses af nye Navne;
- 4) og at der i Overensstemmelse med Mindretallets Fordring i Betænkningen af 1899 nedsættes et sagkyndigt Udvalg til Varetagelse af *alle* Navnesager fra hele Landet, saaledes at disse ikke som nu lægges i Hænderne paa Politimestrene.

I Efteraaret samme Aar nedsattes Udvalget (bestaaende af Arkivar Thiset som Formand, Overretssagfører P. Hennings og Taleren, hvortil senere traadte Ekspeditionssekretær i Overpræsidiat R. Krause). Efter Henvendelse til Justitsministeriet traadte endelig Fuldmægtig Høeg-Brask ind i samme.

Man vedtog at indhente Udtalelser fra Politimestrene i de større Byer om deres Erfaringer angaaende Navnespørgsmaalet og deres Standpunkt til en Centralisation af Navnesagerne. Af 24 adspurgte udtalte Halvdelen sig helt eller delvis for en Centralisation, mens 6 var imod en saadan. Efter at have faaet disse Oplysninger, knæsatte Udvalget Centralisationstanken. Af Hensyn til de økonomiske spændte Forhold, som Krigen vakte, mente man dog ikke at kunne urgere Oprettelsen af et Centralkontor, men man foreslog subsidiært et Navneraad, fordi et saadant vilde blive billigere.

Taleren gennemgik derpaa det Lovforslag, som Udvalget har udarbejdet, korteligt sammenholdt med Loven af 1904.

I § 1 ændredes kun ret ubetydeligt.

§ 2 kom i den ny Affattelse til at lyde:

»Undtagne fra de Slægtnavne, der i Henhold til § 1 kunne antages, ere:

a. Slægtnavne, der retlig tilkomme andre Personer, som er danske Undersaatter, medmindre den navnesøgende kan godtgøre at være af samme Familie og have den samme Berettigelse som den eller de, der har erhvervet det. »Slægtnavne« omfatter saavel enkelte Navne som sammensatte Navne og disses Bestanddele.

b. Navne, som have været baarne af Personer, der have gjort sig fortjente af Fædrelandet.

c. Navne paa faste Ejendomme, der er forbeholdte ved den i Medfør af Lov af 22. April 1904 ommeldte Anmeldelse til Justitsministeriet.

d. Navne, som enten ikke i væsentlig Grad er forskellige fra allerede bestaaende Slægtnavne eller kendetegne mere kendte danske Slægter, ikke er stemmende med dansk Sprogtone, eller er upassende eller lattervækkende.

Denne § angiver hele Forslagets Hensigt, nemlig lige Ret til et Navn, naar de samme Betingelser er til Stede, saaledes at ikke som nu en Broder kan tage sin Families gamle Stamnavn og beslaglægge det for sig alene, naar blot han er hurtigere end sine Søskende.

§ 3 er uden Sidestykke i den gamle Lov; den lyder:

»Til at varetage alle Navneforandringsager oprettes et Navnekontor. Lederen af dette Kontor, som direkte underlægges Justitsministeriet, skal være fortrolig med saavel dansk Personal- og Slægtshistorie som dansk Navneskik. Hans Honorar, saavel som det til Medhjælp fornødne Beløb, bevilges paa de aarlige Finanslove«.

Det subsidiære Forslag kom til at lyde:

»Til at vaage over Overholdelsen af de i denne Lov givne Regler oprettes et Navneraad, bestaaende af 3 af Justitsministeriet paa 5 Aar udnævnte Medlemmer, der have Kendskab til Genealogi, Personalhistorie og dansk Navneskik. Intet Navn vil kunne bevilges ved Navnebevis uden at være billiget af Navneraadet.

Raadets Sekretærforretninger besørges ved Justitsministeriets Foranstaltning«.

§ 4 omhandler Formen for Skemaer til Andragender om Navneforandring. Endvidere bestemmer Paragrafen, at et Afslag fra Navnekontoret skal gives en kort Begrundelse, og at Kontoret i Tilfælde af et Afslag søger at raadgive og vejlede, saaledes at en Navneforandring alligevel finder Sted.

§ 5 har af sin Forgængers Skikkelse kun beholdt sit første Punktum, nemlig om den fraskilte Kvindes Ret til at genantage sit Pigenavn. Naar Udvalget gik til at stryge Resten af samme §, nemlig at denne den fraskilte Hustrus Ret kunde overføres paa Børnene, skete det ud fra den Overbevisning, at det maatte anses som forkasteligt, at Børnene, der, genealogisk som juridisk set, hører til deres Faders Slægt, ved at antage Moderens Navn faktisk danner en helt ny Slægt under et alt bestaaende Slægtnavn.

§ 6 foreslaar, at Navneforandring fremdeles kan ske ved kongelig Bevilling. Dog forlanger man, at Slægtnavne, der retlig tilkommer andre Personer, kun meddeles ved saadan Bevilling, hvis den navnesøgende kan godtgøre at være af samme Familie og at have den samme Berettigelse til Navnet som den eller de, der fører det.

Resten af den gamle Lovs Paragrafer gik uforandrede over i det nye Lovforslag.

Udvalget afsluttede sit Arbejde den 27. Marts 1915 efter at have holdt femten Møder, og alle Udvalgets Arbejder, ledsaget af en af samtlige Medlemmer underskrevet Redegørelse, indsendtes til Bestyrelsen for Dansk Historisk Fællesforening, hvorfra det hele afgaves til Justitsministeriet.

Efter at dette var sket, har imidlertid Justitsministeren i indeværende

Samling i Rigsdagen fremsat et Forslag om Forlængelse paa 5 Aar af Loven af 1904, og faaet dette Forslag vedtaget. Ministeren har nemlig dels ment, at de vundne Resultater i den forløbne Tid (c. 6000 Navnebeviser, omfattende c. 20,000 Personer) var for faa til at opnaa Formaålet, en større Fasthed paa Navneomraadet; dels har han anset en Forlængelse af Loven for ønskelig af Hensyn til den fælles skandinaviske Civillovskommissions Arbejde, der vel netop vilde sætte Frugt i fælles Lovregler paa Familierettens Omraade. Hvorom al Ting nu var, tør man saa vel haabe paa om 5 Aar at faa den virksomme Beskyttelse for bestaaende Slægtnavne, som vi trænger til, og den af Ministeriet omtalte Fasthed paa Navneomraadet.

Underbibliotekar E. Haugsted fra Statsbiblioteket i Aarhus holdt derpaa det foran Side 238 ff. aftrykte Foredrag om *Statens nye Avisssamling i Aarhus*, og

Filialbestyrer P. Eliassen fra Kolding indledede, som ovenfor Side 246 ff. gengivet, en Diskussion om *Redaktionsproblemer og Redaktionsopgaver*. Herpaa fulgte en livlig Drøftelse, dels drejende sig om Repræsentanternes Betydning og Aarbøgenes Indhold, dels om Eliassens Forslag, at oprette et Instruktionskursus for Medlemmer af de lokale Redaktioner og Museer, knyttet til Repræsentantmøder i København. Hvad det første Spørgsmaal betræffer, mente Proprietær *Hjort* (Baagegaard), at Repræsentanterne burde skaffe baade Medlemmer og Bidrag til Aarbøgerne; dilettantisk Stof havde ogsaa sin Værdi. Prof. *Olrik* mente heller ikke, at Spørgsmaalet om Kvaliteten af Stoffet i Aarbøgerne kunde løses ved en Indgriben fra Fællesforeningens Side, men Forholdet vilde regulere sig selv, idet de lokale Samfund, som ydede godt Stof, vilde faa Vind i Sejlene. Amtsforsvalter *Holck* (Maribo) ansaa det efter sin Erfaring for tvivlsomt, om Repræsentantinstitutionen i det hele havde svaret til Forventningerne. Han saa derimod en betydningsfuld Opgave for Aarbøgerne i Udarbejdelsen af bibliografiske Oversigter efter laalandsk Mønster, og han mente desuden, at Samfundene burde lægge Vægt paa den anden Side af deres Virksomhed: Foredrag ved københavnske Foredragsholdere. Det samme Foredrag vilde med lokale Ændringer tit kunne gaa baade i Nordjylland og paa Laaland. Kapt. *Rockstroh* citerede en Udtalelse af Overbibliotekar Sofus Larsen om, at Stoffet en Gang vilde slippe op for Aarbøgerne, og at de saa maatte gribe til Udgivelse af Oversættelser af Kildeskrifter. Han mente da, at man snarere burde lægge Vægt paa Optegnelse af Traditionen, der paa sine Steder gik saa langt tilbage som til 1760 (Thorning). Befolkningen selv, ikke Redaktionerne, burde være Hovedleverandøren af Stoffet til Aarbøgerne. Men de maatte have Bistand, thi skrive op gjorde de nødtigt. Man burde da opskrive Traditionerne med

lokal Kulør. *Fabricius* anbefalede at sætte sig ind i de Planer, som Historisk Samfund for Holbæk Amt havde fattet om at samle den enkelte Aargang af Aarbogen om et enkelt almeninteressant Emne, t. Eks. var det her Tanken næste Gang at levere en historisk-topografisk Rejsefører over Amtet forfattet af Mag. H. V. Clausen. Dette vandt dog ikke Underbibliotekar *Haugsteds* Tilslutning, der mente, at Lokaliseringen inden for de enkelte Amter var saa stor, og at Abonnenterne krævede noget for enhver Smag. Mundtlige Traditioner og Oversigtsfremstillinger bør i lige Grad finde deres Plads i Aarbøgerne. Men desuden bør Tidsskrifterne være Magasiner for Stof til hele Danmarks Historie.

Hvad Tanken om Instruktionskursus angaar, blev den modtaget med stærk Tilslutning af Forsamlingen. Rigsarkivar *Erslev* lovede som gammel Lærer sin Bistand ved Oprettelsen af saadanne, og Museumsinsp. *Chr. Axel Jensen* var glad ved Eliassens Forslag; han havde selv været inde paa beslægtede Tanker. Museerne vilde kunne hente megen nyttig Bistand hos Lokalforskerne ved Undersøgelse af Bygningsgrunde og Stedfæstelse af Fund, og her laa en smuk Opgave og ventede paa sin Løsning. For Museernes Vedkommende kunde et Uddannelseskursus holdes uden for København og knyttes som Indledning om Formiddagen til et Repræsentantmøde. Betydningen kunde blive stor; enhver vidste t. Eks., hvilken Rolle Potteskaarene spiller ved Fundene som tidsfæstende Kilde. *Eliassen* takkede herfor, men vilde ogsaa gerne gennemgaa Museerne i København under sagkyndig Vejledning, og *Fabricius* betonede endelig, at man ikke maatte overvurdere Betydningen af, hvad der kunde opnaas paa kortvarige Kursus, hvorfor det maatte blive nødvendigt at begrænse Kursus stærkt og navnlig at sky middelalderligt Stof, der i saa mange Henseender kræver specielle Forudsætninger.

Resultatet af Drøftelsen blev, at Fællesforeningens Bestyrelse paatog sig at søge at organisere et saadant Instruktionskursus som Indledning til næste Møde, under Forudsætning af, at den mødte den fornødne Bistand uden for sin egen Kreds, hvilket jo var at vente.

Som 5te Punkt paa Dagsordenen stod *Drøftelse af næste Mødested* (1918), og Prof. *Bidstrup* forelagde i denne Anledning en Indbydelse fra Rektor Koefoed og sig selv til at møde paa Bornholm. Pastor *Richter* mente, at Turen nu ved det femte Møde igen maatte være kommen til Jylland og foreslog Viborg. Men *Formanden* pegede her over for paa Nødvendigheden af at vælge København, hvis Forsøget med et Instruktionskursus

skulde kunne knyttes til Mødet. Tandlæge *Friis* foreslog da København som Nr. 1 og Bornholm som Reserve. Ved Afstemningen faldt der 14 Stemmer paa København, 9 paa Bornholm.

Til Slut genvalgtes hele den afgaaende Bestyrelse ved Akklamation, og man adskiltes for at holde Middagspavse. Middagen indtoges dels i private Hjem, dels paa Hotellerne, hvor Repræsentanterne var Modtagelseskomiteens Gæster. Om Eftermiddagen Kl. 6^{1/2} aabnedes

det offentlige Møde,

idet Dr. Marius Kristensen talte i Industrihotellet om *Fynske Runer gennem 1500 Aar.*

Runeskriften kom her til Norden omkring Aar 300, snarest lidt før, og blandt de aller ældste Runeindskrifter maa vi regne Dupskoen (funden 1901), Høvlen, Kammen (f. 1865) og Bæltespændet (f. 1851) fra Viemose i Allerup Sogn, som derfor, saa korte og vanskeligt forstaaelige de er, fortjener at nævnes først. Efter dem maa nævnes Sagerne fra Kragehul i Flemløse Sogn, især det Asketræs-Spydskift (f. 1877), som har stor Lighed med Lindholm-Snogen fra Sydskaane (Magen til den synes ogsaa at være fundet i Kragehul, men er forsvundet) og ligesom denne bærer *Trylleruner*. Kragehul-Sagerne er omkring halvandet Hundreedaar yngre end dem fra Viemose. Dernæst kommer *Runebrakteaterne* fra Broholm, Killerup (2), Bolbro (2), Vedby, Allesø, Hesselagergaard og 4 uden nærmere Stedsangivelse. Hermed nærmer vi os den yngre Jærnalder, og ogsaa her er Fyn rigt forsynet med Runestene fra den allerældste Tid (Helnæs, Flemløse, Avnslev, N. Næraa, maaske Voldtofte og Hagenskov), lige saa mange som Skaane, Sjælland og Jylland tilsammen. Fra den nærmest følgende Tid har vi Danmarks længste Stenindskrift i Runer, Glavendrup i Skamby Sogn, som tillige med Helnæs-Flemløse giver os de eneste Oplysninger, vi har om *Goder* (Tempelpræster) i Danmark, og som synes at være i Slægt ikke blot med den sjællandske Tryggevælde-Sten men ogsaa med Rønninge-Stenen. Den sidste Runestenstid er derimod svagt repræsenteret (de forsvundne Stene fra Otterup og Allerup). Danmarks uforstaaeligste Runesten er den fra Sørup. Med Middelalderen kommer atter større Rigdom, Billedstenen fra Ørsted med Samson og Løven, Ligstenen fra Bregninge paa Taasing, Døbefonten i Egense og især de 11 Røgelsekar, som er udgaaet fra Mester Jakob Røds Fabrik i Svenborg. Ogsaa her, som i den ældre Jærnalder, møder vi Trylleruner paa Guldringen fra Lundsgaard og Blypladen fra St. Knuds Kirkegaard i Odense (med Læsning mod Sygdom), og de Runer, som findes paa et Par Stenaldersøker, har sikkert ogsaa Tryllekraft, men hvornaar de er ristede, kan næppe afgøres. Middelalderlig er sikkert ogsaa Indskriften paa et Knivskift fra Svenborg (f. 1915), men den er saa udslettet, at den vil blive vanskelig at tolke. Ogsaa vor Middelalders største Runedokument, Runchaandskriftet af Skaanske Lov, har en Tid haft sit Hjem paa Fyn (Langesø).

Den Stenøkse, som findes i Odense Museum, laa i lang Tid som Talisman i Brændekilde Væde. Den laa der formodentlig, da Skrædderen i Brændekilde Niels Hans Christiansen Rasch i 1789 skrev sit Navn *med Runer* i Henrik Smids Lægebog, og af ham har vel den nyere Tids første Runemester, Rasmus Rask, lært Runerne at kende. Saaledes rækker Fortid og Nytid hinanden Haanden i de fynske Runers Historie.

Aftenens andet offentlige Foredrag var Mag. Chr. Axel Jensens om *Fjens Billedsniderværker fra Baroktiden*.

Ved Fremvisningen af en Serie Lysbilleder gav Foredragsholderen en kort Oversigt over Stiludviklingen i dansk og særlig fyensk Kirkeinventar fra 15—1600'erne, paa pegede, hvorledes hver Menneskealder, ja næsten hvert Aarti har sit Særpræg, og hvorledes Stilformerne glider over fra Gotik til Renaissance og videre til Bruskbarok. Men desuden fremhævedes det, at de sidste Aartiers Studier af Datidens Kirkeinventar har vist os, hvorledes Egn for Egn har sit Lokalpræg, og dette betyder atter, at de gamle Snedker- og Billedsniderarbejder ikke er importerede fra Udlandet, men tilvirkede herhjemme, paa Landet og i Købstæderne. Der kan paa Fyen paavises adskillige Værkstedsgupper, men fra Tiden efter Claus Bergs store Virksomhed i Katolicismens sidste Aaringer kendes kun faa Navne, før Barokkens Billedsnidere tager fat. Den første blandt disse er den fra Eckernførde indvandrede Hans Dreier, hvis Levned er kendt gennem en interessant Ligprædiken, og som har tilbragt mange Aar af sit Liv paa fyenske Herregaarde og bl. a. udført det pragtfulde Inventar i Holckenhavns Slotskirke. Han har sikkert paavirket Efterfølgere som den produktive Anders Sørensen i Odense, der bl. a. har udført Prædikestolen i Nyborg Kirke, og som Niels Hansen Bang i Middelfart¹⁾.

Som Afslutning paa Dagen foretog Repræsentanterne en Udflugt til Holckenhavn, hvortil de var indbudte af Mødets Præsident. De blev modtagne med saa stor Elskværdighed og Gæstfrihed, at Mindet om den gamle Gaard til Trods for det uheldige Vejr, der ledsagede Besøget, sikkert vil blive staaende i de lyseste Farver i alle Kongressisternes Erindring.

Den følgende Dag, *Lørdag d. 17. Juni*, aabnedes det offentlige Møde med et grundlæggende Foredrag af cand. mag. V. Lorenzen: *De fyenske Herregaardes Oprindelse, skildret paa Grundlag af Monumenterne*. (Trykt foran S. 205 ff.)

Prof. *Olrik* takkede ham herfor og henviste til, at de lavere liggende Gaarde, Vandborgene, flere Steder paa Sjælland stammer fra en tidligere Tid.

Dernæst blev Ordet givet til Mag. art. Thomas B. Bang, der talte om

Nyborgs Betydning som Rigscentrum i Middelalderen.

Han pegede paa den Tid, da Byen var saa at sige Danmarks forfatningsmæssige Centrum. Dette Forhold er saa meget mærkeligere, som Byen aldrig har hørt til Rigets store, lige saa lidt som den har været retsligt Centrum i et af de danske »Lande«. Men Sagen er, at Nyborg laa centralt næsten midt i Danmark paa en stor almindelig benyttet Rute, hvorhen man desuden kunde naa søværts fra alle Steder i Riget, hvad enten man boede i Vendsyssel eller i Skaane. Dernæst var Udviklingen i d. 13. Aarhundrede naaet til det Punkt, at der ved Kysterne ikke mere var Fare for de vendiske Sørovere, og at Landskabsfølelsen i nogen Grad traadte tilbage for den fremvoksende Rigsfølelse.

¹⁾ Jvfr. Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere, samt om Hans Dreier: Fra Arkiv og Museum V, S. 358.

Under Valdemar Sejrs Ætlinge maatte Kongerne søge Støtte mod Kirken hos Stormændene, og disse krævede til Gengæld en regelmæssig Indflydelse paa Statens Styrelse. Følgen blev aarlige Forsamlinger, de saakaldte »Danehoffer«, der blev et nyt Bindeled for Nationen, mens man tidligere af Fællesskab saa at sige kun havde haft Kongevalgene og Krigene.

Fra 1248 og i et Par Hundrede Aar afholdtes Rigmøderne i Nyborg. I 1282 fastslog man ligefrem i Haandfæstningen, at Danehoffet skulde holdes et Sted, »hvortil man let kan komme med Skib«, og to Aar senere nævnedes man udtrykkeligt Nyborg som Mødestedet. Forsamlingen skulde holdes hvert Aar ved Midfastetid, og den bestod af en snæver Kreds: Højadelen og Bisperne. Mindst 25 Rigmøder har fundet Sted i Nyborg, mens man uden for denne Stad kun kender en Snes andre Sammenkomster.

Danehoffets Betydning var stor. Det hed i Datidens Sprog »Parlament« og var baade en Rigsdag og en Rigsret. Her vedtoges Haandfæstningerne, der maa sammenlignes med Nutidens Grundlove. Under urolige Tider, som Kongeløst i d. 14. Aarhundrede, ophørte Møderne, for atter at træde frem, saa snart der indtraadte rolige Tilstande. Navnlig i Forholdet til Sønderjylland fandt de stadig Anvendelse. Paa Rigmødet i Nyborg 1326 forlenede Barnekongen Valdemar d. 4de sin Onkel Grev Gert med hele Sønderjylland, og den kraftige Modsætning hertil er det sidste Danehof 1413, hvor Erik af Pommern ved Dom fik tilkendt sig Slesvig som et forbrudt Len. Fra dette Øjeblik ophørte imidlertid Nyborg at være Samlingsstedet for hele Danmark, og Aarsagen hertil var aabenbart Unionen med Sverige og Norge. Nyborg laa for afsides til at kunne tjene til Fællesmøder; Helsingborg og navnlig København blev dets naturlige Afløserer. Desuden ophørte netop paa Grund af Unionen de gamle Danehoffer, og den snævrere Kreds af Stormændene, Rigsraadet, traadte i Stedet derfor. Det var dette, som repræsenterede Danmark paa de Unionsmøder, der nu afholdtes paa samme Tid af Aaret, hvor Danehoffet havde fundet Sted.

Formanden bragte en Tak for den instruktive Oversigt, hvorpaa der holdtes Frokostpavse. Efter den obligate Fotografering samledes man ved Middagstid paa *Slotspladsen*, hvor flere hundrede Mennesker havde givet Møde. Det var sikkert Dagens dybeste Indtryk, da Skoleinspektør Ernst Petersen fra selve Slotstrappen demonstrerede

Nyborg Slot, dets Tilblivelse og Historie.

Skoleinspektøren gjorde først opmærksom paa, at selve den gamle Slotsplads, hvor man befandt sig, sikkert var det Sted, hvor Danehofferne var blevet holdt. Det gamle Nyborg Slot laa bagved, mishandlet og vanrøgtet, som det havde ligget i Aarhundreder. Først ved Oberst Holbhølls Udgravninger i 90'erne vakte Interessen for det, og efter Opfordring af Nyborg Museumsforening havde senere Museumsdirektor Mackeprang og Arkitekt Mogens Clemmensen undersøgt Slottet. Man var derigennem blevet klar over dettes Udseende til de forskellige Tider. Det ældste Nyborg har ligget mod Øst, hvor det saakaldte Krudttaarn ligger; det blev bygget omkr. 1170 af Knud Prislavsøn, Valdemar den Stores Sostersøn, og bestod kun af et enkelt befæstet Taarn, bygget som Forsvar mod Venderne og kaldet Nyborg i Modsætning til Borgen ved Vindingeaa. I Slutningen af det 13. Aarh. byggede Erik Menved et nyt Slot mod Vest og forbandt det med den gamle Borg ved Ringmure, der gik rundt om hele Pladsen og havde Taarne baade i Nord og Syd. En Rest af dette Slot findes endnu (som det ses af Murværket), og til det knytter sig Minderne om Dronning Agnes, Dronning Margrete, Danehofferne, Kongerne Hans og Kristiern II. —

Kristian III udvidede Slottet betydeligt; tidligere var det vokset noget mod Syd, nu lod han mod Nord bygge den Del, hvor den gamle Riddersal findes; desuden blev Ringmurene nedrevne, et Par Sidefløje tilbyggedes, og i Hjørnet mellem Hovedfløjen og den nordre Sidefløj opførtes et Trappetaarn, kaldet Stranges Taarn; samtidig istandsattes og fornyedes Hertug Knuds Taarn, som det ses af den latinske Indskrift. I denne Skikkelse har Slottet været meget anseligt, man maa tænke sig det baade med Vægtergang og Svalegange, og et Minde fra denne Tid er det prægtige gamle Egetræsgulv i Riddersalen. Efter Kristian III's Tid boede Kongen ikke mere paa Slottet. Under Svenskekrigen holdt Fjenderne Nyborg besat, og det led da betydelig Skade. I 1722 lod Frederik IV de to Sidefløje nedrive for at bruge Materialet til Opførelsen af Odense Slot, og i 1820'erne blev det sidste Taarn, Stranges Taarn, nedbrudt. Men trods alle Odelæggelser rummer Slottet dog mange Minder for os, og man maa haabe, at det delvis kan blive restaureret, saa at vi i dette i sin Slags enestaaende Monument kan have et værdigt Minde om en interessant Periode i Danmarks Historie.

Stærkt Bifald hilste Foredragsholderen, da han sluttede, og under hans Ledelse besaa man derpaa Slottets Riddersal og det gamle Taarn paa Slotspladsen. Videre gik man gennem de gamle Gader med mange interessante Huse til *Kirken og Præstegaarden*, som Pastor Løgstrup fremviste og forklarede, og en Forfriskning indtoges i »Gundels Kælder«, der forevistes af Arkitekt Colding. Men snart maatte man haste herfra tilbage til Industrihotellet, hvor anden Del af det offentlige Møde aabnedes med Foredrag af Trafikassistent *Holst*:

Over Storebælt med Smakker og Færgøjagter.

Første Gang man hørte om, at Statsmagten ved Skuder af forskellige Størrelser tog sig af Færgefarten, var i 1553. Senere afløstes Skuderne af flade Færger, der kunde føre Vogne over. Under Kristian IV fik man nogenlunde regelmæssig Færgefart med Smakker: det betød en hel Reform. Men saa kom der en Dødtid: indtil 1793 var der næsten intet Fremskridt. I 1828 anskaffede saa Postvæsenet en lille Damper, »Mercurius«, og 1856 overtog Staten Overfarten med Dampskibe.

Endelig fulgte Dagens sidste Foredrag af Underarkivar, Mag. *Axel Linvald*:

Danmark under den forrige Verdenskrig (1801—1807).

(Aftrykt foran Side 225 ff.)

Begge disse Talere, der meddelte saa meget hidtil ukendt Stof, modtog en Tak af Sekretæren, Dr. Fabricius, og Dagen afsluttedes i *Christianslund* ved Storebælt, hvorhen man begav sig til Vogns og til Fods. Ved Festmiddagen var den lokale Komité Vært, og der herskede den bedst mulige Stemning. Efter en Række officielle Taler steg navnlig Humøret under de Taler for den fynske Kvinde og de gode Tilhørere, som Trafikassistent Bierring, Dr. phil. Bobé og Generalløjtnant Tuxen efter hinanden holdt. Det var Høg over Høg — i mere end een Betydning af

det gamle Ord. Efter Bordet vandrede man endnu en Stund sammen paa Kysten, men — koldt var det.

I denne Henseende blev Mødets tredje Dag, *Søndag d. 18de Juni*, sine Forgængere lig. De forsamlede Repræsentanter for de historiske Samfund tog sammen med deres Værter om Morgen en til Rygaard Station og spadserede herfra mellem det fynske Landskabs levende Hegn ad en stadig stigende Vej, der aabnede en videre og videre Udsigt tilbage over Storebælts Kyster og Øer, op til *Rygaard*. Den gamle Borg stod, takket være Imødekommenhed fra dens Forpagter, Fru Theisen, aaben for Selskabet, og dette modtog et Indtryk, der ikke stod tilbage for Forventningerne. I Borggaarden vejledede cand. Lorenzen m. H. t. Stedets Bygningshistorie; han paaviste, at det ikke var opført i een Støbning, thi mens Hovedbygningen med Kælder, to Stokværk og et Halvstokværk skyldes Johan Urne i Begyndelsen af det 16. Aarh., er Porttaarnet senere tilføjet, og i Slutningen af Aarhundredet knyttede Nils Bild til Ravnholt de tre andre Fløje til, men disse er holdte i samme Stil som Hovedbygningen. Forøvrigt fandtes der en ældre Gaard allerede i d. 14de Aarhundrede. — Man glædede sig særlig over den Meddelelse, at Bygningens Fremtid nu var sikret ved nye Fundamenter, og efter at have indtaget Frokost i den forfaldne Riddersal og foretaget en Vandring omkring Gaarden, besteg man den Række Vogne, der ved Velvilje fra Egnens Beboeres Side var stillet til Raadighed. Igennem den skønne, men sørgeligt vanrøgtede Glorup Park gik Turen ad Landevejen nordpaa. En velkommen Afbrydelse i Kulden var en Afstikker langs Kongshøj Aa til et af stud. K. Uldall nys opdaget *Voldsted fra Vikingetiden*, der laa ved Aabredde, tæt overgroet med Krat. Endelig besøgte man *Ørbæklunde*, som Godsejer Lange elskværdigt havde aabnet for de besøgende. Stud. Uldall og Mag. Chr. A. Jensen forklarede Bygningen, som stammer fra o. 1593, medens Gaarden oprindeligt har ligget i en Mose i Nærheden. Fælles Ejendommeligheder ved denne Gaard, Rygaard o. a. af Omegnens Borge kunde tyde paa, at man her stod over for en og samme Bygmester. Efter at have gennemgaaet Bygningen og Haven fortsatte Deltagerne til Fods til den nærliggende Station, hvorfra man atter tog ind til Nyborg.

Som Afslutning paa Kongressen stod Eftermiddagens
offentlige Friluftsmøde i Christianslund.

Ca. 1500 Mennesker havde her samlet sig om Talerstolen, da Forf. *Jeppe Aakjær* indledede om

Skaansel af nationale Værdier, bl. a. af den jyske Hede.

Da Talerens Tanker vil være de fleste Læsere bekendte, skal her kun anføres enkelte Hovedtræk. Aakjær pegede paa alt, hvad Jylland skyldte Øerne, særligt Fyn, og han fremdrog sin Barndoms Minder: Den fynske Humle i Øllet, de rødkindede Æbler og det skønneste Æble: H. C. Andersen. Men netop fordi Naturens Ejendommeligheder havde saa stor Indflydelse paa Digtningen, skulde de forskellige Egnes Særpræg bevares. Det ene Naturideal, Øboidealet, der vilde se Bøgeskove overalt, maatte ikke besejre det vestjydske Ideal, det, der vilde det vide Udsyn. Han mente, at Hedebeplantningen hindrede den største Reform, Fordelingen af Jorden, og fik Debatten til at dreje sig om Lyng og Sand i Stedet for om Muld. Han krævede Respekt for det, der skabte Folkets Ejendommeligheder, og vilde, at Heden skulde blive liggende i Reserve. — Et varmt Bifald fulgte paa det stemningsrige Foredrag.

Den anden Taler var fhv. Højskoleforstander *Kristensen-Randers* om

Selvfordybelse, Samfølelse og Samvirken i Danmarks nyere Historie.

For at et Folk skulde vokse, skulde disse Egenskaber findes. Taleren gennemgik i korte Træk Historien fra det sidste Hundrede Aar og udtalte, at der havde været baade Selvfordybelse, hvad man saa hos alle Hovedmændene for de forskellige Religionsretninger, hos Digterne, hos Skolemænd; Samfølelse, som viste sig bl. a. ved Bondefrigørelsen og hos Digterne; endelig havde der været meget godt Samarbejde i vort Folk. Taleren nævnte alle Klassers Samling om Landets Vel i 1848, og de mange Andelsforetagender, Selskaber og Bevægelser, der over alt var bleven startet. Disse tre, Selvfordybelse, Samfølelse og Samvirken, skulde være den Kilde, der holdt vort Folk friskt.

Prof. *Hans Otrik*, Formand for Dansk Hist. Fællesforening, afsluttede Mødet med en Tak til de to Talere og de fynske historiske Samfund samt Nyborg By. — I Virkeligheden maa Nyborgkongressen regnes til de mest vellykkede Aarsmøder, Hist. Fællesforening har holdt, og en varm Tak herfor maa bringes til de mange lokale Kræfter, der ved Raad og Daad, ved aandelig og materiel Støtte, har fremkaldt dette smukke Resultat. Skulde man udpege en enkelt Mand, som i særlig Grad har baaret Dagens Møje, vil alle være enige om, hvem man skal se hen til. Indfødte som fremmede vil samles om Skoleinspektør *Ernst Petersen*, hvis hele store Virksomhed kulminerede i den Tale fra Nyborg Slotstrappe, der kan betegnes som Mødets Højdepunkt.

NYT FRA VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER.

Etatsraad Poul Andræ har i Fortsættelse af tidligere Gaver til *Rigsarkivet* afgivet forskellige Breve, som er benyttede til hans Udgave af »Geheimeraadinde Andræ's Dagbøger«, og fra Krigsministeriets Arkiv er til samme afleveret 3 Pakker Indberetninger fra 1851—52 til Militærautoriteterne om Sprogforholdene og Stemninger i Slesvig.

I Henhold til en testamentarisk Bestemmelse af afdøde Hofjægermester W. L. Dinesen har hans Datter, Grevinde Agnes Knuth, skænket Landsarkivet i Viborg hvad der er bevaret af Katholms Godsarkiv, i alt henved 60 Dokumenter fra Tiden 1485—1755.

Endelig har Undervisningsministeriet bemyndiget Overbibliotekarerne ved det kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket samt Rigsarkivaren til at afgive fra den ene Institution til den anden saadanne Sager, som synes rigtigere at høre hjemme der. Som Følge heraf har Rigsarkivet til det kgl. Bibliotek afgivet en ret stor Samling af Biskop Münters Papirer.
